

ק ש ת

ק ש ת

העורך :
א ה ר ן א מ י ר

מזכירות המערכת :
ש ו ל מ י ת ש נ ע ר

ק ש ת
מופיע אחת לרבע־שנה בהוצאת עִם־הספר בע"מ, רח' ביאליק 9,
תל־אביב, טל. 67244. דמי חתימה לשנה : 12 ל"י ; בחוץ־לארץ,
\$ 6.00. חוברת בודדת : 3.50 ל"י ; בחוץ־לארץ : \$ 1.75. מחיר המודעות :
200 ל"י לעמוד שלם ; 120 ל"י לחצי עמוד ; 75 ל"י לרבע עמוד. כתבי־יד לא
יוחזרו אלא אם כן תצורף אליהם מעטפה מבוילת ועליה כתובת השולח.
המערכת אינה נושאת באחריות לכתבי־יד שלא הוזמנו. כל הזכויות שמורות
להוצאת עִם־הספר בע"מ.

שנה ששית, חוברת ג, אביב 1964

נדפס בדפוס דבר בע"מ, תל־אביב

ה ת ו כ ן :

אהרן אמיר : נוכח (שיר)	4
יהושע סובול : מעשה־אבות	5
אברהם הוס : האח אלבריוגו (שיר)	20
הדה בושם : מעולם	23
יוסף בן־גל : מגדלור אבן (שיר)	28
יחיאל חזק : פסל (שיר)	29
אסף דיין : עולמם של מרת ש. ואדון קוקי	30
רבקה רו : המשוגע	42
ישראל רינג : שני שירי הודיה	44
פרופ' חיים שירמן : ינני הפייטן, שירתו והשקפת־עולמו	45
ואלאס סטיבנס : פרולוג למה שהוא אפשרי (שיר)	67
פרופ' בן־עמי שרפשטיין : אוניברסיטאות באוויר ועל הקרקע	69
א. א. קאמינגס : אי־שם שלא הלכתי שמה מעודי (שיר)	77
פרופ' יהושע אריאלי : פני אמריקה לאן ?	78
ריצ'ארד וילבור : סליחה (שירים)	96
דר' שלום יעקב כהן : ויליאם קארלוס ויליאמס ומסורת ויטמן	98
פיטר וירק : געגועים (שיר)	115
גיימס בולדווין : אין איש יודע את שמי (מכתב מן הדרום)	116
דן וייקפילד : נצרות נוצצת	125
רוברט בליי : התעוררות (שירים)	130
הרברט גולד : מעשה בשני בעלים	132
ג'ון אפדייק : שלג יורד בגריניץ' וילג'	143
ז'קלין כהנוב : אמריקה שלי	150
י. ברולי : ערב עלות היטלר לשלטון	163
בקרורות קצרות	177
המשתתפים בחוברת	204

אהרן אמיר: נוכח

עגן. עגן־שפירושפיות, ובטחון גרום וברזלי,
אשר הטל למעזבה, איתן כימות־עולם, אל מאפלי־סומים
נצחת. רובץ — כהתגלמות של כח מערסל, חק־כבד
המחליד בקפאנו — על המצע הרקרוכי, הרפשושי, הרחשושי,
בתוף הוית־המים הגוֹלית. נבט — חמור במוצקות —
אל נכח כל השפע הכחש והקליל וההולל
של החיים על קרקע־ההום.

יודע רק כי הוא אחיזתם וקבועם של השטים.

יהושע סובול: מעשה־אבות

אֶפְלוּ עֵינָיו שֶׁל אָבָא. כַּעֲנַן שְׁחֹר הַמִּכְסָּה בַּפְתָּאוּם שֶׁמִּשְׁקִיץ עֲזָה כִּיסָה הַעִיּוּרוֹן אֶת עֵינָיו. עַד שֶׁלֹּא הַתְּעוּרֹר הִיָּה מִשְׁכִּים מְדֵי בּוֹקֵר עִם אַפְרוּרִית רֵאשׁוֹנָה שֶׁל שָׁחַר לַעֲבוּד אֶת הַכֶּרֶם אוֹתוֹ נִטַּע בְּמוֹרֵי־דֵי בְּאֵדָמָה שֶׁכֶּבֶשׂ מִיַּד הַפְּרָאִים וּמִן הַבּוֹר. עַד שֶׁלֹּא הַתְּעוּרֹר הִיָּה עוֹשֶׂה אֶת שְׁעוֹת אַחֲר־הַצְּהַרִּים בִּיקָב שְׁאוֹתוֹ חֶצֶב בְּמוֹרֵי־דֵי בְּסִלְעֵי הַהַר, פּוֹקֵחַ עֵינַי קִפְדָּנִית עַל הַיַּיִנוֹת הַתּוֹסְסִים בְּלַחֵשׁ שִׁקֵּט בַּחֲבִיט הַגְּדוּלוֹת. עַד שֶׁלֹּא הַתְּעוּרֹר הִיָּה עוֹשֶׂה אֶת שְׁעוֹת בֵּין־הָעֶרְבִים עֲמָנוּ, בְּנִי, מִטְּפַח בְּנוֹ אֶהְבֵּה לְמִקּוֹם שֶׁכֶּבֶשׂ, לְפָרֶם שֶׁנִּטַּע, לֵינַן שֶׁהוּא מִשְׁמֵר, וּמִסְפָּר בְּתוֹלְדוֹת הַמַּעֲשֶׂה וְהַמִּקּוֹם אֲשֶׁר עַל כְּתִיבְתוֹ הַחֵל לְדַבֵּר זֶה לֹא כִּבְר.

לֹא קֵלָה הִיתָה דְרָכּוֹ שֶׁל אָבָא. לֹא סְלוּלָה. בְּנַעֲוָרָיו נִיעוּרָו בּוֹ דְמִיֹּ תוֹסְסִים וּבּוֹקֵר אֶחָד קָם וְנִטַּשׁ אֶת בֵּית אֲבִיו הַמִּתְנַוֵּן שֶׁבְּאַרְצוֹת הַשְּׁלַג וַיֵּצֵא לְדְרָכּוֹ יַחַף וּגְלוּי־רֵאשׁ. רִגְלָיו הָיוּ מוֹצְקוֹת וּבְרֵאשׁוֹ הִלְמוּ חִלּוּמוֹת גְּדוּלִים וְרַעִיוֹנוֹת גְּדוּלִים. בְּבוֹאוֹ לְמִקּוֹם הַזֶּה מִצְאוֹ מֵאֹכֶלֶס שְׁבִטֵי פְּרָאִים. הַמִּקּוֹם הַזֶּה שֶׁלִּי הוּא לְדוּרֵי־דוּרוֹת, אָמַר לָהֶם בְּקוֹלוֹ הַשִּׁקֵּט וְהַטּוֹב, אֲבָל הֵם מִיאֲנּוּ לְהַבִּינּוּ וְהַחֲלוּ לִידוֹת בּוֹ אֲבָנִים. אָבָא לֹא הִתְמַהֵמָה. הוּא תִפְסַת אֶת אֶחָד הַפְּרָאִים בְּרִגְלָיו, הַנִּיפּוֹ מַעַל לְרֵאשׁוֹ וְהַחֵל לְסוּבְבוֹ בְּאוּרֵי כְּאֵלָה וְלִהְיוֹת בּוֹ בְּגוֹלְגֻלוֹת אוּיְבִיו, אֲשֶׁר עַד־מַהֲרָה הָיוּ מוֹטְלִים כּוֹלָם מוֹפְיִים וּמוֹבְסִים לְרִגְלָיו. אַחֲרֵי שֶׁנִּסּוּ שְׂרִידֵי הַפְּרָאִים עַל נַפְשָׁם, רָתַם אָבָא אֶת צַמַּד שׁוּרְרֵי לְמַחֲרָשָׁה הַעֲנֻקִית וְחָרַשׁ בָּהּ אֶת בְּקָתוֹת הַחִימֵר שֶׁל אוּיְבִיו. בִּשְׁעָה שֶׁהִיָּה חוֹרֵשׁ נִיסּוּ אַחֲדִים מִן הַגְּרוּעִים שֶׁבְּפְרָאִים לְהַעֲרִים עֲלָיו וּלְנַקּוֹם מִמֶּנּוּ אֶת נַקְמָתָם, וְהָיוּ מִתְגַּנְּבִים אֲלָיו מֵאַחֲרֵי וַיּוֹרִים בּוֹ חֲצִיָּהֶם. אֲבָל לֹא אִישׁ כֹּאֲבָא יִתֵּן לְפְרָאִים לְהַעֲרִים עֲלָיו. בִּידוֹ הֶאֱחָת רְדָה אָבָא בְּצַמַּד הַבֶּקֶר וְהַעִיק עַל הַמַּחֲרָשָׁה, וּבִידוֹ הַשְּׁנִיָּה הִיָּה עוֹקֵר סִלְעִים מִן הָאֵדָמָה וּמִיָּדָה אוֹתָם בְּאוּיְבִיו הַמִּתְגוֹדְדִים. הָיוּ הַסִּלְעִים פּוֹלְחִים אֶת הָאוּרֵי בְּשְׂרִיקָה מֵאִימַת וְהָיוּ נִיחָתִים בְּפְרָאִים וְעוֹשִׂים בָּהֶם שְׁמוֹת בְּהוֹתִירִם בְּמִקּוֹם מִפְּלַתָם עִיסָה שֶׁל גּוֹפּוֹת מִתְעוּוֹתִים, מִשְׁסִיִּים אֶת מֵלֶאכֶת הַחֲרִישׁ, סָקֵר אָבָא אֶת הַשִּׁטָּח וְאָמַר: אֲבִי נִמְקַב בְּהִזְיָה עַל גַּפְּנֵי אַחַת, וְאֲנִי אִטַּע כֹּאֵן כֶּרֶם. אֲבִי הַתְּגוֹרֵר בְּבִקְתָהּ רַעוּעָה, וְאֲנִי אִקְיִם לִי כֹאֵן בֵּית אֲבִן. אֲבִי הִיָּה עוֹקֵר כֹּל שֶׁנִּי וְחִמְיָשִׁי מִמִּקּוֹם לְמִקּוֹם, בֵּין בְּרִצּוֹן וּבֵין בְּאוּנָס, אֲנִי אִיסַד כֹּאֵן אֶת בֵּיתִי, וַיַּעֲזֹנָא מִי לְקוֹם עֲלָי וּלְגַרְשָׁנִי מִכֹּאֵן: לֹא בְּרִצּוֹן וְלֹא בְּאוּנָס לֹא אַעֲזוֹנּוּ. עַד שֶׁלֹּא הַתְּעוּרֹר אָבָא, הָיוּ מַעֲשֵׂיו בְּתַבְנִית חִלּוּמוֹתָיו. עִיּוּרוֹנוֹ שֶׁל אָבָא פָּגַע בְּנוֹ כְּרַעַם בְּיוֹם בְּהִיר, אֲךָ יוֹתֵר מִכּוֹלָם פָּגַע בְּיוֹאֵשׁ, אַחֵי הַבְּכוּר. בְּרוּר הִיָּה שְׁעִיּוּרוֹנוֹ שֶׁל אָבָא יִשִּׁים קֶץ לְחִלּוּמוֹ שֶׁל יוֹאֵשׁ. יוֹאֵשׁ הוּא פִּסְל. אֶת דְּיוֹקָן־עֲצָמוֹ מִבְּקֶשׁ הוּא לְפִסֵּל. תַּחֲלִילָה שֶׁלַּח יָדוֹ לְפִסֵּל בְּאַבְן. דְּיוֹקָנִים רַבִּים יֵצְאוּ מִתַּחַת יָדָיו. כּוֹלָם עוֹרְרוּ הַתְּפַעְלוֹת בְּדְמִיוֹנָם הַמְּפִלִיא לְיוֹאֵשׁ, רַק יוֹאֵשׁ לֹא שָׁבַע נַחַת מִמַּעֲשֵׂה־יָדָיו. כֹּל שָׁבַע הִיָּה יוֹאֵשׁ מִשְׁלִים דְּיוֹקָן־אַבְן שֶׁל עֲצָמוֹ.

מה דומה לך הפסל הזה! קראתי פעם בהתפעלות בעמדי מול אחד מדיוקני-האבן של יואש.

כבר אינו דומה לי כלל, השיב יואש.

לימים זנח יואש את האבן והחל לפסל בעץ. בכל יום היה עושה דיוקן חדש, ושוב לא שבע נחת. לימים נטש את העץ והחל לפסל בחימר רך. בכל שעה הוא מוציא דיוקן חדש מתחת ידיו, ותיכף לכך הוא ממוללו ומעסהו לגוש גלמי והריהו מתחיל במלאכתו מראשיתה.

עתה מבקש היה יואש לנסוע לארצות השלג כדי לעצב את דיוקניו בשלג. בא עיורונו של אבא ושם קץ לחלומו. עד שזימנו אבא לשיחה עדיין שיעשה התקוה את לבו של יואש. לאחר שזימנו לשיחה, נסתם הגולל על תקותו.

כדרכו לא הירבה אבא בדברים, וכל מלה שאמר היתה שקולה כנגד גאום שלם. יואש, אמר לו אבא בנוכחות כולנו, הנה אחיך הצעירים ממך עדים. היום אתה עומד לקבל עליך את האחריות לטיפוח הכרם ולהחזקת היקב. עשה אבא אתנח בדבריו, וכולנו ציפינו בקשב רב. אשר לתולדות, המשיך אבא, מכאן והלאה אני אומר להקדיש לכתבתן את כל אוני. כל חיי נשאתין בקרבי, אבל המעשים דחו את העלאתן על הכתב. עכשיו שפל עתותי בידי, אגש סוף סוף להנציתן. מדי לילה בלילו, ממחר והלאה, תיכנס לחדר-העבודה שלי לאחר ארוחת-הערב. אני אכתוב לך את זכרונותי, ואתה תדפיסם במכונת-הכתיבה.

שוב נשתררה שתיקה, מתוחה יותר מקודמתה. ידעתי שיואש אינו שלם בלבו כלל וכלל עם הגורל שמינה לו אביו. ידעתי על חלום הנסיעה של יואש, אף כי יואש לא הזכיר את חלומו אף במלה אחת מימיו. די היה לראות את עיניו של יואש כשהיה אבא מספר בנימה חריפה של בקורת על בית אביו, בארץ-מולדתו הרחוקה והמושגת, כדי לראות להיכן נמשך לבו של יואש. ברעד חיפיתי לדברים ששייב יואש לאבא. לרגע נדמה היה שגם אבא מחכה. אי-אפשר שחלומותיו של יואש בעלמו מעיני אבא. תמיד היה ניגוד מתוח בין דמותו החמורה והמוצקה של אבא לבין דמותו הצנומה והרשולה של יואש. לרגע נדמה היה כי אפילו רם ותם, אחי התאומים הגדולים ממני, חשים באווירה העמוסה. רם התגרד בערפו ועל פניו של תם נשתפך גיחוך של מבוכה.

יואש לא אמר דבר.

ועוד, אמר אבא, הנה גדלת והיית לאיש ועליך לעשות לך מקום בעולם. איך אדם עושה לו מקום בעולם. בשדה שהוא כובש, בבית שהוא מקים, בתולדות שהוא בורא ומוסר לצאצאיו. ומקומו של אדם הוא נצחו.

שוב שתק יואש.

ראָה, יואש, אמר אבא בקולו העמוק. יודע אני שלא אתה החילות במלאכה ולא עליך לסיימה. אף-על-פי-כן אינך פטור מעשות בה.

בדבריו של אבא היה רמז ברור לכך שהוא מיטיב לדעת את מערכי-לבו של בנו הבכור. שוב לא השיב יואש דבר, ואבא שילח את כולנו.

משנפטרו מעל אבא קפצו רם ותם על רגליהם ורצו לשחק עם העגלים ואני הלכתי לצדו של יואש, שהתמיד בשתיקתו. התביישתי להביט בפניו משום שחמלתי עליו בלבי. לנחמו ביקשתי, ולא ידעתי מה אומר לו. אתה יודע, יואש, אמרתי, כבר עזרתי לאבא בהסרת הקצף מעל היין. יואש שתק.

אני יודע גם להבריך שלוחות ולזמור, המשכתי. יואש כמו לא השגיח בדברי ולא ענני דבר. אני אוכל לעזור לך, ואתה תוכל למצוא לך פנאי לפסל את דיוקניך היפים. יואש הפנה אלי את פניו הצנומים, שנתעוותו מייסורים, ואמר: לא הפנאי הוא שחסר לי.

ראיתי מה־רוב כאבו של יואש וצימצמתי את ישותי אצלו, שלא להוסיף צער על צערו. שתקתי וביטלתי עצמי מדברים יתירים ומתנועות יתירות. על־כ־לפנים, תודה לך, אמר לי ופנה לעברו. לפני אביו העיור התנהג יואש כאילו אינו חלוק עם מצוותו, ולפני, שעניי פקוחות, גילה את כל רחשי לבו בהעוויית־פניו זו. מימי לא היטבתי להבין פשר מעשיו של יואש. אולי היה אבא מיטיב לעשות אילו הבין לנפש בנו ושילחו בברכה לארצות השלג? אבל מה היה עולה אז בגורל הכרם והיקב? ויתר על כן, כתיבת התולדות מה היה עליה?

סדרי הבית נשתנו. עיורונו של אבא החל לתת אותותיו בכל. מדי־בוקר משכים יואש לעבודת הכרם. בשתיקה הוא עוזב את הבית ויוצא לעבודת השדה. בשדה הוא שוהה עד שעות הצהריים, ממש כמו אבא קודם שיתקפה מאור־עיניו. את ארוחת־הצהריים אוכל יואש בשדה, ובשובו לעת ערב מן היקב אין הוא מחליף אפילו מלה אחת עם בני הבית. את כל מעשיו הוא עושה כמי שפפא־שד.

אפילו התאומים הרגישו בזרות התנהגותו של יואש. כל־אימת שנקלעו על דרכו היה רם מתגרד בערפו, ואילו תם היה מגחך את גיחוכו האווילי. יואש היה מתעלם מקיומו של הצמד ותמיד היה נושא עיניו או משפילן כל־אימת שנסתכרו בין רגליו. בין אם להכעיסו בין אם להצחיקו, היו רם ותם מעוים לעברו את פרצופיהם העגולים. רם מגלגל לעברו בעיניו המימיות, ואילו תם מוריד את רירו. יואש מתחנן לפניהם שיחדלו מתעלוליהם, אבל הללו אינם מבינים מה בקשתו מהם ואולי מבינים הם ומתוך רשעות עושים מה שעושים.

מדי לילה בלילו נכנס יואש לחדרו של אבא. מן־הסתם הוא יושב תחתיו על הכיסא הקשה הניצב לפני מכונת־הכתיבה, מסיר את מכסה המכונה, נותן דף נייר חדש בגליל המכונה, ולאחר־מכן הוא קופא תחתיו על כסאו, מחכה למליו הקשות והחשובות של אבא. כל זאת עושה יואש בלי הוציא הגה מפיו.

היטב ידעתי היכן מצוי לבו של יואש באותן שעות יקרות. לבו עם גושי החימר והאבן שנותרו זנוחים בחדרו. ואולי מצוי לבו במישורי השלג בהם הלם להעמיד את

פסליו. עד שלא הטיל אבא על יואש את תפקידו כרושם התולדות מפיו היה יואש עושה לילות תמימים עם גושי החימר היקרים לו, בונה והורס בקדחתנות את דיוקניו המכזיבים אותו תמיד. עתה שנעשה עוזרו של אבא, לא היו עוד עתותיו בידו. מה־עוד שאת שעות הבוקר נאלץ לעשות בפרם בעידוד ובניפוש העשבים השוטים המאיימים לפלוש לפרם ולסאבו, מה־עוד שאת שעות אחר־הצהריים נאלץ לבלות במרתף היקב, שומר שלא תתעפש אוירת היקב ושלא יפול אפילו גרגר אבק אחד לחביות היין התוסס.

כל אותם ימים לא העלה יואש מלה של טרוניה על דל־שפתיו. בדד עשה את מלאכתו ושפתיו קמוצות. מדי פעם היה אבא שואל את יואש על הנעשה בפרם וביקב, ויואש היה משיב לו במלים ספורות.

פעם, כשסיימנו את ארוחת־הערב, פנה אבא אל יואש ואמר:
ובכן, יואש, שמא תסקור לפנינו את העבודות שביצעת החודש בפרם וביקב?
עדרתי וניכשתי.

היכן עדרת ומדוע עדרת, יואש? שאל אבא כשקולו העמוק עמום חשיבות. ניכר היה בו באבא שהוא ממלא בשעה זו את תפקידו כמחנך.
עדרתי בפרם.

היכן בפרם? הרי יש חשיבות לדבר היכן עדרת, הרי לא עדרת על הגפנים! נימה של אירוניה חינוכית היתה בדבריו של אבא.

הו! הו! על הגפנים! על הגפנים! קראו רם ותם בגיחוך. אבא העמיד פנים כמי שנהנה מבניו. מעולם לא הראה אבא שהוא יודע באמת מהו טיבם של התאומים. תמיד התפעלתי מכוח הבלגתו. אבא ידע לשמור על שוויון מוחלט ביחסו לכל בניו.

עדרתי בין הגפנים, אמר יואש בקול אדיש.
ומדוע עדרת בין הגפנים? הרי יש חשיבות לדבר! קרא אבא.

יואש נשך את שפתיו. נדמה היה לי שעוד רגע יתפרץ, שעוד רגע יקום ויקרא בקול גדול משהו נורא, משהו שלאחריו לא נוכל עוד לשבת בשקט כדרכנו מימים־ימימה.
ברעד ציפיתי לקריאתו של יואש. אבל יואש אמר:

עדרתי בין הגפנים כדי לתחח את האדמה.
זהו כל שאמר יואש, ואני ראיתי איך רעדו שפתיו בדברו. אי־אפשר שלא הרגיש אבא ברעד קולו של יואש. אבל אבא לא הרגיש, או העמיד פנים שאינו מרגיש. אצל אבא לעולם אין לדעת. מכל־מקום המשיך בקולו השקט, כאילו לא אירע דבר:

ומה ניכשת, יואש?

צמחים.

כן, חיך אבא, ודאי שלא ניכשת אויבים! ראשית, מפני שאין עוד אויבים כי את כולם השמדתי אני. ושנית, שנית, אויבים אין מנכשים אלא משמידים.

אויבים משמידים! אויבים משמידים! החרו־החזיקו רם ותם בצהלה.

אחרים זה אויבים, דיבר אבא כמו לנפשו.

אחרים זה אויבים!

אויבים משמידים!

אחרים משמידים! החלו רם ותם לקרוא בקול רם, ואחר־כך יצאו במחול סביב השולחן הגדול.

אבא ישב שוקט ובוטח במקומו. עיניו הסומות היו נעוצות בחלל, ומן־הסתם ראה בדמיונו את בניו המגודלים ועגול־הגולגלות יוצאים במחול סביב מדורת־נצחון. מקץ רגע הרים אבא את ידו הכבדה וקרא: די!

מיד עמדו רם ותם מפירפורם ושבו למקומותיהם. לאחר שנשתררה דממה המשיך אבא:

ובכן, ברור לנו שניפשת צמחים. אבל איזה צמחים ניכשת, הלא גם הגפן הברוכה היא צמח!

עשבים ניפשת.

איזה עשבים?

יואש הביט באבא, ומקץ רגע אמר:

עשבים שוטים.

כך! קרא אבא בשמחה, ניפשת עשבים שוטים. נו, ואולי תספר לנו על חוויותיך בעבודה?

יואש שתק.

הרי אי־אפשר שלא היו לך חוויות בעבודה!

העבודה נתנה לי סיפוק. הרגשתי איך ניפוש העשבים השוטים נותן טעם לחיי. קולו של יואש היה קר ולבן.

יפה! קרא אבא. רם ותם! שמעתם מה אמר אחיכם הבכור?

אחיכם הבכור! אחיכם הבכור! קראו רם ותם.

אבא רכן על אזנו של יואש ולחש לו: הרי תשמח לחזור על דבריך למען אחיך הצעירים.

הרגשתי בעליל כיצד ניפוש העשבים השוטים נותן טעם לחיי.

ניפוש העשבים השוטים... ניפוש העשבים השוטים... נותן טעם לחיי... נותן טעם לחיי... חזרו התאומים בקולות מאומצים.

יפה, אמר אבא בקול רווה נחת. ועכשיו, יואש, ניכנס לחדרי. היום יש בדעתי להכתיב לך בנוסף על פרק התולדות גם פרק משירת האדמה. זו השירה שאני נושא בלבי זה שנים, מאז טמנתי את אִמְכֶם באדמה הזאת. אִמְכֶם אהבה את האדמה הזאת בחייה, ואליה שבה במוותה. אִמְכֶם לא היתה כאותן נשי־הבל הנותנות את כל מעייניהן ביפיי, החולף בין־כה־רוכה כצל עובר. אִמְכֶם ידעה שרק מרחם קשה ייצאו הבנים שיוכלו להמשיך במפעל בו החילותי אני. עוד בחייה היה כל מבוקשה להידמות לאדמה הזאת, ואמנם היה ריח של אדמה עולה מחיקה.

אבא! פרצה קריאה חנוקה מפי יואש. כיצד אתה...

האמנם רצית לומר דבר? שישע אבא את יואש בקול קר וקשה. אני חוזר: האם יש

בדעתך לומר משהו? אדרבה, יואש, דבר!

אבל יואש לא אמר מאומה.
ועתה נעמוד כולנו רגע אחד דום לזכרה של אִמְנוּ, שריח של אדמה היה עולה מחיקה, ואשר כה מיהרה לשוב לנצח אל האדמה שאהבה, הכריז אבא בקול חגיגי. כך ועכשיו אתם פטורים. יואש, אתה בא עמי לחדר-העבודה.

יום אחד קם יואש מארוחת-הבוקר ונטל עמו לפרם גוש של חימר. את החימר הכניס יואש לצקלון המיועד לנשיאת ארוחת-הצהריים שלו. את החימר נטל ואת המזון הותר מאחריו. טרם צאתו פנה והפטיר לעבר תם ורם:
אתם יכולים לאכול את הארוחה שלי.

אך אמר מה שאמר, מיד עטו התאומים על מזונו של יואש, זללו את הבשר ופיצחו את העצמות ברעש ובשאון, גירגרו את הפרי ולעטו את היין מתוך החמת כשהם חוטפים אותה זה מזה לסירוגים. יואש אפילו לא הביט לאחוריו לחזות במעשי התאומים.

עד הצהריים לא ידעתי מנוחה בנפשי, ובהגיע שעת הצהריים ידעתי בפתאום מה עלי לעשות: ארזתי בחפזה מעט בשר, נטלתי חמת-יין ורצתי לפרם. הגעתי לפרם בדיוק בשעת הפסקת הצהריים. מרחוק ראיתי את יואש יושב בצל האלה הגדולה, רכון על גוש החימר. קרבתי אליו לאטי. בהיותי בקרבתו הבחנתי לתדהמתי שיואש אינו מפסל בחימר: גוש החימר היה מוטל לפניו, עיניו היו עצובות וריקות ומושפלות אל בטנו.

עמדתי לפניו ושתקתי. חיפיתי שיפתח בדברים. לבסוף ראיתי שאין בדעתו של יואש לומר דבר, ופתחתי אני:
הבאתי לך אוכל, אמרתי.
תודה לך.
יואש... גימגמתי והשתתקתי.

מה יש?

יואש... למה?! פרצה הקריאה מפני.

מה למה?

אתה יודע מה. למה כל זה?

כל מה? מה אתה רוצה?

יואש, למה אתה קר כל-כך, למה אתה מתאכזר אלי ואל עצמך?

יואש הביט בי, ואחר השיב לאטו:

אני אינני מתאכזר לאף אחד.

אבל יואש! התחננתי לפניו.

אל תתפלל אלי, השיבני בשוויון-נפש גמור. נימת דבריו פגעה בי. כל-כך אהבתי

את יואש. כל-כך הייתי זקוק לדבריו.

אינני מתפלל אליך, השיבותי. אני רק רציתי להבין אותך. שלום.

שלום.

למחרת אותו יום יצא יואש לעבודה וצקלונו ריק. מוזן לא לקח בו. גם לא חימר.

היה הדבר למנהג. מדי בוקר יוצא יואש לעבודה וצקלונו הריק בידו. מדי שעת־צהריים אני בא לבקרו בפרם ומביא לו את ארוחתו. שנינו סועדים ביחד ואיננו מדברים. אחר־כך אני חוזר הביתה. אני רואה בדבר הסכם חשאי בינינו, ושמחתי על כך אינה יודעת גבול. מעולם לא הרבינו דברים בינינו, וגם בימים הטובים האלה כמעט אין אנו מחליפים מלה. אף־על־פי־כן הרגשתי שאני קרוב ליואש יותר מכל זולתי, והרגשה זו נעמה לי ללא שיעור.

התרגשות זרה תתקפני מדי יום ביומו טרם בואי אצל יואש. דמיונות זרים ממלאים את ראשי מחשבות מוזרות. תמיד, כשאני מתקרב לפרם, מדמה אני שהנה אני בא ויואש איננו. אני מחפשו בכל הכרם, אני מבקש אחריו בצל האלה, אני קורא לו בקול־קולות, ורק הד ריק עונה לי מעבר סלע היקב. אני מתחיל לרוץ בין שורות הגפנים העדורות, ולפתע אני נתקל במעדרו של יואש השבור לרסיסים. ויואש איננו. יואש ברח על נפשו.

דמיונות־שווא. יואש לא ברח. מדי בואי בהפסקת הצהריים אראהו רובץ מתחת לאלה. הצקלון הריק לפניו, ועיניו מושפלות לבטנו או נעוצות באופק. יום אחד הקדמתי לבוא הרבה לפני הפסקת הצהריים. רציתי לעזור ליואש בעבודתו. לגודל תמהוני שוב מצאתיו רובץ לו בצל האלה הענפה.

יואש, אמרתי לו, אתה חושב על חומר חדש לפסליך?
לא.

על מה אתה חושב?

על שום דבר.

יואש, התחננתי. מה קרה? מה קורה?

קרה? לא קרה שום דבר. לא קורה שום דבר.

אבל אתה... אתה אחר כל־כך! פעם היית מלא מרץ וחדנה, פעם...

פעם! חייך יואש כשהוא הוגה את המלה לאָטו, אבל מיד התעשת וקווי פניו הקשיחו כמקודם. נשם עמוקות והשתתק.

שוב נפרדנו בלי לומר איש לרעהו דבר. כאשר שירכתי דרכי הביתה הבחנתי לפתע בקווצת יפלית ירקקה שצצה מתחת לאחת הגפנים. תחילה לא הביותי מה עיני רואות, וכשהבינתי גיליתי עוד כתם ירק על השטיח החום של האדמה העדורה. תמהתי ושמרתי את הדבר בלבי.

יום אחד, לאחר ארוחת־הבוקר, אמר אבא חגיגית:

היום נצא כולנו לסייר בפרם.

התאומים קפצו בשמחה ממקומותיהם ופצחו בקריאות:

לסייר בפרם! לסייר בפרם! ומיד יצאו בדילוגים ובקפיצות.

אבא קם ממקומו בחשיבות וכולנו יצאנו לדרך. יואש הלך בראש, המעדר על כתפו וראשו שמוט לקרקע. אבא שם את ידו על כתפי, ואני הנחיתיו בדרכו. התאומים פיזו

וכירפרו סביבנו כשהם רצים זה אחר זה, משמיעים קריאות־צהלה ומטילים אבנים לחלל האוויר.

הגענו לכרם.

אני רוצה למוש את אדמת הכרם, אמר אבא.

יואש נטלו בלי אומר ודברים והוליקו לחלקת האדמה הקטנה אותה עדר ביום אתמול, ואבא התכופף וליטף בידו את רגבי העפר התחוח. הוא הוליק את אצבעותיו על־פני הרגבים, ומילמל:

יפה, יואש, עזור כהלכה. אין אף ניצן של עשב שוטה. יפה, יואש.

יפה, יואש! יפה, יואש! קראו התאומים.

נשאתי עיני סביבי. בפניות שונות ברחבי הכרם כבר היתה האדמה מכוסה מרבד ירקרק של יבלית רעננה. גם אדמת הכרם לא היתה עדורה בכל מקום. פה ושם בלטו כתמי אדמה יבשה ובלתי־עדורה.

אבא פנה וחזר הביתה בהילוכו האטי והאציל.

כיון שנתפנה אבא ממלאכת האדמה, הקדיש את כל זמנו לכתיבת התולדות ולהנצחת מפעלו למען הדורות הבאים. ביום היה מתהלך בבית ומהרהר על הפרק שבהכתבתו היה עומד, היה מנסח לעצמו את משפטיו ומשננם על־פה, ובלילה היה מכתיבם ליואש. מתוך שידע את משפטיו על־פה, היה מדקלמם ללא אתנח קל לפני יואש, והלה היה מתקתקם במהירות במכונת־הכתיבה. קול דיקלומו של אבא וקול תיקותוק המכונה היו לנעימה לילית קבועה בביתנו.

מדי פעם היה אבא פוסק מדיקלומו הרהוט והקולח ושואל את יואש אם אין קצב ההכתבה מהיר מדי, ויואש היה משיב: לא. אפשר יותר מהר. אבא היה מתלהב ומתנשא בדבריו לשחקים, ומכונת־הכתיבה היתה מרעישה ומתקתקת כמטורפת תחת ידיו האמונות של יואש. ככל שגבר קצבו של אבא גבר גם רעמה של מכונת־הכתיבה, וכדי לגבור על רעמה של מכונת־הכתיבה היה אבא מגביר את קולו עד שהיה הבית רועד כולו.

מדי פעם היה אבא מתפרץ בקריאת התלהבות: אה, נפלא! הרי זה ממש בית־חרושת! רעם של מכונות והלמות של פטישים, כמה זה נפלא! עמל־כפיים ממש! האח, יואש! אין כמוך!

ומיד היה אבא חוזר להכתבתו, ויואש היה מתנפל במשנה־זעם על מנענעי המכונה המחשבת להתפרק, ושוב היה הבית נמלא שאון והמולה עד להחריש אזניים. לרגעים נדמה היה כי השולחן עליו ניצבה המכונה רוקד ומנתר תחתיו כאחוז תזזית. זגוגיות החלונות רעדו וזימזמו בעצבנות מתוחה בלחץ קולו הרם של אבא כמו חוטי המיתח הגבוה המזוממים ברוח. לא היו ימים טובים לאבא כאותם ימים.

לילה אחד, כשהרעש והשאון עלו על כל המשוער וקירות הבית רעדו וחישובו לקרוס תחתיהם, קמתי ממיטתי והתגנבתי אל דלתו של החדר המכושף. ככל שקרבתי לדלת כן גברה ההמולה. הפרוודור שלפני חדרו של אבא היה מלא את רעם המלים

המתגלגלות ואת טירטור המכונה עד כי דימיתי שאני נמצא בתוך קניון של נהר גועש. אימצתי את לבי וקירבתי עיני אל חור המנעול.

מראהו של אבא היה מהלך אימים. רעמת שערותיו הלבנות נתבדרה כשדה חטים בסערה. עיניו ברקו ואגלי זיעה כבדים היו נושרים ממצחו. פיו ירה את המלים הכבדות כבליסטראות, וכל אותו זמן לא זע גופו האצילי כהוא־זה. גא ואיתן עמד נטוע במקומו, אומר בביטחה את דבריו לדורות הבאים.

על מה לא דיבר אבא. הוא דיבר על האדם השייך לאדמה, על אִמְנו שריח של אדמה עולה מחיקה, ריח של אדמה טחובה ומלאה רקפובית שמנה, על האדם החורש את חיק אשתו וטומן בו זרע, ועל האדם המגיח מתוך חיק האדמה האמהי כשהוא מהביל ומדיף ריח של אדמה לחה וחמה...

אתה מספיק לכתוב? שיסע אבא את עצמו בחימה.

כן! זעק יואש. אפשר יותר מהר!

נפלא! רתח אבא. מצוין!

מיד המשיך אבא בהכתבתו, ויואש הוסיף לתופף באצבעותיו על מנענעיה של מכונת־הכתיבה הריקה.

כן, מכונת־הכתיבה היתה ריקה. שום גליון־נייר לא היה נתון בה. לא אביתי להאמין למראה־עיני. חשבתי שאני חולם חלום. שפתי את עיני, צבטתי את לחיי, תלשתי את שערות ראשי חפנים־חפנים, מניתי את אצבעותי. לא. אני ער. ער אנוכי וגלוי־עיניים. יואש יושב ליד מכונה ריקה ועקרה, עיניו נעוצות בקיר הלבן נכחו, שוויון־נפש גמור נסוך על פניו, ואצבעותיו מכות כמטורפות על מנענעי המכונה הריקה.

מדי־פעם יואש משסע את אבא בקריאה:

רגע! אני צריך להחליף דף!

הוא נוטל דף נייר מן הערימה שלשמאלו, מוסרו לידי אבא שידו כבר מושטת בתאוותנות. אבא תופס את הדף החלק בידי, מלטפו באצבעותיו, ולוחש:

עוד דף! עוד דף של שירת־חיי הגדולה!

לאחר־מכן מניח אבא את הדף החלק על ערימה עצומה של דפים חלקים המגובבים לידו, מעביר ידיים מוקסמות על ערימת הדפים הענקית, וחיוך של אושר וכאב משתפך על פניו. אותו זמן יואש מתמתח ומתמודד על כיסאו.

חבל שאיני יכול לקראם. לוחש אבא.

אתה רוצה שאקרא לך את תוכן הדף האחרון? שואל יואש בשוויון־נפש.

לא! מתפרץ אבא. אין פנאי להלכי־נפש! לעבוד צריך, לעבוד! יש לי עוד כלי־כך

הרבה לומר, ואם לא אני אומר זאת — מי יאמר? אתה מוכן?

מוכן! מכריז יואש ומכין אצבעותיו.

מיד מתחיל אבא להרעים בקולו ולגלגל מלים עזות, והמכונה הריקה יוצאת במחולה השדי תחת אצבעותיו הזועמות של יואש.

אדמת הכרם מתכסה והולכת מרבד של יבלית. במקומות אחדים כבר מכסה היבלית את הגפנים. העבודות העונתיות אינן נעשות. מדי־בוקר יוצא יואש לפרם, ומתוך הרגל או מסיבה אחרת הוא נוטל עמו את הצקלון הריק. רוב יומו הוא מוציא בשכיבת־פרקדן תחת האלה הענפה.

רק במבוא הכרם שומר יואש על הלכת־אדמה קטנה כפיסת־יד שאותה הוא עודר ומנכש. עפרה של חלקה זו תחוח, והיא מעובדת כחלקת גן־עדן. אף ניצן אחד של יבלית לא ייראה עליה. ועוד שומר יואש על שני שיחי גפן, גם הם במבוא הפרם, בהם יטפל כבבבת־עינו. מדי בוא אבא לעמוד על מצב כרמו, יואש מוליכו לאותה פיסת־קרקע ולאותן גפנים, ואבא גוהר על הקרקע, ממששה בידיו, חופן מעט אדמה תחוחה ומקרבה אל חטמו, שואף מלוא נחיריו ריח אדמה טרי ומחיי־הנפשות. אחר יוליכו יואש אל גפניו המטופחות, אבא יעביר ידו על גזעי הגפנים המפונקות, ולא יידע נפשו מרוב אושר.

פעם, בשעת רצון כזאת, יצא אבא מגדרו וגילה את הגיגי לבו הכמוסים עמו לפני יואש. כשהיית נער, אמר אבא, היית עוסק בהבלים, ולא אחת חששתי פן תהיה לחדל־אישים לכשתגדל. אשרי שנתבדיתי. הנה גדלת וגם היית לאיש, יואש, גם הפרם גם היקב על ראשך, והם פורחים ומשגשגים. ועוד: לולא אתה, מי היה רושם מפי את דברי ומנציחם למען הדורות הבאים? הנה שני אחיך, רם ותם, אינם יודעים קרוא וכתוב, וגם ידוע לא יידעו, ואתה היית לאור־עיני שאבד ולקולמוסי. מה יפלל אב מבנו ולא זכיתי ממך? כך אמר אבא, ויואש לא השיבו דבר. רק מבט עיניו היה נעוץ באופק, קר, קשה, משמים.

בלילות נמשכת תזמורת־התופת הנוראה. קולו הנורא של אבא, וטירטורה של המכונה הריקה, הנורא שבעתיים.

התאומים גדלים כעל שמרים. כבר עלו בקומתם על אבא, וכתפיהם רהבות כעולו של שור. בקושי יכנסו בעד דלת הבית. זה לא כבר חדלו מדבר, והם משמיעים מילמולים עמומים כקול המון־הים בריעו, כקול הרוח בגבעול־הקש. גולגלותיהם הענקיות היו לחזות־אימים. פניהם מוצפים שפע דמים, אפילו לזבן עיניהם מוצף ארגמן. עם זאת ירדה עליהם קדרות, ורוח של שיממון נודפת מהם למרהוק. אין זכר עוד לצהלת־נעוריהם הפרועה ולשובבותם משכבר־הימים.

זה ימים אחדים מהלך לו אבא תפוס בהירהורים כבדים. מצחו העלה קמטים וכל ארשת פניו אומרת ריפיו מאומץ. אין לדעת מה הוגה אבא או איזו החלטה הרת־גורל נרקמת במוחו. ממעט הוא לדבר, אוכל את ארוחותיו בפזור־נפש, ומיד לאחר־מכן הוא חוזר להתהלך בחדרים כשהוא נלבט עם עצמו לבטים קשים.

יום אחד קרא אליו אבא את התאומים וציוה עליהם לדרוך את שריריהם. הם נענו לו מתוך קדרות רצינית. אבא שלח ידו ומישמש בשריריהם הדרוכים, שהיו מעוקלים ומשורגים כשרשי אילן. לאחר־מכן פטרם מעל פניו והם חזרו לרובץ בפינתם. בערב, עם תום הארוחה, קרא אבא לכולנו.

אספתי אתכם, אמר, כדי להודיעכם על שינוי שיחול באורח-חינוי החל ממחר. הרבה חכתי בדעתי עד שנמנית-וגמרתני. עד עתה נשא יואש בעול הפרם והיקב, ובשארית כוחותיו היה רושם מפי בלילות את סיפור מפעלותי הגדולים. הנה אני הולך וזקן. מי-יודע כמה ימים עוד נותרו לי להלך על האדמה הזאת, שאותה כבשתי וטיפחתי ועליה אני מקים שושלת של בני-אדם חדשים. מי-יודע אם אספיק להעלות על הכתב את כל המון הרעיונות והאמיתות, יבול חיי. כל רגע יקר להנצחת מפעל חיי למען הדורות הבאים.

כאן עשה אבא אתנח בדבריו, וניכר היה שהוא עומד להודיע לנו על החלטתו. כולנו הרכנו את ראשינו.

החל ממחר, המשיך אבא, תהיה עבודת הכרם מוטלת על שכמם של רם ותם, ואילו יואש יעבוד עמי מן הבוקר עד הערב בהעלאת זכרונותי על הכתב. ירדה שתיקה, שלאחריה המשיך אבא:

מיטיב אני לדעת עד כמה אין זה בריא להפריד בין עמל-הכפיים לעבודת-הרוח, אותה הפרדה חולנית שנגדה לחמתי כל ימי. אבל גם עבודת-הרוח שלנו אינה בגדר משחק, אולי מפרכת היא לא פחות מעמל-הכפיים. יואש יוכל להעיד לפניכם מה טיבה של העבודה שאנחנו עושים לילה-לילה. חדר-העבודה שלנו אינו דומה למגדל-השן של המתבודד העקר, לא ולא! הוא דומה יותר לבית-חרושת שבו מתחשלת הפלדה הקשוחה ביותר. לאחר דבריו של אבא התפורנו איש לעברו.

למחרת היום החל סדר חדש לשרור בביתנו. התאומים יוצאים עם שחר לפרם כשתרמילם מלא מזון טוב וחמתי-ינים נפוחה מיין אדום. יואש ואבא מסתגרים בחדרם ומרעימים ומרעישים את הבית משעות הבוקר. עם ערב חוזרים התאומים מן היקב, נכנסים בכפיפת ראש בעד דלת הבית, יושבים לאכול את סעודתם הדשנה, שלאחריה הם משתטחים על מצעיהם ופוצחים בנחרות עזות. שנתם עריבה להם.

אבא ויואש ממשיכים בעבודתם גם בלילות. השאון העולה מחדרם מתערב בשאון נחרותיהם של התאומים, וכל הבית כמרקחה.

יום אחד נטל יואש את הרווחן הישן והגדול, הצמיד רף פלדה גמיש ודקיק למסגרתו עד שנשתררב הרף אל בין כנפי הרווחן, ואת המכשיר המוזר שהפיק הכניס לחדר-העבודה והציבו על השולחן, במקום מכונת-הכתיבה. את כיסאו הישן והקשה החליף בכורסה עמוקה ונוחה, וגם דרך עבודתו השתנתה.

אך החל אבא להכתיב, מיד היה יואש מפעיל את הרווחן שהיה פוצח בטריטור רם וחדגוני. ככל שהיה אבא מגביר את קולו כך היה יואש מגביר את מהירות הרווחן, והרעש של מכשיר-התופת החדש היה מחריד. חמש מהירויות היו לו לרווחן הישן, אלא שיואש לא נזקק למעשה אלא לשתיים הראשונות. שרוע בתוך הכורסה העמוקה, אזניו פקוקות במוכים, היה יואש נהנה מרוחו של הרווחן ופטור משמוע את זעקותיו הפרועות של אבא, המדמה להתחרות בכושר הכתיבה השגעוני של בנו הבכור, שהיה

המוכשר בבניו. מחמת השיעמום התוקפו לפרקים החל יואש להתכונן באבא העומד משולהב ופולט מאות מלים לדקה כדי להסביר את חייו ומפעלו לדורות הבאים. לפעמים היה יואש נוטל פיסת נייר מן הערימה שלשמאלו, מתכונן באביו ומשרטט על הנייר את דיוקנו המזור. בכל ציורי הדיוקנים שיצאו מתחת ידיו בלט דבר אחד: פה גדול פעור בצורת עיגול שחור. לימים נתמאס על יואש טורח הציור המדוקדק והחל להעלות על הנייר עשרות ומאות עיגולים שחורים הנכנסים זה לתוך זה, מתערבלים זה בזה, חוזרים זה על זה. משנקעה נפשו מן הציורים החדגוניים היה שוקע בתרדמה עמוקה. אבא היה מוסיף לדרדר את מליו והרווחן היה מטרטט מולו את טירטורו החדגוני בהשיבו רוח קרירה על יואש הישן שינה מתוקה בכורסתו, פקוק־אזניים ורחוק ת"ק פרסה מכל הנעשה על סביבותיו. מדי־פעם יתעורר יואש כדי להגיש דף ריק לידיו הצמאות של אבא, והלז היה ממשמשו כמוקסם ומניחו בזהירות בערימה הענקית שלידו.

אשר לכרם. לא היו ימים טובים לכרם כאותם ימים שהתאומים החלו לטפחו. מקץ ימים אחדים לכניסתם לעבודה שינה הכרם את מראהו. היבלית נופשה ונעקרה מתוך האדמה ביד קשה וחזקה. התאומים הפכו את אדמת הכרם עד לעומק קומת־אדם, וכל קנה־שורש שנגלה לעיניהם נתלש מיד ממקום מחבואו בקול קריעה והתפרקות. ערימות עצומות של יבלית נתגבבו בשולי הכרם לאחר ימים מעטים. הערימות דמו בגדלן ובמראיתן לערימות של שחת שמגבבים האיכרים בשדותיהם לאחר הקציר בשנה אסומה. לאחר שסיימו התאומים את מלאכת הניפוש, עדרו את הכרם וגירפו את אדמתו במגרפה דקה. עתה נראה הכרם טרי ורענן כעלמה שעלתה מן הרחצה. כולו חום ואחיד וחלק.

אשר ליקב. ימים אחדים לאחר שנכנסו התאומים לעבוד ביקב נערמה בחוץ, ליד שער היקב, ערימה ענקית של קורי עכביש. מרחוק הלבינה ערימת קורי־העכביש כהר־מלח. ימים אחדים עסקו התאומים בהוצאת האבק מן היקב. הם הוליכו מריצות מלאות אבק ושפכו בחוץ. באה הרוח, הרימה את האבק, עירבלתו והוליכתו הרחק בעננים גדולים ואפורים.

ובערבים שבים התאומים הביתה, קודרים ורציניים כדרכם. אכן, פניהם ספק הרצינו ספק הקשיחו ספק התאבנו. לעולם אין לעמוד על הבעת־פניהם של התאומים. אולי מפני שאין להם הבעת־פנים כלל ורק חזות של שחץ נוקשה וקשוח ניבטת מהם. אבא הולך ושח. מאמצי ההכתבה המטרופת נותנים בו אותותיהם. בזמן האחרון החל לדבר על ילדותו, על ילדותנו שלנו, על הילדות בכלל. יום אחד אסף את כולנו ואמר לנו:

אינכם יודעים מהו התענוג הגדול ביותר בעולם. (את דבריו אלה אמר אבא בקול צרוד ומלחש. בזמן האחרון קולו נצרד והולך במאמצי ההכתבה). יודעים אתם מהו התענוג הגדול בעולם? חזר אבא על דבריו, והפעם בדרך שאלה, עם שזרויף ריר שנזדרוף בין שיניו השפולות מלווה את צקון־לחש־קולו.

פניו של יואש נשאר אדישים ומשמימים, אבל פני התאומים כאילו זרחו: עיניהם

נצטמצמו ונחיריהם רחבו. הם נעשו קשובים ושקטים. אבא הוסיף ללחש בקולו הצרוד:

אתם אוהבים ריח של אדמה?

המממ! נהמו התאומים בקול מאוים.

ריח של אדמה דשנה, מזופלת, לחה, חמה!

נהמתם של התאומים נעשתה מאוימת יותר ויותר, ריר החל לזוב משפתיו של תם, ואולי היה זה רם. מזמן קשה להבדיל ביניהם.

ראיתם נערות בריאות, המשיך אבא בקולו שהצריד והלך. ראיתם נערות בריאות בכפר? אם קרבים אל נערה בריאה, מרגישים בריח של אדמה העולה ממנה למרחוק. אם קורעים מעליה את שמלותיה, עולה ממנה ריח של אדמה דשנה. אם שולחים יד וחופרים בין ירכיה, מרגישים שהיא לחה וחמה. אם משקעים את הראש בין ירכיה, אפשר ללוק את דשנותה, שטעמה כטעם אדמה דשנה, לחה וחמה. אז רודים בה ומעיקים עליה ומשקעים בה את פלח המחרשה, וחורשים אותה הלוך וחזור ומטעינים בה זרע. לכם פלח המחרשה ומכס ישתלח הזרע בלשונות של אש קרה! ליחש אבא בקולו שהיה לשריקה.

פניהם של התאומים קדרו יותר ויותר. עוד באותו לילה נעלמו מן הבית, ובשובם הביאו עמם שתי נשים. הנשים היו בריאות־בשר ותמירות, ירכיהן היו רחבות ושדיהן מוצקים. לילות אחדים נתמלאה חצר ביתנו לחשים ומילמולים רפים, שנשתסעו מדי־פעם בפרצי צחקוקים רוויי מתיחות. בשעות הקטנות של הלילה היו התאומים שבים הביתה בלווית כלותיהם, כשמחטי־אורן וקני־קש נעוצים ברעמות שערותיהם. לרגעים נדמה היה כי כל סדר־יומם של התאומים נתהפך, אבל מקץ ימים או שבועות חזר הכל לישנו. פסקו טיולי־הלילה של התאומים עם כלותיהם בחצר הבית. פסקו המילמולים הרכים. נדמו פרצי הצחוק. התאומים חזרו לקדרותם, ודומה שקדרו שבעתיים.

מקץ ירחים אחדים החלו כרסיהן של הנשים לתפוח. עם גדול כרסיהן גדל תיאבונן. קודם הריונן היו אוכלות בלי מידה, משהרו החלו זוללות להשחית. מה לא זללו, זללו בשר ושתו חמיצות של דם־חזירים. חריצי־גבינה שלמים היו מגרסות ומעסות בין שיניהן הטורפניות. זה מצוין בשביל עצמות הילדים, היו אומרות בפיות מלאים דיסת גבינה מרוסה.

כמידת שתקנותם של התאומים כך מידת דברנותן של נשיהם. מן הבוקר עד הערב לא יפסוק פיהן מן הרינה והצינץ והצווחה. עד שלא הרו היו מתגרות זו בזו בעלה של מי נאה יותר, כאילו אפשר להבדיל בין התאומים. משהרו החלו להתגרות זו בזו כרסה של מי תופחת ביתר־מהירות. כרסי שתיהן תפחו במהירות מפליצה, ועד־מהרה היו כרסיהן בין שיניהן. עתה היו מסתובבות בבית בגאנה עצומה, מבליטות את כרסיהן הענקיות כמו שהיה אבא מניף בשעתו את דגלו בגאון, לאחר שפכש את המקום מידי הפראים והכניס כאן תרבות.

עתה לא עמד לו עוד כוחו של אבא לצאת לפרם למוש את אדמתו, והנה באה לו

הישועה מאותו מקור בלתי־צפוי: מדי יום ביומו היו כלותיו באות אליה, והוא היה שולח את ידו וממשמש בה את כרסיהן התפוחות. בשעת־מעשה היה גם שואף אוויר בנחיריו כאריה זקן, וממלמל: ריח של אדמה דשנה. ריח של אדמה דשנה. כקולות יום אחד אחזו צירי לידה את שתי הנשים. הבית נמלא צריחות מחרידות, כקולות של חיות שעה שהן מוציאות את נפשן תחת יד הטבח. אבא נתקף תזוית ובקולו הצרוד החל לקרוא: יואש! יואש! מהר לחדר־העבודה! שירה גדולה מתנגנת בקרפי! בלי־אומר־דברים מיהרו יואש ואבא לחדר־העבודה. יואש הציב מולו את הרווחן, תקע שתי חתיכות צמר־גפן ענקיות באזניו, השתרע בכורסה, והכריז: אני מוכן!

מיד החלו מליו של אבא לזרום, ויואש שלח את אצבעו והפעיל את הרווחן במהירותו החמישית.

הבית הישב להתמוטט. צווחותיהן ונחרותיהן של היולדות נתערבבו בזעקותיו הצרודות של אבא, המנסה לשווא לגבור על טירטורו המחריד של הרווחן. מדי־פעם אפשר היה לקלוט מלה אחת או שתיים משירתו הגדולה של אבא. הוא היה חוזר וצועק מדי פעם: אלה החיים! אלה החיים! כנראה היה זה סיום הפזמון החוזר שלו.

בבת־אחת נשתתקו קולותיהן של היולדות, וצליל חדש נכנס במקומן לתזמורת הצורמנית. היו אלו פעיות כשל עזים רעבות. שני בנים נולדו.

הרעש בחדר־העבודה נדם. אבא יצא עייף וסחוט וגימשש את דרכו לחדר היולדות. ידיו היו שלוחות לפניו, אצבעותיו רעדו וכף־ידו היתה קעורה, כמו לו ביקשה להפוך משהו.

עפוזים רפים של תינוקות! היה אבא הולך ומלחש לעצמו בדבקות. עפוזים ורודים ורפים! תנוגי ואמוש את עפוזיהם הרפים של נכדי!

כך היה אבא לסבא, ומראהו עורר רחמים. התביישתי. פניתי והלכתי לחדר־העבודה. יואש עדיין היה שקוע בכורסתו, כאילו מאום לא אירע בבית, אזניו פקוקות במוכים והוא מביט נכחו בעיניו המשמימות.

אותו ערב נכנסתי אצל יואש. ביקשתי לדבר עמו בטרם אחליט החלטה נמהרת. יואש ישב בכורסתו מול הרווחן הדומם שלוחית הפלדה משתרבת אל בין כנפיו. חדר־העבודה היה למעשה לממלכתו של יואש, אלא שהשם חדר־עבודה שוב אינו הולמו. אינני יודע באיזה שם נאה לכנותו. יואש לא נשא עיניו אלי בכניסתי. יואש, אמרתי, אפשר שבקרוב ניפרד.

שלום, ענני יואש בלי להסב אלי את פניו ובלי לגלות כל סימני התרגשות בקולו. חיפיתי שיאמר עוד משהו. אינני יודע כמה זמן חיכיתי. לסוף פקעה סבלנותי.

יואש, אמרתי, הן אי־אפשר שתתנני ללכת ככה, בלי לומר לי מלה!

יואש הסב אלי פנים תמהים, ואמר:

עודך כאן? חשבתי שמזמן יצאת לדרך.

דמי עלו אל פני. לא יכולתי עוד לעצור בעצמי, והתפרצתי:
 יואש, קראתי, הן אי־אפשר שתעמיד פנים אדישים כל־כך אחרי כל מה שהתרחש
 מאז התעורר אבא! הלא החיים בבית הזה היו לגיהנום מאז אותו יום ארור! אני...
 אני חדלתי להבין את מעשיך מאז אותו יום!
 הבעתו של יואש לא נשתנתה אף כהוא־זה, גם כל תשובה לא השיב לי.
 יואש, התחננתי, אני מוכרח להבין מדוע נהגת כפי שנהגת. הסבר לי, התחננתי.
 יואש שתק. גם לא נראה זיע בפניו.
 הרי אי־אפשר שלא תסביר לי! קראתי בחום לבי, הרי לכל מעשי האדם יש משמעות,
 כן, לכל מעשי האדם יש משמעות! מה המשמעות של מעשיך?
 רציתי לדבר עוד ועוד, משפטים רבים היו בגרוני, אך לתדהמתי הרבה שלח יואש
 את ידו אל הרווחן והפעילו במהירות הראשונה, פקק את אזניו במוכים ושקע
 תחתיו בכורסה. הוא התבונן בי כאילו הייתי חרק נדיר.
 עמדתי נדהם. לשמע הרעש הופיע בפתח אבא, כולו שחוח וחלוש, ידיו הרועדות
 מגששות את דרכו לפניו. רגע עמד בפתח והקשיב לטירטור הרווחן כמי שמאזין
 למוזיקה שמיימית, ופתאום קרא:
 מה־נפלא יואש! מה־נפלא! הנה הגיע היום בו אתה בשל להמשיך את שירת חיי...
 שוב אין כוחי עומד לי, והנה קם בכורי וממשיך את שירת חיי! הללויה! יש המשך!
 לא נותקה השלשלת!
 למרבה־בזיון־וקצף שילח אבא המט לנפול את רגליו והחל לפזז ולכרכר, כשהוא
 רוקד לצליליו ולקצבו של הרווחן. יואש הגביר את מהירותו של הרווחן ואבא
 אימץ את שארית כוחותיו והחיש את קצב ריקודו.
 לא יכולתי לשאת בחזיון הנורא. כמו שאני, יחף וערום, רק מכנסי למתני, חמקתי
 על פני אבא, קפצתי מן החלון ושילחתי רגלי במרוצה.
 כמי שנמלט משריפה נסתי על נפשי מן הבית. בחוץ עמד לילה נפלא. המון כוכבים
 היבהבו ברקיע.
 הוי אלי, העולם הוא יפה! נודעקתי בקרבי. העולם הוא יפה! רק אבא ויואש עיתו
 וסירסו בו את הכל. הכל בבית אבא גלה מפבודו. אבל אני אתקן הכל. אני אברח
 לי אל ארץ הרחוקה מכאן ת"ק פרסה. אכבוש לי נחלה, אקים עליה בית, לא אתן
 לביתי שיתנוון כביתו של אבא!

אברהם הוס: האח אלבריו

דנטה: התופת, XXXIII

סביב הקרח הנורא. תמיד. תמיד.
 אני שקוע בתוכו עד לצואר
 והוא נושף באברי בשן חדה.
 הקר צורב כאש חמה מדי,
 ואין ימים ואין שנים ואין דורות.
 הנצח נתאצל לכאב אחד גדול,
 והכאב אני הוא.
 אלבריו מפאנצה.

מנפרד אחי, בהתלהט רוחו
 בריב אחים, סטר לי על פני,
 ומאפי ירד הדם על גלימתי,
 ומסביב פרץ הצחוק. אחי: צעיר,
 יפה-מראה, און גברותו פורץ
 מחשף של חנה שעיר, וממבלט-אמה
 מתוך מכנס הדוק לשוק נאה מאד.
 אני: כעכברוש של מנזרים מעפשים
 בגלימתי האפורה והרחבה,
 ובקרחת-ראשי.

מחיתי דם ורק
 ואת ראשי הורדתי. ואסתלק.

יום יום, במסירות של אם טובה
 הינקתי את הפעס. לילה לילה
 לעסתי את פרטי המחזה בשוק.
 את עלבוני אמצתי אל חזי
 כבן קטן חולה, ושחתי לו:
 אל נא תגוע, עלבון שלי יקר,
 אתה יחיד גותרת לאביך,
 אתה נחמתו ותקוותיו.

ומדי פעם פגשתי את אחי. בחיוכים.
 ואת ידו לחצתי. כך עברה שנה.

אז הזמנתיהו אל ביתי לארוחה.
 אותו ואת ילדו. בצלחות
 כל טוב ערמתי. בכוסות נתן ריחו
 מיטב יינות איטליה היפה.
 (הילד את ידו שלח, מלא־אשר
 למאפה־הדבש, ומיץ־המתיקות
 גלש לו על ידיו, והוא לקק בתאוה
 זרת ואגדל ואצבע ;
 ואני

בלעתי בעיני את תנועותיו
 מלאות־החן! לי לא היו בנים.
 אף לא ממזר אחד).

ולבסוף אמרתי :

”פרות הביאו!” זה היה האות.
 בן־רגע, והדם כסה את השלחן,
 הכסאות והרצפה. ואשר עז
 גאה בי, כאשרו של האוהב
 אשר שנה תמימה צפה לחסד
 והנה הוא עולה בלהבה
 בגוף אהובתו.
 אחר־כך באו

נחם גם בחילה.

מאז מותי
 אני אסור בקרח. ומחזי עולה
 דמעה אחר דמעה ונעצרת
 בקרח שצמח בעפעפי. פעם אחת
 ולא אזכר מתי, כי לזמנים
 אין ממשות בארץ האימה,
 עברו פה שנים. האחד
 צל מצללי העדן־הארצי
 והשני אדם. ואין אני יודע למה.
 כיצד ואיך הגיע עד לקאן
 ועוד גופו עליו.

מפלצות לבי

עלתה שועה נואשת: ”נא, בצדקתך,
 בגדל נפשך שראתה הכל,
 בכל הטוב אשר שוכן בלבך,

הס־נָא קִרְט, לוֹ אֶחָד בְּלִבְדָּה,
 מִן הַגְּלָדִים הַמְכַסִּים אֶת עַפְעָפֵי,
 לְמַעַן תִּתְפַּרֵץ דְּמָעָה אַחַת בְּלִבְדָּה
 מִתּוֹךְ הַחֲנֹק שֶׁבְתוֹךְ חַיִּי”.

וְהוּא הַבְּטִיחַ.

וְהוּא נִשְׁבַּע, אִם אֶת דְּבָרוֹ לֹא יִקְוֶה,
 יִנַּח אֵף הוּא בְּתוֹךְ אֲרוֹן שֶׁל קִרַח
 פֶּה לְצַדִּי. וְכַתְמוּרָה עַל כֶּף
 אֵין הוּא רוֹצֵה אֶלָּא בְּסִפּוּרֵי בְּלִבְדָּה,
 סִפּוּר חַיִּי שֶׁהוּבִילוּנִי עַד לְכֹאֵן.

סִפְרָתִי. הוּא הַקְּשִׁיב בְּאֲדִישׁוֹת.
 פְּנֵה לִי עֵרֶף וְסַגֵּן מִבֵּין שְׁנֵינוּ:
 „חֲטָאת הִיא לְהִיטִיב לְרָשָׁע. וְדַבְּרֵי
 הָיָה כֹּלָּה הָיָה” — וְהִתְרַחֵק.
 וְלַפְעָמִים אֲנִי תוֹהֶה לִי חֶרֶשׁ בְּכֹאֲבֵי,
 הָאֵם יוֹשֵׁב הוּא בֵּין עַל־יְהִחֵן
 שֶׁל וְרַד־הַשָּׁמַיִם הַנִּשְׁגָּב
 רוֹה מִשְׁפַּע אוֹר־הָאֱלֹהִי?

הדה בושם: מעולם

מעולם לא סיפרו אצלנו בבית את הסיפור בקול רם ואני הייתי שומעת רק את קטעי השיחות, את סופן של המלים הסעורות, ומריחה לפתע, על מרפסת־העץ הדגולה הסודה בסיד לבן, את ריחו של המוות במדבר.

מישהו הרג אותו במדבר הצהוב צרוב־השמש, והחולות החמים סחפו אתם כל אות וכל סימן מן המקום שהיה לו לקבר — ומן הרודפים והנרדפים לא שרד כל זכר. ידעתי גם שכתב שירים כוספים ופראיים, ורכב על סוסות גומאות־ארץ. הוא אהב נשים רבות, וכאן שוב נפסקה השיחה. אמי סיפרה פעם שערב אחד כשישבה על הספסל ליד הבית ראתה אותו דוהר ברחוב המושבה. כשראה אותה, ירד מן הסוס. היו לו פנים יפים ומוזרים והוא היה נמוך־קומה. הוא שאל על אבי ונעלם כלעומת־שבא. זו היתה הפעם היחידה שראתה אותו. ואחר־כך היה המדבר הצהוב, והדם שנספג בחולות.

הוא היה ידיד של אבי, אבל אבא שלי לא סיפר לנו עליו מאומה. פעם, לפני שנים רבות, באחת העצרות, עמד אבי דום לזכרו, והאחרים ישבו כולם רתוקים למקומם. "כך נעשים גיבורים", אמר אבי ועזב אותם, את האחרים, שגם הם היו פעם חבריו, ולברו המשיך בכתובת זכרונותיו. אבל הזכרונות לא נתפרסמו מעולם, ואבי מת ואת גופו לא קברו במדבר; ואז לא ידעתי עדיין שגברים אהבים גם זה את זה והם יכולים לנטוש במדבר את נפשם.

בלילות־הקיץ החמים היו השיחות נמשכות ונפסקות. הרחוב הארוך של המושבה היה שמש לגמרי, ורק ענני האבק התאבכו לזהטים וחובקים. תריסי החלונות הגבוהים היו מוגפים כולם, ואז לפתע נשמעה הצעקה האימה. אמי סיפרה פעם שעמדה אז צמודה אל אחד החלונות, ככל האחרים, וראתה אותם, את המרגלים, מובלים ברחוב רתוקים בשלשלות; וכשהייתי רצה בימות־הקיץ ברחוב הריק, והתריסים המוגפים היו מביטים בי בעיניים עיוורות, היתה הקללה רודפת אותי עד לשער־העץ החורק.

אבל אמי ידעה אז שהוא ואבי נמצאים במחבוא. היא רק פחדה שזה שצעק ברחוב־המושבה, כשהובל על־ידי החיילים התורכים למאסר, ימסור את כולם, את כולם עד אחד, יגלה את מקום המחבוא.

אחר־כך, כשעברה הצעקה, פתחו כולם את התריסים, אבל לא הביטו איש בפני רעהו. האדמה היבשה חיכתה למים ולמחרשות, והאיכרים ידעו אולי שאֵלה שזעקו ברחוב הדומם, והם לא באו לעזרתם, יהיו שייכים אי־פעם לסיפורים בלילות־קיץ רחוקים וזרים.

אבי הוסיף לכתוב את זכרונותיו בכתב־ידו הארוך והדק. הוא אמר פעם שהוא יודע דברים שאף אחד אינו יודעם, ונפשו תעתה במדבר רחוקה מאתנו. אהבתו לא היתה

שלי, והמוות, הקוסם העיור של ימי־ילדותי, שוטט בביתנו מחדר אל חדר, כשהוא מרפרף בפרקי הזכרונות ומפריע לשיחות הקטועות של הלילות החמים.

כשהזרנו מהלוותיו של אבי היו הזכרונות רחוקים ונוקשים, אבל יום אחד חיפשתי בין הספרים והמחברות הרבים, ואז ראיתי את המחברת השחורה ואת דפי הזכרונות שלא נדפסו מעולם, והם היו מוקדשים לה. בעמוד הראשון כתב אבי בכתב ברור, כשהוא לוחץ על העט: "לתמר שנשמתה כנשמתי במדבר".

זו היתה תמר, ששמה היה מוזכר לעתים ומתגלגל לתהומות של שתיקה אשמה. על תמר לא דיברו בבירור מעולם. תמר היתה האשה שעמדה להיות אשתו. תמר היתה אשה אוהבת ללא־פנים. רק הצווארון הגבוה היה רכוס לצווארה הארוך. תמר הגיפה את התריסים הקמורים לאחר הצעקה הנוראה ולא עברה עוד ברחוב־המושבה. תמר לא דיברה עם איש מעולם. היא חיתה שם בבית המסוגר, מוקפת עצים ושיחים מתפתלים וכעוסיים, בצל עץ־התלייה מדמשק, וקולות האנשים שעברו ליד הבית הפכו לפתע לחשים קצרים, ודלת־העץ הכבדה היתה סגורה ונעולה תמיד, כאילו לא פתח אותה איש מעולם.

כשתמר פתחה לי את הדלת, לא ראיתי את פניה. רק צווארה הארוך היה רכוס כולו, וקולה ליחש כקולות האנשים ברחוב ליד ביתה. הבוגנוויליה האדומה־כדס כיסתה את הבית כליל, ובמרפסת־הכניסה השמיעו הפרחים הנובלים קולות רחש. אחזתי במחברת השחורה בידיים רטובות מזיעה ולא ידעתי בדיוק מה לומר. היא אמרה: "את דומה לאבא שלך", וסגרה אחרינו את הדלת.

כשהיינו קטנים סיפרו הילדים על הרוחות ששוטטו בבית מחדר לחדר ועל הנרות הדולקים תמיד, ועל המרתף המלא חפצים מסתוריים. עכשיו עמדתי סוף־סוף בחדר גדול שתריסיו מוגפים. האריחים האדומים היו ממורקים כאילו לא דרכה עליהם רגל אדם, ופני־הרגע הקשים של האנשים שלא היפרתי ניבטו אלי ממסגרות־הזהב הכבדות שעל הקירות, ליד פניו החיים ללא־זמן וליד הפנים הקמוטים של תמר, סמוך כל־כך אלי.

ידעתי אז כשם שאני יודעת כיום שרק המוות בכוחו לשמור אותנו צעירים לנצח. אבל באותה פגישה ראשונה עם תמר הסתכלתי בעיניים המוצחות שבתמונה וראיתי את פניו המזדקנים של אבי, ואת פני־הקלף הנוזריים של תמר, ואהבתם אליו היתה גשר רעוע שעליו נמלטו השנים אל הזיקנה והבדידות.

רציתי אז לשאול את תמר שאלות רבות, אבל היא מזגה את התה בפוסות שבמאחזי־הכסף העתיקים, ושמלתה הלבנה היתה לבנה מן הקירות, וחיפויי הקטיפה האדומים שעל הפיסאות הדיפו ריחות של לא־אדם.

עכשיו שישבתי פנים־אלי־פנים עם תמר בפעם הראשונה ניסיתי להבהיר לעצמי לשם מה באתי לכאן. פני־הקלף שלה היו קרובים אל פני והמדבר סינור את עיניה. עיניו של אבי היו מתות וקשות, ועיניו של זה שמת במדבר סערו צעירות וחיות מעבר לימים. ובחדר היה השקט המפחיד של תריסים מוגפים לאחר צעקה וגרדום, והמוות שרד רק בדם פרחי הבוגנוויליה.

בזכרונותיו של אבי לא נכתבו דברים רבים. אבל אז כשדיברו בחדרים הפתוחים לחצר, לחש מישהו על אהבה גדולה אחת. לזה שמת במדבר גרדף, היתה האהבה כרוח־סופה בפרמים. האהבה היתה רוויה מדם־ענב. הוא אהב נשים, ואת הריחות הכבדים של האדמה בלילות־קיץ. הוא כתב שירים ארוכים גדושי מלים חוגגות, ודהר על סוסות טרופות־אצילות. הוא אותת ממגדלורים על־פני הים, וקידם פניהן של ספינות זרות, וצחק גאָה בפני כל מזהיריו. אבל אני ידעתי שהוא הוסגר לתורכים, ואנשים נשמו ימים רבים את הפחד והשנאה, ומישהו החי כיום ניסה לירות כדור בגבו, והוא נמלט אל עבר המדבר והמוות.

אבל גם בזכרונותיו של אבי היה קטע זה שרוי בערפל. מאותם דברים שאין מדברים בהם, שאדם לוקחם אתו באשר יילך, ואינו מדבר בהם אפילו אל אשתו בלילות החמים.

היתה גם אשה אחרת, אבל בה לא דיברו, והיא ירתה ערב אחד כדור ברקתה, ותמר היתה היחידה שנסעה להלוויתה.

אבל בחדר היתה הבדידות הפוטה של היום, והבדידות מבשרת־הרעה של הערב, והבדידות הסיוטית של הלילה; ואז, כשגמרנו לשחות את התה, התחילה תמר לדבר.

אינני יודעת מה חיכיתי לשמוע, ואינני זוכרת כיום איך החל הסיפור. אבל המתים הנוקשים חסרי־הרחמים היו לפתע בחדר, כשהם מטילים את צלם על הכתלים הגבוהים הלבנים, ואבי היה צעיר ויפה, מאלה המאמינים בגיבורים וחלומות. והוא בא ערב אחד בסתר אל תמר ומסר לה ממנו מכתב ארוך, בו ניסה הלז להסביר לה דברים שאין להם הסבר. אבל אהבתה של תמר היתה הסכר שאליו התנפצו המשפרים. הוריה של תמר היו בחדר, גאים ועקשנים, אבל היא לא דיברה אתם עליו. המעגל נסגר סביבה ללא־מוצא. המלים היו שלו והן זרמו אליה, והיא אָצרה אותן בתוכה עד היום. היא ציטטה את השירים בקול לא־לה, ולבושה בשמלה הלבנה האזינה ימים ולילות לשעטות הסוסים ללא־הד.

ואז דפקו יום אחד בדלת הנעולה, ורגע לא ידעה תמר אם לפתוח את הדלת ואם לא. אבל שעטות הסוסים נדמו, והבית ריק היה פתאום. והיא פתחה את הדלת.

האשה האחרת שיבשה את התחומים. תמר לא תיארה אותה מעולם, אך לאחר שנים מצאתי את תמונתה דהויה ומוצהבת. היא עמדה שם גבוהה והדוקת־מתניים ושערה העבות אסוף. רק את עיניה לא יכולתי לראות. אבל תמר סיפרה לי שהיא הדפה את הדלת ועמדה בחדר ולא הביטה ועיניה היו פראיות וטרופות, והיא אמרה שהיא יודעת מי הסגיר אותה לתורכים, ואיך ברח כשהם רודפים אותו, וכיצד מצא את מותו, ועל שתיהן לעשות משהו כדי לנקום את דמו. ותמר הסתכלה בה אז בפעם ראשונה, בסקרנות המעונה של אשה אוהבת.

עד היום אינני יודעת מדוע חזרתי והלכתי לראות את תמר. אולי רציתי למצוא את אהבתו של אבי שנתאבנה ונחנטה בין דפי הנייר הצהובים של זכרונותיו, ואולי רציתי לדעת אז אם אהבה זו, שאל גבולותיה האפלים חסרי־התוחלת נזרקתי רק לאחר שנים

רבות, יש בכוחה לעמוד בפני ענני החול שעירבלו את נשמתי ובפני המוות שבחלומות-הסיוטים.

האשה האחרת, זו שבאה אל תמר, לא רצתה לשכוח דבר, ולא רצתה להוסיף עוד משהו על זכרונותיה. הקללה לא רדפה אותה עד לפישפש־העץ החורק, והיא רצתה בנקמה. היא נמנתה על אותן נשים שאינן שוכחות את גופות הגברים שאהבו, וגופו — חשבה — שייך היה לה. אבל תמר ישיבה או בחדר ולא סיפרה לה שגם היא יודעת מי הסגירו לתורכים, ואיך נמלט למדבר. תמר שמעה את הצעקה הנוראה, והכל היה כלא־היה. והיא הביטה קסומה ודרוכה באשה האחרת, שריח גופו נדף מאצבעותיה ומילא את החדר. תמר הריחה את גופו והשירים עלו לשפתיה בקולו. אבל האשה האחרת ברהה מן החדר, ותמר היתה שם כשהורידו את גופה לאדמה הפבדה, וידיה היו קרות וקשות, ולא עוד היה ריח גופו נודף מהן.

ואז אמרה לי תמר בפעם הראשונה: "היא בגדה בו". ואני הבטתי בה בתמיהה, ולא ידעתי עוד לאיזו בגידה התכוונה.

תמיד התפלאתי שתמר הסכימה לביקורי. אמי אמרה לי פעם: "אל תלכי לשם. מה הטעם לפתוח פצעים ישנים וכואבים. היזהרי, יש הרבה אנשים חחיים כיום וקשורים בכל מה שקרה. גם אבא שלך ידע, ולא אמר מלה על כך". ואחר שרפה את כל הספרים והמחברות שהשאיר אבי. אבל אני הלכתי לשם, כשאני מחביאה את המחברת בה כתב אבי את זכרונותיו, וחפשתי את התשובות שאותן מצאתי לאחר שנים, כשלא רציתי עוד לדעתן.

לימים החלו להופיע הספרים על־אודותם. השנאה והפחד נמוגו למראית־עין, והזמן אולי השפיע את קללת הבגידה, ואת הבית הסגור־המסוגר. קראתי את כל הספרים. סיפורים מתקבלים־על־הדעת מנסיים לגלות ולחשוף, לפרש מסמכים, לחקור סיפורי אנשים שונים, ולשחזר מאורעות. אבל העיניים הסעורות נעצמו בהם לנצח, והקבר במדבר היה עוד קבר שלא נמצא. הוא נמסר לתורכים, הוא נמלט למדבר (כאן היה הסיפור מעורפל כלשהו), ושם מצא את מותו. בידואים נודדים, ואולי מישהו אחר. המדבר היה גדול ורחב וגדוש סודות, ומותו רק עוד סוד אחד. היו האחרים, חבריו, שנמסרו גם הם ומצאו את מותם על עץ־התלייה בדמשק. כמה מהם דיברו ומסרו ימות ומקומות, ואחרים שתקו. והיתה, כמוכן, תמר, האשה האוהבת החיה בזכרונותי. והיתה האשה האחרת — שם חולף ונשכח.

תמר קראה את כל הספרים. ראיתי אותם מונחים על חפוי־הקטיפה האדום, מסיימים את שאין לו סוף, קובעים את המסגרת, מכניסים את הרגעים והימים והשנים, את הפאב והבדידות, הציפיה והמוות אל תחום המוכר והידוע.

ואז חזרתי וקראתי את זכרונותי של אבי. קטועים היו, ורק דמותו עלתה מהם: סוחפת בסערה את הדפים שהצהיבו, ואת פני־הקלף הקפואים של תמר, ואת אהבתו של אבי. הוא יצא דוהר אל דרך־החולות המסתורית, ושניהם אבדו לו והם לא ידעו, ושניהם חיכו לו באהבה אפילה, מענה וממיתה.

תמר לא הגיבה על הספרים. רק יום אחד, כשחזרתי לאחר תקופה ארוכה, שאלה אותי

פתאום אם אני חושבת לפרסם את זכרונותיו של אבי. "הוא לא סיים אותם מעולם", אמרתי. "אלה הם רק קטעים, קטעים פזורים". לרגע נדמה היה לי שעל פניהנוזירה שלה חלף חיוך, משהו שנעצר ליד שפתיה ועיות את פניה. ואז אמרה בקול לא־לה: "את אולי לא תביני, אבל רק שנינו לא בגדנו בו". ובחדר עלתה זעקת הבגידה ורדפה אותי כקללה הנוראה ההיא של ימי־ילדותי בימות־הקיץ ברחוב־המושבה. ואז הסתכלתי אולי בפעם ראשונה בתמר. היא ישבה לה, אשה זקנה וקפואה בלבן, על מעטה הקטיפה האדום שריחו ריח של אז, ואהבתה נדדה אל סופות־החול המתערבלות, ומגע־ידו החשיך את עיניה.

מסביב היה השקט הכבד של לילות קיץ, וריחם העבש המפחיד של זכרונות ותמונות־נייר מצהיבות. מסביב לא היה דבר. רק התשובות המאיימות היו כאן כולן. התשובות ששוב לא רציתי לדעתן. תמר חזרה ואמרה: "רק אנחנו לא בגדנו", ואני רציתי להימלט מן הבדידות המחניקה, השקופה כבדולח, אל האהבה. אבל האהבה היתה קללת הבגידה של ימות־הקיץ ליד פישפש־העץ החורק. האהבה היתה מעורבת בחול־המדבר הלוהט והמסנוור, ובדם פרחי הבוגנוויליה, והיא רדפה אותי, כאז, ללא מוצא.

לא שבתתי לראות את תמר, ואת המחברת השחורה שרפתי. אבל יום אחד הלכתי לעצרת יום־השנה לזכרו, ושמעתי את הנאומים הנלהבים ואת שיריו שדוקלמו בפי זרים. אבי אמר פעם ש"כך נעשים גיבורים". והאיפרים שבגדו השפילו את עיניהם, ואלה ששנאו מחאו כף, והם עמדו כולם דום לזכרו והעלו זכרונות. ומשואות־האש הועלו, ואני בכיתי לבדי, בשביל השנים שלא בכו על קברו מעולם.

יוסף בן־גל: מגדלור אבן

בתוך הסלע, יְדִידִי, בְּמַעֲבָה
הָאֶבֶן הַנּוֹרְאָה פּוֹעֵם מִשֶּׁהוּ רְגִישׁ,
בֵּין קוֹצֵי בִזְלַת וְתִשְׁחָרֵת שְׁחָם
פּוֹעֵה מִשֶּׁהוּ, כְּמוֹ לֵב שֶׁל אִישׁ,
וְעֵינָי בְּשֶׁה מְאֹד, פְּקוּחָהּ יָמֵן
רַב מְדִי, מְגַשֶּׁשֶׁת סְבִיב בְּקֶרֶן
שֶׁל תְּשׁוּקָה חֲקֵרְנִית, כְּמוֹ
מְגַדְלוֹר גְּעֻגוּעִים עַל פְּנֵי
מְדָבָר עָמוּס מְדִי.

לו הָיִיתִי כֵן, הָיִיתִי כֵן, הָיִיתִי לִירִי
עַד שֶׁהֵיָם הָיָה נִשְׁבֵּר מְרַב עֲצָב,
לו הָיִיתִי יִשְׂרָאֵל הָיִיתִי רְגִשְׁנִי
עַד שֶׁהִלְלֹת הָיוּ רוֹעֲדִים כְּמוֹ
מִיתְרֵי חֲמָסִין שֶׁעֲבָרָה עֲלֵיהֶם קֶשֶׁת
שֶׁל צֶעַר, לוֹ הָיִיתִי אֲמִיץ
הָיִיתִי רוֹמְנְטִי עַד שֶׁהִשְׁמַשׁ וְהִירַח
הָיוּ מִתְנַפְּצִים בְּשִׁקִּיעָה כְּפוֹלָה
מִתַּחַת לְפָנָי הָיָם וְהַיּוֹם כְּלוֹ
הָיָה נִפְקָח כְּמוֹ אִירִיס
שֶׁל אֶהְבָּה וְגְעֻגוּעִים לְמִשְׁהוֹ
שֶׁבְטַל מִזְמָן.

מִיִּשְׁהוֹ בָּנָה אֶת בֵּיתוֹ אֶבֶן
שֶׁנִּדְרָדְרָה וּבִלְעָה אֶת אוֹרְפִיאֹס
מִשֶּׁהוּ כָּאֵן חֶפֶץ לְרַכֵּשׁ מְכוֹנִית
שֶׁמְעַכֵּלֶת פְּרָחִים וְזֻכְרוֹנוֹת

הַנִּבֵּל הַיִּשָּׁן מִתְנַגֵּן עֲדִין, כְּשִׁנּוֹתָנִים
לו, בְּלֵב מְדָבָר עָמוּס מְדִי.

יחיאל חזק: פסל

כְּשֶׁקְרָאוּ אוֹתִי
אֶל זְרוּעוֹתַיךָ הַפְּשׁוּטוֹת,
וְהֵן חִמָּה יוֹקֵדֶת
שֶׁלֶל צְבָעִים, אֹרוֹת,
וְאֶרֶץ
וְקוֹמְתֵי יוֹקֵדֶת
בֵּין הַסְּפִים לְשָׁחוֹת,
וְשִׁתִּי רִגְלִי עַל אֲדָמָה נְדָרְכֶת
עוֹמְדוֹת כְּנִטּוּעוֹת.
קָרַבְתָּ אֵלַי כְּמוֹ חֲטָא סִגְרִיר וְחֲרִישִׁי
וּמְלֵא יָדְךָ הַנִּיפָה קְרִדְמְךָ
לְבַקֵּעַ אֶת רֵאשִׁי.

כְּשֶׁקְרָעוּ אוֹתִי
כְּמוֹ גִזַּע עֵץ
אֶל מוֹל פְּסִלְךָ הַקָּר וְהָאֶפֶר,
רְבִצְתִי עִם גְּזִירִי
בְּשִׁלְג וּבִקָּר
וְיָד שְׁלַחְתִּי מִכָּל צִד
אֶת מְרֵאִיתְךָ חֲבֵק.
אֵךְ רַק נָקַם דְּבָרוֹ קְרִבִּי
וְאֶת פְּסִלְךָ לְשֹׁבֵר.

עֲלֵתָה מִחוּף הַיָּם
בוֹעֵית אַחַת אֵינְ-אֹר.
וְאֲנֹכִי בְּבוֹר.

אסף דיין: עולמם של מרת ש. ואדון קוקי

פרק א

אני לא נורמלי, מרת ש. הגמצאת בחדר הסמוך אינה יודעת זאת, היא רק יודעת כי חסר אני את שתי רגלי ואיני סובל קקא' פושר.

שמו מחסום על דרך חיי, לו יכולתי לטפס הייתי ממשיך, אך רצון העובדות הוא כי אפרד מן החדר שלא עזבתיו מעולם. אני בודד, הבדידות דקרה במעי הרעבים לתשומת-לב, יכולתי לכרוע ברך בפני אלוהים ש.. אין לי אלוהים, אין לי ברפיים, והנפש האחת שידעתי אורזת את חפציה ומחכה למותי.

.. מעט סבלנות, מרת ש., רק אשתה מן הקקא' ואצא גם אני מכאן..

אני חלש, האורלוגין ממול ניצת, קפיציו כלאו אותי במערכת השקרים שלו, אין זמן, יש דפיקות-לב, ובחדלון הן הופכות בוקר אחד לנצחי.

.. מרת ש., את לא מנצחת, לבך לא יחדל מפעום, כך אני חושב ברגעי האחרונים..

אני מפחד מפני הטירוף, הבדידות והחולשה.

התער מוכן לבתק את קנה-הנשימה... לצאת נקי מן החיים.

זו אידיאה גדולה. צריך למות כדי להפסיק לחשוב. גם זו אידיאה גדולה.

"קוקי, אתה שם?"

"כן, ש. אני כאן".

קוראת לי קוקי, שם-חיבה, כך מחבבים כלבים ואנשים. רק שמאנשים דורשים תמורה, בעוד רגעים-מספר לא ירצו ממני ולא-כלום. בעוד רגעים..

ערב אחד העירה ש. את תשומת-לבי לאחת המלחמות האחרונות שנכתבה בספר ההיסטוריה:

"במלחמה זו איבדת את שתי רגליך".

"אני?" שאלתי בתמיהה. "הרגליים שלי לא היו עמי מעולם".

"אבל קוקי, אתה חייב להבין...", ניסתה להסביר.

אני בור באשר לתוכן חיי. אינני מעוניין בתוכן חיי.

(כשניסיתי בזמנו לתאר יותר משתי נפשות ראיתי בתוך המון עצום גברים ללא רגליים היושבים על כיסאות-גלגלים ונשים שמנות שסנירים הדוקים למתניהן).

ש. אמרה כי אבי היה רוקח ומת, אולי אי-שם בזיכרון מהלכת דמות לבנה המפיצה צחנת רפואות.

לא, אני נולדתי כאן.

כאן אמית את עצמי, ושם, בחדרים הקטנים בעלי החלון האחד, נעות שיירות נמלים הנושאות את החריצות ואת הסדר...

..על קברי, מרת ש., הניחי קרומי קקאו. לא פושר, מרת ש."

פ ר ק ב

מזור היה לראותה במקום בוודד זה. נמלה, מן-הסתם. ניסתה לחצות את השולחן עד אשר הבחנתי בה ולכדתיה בתוך כוס.

כאן החל המאבק.

זה שעתיים היא נעה בעיגול. מחפשת מטרה, מן-הסתם. מנסה למצוא סדק בקיר הזכוכית.

כאן גובר המאבק.

אצבעותי מזיעות, ליחה דקה על מצחי, מעט אור והרבה חושך, עצבנות.

"אני השולט, שלטון הקנזי בכוח הקיום, סוגר את חייך במעגל-הנצח. משושיך מביסים אותי. הם אינם מתרגלים לצורות גיאומטריות. אפשר להמית אותך, מן-הסתם.

הבוהן ימעך את גופך הקטן. אני אתעלף ממחנק".

מרת ש. אספה את הכוס, בארוחת-הערב שאלה:

"איך יכלה לצאת משם?"

"יכלה להישאר שם".

"עוד סלט, קוקי?"

"כן, כן. עוד סלט".

האצילתי מחכמתי על הגברת ש., סלחתי לה על סנטרה הכפול. רציתי לצבוט בו, למרוט את שערה הדליל, למשוך באפה החרום.

"מרת ש.... את האשה היחידה בחיי.."

הבוקר ריפזתי מבטי בשמש, החמה הפכה עיגול שחור מובס.. למה אני שואף? — לשאת כנפיו של איקארוס עד אשר תשרפני זו השחורה מרוב אור, להיסחף בזרם של תשוקות ומאוויים, לזרום עם גליו של רעיון כביר... איני חפץ להביט עוד בשמש.

השולחן, הקיר, החלון מאחור, מבטים כמו זרקורים בליל-מלחמה אחד, רחוק.

על החביתה צף חלבון. ש. אמרה כי זה בריא.

"הבריאות אצלי", השבתי, "רחוקה מאותו ענין שוטף ששמו רעב. הנוזל שצף דוחה את הרעב ומשניא את הבריאות".

לקחה את החביתה והשליכה אל פח-האשפה. שם במטבח, לפני פח-האשפה, היו רגליה של ש., ורידים כחולים ועבים בולטים על פני עור לבן מקולל בתשוקה. יש אי-סדר על השולחן ואני מביט בו. רגליה של ש. הן אי-סדר. אין להן מטרה, מן-הסתם.

אני חושק במרת ש.

ש. דיברה על אסונות העלולים להתרחש בחורף:

"בבתי עץ עלול השינוי בטמפרטורות לבקע את הקירות... צריך לדעת מראש".

לך נפגשו מבטינו בין "בבתי עץ" לבין "לדעת מראש" היה קורה אסון.

בוקר.

המטפס על מיטתי צומח ללא גזע. אני מחפש את הגזע. שמש. אני מחפש את הגזע. יש לגזור את המטפס למוות. אין גסיסה. ישנם קרעים אשר יפחידו את ש.

עלי להסתיר את המעשה מעיניה.

צדו הקרוע של המטפס שמוט כלפי הקיר כדי שש. לא תבחין.

ש. לקחה את המטפס לגיהוץ.

"מאיין הקרע הזה?" שאלה ש.

"ממני, מרת ש., ממני", עניתי, מביט בחלון.

"מדוע, קוקי?"

"חיכיתי באפס-מעשה לארוחת-הצהריים עד שהשתגעתי מעט".

"כן", לחשה אגב גיע של הסכמה.

(לעתים ההגיון פוסע מתימטית במסדרונות הקבועים של המוח: היד גוזרת, והמוח שותק).

אני.

אני מכוער, פצעונים קטנים זרועים על פני באי-סדר, עיניים חומות, חומות מאד, קרובות זו לזו, הטירוף מצטבר במבטים ישירים, השערות שחורות ומוסטות בקפידה לצדי הראש, שפמון מסתיר את עבי השפה העליונה.

ארוחת-הערב היתה סיוט. ש. הניחה ידה על מצחי כדי לבדוק את חומי:

"אתה לא ישן מספיק", אמרה לי.

(עלי לדכא את התשוקה שכן רק המוות ישא אותי אל מעבר לקירות מזה).

הקירות! איזו בדידות. כמו שלגים בהרי הנצח. אני אדם בעל ראש והמון אברים קטנים, אני אדם המאמין באמונתו, אדם שנוח לו לחיות בגלגל חוזר של אהבה-עצמית. אך מה ערכה של מחשבה טהורה אם איני יכול שלא לרצות בגופה הערום של ש. ? (אפשר להיסרס, אפשר להפריד גוף מנשמה, אך מי מן השנים חושק בש. ?)

אחרי ארוחת-הערב הקאתי את שתי הקציצות.

בחילה ודיכאון, השולחן סרוט ואצבעותי זבות דם. אם היא תאמר שוב: "קוקי יקירי, אמור משהו" — אני אתאבד.

שחר.

אלפי לטיפות של אור. כמה חם. רצועות-אש נמתחות על הקירות. שיכחה כשעות שאינן חולפות, שבויה בקסמי הצבע.

מתחת לשמיכה שכבתי לבדי עם ש.. עם רגליה העבות מתחת לשמיכה. בעיניים עצומות ונשימה קולנית ראיתי אותה. זרם צהוב כמו שנאה נגע אל ברפי. הכל פוסק ברגעים שכאלה.

"..לך-לך שלוב-זרוע עם המוות", זעק תוכי, וכולי שבוי בקורי-פחד כעפביש הרואה

סערה מתקרבת.

"אין לי כל רצון לקום", השבתי לפניה המחייכים.

עזבה.

הסדינים רטובים והמצח זונר בזיעת הלילה.
בארוחת-הצהריים שוחחנו על השפעתן הברוכה של קרני השמש, והשמש שבה-זרחה,
משאירה את שובליה הסגולים של השקיעה.

פ ר ק ג

דפיו של ספר ההיסטוריה צהובים. (החלטתי להשכין את הזירמה בחיקו המאובק).
הימים חולפים מבוקר-טוב-קוקי ועד ערב-טוב-קוקי. בנוף הסטואי מלבינות שערותי
ופדחתי מתקרחת. המטעמים ערבים-לחיך כתמיד. השמיים פרושים בנחת... טוב לי.
אמש שמעתי את ש. קוראה בקול שירי-אהבה בחדרה.

קריאות תשוקתי על דלתך תקשנה
ואתה הגפתי תריסים...

אותה עת הייתי ישוב חולמנית על כיסא-הגלגלים, חוקר את טיבו של הקיר. מחמת
מצב-רוחי האווירי לא קלטתי מיד את משמעות הדברים עד שלפתע התעוררתי
בחדרה. השירה הגיעה אלי.

נישוקיך — אהבת נצח —
כתבערת-עולמים גיפופיך...

לנגדי נשרפו דפי מסורת, שירה לאומנית הידהדה בחדרי-מוחי:
"אכן האשה מעלה קרבן, עדיין זובחים לאילי התשוקה".
המחשבה על אוננות רוחנית בוססה בחדרי-המוח, ערפילים הציפו את התודעה..

את קברי אחצוב בלבך,
תכריכי על שמורות-עיניך...

המלה "אהבה" באה אל מחזור-דמי. המסקנה התקשתה לבקוע מתוך החריטות שחרטו
ציפוני בשולחן. כאשר תמה — הידהדו המלים בראשי.
מרת ש. חושקת בי כשם שאני חושק בה.
אני רוצה בגופה של ש. לא בדרך שמורות-העיניים כי אם בדרך אצבעות-הידיים
ושפת-הפה.

היום התעוררתי בחדרה: רעש מוזר נשמע מאחרי דלתי. עיני נפקחו לרווחה, גופי
קפא, עד שנשמעו צעדיה של ש. קרבים אל חדרי. להרף-עין חדלו הצעדים אחר
המשיכה.

השמיים היו מאובקים ממסעו הארוך של הלילה, ובעוד הבוקר מחפש בעצבנות את
חליפת הצהריים, חשבתי:

מנסה לתהות על קנקני, לבחון אותי, לעורר בי פחד מפניה. מדוע נקטע אותו שיר-
אהבה טרם סופו?

היא עוקבת אחרי.

חישבתי את מספר הצעדים מהדרי למטבח: עשרה. ש. הלכה עשרים צעדים בטרם תודיע על ארוחת-הבוקר.

אני ירא.

מחר אצייר תרשים של הבית ואפתח מעט את דלתי.

דרוך לקראת הבאות קמתי.

ציחצחתי שיני אגב העפת מבטים מהירים לצדדים, עיני נפקחו להבחין בדברים מוזרים:

מסרק נוסף שחסרו בו שלש שיניים, קופסה ובה טבקה-הרחה.

תחילה עשיתי תרשים של הבית. מאחר שאין לי מושג על חלקים גדולים ממנו, ניסיתי לדמיין לי קיתונים, מבואות והיכלים. יודע אני כי אי-שם עוסקת ש. בפולחן מסתורי. היכן?

במאוחר יותר פתחתי את הדלת כשיעור הצצה והתישבתי על כיסאי בצורה שאיפשרה לי לראות את הפיור במטבח.

קפיצי מיטתה נאנחו. היא ניעורה, רחצה פניה, ובפיהוק קולני צעדה לעבר המטבח. אחד.. שנים.. שלושה.. ארבעה.. חמישה.. חמישה צעדים מחדרה למטבח.

בעוד החלב תוסס בקדירה, קראה לעברי:

"בוקר טוב, קוקי. הגיע הזמן לאכול".

האם חשבה שאני ער? שמה חיקתה לפני את מעשה הקימה, ולמעשה ניעורה שעות אחדות לפני?

"מניין לך קופסת-הטבק?" שאלה.

"מצאתיה ליד פיור-הרחצה".

"שם... טבקה-הרחה... מזור".

כל אותו בוקר עונתה מחשבתי מחמת הטיפשות בה הנחתי את הקופסה על השולחן. להבא אהיה זהיר.

קבקביה של ש. מצוידים בסוליות של גומי. בעת הילוכה ש. נוטה לצד הקיר, אינה משמיעה אף שיעול אחד בזמן עבודתה. היא חדלה מקרוא בקול את שירי-האהבה.

חלו שינויים במנהגיה של ש.

שיחות הצהריים מאופקות, יבשות כניסורו של חוטב עירי.

"היום יש לי הפתעה בשבילך: עגבניה ממולאה בכבד קצוץ".

"כמה נאה מצדך. אני פשוט מטורף אחר, אחר עגבניות ממולאות".

שני חיוכים ועגבניה אחת: בזה נסתיימה ארוחת-הצהריים.

במקלחת שהתה ש. זמן רב מן הרגיל. אין ספק שישבה ערומה מול ראי ובחנה את גופה. אפשר שהחליקה בהנאה על אבריה ועצמה עיניה בתשוקה... דעתי מיטרפת עלי מרוב תשוקה.

בארוחת-הערב שאלה ש. אם אני מאמין באלוהים.

"איזה מהם?" השבתי בשאלה.

"שלך?"

"איזה מהם שלי הוא?" שאלתי שוב.

"כאשר אתה חפץ במשהו הנמצא מעל ליכולת השגתך — אל מי אתה פונה?"

"אני מוותר".

ש. היתה על סף היסטריה.

"אבל, קוקי, אתה בוודאי מאמין בכוח עליון?"

"אני מאמין כי האריה חזק מן השפן. יש ספרים המעידים על כך".

"אבל", אמרה, "יש כוח המכוון אותם להיות האחד בהם חזק ממשנהו?"

"יש?" שאלתי בתמיהה.

עכשיו אני מבין: צריך הייתי להאמין באלוהים למשך שעות הערב.

בהזדמנות קרובה אמרתי לה:

"אני חייב לומר כי יש רגעים בהם אני חש בקטנותי ופונה בתפילה אל אֵל כלי-יכול".

"הרגשה נפלאה היא זו", אמרה ש., בשמחה גוברת והולכת. "אני יודעת כי הוא

קיים ואנו נתונים בידי. אני מאושרת כי גם אתה חש בזאת".

התרווחתי על כיסאי בנחת של מאמין. השקף לא נעץ ציפרניו במצפוני. שלם הייתי

עם אלוהיה של ש.

בטרם־שיגה שמעתיה קוראת מתוך ספר השירים... ידינו כבר מושטות זו לקראת זו.

היום פרק מעליו את הזמן, השעות חלפו בבהלה, רגעים רבים חזרו על עצמם. ש.

הראתה יתר־עוז ובעטה במבנה העיקוב שלי. ודאי חשדה בענין אמונתי. איאלץ

לשאול ממנה את ספר־התפילות.

בשעות הבוקר הצצתי לעבר המטבח. ש. רכנה על סיר הבשר, האש בערה באישוניה.

באחת פחות עשר הביטה סביבה ופנתה אל חדרה. הלהבה גססה וכבתה. היא מעולם

לא הניחה לאש לכבות. לאן זה הלכה?

כעבור מחצית השעה חזרה ובידיה סל עמוס מיצרכים. אחר הודיעה לי על ארוחת־

הצהריים, שוב נטתה לצד הקיר.

שוב נוכחתי בפס הצר של הפתונת הבולט אל מתחת שמלתה. האם מנסה ש.

לגרותני?

מעולם לא השעינה רגל על רגל כמו שעשתה זאת היום.

החורף מחכה למותם של אחרוני היתושים. אני מחכה לבואו כדי להצטנף באותה

שמיכה רכה, קטיפתית. אחרי החורף יבוא האביב, אך אני אתאונן על מיתושים

בגרוני ואוסיף להתפסות בה עד הקיץ.

(תחילת היום אינה זכורה לי משום שש. שכחה להעירני, מעשה מוזר. בזכרוני

נשמע קולם המיבב של המים בחדר־השימוש של ש. מדוע לא העירה אותי ורק

אחר־כך פנתה לשם?)

אני מניח כי השמש הבקיעה את הווילון והשולחן התרחב בנחת. אולי ש. מציצה

אלי בעד חור-המנעול? איני יודע, רעש מוזר כקול התחככות ציפורן בקיר נשמע מכיוון הדלת.

אני ערום כבאותם חלומות הממלאים אותי. אלף עיניים בוהות אל ערוותי. בעת זיקפה אני נבוך. אז אני מנסה לעמוד על תכונותי הבאנאליות של השולחן. לילות-עופרת מונחים על חלוני. חיי, כמשפט ללא תארים, נמשכים לאורך מסלול-הכוכבים, ושובלים של תיאוריות נמשכים אחריהם.

היום מצאתי את סיבת הרעש, עת נשמעו הקולות בעוד השחר נחבא. קמתי, ומתוך מגמה הירואית נסעתי אל עבר הדלת. הקול נדם. פתחתי אותה... מרת ש. לא היתה שם.

לאחר חיפושים מדוקדקים סביב הדלת מצאתי בכוך מתחת לסף... צב. קמטים נוקשים על רגליו, זנבו וראשו הקירח. חיה זו נבראה ללא עלומים. שלש מאות שנה חי הצב, זקן מרגע לידתו פוסע הצב בתחרות נצחית עם אכילס. "הזמן ינצח", חושב הצב בחיך מרושע, טבול בידיעת הכל. "הרבה רצים נקטלו בתחרות זו עמך...", לחשתי אל ראשו. "אני אתחרה נעול בעליונות האדם על החיה", לחשתי שנית. חיפיתי לש.

"אורח לא־קרוא נמצא על שולחני, מחכה להשביע את נפשו במאכליך הערבים".

ש. ראתה את הצב ופלטתה:

"לא! מה הוא עושה כאן?"

"הוא כאן".

"מה יאכל?"

"ירקות, ויש לי הרושם שהגבר יאכל גם בשר".

ש. לטפה את גבו הקירח ברוך ואהבה. נסיונותי להיות חביב לא עניינו את ש. היא הביאה לו מזון בכמות הגדולה משיעור גופו הקשיש, הצב פתח באכילה שהפכה זלילה. לאחר זמן הפריש בכמות השווה לזו שאכל.

"איך נקרא לו?"

"אינני יודע שמות של חיות", השבתי.

"בובו", זרקה אל חלל החדר.

רעד חלף בגווי. בובו וקוקו: צמד־חמד לשירותה של ש. הם ימלאו את החלל בכשרונה לבשל, יפליטו אנחות סיפוק לאחר כל ארוחה — האחד מתוך כוונה מינית והשני מתוך חיי־הנצח שלו.

..אנחנו נראה, בובו, מי יילך לאט יותר, יגיע הרחק פחות בזמן רב יותר. ואם עיניך הקטנות תוספנה להביט כך במרת ש., אתה עלול למצוא את עצמך הפוך באחד הימים..

את ארוחת־הצהריים סעדנו שלשתנו, מנסים למצוא פתרון לבעיית מגוריו של בובו.

ש. הציעה סיר, אך מחשש שמא ירצה משהו דחוף הוחלט לשפנו בחדרי, וכך תימנע אי-נעימות. (כל אותו זמן הפריש הצב. הצואה דבקה לעפוזו ונגררה אחריו בעת לכתו. רק כשהשתין התמסמס החומר ונפרד).

בשעות אחר-הצהריים ערך הצב טיול מקצה השולחן אל קצהו. לאחר זמן שקע בשינה עזה מלווה נשימה קולנית. חיפיתי ללילה והנה הוא רוכן על חלונני, אפל כצואתו של בובו.

קול חבטה העירני. הצב נפל מן השולחן. מצאתיו שוכב על גבו, מנופף ברגליו ומנענע בראשו. פניו הביעו כאב.

..בובו היקר, הפרזת מעט ביצר-המרוצים שלך. כדאי שתימנע מנפילות כאלו ההופכות את סדר הקימה שלי על פיו ואותך על גבך..

מיד נשמע קולה של ש.

"קוקי ובובו! ארוחת-הבוקר מוכנה".

לעת מנוחת-הצהריים נתקיימה שיחה אילמת ביני לבין הצב.

הוא: "סלח לי, מסייה קוקי, על התפרצותי לחדרך".

אני: "אל תתרגש, אני סולח".

הוא: "אני מקווה שנוכחותי אינה פוגעת בך".

אני: "מאחר שנוכחותך היא זמנית בלבד, תוכל לכרסם ולהפריש ללא דאגה".

הוא: "יש לך הומור סאדיסטי".

אני: "אני סאדיסט", אמרתי בחיוך.

הוא (ברמוז): "נראה לי שש. מעוניינת במציאותי כאן".

אני: "גברת ש. עוד תראה את ראשך ערוף בשלולית-דם".

הוא: "גברת ש. תכעס מאד".

אני: "גברת ש. תתגבר".

בארוחת-הערב ניסתה ש. לדובב את בובו:

"נכון, בובו, שאתה אוהב אותנו? תאכל, תאכל הכל". אחר פנתה אלי ושאלה:

"אתה חושב שצריך כיסוי בשבילו?"

"אני חושב שלבובו חם יותר מאשר לשנינו".

"אולי כדאי שיירד מעט מן השולחן, יימצא מעט עמי?"

"הו, אין צורך", אמרתי. "בוודאי מרגיש בנוח. גם אוויר צח, גם טיפול מסור, אם

יירד לארץ עלולה קטנותו לעורר בו רגשי נחיתות".

ש. שתקה מתוך הבנה.

איני חושב כי בובו ראה את השקיעה.

חושב אני כי גם בין הצבים היה בובו מכוער, ולכן עשה דרכו בהיסטוריה בלא שייפגע מעינם הזריזה של הציידים או חובבי-הטבע.

"השריון שלך, בובו, עשוי לשמש מאפרה".

ש. אמרה:

"לבובו הכנתי כרוב מטוגן, ולקוקי מרק־בשר".

שמחתי כי עדיין ש. מבדילה בינינו ואכלתי בתאנה. "מחר", חשבתי, "אקפוץ את ראשו של הזקן".

אחרי השקיעה ישבתי אל מול החלון והעליתי גירה את עצמי. מה חושב בובו על המחר? ודאי הוא מסתפק בהגדרה: "יום חדש של הפרשות".

בובו, אתה מטורף, אתה ישן וראשך הקירח אינו חושב על בקשה אחרונה... הואיל ואיני יודע איך מעירים צבים, חיפיתי עד שבובו יקום. כיון שעשה כן, אחזתי בשריונו ולחשתי:

"בזמנו היית רץ מצויף, כיום אין מעריכים יצורים כמוך. אתה מקדים את כולם בכמה מאות שנים ולכן אין מבינים אותך. החיך שלך, יש בו משהו מן העולם שאליו ש. ואני צועדים. אתה מבין, בובו, כדאי שתמות כדי שש. ואני נשכב בלי שיהיו עיניך הקטנות וראשך הקירח מסתובבים בחדר".

שלפתי את תערה־הגילוח שלי, בתנועה פראית משכתי את ראשו אל מחוץ לשריון, ושיספתי את גרונו.

קילוח אטי של דם ניגר על השולחן. בובו פצה את פיו וסגרר. כעבור שניות מעטות, מת.

נרגש מן הצורה השלווה של המוות חיכיתי לש.

משנכנסה ש. ומגש האוכל בידה וראתה את הצב, זעקה בקול ניחר:

"מה קרה לבובו???"

"מת".

ש. הושיטה לי את ספל הקקאוו ואמרה:

"אני אנגב את שלולית הדם ואשליך אותו לפח האשפה".

אני שחטתי את בובו, אני שחטתי את בובו, אני שחטתי את בובו...

פרק ד

החורף מניח כרים שחורים למראשות השמיים, עלי מוטלת השמיכה שפה אהבתי, גשם נח על החלון בקווים מקוטעים. אולי תפרח קשת ותמדוד את זוויות המבטים.

מתי נולדים? מתי מתים? הכל כתוב בעונות של חום וקור. אולי גולדתי בהפוגה שבין מטר למטר. אולי היום? היום?

הרעיון צץ מקר־זווית כסופה בכחול בזהק: אחוג את יום־הולדתי ואזכה לנשיקה מפיה הרעב של ש.

יום־הולדת ללא גיל, ללא הולדת, ונשיקה קטנה מוחלת, מתרפקת מתאונת על לחיי, ניגרת אל פי ובלועת מחנק נעים וצלילים צלילים צלילים...

הכרותי על רצוני לפני ש.

"אבל, קוקי, יום-הולדתך. לא ידעתי!"
 הוחלט על מחר בשעות הערב. מרת ש. תאפה עוגה וצימוקים בה. גם יין-שזיפים
 יארח אל שולחננו. אני אלבש חולצה לבנה ועניבת-פרפר, ואילו ש. תפתיע אותי
 בלבושה.
 אנו נאהב אותי גורא על שנולדתי ועל שאני חי, נחשוב להרים אותי מספר פעמים
 ועוד פעם, אנו נחייך וש. תשק על לחיי ואולי, ואולי אנו ניוולד מחדש.

אתמול שכבתי עם מרת ש.
 היא אינה יודעת כי אמש ערפה את ראשי. עיני הולכות ומתעגלות. צעיף לבן של
 טימטום עוטה אותן. האורלוגין מאט קצבו והחורף משתיק את כל המלים בפניו
 האפורים.
 אתמול נכנסה ש. אל חדרי לבושה בגד ירוק ולנעליה עקבים לבנים. האודם פרח
 על שפתיה ועגילי-כסף השמיעו צליל עדין.
 "ברכות, קוקי".

הרכנתי ראשי בהכנעה והשבתי:
 "ברכות לשנינו על השנים המאושרות שאנו חיים יחדיו".
 הושיטה לי את הבקבוק והחילונו באכילה.

"עוד יין?" שאלתי.

"עוד יין", ענתה.

עגילי-כסף וצליל עדין, שפתיים פורחות ותאנה עצורה. הכל עטוף בירוק, בירקרק
 ובטעם של שזיפים צורבים.

"עוד יין?"

"עוד".

נרות, ויילונות שחורים מרצדים על הקיר, עצי שזיף משרישים עורקים כחולים
 על ידינו, צמרת אדומה, חיוכים של אור וצל, דיבורים על פה-ושם וככה-ככה.

עוד?

עוד!

בפסיעות של שיכור נסמך הלילה על חלוני ושלח זרועות של חושך כדי לא למעוד
 לרגלי הבוקר.

לא הייתי שיכור. הבהירות עמדה נגדי כעורה הוורוד של ש. רק הדם פרץ בי כמו
 שיחה בלי סוף. שמעתי אותו נבלע בציפרני ידי ובשערות ראשי. הרמתי את הסוגר
 מעל הסכרים. הנחתי ראשי על ברכיה...

"אולי תואיל מרת ש. הנדיבה לנשק שפתי קוקי שלה, שהיום מלאו לו נצח שנים".
 ש. נישקה.

בעיניים עיוורות ראיתי גיפופים נישוקים ושחקוקים. באזניים חירשות שמעתי כלבי-
 ציד מגששים אחר גופות וציפרניים תולשות בשר וקורעות לב — הוא הלב שבעליר
 תיו האהבה ובחדריו התאנה.

ש. הטילה רגליה על הרצפה ונעמדה:
 "ש. צא מן הבית הזה, כי הלילה אשכב עם קוקי".
 על המיטה חשבתי:
 "אתה נמצא במיטה אחת עם ש. והיא ערומה, שדיה אינם מעניינים אותך, הם גדולים מדי".
 החושים פעלו בדיוקנות איומה, קולות רפים נשמעו כרעמים.
 לא נמצאה נקודה בקיר להיאחו בה.
 "אל תתעצבן", אמרה ש.
 "אל תתעצבן", עניתי אחריה.
 (איך אפשר היה שלא להתעצבן כשפלבי־הצייד מרטו את עורי ואפיהם הארוכים ריחרחו אחר כל חלק מת שבי ?!)

בשעות הבוקר המוקדמות שגלתי את ש. הנאה סתמית וטיפות זיעה הציפו אותי. ש. ביקשה עוד. לא סירבתי.

פ ר ק ה

...והחורף משתיק את כל המלים בפניו האפורים. חוקי הטבע משאירים את השולחן רגוע ונצחי, הפתלים והמיטה קשורים זה אל זה בשיחת־צבעים ערה.
 אני חושב איך להמית את מרת ש.
 להישאר לבד, הרחק מקולה הצייצני ופס הכתונת, להיתלות על קפיצי השעון ולהיחבא בין קירות החדר עד שיפוס הזמן. אני עתיד לשסוף את גרונה של ש. ולהניח לדם לזרום בשלנה כטיפות זיעה מן הקיץ שעבר.
 אני אֶשרה את התער במים רותחים, אעמיד פני אוהב, ועל מצעי ארצח את ש.

אתמול בשעות הערב נכנסה לחדרי ובידה ספר השירים, הראתה לי אחדים והוסיפה כי היה לה בעל והוא מת.
 "איך ?" שאלתי.
 "הרעלת־דם".

"היה לי בעל והוא מת", אמרה שנית. "השאיר לי את הבית וספר־שירים זה שעליו כתוב 'לש. היקרה'. ניסיתי להחזיר אותו אלי, אך הוא היה בשמיים. הבטתי בשמיים והוא נעלם. מצאתי אותו בתוכי ומאז נשאר עמי. ליל אתמול לא הפריד בינינו, גם הלילות הבאים... אותך הביאו אלי מן המלחמה. אנשים אמרו כי אתה מפר שלי. טיפלתי כך ימים רבים. מחוסר־הכרה הזית וצעקת. ישבתי לידך וחכיפתי שתקיץ משנת הטירוף... קמת ואמרתי לך את שמי. אתה ביקשת קאאו..."
 אולי במותה תפגוש ש. את בעלה מחבק את השמיים.
 כאשר שאלה ש. בעת הצהריים: "רצונך כי אביא מעט יין?" ידעתי כי רק המוות יפריד בינינו.

מברקו של התער פורץ המוות. יש בו אידיאה של הרס. בפתיחתו מזנק השמד מתוך הנרתיק. יש בו חנופה של חיוך שטני הצובר בחובו רבבות רעדים של נשימה אחרונה... הוא יוסיף לצבע את לובן פניה של ש.

הבוקר נוכחתי לדעת כי ש. רוצה במותי...
 כאשר ניקתה את חדר-האמבט, שם מצאה את התער, החזיקה בו והתבוננה דקה ארוכה, כאילו אמרה:
 "אם קוקי לא יחפץ לשפב עמי, ישפב לבדו".
 המוות ממלא ברוחו את הבית. עיניים פקוחות, אזניים קשובות, צעדים זהירים ושיחה מחושבת.

שימנתי את גלגלי הכיסא.
 אנו צועדים לקראת הסוף, מרפינים ראש לפני דרך-כל-בשר, זוחלים את כיברת החול האחרונה. את האושר חילקנו בין צבים ונמלים ועתה, ערומים, שוקעים אנו אל נבכי ההיסטוריה של חיינו.

מחשש שמא תרעיל אותי, פסקתי לאכול.
 "אולי אתה חולה?"

"אינני חושב. יהיה זה בריא לצום מעט. אחרי כל-כך הרבה שנות אכילה".
 מוסיפה להגיש את הארוחות בשעות הקבועות. אכן, הרצון להמיתני נעוץ בה היטב.

א ח ר י ת

ימים חלפו וש. עודה חיה.
 אינני בוהה אל הקירות, רק הדלת ניצבת לנגד עיני ואף את צורתה איני מעפל. ש. פסקה להיכנס לחדרי. הרעב מגוועני. אני לועס את חוטי הפיסוי ומחפה לנס שיהפוך את הצמח לחי. כל גופי רועד מתשוקה לדבר-מאכל, לבלוע, ללעוס, ללעוס.

קופת חוטים אפורים מצטברת על שולחני. הכוח למתוח את קפיצי האורלוגין כלה והולך, זקן-פרא על לחיי, עיני מאדימות, שיני מצהיבות. הראי שבור.
 (אינה פוסקת מלקרוא בקול משירי האהבה, קולה כציוץ ציפרים בגן של חושך. אם תחדל, אקרא מספר-התפילות כדי ליצור דוֹאָט של מרצחים).
 לו בובו חי, הייתי מכרסם את ראשו ואולי מחייך כמוהו. אני צריך לחיוך של בובו.

היכן הדלת? — אולי היא נפתחה ואולי כבר מת אני. למה אני מצפה?

קרניו הגדולות של הבוקר מעלות חיוך על שפתי. כה גדולות הן, כה גדולות. אפשר להעמיס עליהן את כל אבק חדרי... גם אותי עצמי.
 אני לא נורמלי...

רבקה רז: המשוגע

אני יוסף, בן הכפר הגדול, פקיד דרגה ג' מהעיר ל. תושב בכלא עזאזל, ועכשו אורח בארץ לא־ארץ. יש לי כל ה"לא" — לא אשה, לא ילדים, לא עבודה, לא כסף, לא. אך עדיין אני מצוי בניירות הרשמיים — וכן: אני חי.

אני אסיר־עולם. זהו מצב, לא תוצאה. בין אם מעשי הביאוני לכאן או טעות בניירות הרשמיים, אין לזה כל קשר אל המצב. נולדתי לתוכו כשם שנולדתי לתוך העולם, כעובדה — לא כענין של רצון. וכך אני כאן, ואני חי, ואני אורח שווה־זכויות בכלא עזאזל, בתוספת של ותק. אינני מחוץ לחיים מפיון שרק אלה הם החיים ואני, בעצם, היצור החי האמיתי היחיד, ההוויה בצירופה הטהור, כי על כן לי החופש המוחלט היחיד שבגדר האפשר. אני האדם החפשי ביותר שנתר עלי־אדמות ויתרוני הוא שאני יודע זאת. בחיי, במצב, אין מקום לכסף, שאיפה, אהבה, שנאה, קנאה, גאנה או כבוד. חולשות־אנוש אלו פשוט אינן קיימות כאן, ולפיכך מחקתי מהמילון. נולדתי למצב לאחר סטריפטז ארוך וממושך, ועכשיו אני ערום, טהור ונקי. אין מצב או תכונה שיוכלו לשלוט בי או להפכני לעבד להם, וכך הריני היצור החי האמיתי בטוהרתו. עכשיו אפשר להתחיל לחיות.

אין לי בעיות. לא עבר ולא עתיד. עברי הוא החיים בגילגולם הקודם, חלום בלילי ארוך. העתיד איננו אפילו חלום וכך יש המשך אחד של הווה, וזה אני. החיים הם רק הווה, ולכן אני חי יותר מרבים אחרים.

והנה הרגלי־יומי הנצחיים: בחמש — קימה. חמש דקות להתלבש, חמש להתרחץ, חמש לסידור החדר. מתחילה העבודה. תיקון שקים. ארוחת־בוקר. שוב עבודה. ארוחת צהריים. טיול מאורגן בחצר. עובדים. ארוחת־ערב. בשעה שבע — שינה. פעם חשבתי שאני עומד לקבל עוד אורח בלא־ארץ שלי. דיברתי אליו, הסברתי, ניסיתי להראות לו את הדרך לחיים, לחופש. הוא הסכים. כעבור יומיים החל לספר לי את חלומותיו, כולם נשים וילדים ומכוניות־מרוץ מדגם אוסטין.

אני עובד כל היום ואיני מדבר אל שום איש. כולם אסירים, ואיש אינו חפשי. בארצי הכל חפשים. הם קוראים לי "המשוגע". הם צודקים, כמוכן, כי אני מחוץ לנורמלי שלהם. אנו שייכים לחיים אחרים, למישורים שונים ולזמנים שונים ואין לנו שפה משותפת. וכך, אין אנו מדברים. אני חי לבד והווייתי מוגשמת במלואה. לעולם איני בודד. מחשבותי, רגשותי, דמיוני פועלים במלוא יכולתם, מתכננים ובונים ושותלים וקוצרים, הורסים ומשנים ושוב זורעים, שוב ושוב.

ארצי היא פסיפס של צבעים משתנים, צורות, רעיונות, מחשבות. אני המלך ואני היוצר של ארץ חיה. אני מנצח על תזמורת מלאה, על צלילים וקולות שקיימים ושאינם קיימים, יוצר סימפונית חיים המשתנה תדיר עם מצעד הימים, אוסף ומלקט

כל רחש וצריחה ומה שביניהם. אני צייר המערב את כל הצבעים ויוצר תמונה חסרת־גבולות של שינוי תמידי. אני סופר, יוצר והורס עולמות שלמים במלים, באותיות שרוקדות ומזדווגות ונפרדות כקוסם המעלה כדורים פורחים באוויר. ואני בימאי, יוצר תיאטרון של כל החי והדומם, מפעילו והופכו לפאנוראמת־ענק. אני רקדן המחולל ערום ברחובות ובבתים ובאוויר ובימים ומעליהם ובכל מקום גבוה או שפל, חובק־כל בגופי הנע בעירומי. אני איכר הזורע זרעי־שמש על האדמה, משחיל כוכבים למיליוני מהרזות ותולה אותן בלילות השוכים. אני אווירון. אני דג. אני ציפור, פרפר. וגם נמלה, כמובן.

לפתע הושלכתי מלא־ארצי, ישר משמיים ארצה. הסמכות, כך הוגד לי, בשל התנהגותי הטובה היא מעניקה לי חופש.

איש לא שאל אותי, כמובן. אבל סמכות היא סמכות. וכך לפתע, עם חבילת סמרטוטים בלים, ניצבתי מצדו השני של השער.

זה היה מצחיק, לולא היה עצוב כל־כך. מה עלי לעשות? כיצד יכול אני לספר למישהו על כוכב־לכת זה שבעצם אני דג, ציפור, או אפילו אריה!

וכך שוב שתקתי מחוסר מלים מתאימות. אנשים חשבוני אידיוט, אימבציל, או איש הכם מאד, ולא ידעו מה לעשות בי — ואני רק שוטטתי ברחובות ולחוף הים ולאורך השדרות. לפעמים תיקנתי שקים. לפעמים דיברתי אל ילדים על החוף. הם יידו בי אבנים וקראו לי: "המשוגע! המשוגע!" הממזרים הקטנים! אנשים אמרו שזה סקנדל נורא לתת למישהו לשוטט ברחובות שעה שגופו הערום מציץ מבין קרעי בגדיו!

זקני צימח פרא, שערי הלבין. ואז כינוני אנשים "ירמיה הנביא", וצחקו עד צאת נשמתם הברוכה. צחקתי גם אני, כי הכל באמת היה מצחיק כל־כך.

וכך, לילה אחד, ואני יושב לפתח מערה על שפת הים, מנצח על התזמורת של כל הצלילים והקולות שקיימים ושאינם, והארץ פערה אלפי פיות בזימרה, ואני זורע את כוכבי, והעולם הופך כולו אורה, גן־ששועים ענק ליצורים צוחקים, והצבעים מתחלפים והקולות נישאים והארץ עפה. התפשטתי ערום ורקדתי את ריקוד הבריאה.

בבוקר המחרת מצאתי עצמי בבית־משוגעים. ולמרבה הבדיחה והחידוד מצאתי סוף־סוף אנשים שאליהם יכולתי לדבר ללא מעצורים. הם לא ראו שום דבר מוזר בספרי להם שבעצם אני סוס. (בחרתי בחיה הזו תחילה רק כדי לנסותם). מישוהו אפילו העז ואמר שפעם גם הוא היה, אבל עכשיו, לאחר שהות קצרה בבית הזה, הוא כבר יודע שהוא פשוט משוגע. אף הם נטשו את ארץ הכבלים וההגיון ויצאו אל החופש. הם יכלו להרשות לעצמם לרקוד ערומים ולהכריז שהם אנשי־החלל האמיתיים.

ואז סיפרתי להם על ארצי, על התזמורת של כל הצלילים, על זריעת כוכבים ועל המעוף לאוויר העליון ולמעמקי הימים, ועל ריקוד הבריאה.

רק כשלושה־רבעים מהם הגישו את בקשותיהם הנכספות לקבלת אזרחות. לאחר נסיונות ומבחנים ארוכים קיבלוהו כולם, למרבה־הפתיעה. הרבע האחרון רק משך בכתפיו ואמר שדעתו לא נטרפה עליו להצטרף אלינו. כעבור שבוע ימים שוחררו מהבית והם חיים באושר עד עצם היום הזה.

ישראל רינג: שני שירי הודיה

I

בֵּין אָבוֹתַי יֵשׁ סִכְסוּף
אֵינְנִי יְכוֹל לְשַׁכֵּךְ
כָּכָל שֶׁהַסִּכְסוּף גּוֹבֵר
דְּבָרֵי דוֹעָךְ

בֵּין סִכְסוּכֵי יֵשׁ אָבוֹת
אֵינְנִי יְכוֹל לְהַמִּית
כָּכָל שֶׁאָבוֹתַי גּוֹבְרִים
זְרָעֵי מִשְׁבִּית

בֵּין דְּעֵיכוֹתַי יֵשׁ גְּבוּרָה
אֵינְנִי יְכוֹל לְכַחֵשׁ
כָּכָל שֶׁהַכְּפִירוֹת גּוֹבְרוֹת
פָּנֵי בָּאֵשׁ.

II

פְּשׁוּשִׁית, עֲזוּזָה, מְנַת מוֹנְסוֹן צְנוּפָה
עַל תְּרִיסֵי חֲלוּנֵי
צְוִיץ שֶׁתְּרַחֵר, כְּנֶף רֶטֶט בֵּיעֵף
בְּבוֹת עֵינֵי בְּרָאֵי

רְחוּפִית, בֵּת שְׁחָקִים חֲמִי־מְחַמְדִּים
אֶל צִנַּת אָבִיבִי
עֲמָק, בְּבֶרֶק הַהִשְׁכָּמָה הַשֵּׁשׁ־לְשׁוֹב
רְוֵ חוֹמֶק שֶׁל אֲשָׁרֵי

חיים שירמן: יניי הפייטן, שירתו והשקפת עולמו

החזרתם של פיוטי יניי אל אוצר הספרות העברית היא בוודאי אחת התוצאות החשובות ביותר של חקר הגניזה. כיום יודעים אנו שאותו יניי היה מן הפייטנים הפוריים שקמו לעמנו אחרי תקופת המקרא ושהוא ישב בארץ־ישראל זמן ניכר לפני כיבושה בידי הערבים (כלומר לפני 635).¹ חקירת יניי, החיפושים אחרי פיוטיו, גילויים בהדרגה מראשית המאה התשע־עשרה ועד זמננו — אלה הם עניי־נים המצטרפים לסיפור מושך את הלב ומאלף, אלא שכבר סיפרו אותו פעמים אחדות ולא נחזור כאן על המפורסמות. רק נציין שעוד לפני עשרים־ושש שנים זכינו למהדורה מדעית של פיוטי יניי מידי מ. זולאי ז"ל והיא הכילה למעלה מ־800 פיוטים שלמים או מקוטעים, מועתקים ברובם המכריע מתוך מקורות הגניזה.² מאז הופיעה מהדורה זו נתגלו פה ושם עוד פיוטים מיניי.³ ואין ספק שיימצאו גם בין רבבות קטעי הגניזה שעדיין לא נבדקו כל־צרכם. אף־על־פי־כן סבור אני כי אין טעם להשהות את העבודה המדעית עד שתסתיים הבדיקה. גם החומר המצוי בידינו כרגע עשיר למדי ויכול לשמש בסיס למחקרים.

בשעתה עוררה מהדורתו של זולאי תשומת־לב מוצדקת ובעקבותיה הופיעו מאמרים לא מעטים על יניי ופיוטיו, אלא שכולם, פרט לאחד,⁴ נועדו לבירורן של בעיות היסטוריות או בלשניות כגון: מהו זמן חייו של המחבר, או מהם המקורות לפיוטיו, הקשרים שביניהם לבין ספרי חז"ל, פירושים של מלים וביוטיים לא שכיחים המצויים בהם וכו'. אמנם אין לפקפק בערכם ובנחיצותם של הבירורים הללו: כדי שנימצע מהסקת מסקנות לא מבוססות ופזיזות הרי עלינו באמת לדעת מתי חי מחבר מסוים, באיזו אווירה רוחנית גדל, מהם המאורעות שהשפיעו על תקופתו. אולם יחד עם זה עלינו גם לזכור כי תשובות על שאלות כאלו מניחות אמנם את דעתו של המלומד, הרואה בפיוטי יניי חומר לעיונים בהיסטוריה, בלשון, בתולדות התפילה, בהלכה ובאגדה וכו', אך אין בהן משום סיפוק למי ששואף להכיר את עצם מהותה של היצירה. הואיל והמחקר הספרותי והניתוח הרעיוני יצאו עד כה מקופחים, נפנה הפעם לבירורן של בעיות ספרותיות ולניתוח רעיוני.

אפשר כמובן לטעון נגד כוונה זו ולומר שפל המושגים מסוגם של "ספרות", "יצירה ספרותית", "ערכים ספרותיים" היו זרים ליניי עצמו. כל כוונתו לא היתה אלא לרומם בפיוטיו את רוח אחיו בשעת התפילה וההוידה; והוא עשה את מלאכתו מתוך יראת־שמיים והכנעה, הווה אומר ביטל את עצמו ושימש שופר לפלל. אפשר אפוא שעוול נעשה לו אם נעריך אותו כסופר אשר הפתיבה היתה בשבילו מטרה בפני עצמה ואם נמוד אותו בקנה־המידה המקובל בזמננו. על כך יש לומר כי ברגע שאנו מתכוונים לא רק לתאר ולחקור אלא גם להעריך אי־אפשר לנו עוד

לגשת גישה אחרת אל דברי שירה. בני תקופתנו הננו גם מבחינת התפתחותו של טעמנו הספרותי; גם בקראנו תפילות או פיוטים יש לנו התרשמות אסתטית, ויכולים אנו לכל היותר להשתיק את תגובות חושינו אך לא לבטלן. אולם אם מותר לי לרמוז כאן אל דברים שפירוטם יבוא רק להבא, הרי ערכם של פיוטי ינני לא ייפגע גם אם יועמדו בבקורת ספרותית חמורה. בוודאי, משך הזמן הארוך המפריד בינם לבינינו חלו שינויים גדולים בטעם הקוראים וקשה לנו עוד היום ליהנות מפיוטים מסוימים; אך כנגדם יש רבים שהם לא רק מובנים וקרוכים ללבנו אלא אף ראויים למקום-כבוד בהיכל שירתנו. ושמה מותר לי להסתמך על סופר שקדם לי באלף שנים בקירוב, ואף הוא לא ראה בפיוטי ינני דברים שנועדו לתפיר לה בלבד; אותו סופר עלום-השם, מבני חוגו של רב סעדיה גאון, חיבר בערבית חיבור על מלאכת השיר העברי ובקטע מתוכו, שהוצא לאור בידי ש. ז. שכטר, נזכרים פיוטי ינני כדוגמה לצורת חריזה מסוימת — כלומר, לפי בחינה ספרותית-צורנית מובהקת.⁵

אשתדל אפוא כמיטב כוהי לנתח את הפיוטים הללו ניתוח ספרותי ורעיוני, משום ששני התחומים האלה נוגעים זה בזה לעתים עד כדי הוזהות. השימוש בטקסטים של ינני כרוך בקשיים ממינים שונים. ואין בדעתי לטשטשם. לעתים לא ניתן לנו לרדת לסוף דעתו של המחבר בגלל טיבו של החומר העומד לרשותנו. אלה שפירסמו את פיוטי ינני — וביניהם בראש-וראשונה זולאי — ראויים ללא ספק לתודתנו העמוקה על שהצליחו להעלות מתהום-הנשייה את מה שאפשר היה עדיין להציל. כל מי שעוסק בקטעי הגניזה יודע מה־רוב העמל הנדרש כאן כדי לפענח את כתבי־היד הבלים, הקרועים והמטושטשים. ההענקות של פיוטי ינני לקיוות לעתים קרובות עד כדי כך שניתן לקרוא בהן טורים ספירים בלבד — או פסקאות ארוכות, אלא שבהן הפרוץ מרובה על העומד — ואין כלל להבין את פשר הדברים. המספר הכללי של פיוטי ינני אמנם גדול הוא מאד, אבל חלק ניכר מהם אינו יכול לשמש חומר למחקר מעמיק בגלל הליקויים הנ"ל. קושי אחר כרוך בבעיית הבעלות על הפיוטים. לא תמיד נוכל ליחס לינני קטע מסוים, אפילו נמצא הוא בכתב־היד יחד עם פיוטיו הוודאיים. מ. זולאי הדגיש לעתים קרובות מה־רבים הם כתבי־היד מן הגניזה שבהם צירפו המעתיקים קטעים של מחברים שונים זה לזה, עד שנוצרו כעין גושי פיוטים מורכבים ולא קל לנו להפריד בין הדבקים בתוכם.

אף כי זולאי היטיב להבין את חומרת הבעיה. נדמה לי שלעתים נהג נדיבות־לב יתירה ביחסו לינני יצירות על דרך הסברה. ספרו "פיוטי ינני" מחולק לשלושה מדורים: א) קרובות לסדרי התורה, והוא המדור הגדול שבכולם (קרוב לשני שלישים של הספר, 258—1); ב) קרובות למיעדים ולשאר מאורעות השנה (352—261); ג) מסופקים (396—357). מה שנוגע לקרובות של המדור הראשון, והן כולן מסוג ה"קדושתא" ונוסדו על סדרי התורה לפי המחזור השלישי, נראה כי רובן־ככולן נתחברו בידי ינני. מעידים על כך לא רק הצורה, המבנה והסגנון אלא לעתים קרובות גם חתימת־שמו של המחבר, המצויה תמיד בחלק השלישי של

הקדושתא. ואולם ייחוס הקרובות שבמדור השני לאותו מחבר נראה לי במידה רבה ענין של שיקול־דעת אישי. חתימת־שמו של יניי חסרה בכל הקרובות הללו מחוץ לקרובה הגדולה של יום־הכיפורים; והנה דווקא לגביה יש מקום לפקפק אם הפיוט בעל החתימה היה בה מעיקרה ואם לא הוכנס כאן בין פיוטים ממחבר אחר. יהי כאשר יהי, טעמים מיתודולוגיים מחייבים אותנו לזהירות יתירה לגבי הקרובות של המדור השני. אשתדל אפוא, עד כמה שאפשר, להשתמש בקדושות לסדרי התורה, ורק במקרים יוצאים־מן־הכלל אסתמך גם על יתר הקרובות; ובעשור תי זאת אציין תמיד את טיבה של אסמכתה זו.

הקשיים שהזכרתי נובעים מטיבם של מקורותינו, אך יש גם קושי הכרוך בדרך כתיבתו של יניי ויתר הפייטנים הקדומים. בדעתי אמנם לדבר על צורתם של פיוטי יניי, על תכנם ועל ההשקפות המובעות בהם, אך לאמיתו של דבר בהרבה מקומות אין אנו יודעים מהן התכונות שיש לראותן כקניינם המשותף שלו ושל בני־דורו ומהן התכונות המיוחדות לו לבדו. נדגים זאת בשתי הבאות, אחת מקרובות יניי נועדה לענין האשה הסוטה, כפי שהוא מתואר בספר במדבר (ה, יא); אלא שהפייטן משתמש בהזדמנות זו כדי להוקיע את הנשים בכללן ולהציגן כסמל הרע והשחיתות. דבריו הם כדרכנות (181):

היא אֵשׁ, וְשָׂמָה אֵשׁ, וְנִמְשָׁלָה כְּאֵשׁ!
 אֵשׁהּ מְאִישׁ — וְחֹתְמָהּ אֵשׁ בְּחִיק אִישׁ,
 חֲטָאָה וְהִבִּיאָה מִירוֹר מְוֹת,
 וְחֲטָאָה מִרְמָהּ, שְׁלֹטָהּ הִיא כְּמְוֹת...
 בְּעֵינֶיהָ מְוֹת, בְּרַגְלֶיהָ מְוֹת, וְלִפְנֵי רַגְלֶיהָ יִרְקַד מְלֶאֶךְ הַמְוֹת!..

מִן־הסתם אפשר לראות כאן את הבעת רגשותיו של שונא־נשים מובהק, אך לאמיתו של דבר משקף יניי את הדעה הנפוצה ביותר בימי־הביניים אצל כל האומות, אשר לפיה היתה האשה עוורתו הנאמנה של השטן. וכדברי התלמוד, סוטה יז, ב: דריש ר' עקיבא "איש ואשה זכו — שכינה ביניהן, לא זכו — אש אוכלתן. ודאשה [= האש של האשה] עדיפא מדאיש. מאי טעמא? האי מצרף [האלף והשי"ן רצופות ב"אשה"] והא לא מצרף".

דוגמתנו השניה תפתיע עוד יותר בתכנה. הקורא את פיוטי יניי נוטה לחשוב שמחברם היה משלומי־אמוני־ישראל, מסור בכל לבו לעמו, לדתו, ובמיוחד כמובן ללשון העברית שבה הגדיל לעשות. והנה דווקא מפיו שומעים אנו דברי־קילוס ללשון היוונית, הלשון המובהרת, המציינת בעריבותה. אמנם את השם יוון אינו מזכיר בפירושו, אך אין ספק שאליו התכוון בשבחו את שפת צאצאיו של יפת בן נוח (9):

קְדוּשׁ [= ה'] מְבַעְלֵי לְשׁוֹן מוֹבְחָר...
 קְדוּשׁ מִיַּפֶּת הָעֵמִיד מְמַלְצֵי דַת בְּלָשׁוֹן מוֹבְחָר...
 (כנראה רמז לתרגום היווני של התנ"ך)

על קדושת ה' מכריזים בני שם, יפת וחם, ועל בני יפת נאמר במיוחד:

ממקומו בְּחַר בְּיַפֶּת הַגִּי גִּפְת צוֹפִים...

וגם כאן אין לגלות השקפה אישית יוצאת־דופן של הפייטן, אלא רק הבעת יחס של חיבה ללשון היוונית, שהיה שכיח אצל יהודי ארץ־ישראל בתקופת רומא וביזנטיון. וכן נאמר בבראשית רבה לו, ח: בר קפרא אמר "יהיו דברי תורה נאמרים בלשוננו של יפת בתוך אהלי שם", ר' יודן אמר "מיכן לתרגום". חומר עשיר ומאלף על הענין אסף כידוע פרופ' ש. ליברמן במחקריו על תרבות יוון בארץ־ישראל.

ואולם אפילו נוכל פעם להוכיח שרוב ההשקפות שבאו על ביטוין בפיוטי ינני אינן מיוחדות לו דווקא, הרי נדמה לי שיש בכל־זאת טעם בניתוח רעיוני מדוקדק של יצירותיו. בוודאי יש בהן מהגות־לבם של כל בני מעמדו וחבריו, מנהיגיו הרוחניים של הציבור, וגם בזה יש לנו ענין. ומה שנוגע לדרכו בשירה, מסתבר שיש בה לא מעט קווים אישיים, אך עדיין ידוע לנו מעט מדי משירת קודמיו כדי שנזכיר אל־נכון את המבדיל שבינו לביניהם. נדמה לי שלעת־עתה מוטב להסתפק בתיאור שירתו כמו שהיא גם מבלי שנדע עד כמה היא מקורית בכל פרט ופרט.

ב

כפי שכבר ראינו, נשארנו לנו מיני פיוטים למאות — ולכן ודאי יש מקום לתמוה. מדוע שייכים הם רובם־ככולם לסוג הקרובה [ותת־סוגיה — הקדושתא והשבעתא], כלומר, מבוססים אך ורק על צורותיה השונות של תפילת "שמנינ'ה עשרה". בין שנקדים ובין שנאחר את זמן חייו של ינני, הרי אין ספק שגם תפילות־קבע אחרות היו אז בשימוש — כגון היוצר, המעריב, נשמת וכו'. כל אלה היו הגרעין אשר מתוכו נתפתחה יצירה פיוטית ענפה — האמנם לא ניסה ינני את כוחו גם בסוגים האחרים? ואם באמת חיבר ינני לא רק קרובות, כיצד נעלמו יתר פיוטיו? תמיהתנו תגדל עוד יותר אם נזכור שמיוסי בן־יוסי, הפייטן שקדם לינני, הגיעו אלינו באמת פיוטים מסוגים אחרים, כגון עבודות ליום־הכיפורים, פתיחות למלכויות, זכרונות שופרות, ולכל הפחות גם סליחה אחת. אמנם באותה ידיעה קדומה על הפייטנים הראשונים, שנשתמרה באחת מתשובותיו של רבינו גרשום, מובא ינני רק כמחבר של קרובות לכל סדרי השנה. נניח אפוא שמשום־מה לא חיבר ינני כל ימי־חייו אלא קרובות ממינים שונים — ומיד מתעוררת בלבנו שאלה חדשה. הקרובה היא ללא ספק הצורה המורכבת ביותר שנתגבשה בתחום הפיוט הקדום. המסתכל בקדושת־תות לינני מופתע מאד מאותה הארדיכלות המופלאה בתחום השירה המתגלה לעיניו. כל הפרטים במבנה היצירות קבועים מראש, והמחבר שומר עליהם בדיוק ובהקפדה. מבנה הקרובות כבר זכה לכמה תיאורים מהימנים, ולא אחזור עליהם כאן. ורק דרך־סיכום אזכיר שבכל קדושתא יש תשעה חלקים עיקריים (ולאחדים מאלה יש עוד חלקי־משנה), וברוב החלקים הללו יש כללים חמורים לגבי צורת החריזה, מספר הטורים, חלוקת אותיות הא"ב החתומות בראשי הטורים או המלים, הקשר שבין הפיוטים לבין הפסוקים המובאים מן המקרא. חוקרי הספרות

סבורים על-הרוב שהצורות הפשוטות קודמות לצורות המורכבות ולא להיפך. לפי השקפה זו, הקרובות של יניי מסיימות התפתחות ארוכה שקדמה להן. יש הרואים אפילו בשם "קדושתא" רמז לכך שהברכה השלישית — הקדושה — היתה אותו גרעין שמתוכו צמחה הקרובה על כל חלקיה. אציין דרך-אגב שפירוש זה של השם אינו הכרחי כלל וכלל ואפשר גם לטעון כי יש בו רק רמז לחשיבותה המיוחדת של "הקדושה" במסגרת הקרובות הנ"ל. כרגיל שייכים כמה וכמה מן הפיוטים שבהן למדור הקדושה, והמתח גובר והולך ומגיע לשיאו בסיומיהן של היצירות. מכל-מקום, אם סוג קרובה זו נתפתח באמת מפיוט על ענין הקדושה, היכן השרי-דים של אותו אב-טיפוס? הרי נתגלו לנו בגניזה אלפי כתיביד המכילים קרובות בניות לפי שיטתו של יניי ושל פייטנים אחרים, בעוד שמשלבי ההתפתחות השונים, שהביאו כביכול לצורה המסובכת, לא נשתיר כל שיר בידינו.

כל עוד לא הצלחנו למצוא את החוליות החסרות בשרשרת (שהיא כולה פרי דמיון מדעי), מותר אולי להציע הסבר אחר למוצאה של הקדושתא. בוודאי, גם הוא אינו אלא השערה, אך יש לו לכל הפחות היתרון שאינו מבוסס על טקסטים שעצם קיומם בגדר השערה. נניח שיניי עצמו לא רק המציא את צורת הקדושתא אלא גם קבע את כללי בנייתה לפרטיהם ודקדוקיהם. לפי הנחה זו ייצא אמנם שלפנינו צורה מורכבת שלא נגזרה מצורה פשוטה יותר, אך לאמיתו של דבר ענין ההתפתחות הנ"ל איננו כלל חוק בליעבור. בתחום היצירה האנושית יש קפיצות-דרך, ושלבי-הביניים לא תמיד יש בהם צורך, והאגדה היוונית הקדומה על האלילה אתונה, שלא נולדה וגדלה כדרך-הטבע אלא זינקה מראשו של זיאוס אביה כשהיא במלוא בגרותה ואפילו במלוא נשקה, היא משל נאה לאפשרות כזו.

נדמה לי שכיום יסכימו כמה וכמה חוקרים לדעה שאין לראות את מקורותיו היש-רים של יניי בספרי המדרשים, כפי שהם מוכרים לנו מכתבי-היד ומן הדפוסים השונים. לכל היותר נוכל לשאוב מתוכם הקבלות מעניינות לנושאים ורעיונות המצויים בפיוטים. דרשות רבות נמסרו במשך תקופה ארוכה כתורה שבעל-פה ולא זכו לגיבושן הספרותי אלא בתקופת האמוראים — וגיבוש זה נתבטא גם בצורה הפרוזאית, המופרת לנו מן המדרש. וגם בצורה השירית של הפיוט. הקירבה בין שתי הצורות הספרותיות הללו היתה כה רבה עד שגם בעל-הדרשה וגם הפייטן היו משלבים בדבריהם פסוקים מן המקרא מתחת לדיבור: "ככתוב" או "ונאמר". בקרובות יניי יש לאותם פסוקים מקומות קבועים, והם באים להוכיח שאכן מסתמך הפייטן בדבריו על הכתוב. הקבלות ענייניות בין פיוטי יניי לבין הספרות המדרר-שית אפשר למצוא למאות. באחרונה הקדיש צ. מ. רבינוביץ כמה שנים לאיסופן של ההקבלות האלו, ובכך תרם תרומה חשובה להבנתם של הפיוטים.⁷

כפי שהוכיח א. מירסקי, במחקרו המעמיק על "מחצבתן של צורות הפיוטים",⁸ מכילים המדרשים המצויים כיום בידינו הרבה קטעים הדומים תכלית-דמיון לסוגי פיוטים מסוימים. הקטעים האלה מובאים במקורם על-הרוב בעילום שם אומריהם; אך עד כמה שאותם אומרים נזכרים בפירוש, הריהם רובם-ככולם אמוראים בני

המאה השלישית והרביעית לספה"נ. מסתבר שאין לראות מקרה בעובדה זו. אמנם לא כל סוגי הפיוט צצו בבתי־אחת, אבל חלק מהם כבר נתגבש בתקופתם של אותם אמוראים.

בזמנו של ינאי עדיין לא היתה תפילת בית־הכנסת קבועה לכל פרטיה. מלאכת הפיוט היתה אז בראשיתה, ונראה שלכל הפחות חלק מן החכמים ומקהל המתפללים קיבלו ברצון יצירות פיוטיות המבוססות על תפילתם העיקרית. היא השמונה־עשרה, וגם על סדרי התורה, ששימשו מקור אף לדרשות של הדרשן. מתוך זה־י רות אמרתי: "חלק מן החכמים ומהקהל"; בסופו של דבר כבש לו הפיוט את מקומו בבית־הכנסת, אך כידוע היו מאז־ומתמיד לא מעט מתנגדים לו, והללו ראו בו תוספת מיותרת — ואפילו לא רצויה — לתפילות־הקבע. אלה שחייבו את פיוטיו של ינאי הוכיחו בכך את עצמאותם וחיוניותם, במידה שלא היו מצויות אצל עמי־ישראל אחרי חורבן בית־המקדש. הם היו מוכנים להאזין מדי שבוע בשבוע ליצירה פיוטית חדשה, שהרי ינאי התקין בשבילם בערך 150 קרובות, שהושמעו תוך שלש שנים בהתאם למחזור השלשי בקריאת התורה. כל אחת מן הקרובות הללו הוקראה אפוא לא יותר מפעם אחת בשלש שנים — ומי יודע אם בכלל חזרו עליהן פעמים אחדות?

חיבורן של קרובות בשפע כזה מעיד בעת־ובעונה־אחת על כשרונו הספרותי של הפייטן, בקיאותו וזריזותו. ואם מותר לי להביא הקבלה לדרך עבודתו של ינאי מתחום אחר לגמרי, הרי הקומפוזיטור יוהן־סבאסטיאן באך, בהיותו ממונה על המוזיקה (קאנטור) בכנסייה ע"ש תומאס בלייפציג, התחייב לחבר לכל יום־ראשון קאנטאטה מיוחדת, ואכן עשה זאת במשך חמש שנים; כל אחת מן הקאנטאטות הללו בוצעה רק פעם אחת ואחר־כך נגנזה על־ידי המחבר.

ענין הקרובות השונות שנועדו ל־150 שבתות מעורר שאלה שפדאי לנו להרהר בה. מחיר החומר לכתובה ושכרו של מעתיק כת"י היו גבוהים למדי בימי־הביניים. קשה לנו להעלות על הדעת כי לכל מתפלל בזמנו של ינאי היו העתקות של הקרובות החדשות ויכול היה לעקוב בהן אחרי קריאת החזן בבית־הכנסת, או לעיין בהן גם מחוץ לעתות התפילה. והרי פיוטיו של ינאי אינם נראים לנו פשוטים כדי־כך שיייתכן להבין כל פרט בתכנם ובלשונם בשמיעה ראשונה; ושענה זו משנה־תוקף לה לגבי הפייטנים שבאו מיד אחריו, הקלירי ובני אסכולתו. אמנם אין דור אחד דומה בהכרח לדור אחר בחינוכו ובטיב השכלתו, ואפשר אולי להניח כי הרבה עניינים הסתומים לקורא העברי הממוצע בימינו נקלטו אז בקלות על־ידי אדם שגדל במחיצתם של חכמים. ואם לא נוכל להסיק מכאן שבתקופה הביזנטית הגיע החינוך העברי לרמה גבוהה מאד ברחבי התפוצות, הרי מתקבל על הדעת שהיו אז משכילים לא מעטים המסוגלים להבין קרובה של ינאי מתוך האזן נה בלבד.

ג

ואם באמת קלטו רוב המתפללים את דברי הפייטן רק בדרך האזון — ממש כאת דברי המטיף שדרש בבית־הכנסת לפניהם — כדאי לנו לבחון את הקרובות של יניי אף מבחינת צלילן. אכן, הקורא אותן בקול רם יחוש במקומות הרבה כי לא רק התוכן והסגנון משפיעים עליו אלא שגם צירופי הקולות המושמעים כאן נודעת להם חשיבות מרובה. בעצם העובדה הזאת אין לפקפק, אף כי ודאי יש הבדל ניכר בין דרך ההגייה של העברית בזמנו של יניי ובזמננו — ואגב־אורח יש להעיר כי מחריתו של יניי ניתן לנו אולי להסיק מסקנות מעניינות גם על המבטא וההטעמה.⁹ הפייטן אוהב לעתים לגבב צלילים שווים או דומים זה לזה, והגיבוב בולט כליכך עד שהצליל משתלט על תוכן הדברים. אולם אפילו ידענו לבטא את הפיזיטים הללו בתכלית הדיקו, לא היינו משמיעים אותם בצורתם המקורית. הדיק־לום, כלומר הקריאה הנאה והמוטעמת לפי הענין, לא היה ידוע בתקופתו של יניי וזמן רב אחריו. את הפיזיטים השמיעו לפי מנגינות אשר על אפין וטיבן אין לנו כל מושג. לכך אפשר למצוא רמזים גם במקורות קדומים. יניי עצמו מתאר לנו את המתפללים היהודים (בקדושתא ל"שמע ישראל", 240) בלשון זו:

מה יפים משְׁכִימִים וּמְעָרִיבִים / בְּמֶרְאָם נָאִים בְּקוֹלָם עָרִיבִים !

ובדבריו היודעים של בן־בא בוי על הגזירות שהוטלו על בתיה־כ בתקופת השלטון הביזנטי יש משפט בוז הלשון (ל. גינצבורג, גזי שעכטר ב, 551): "והיו מניחין אותן ליכנס שהרית בשבת לומר ולומר מעמדות", והשימוש בשני פעלים שונים אולי רומז כאן לשתי שיטות שונות של ביצוע. אמנם לאחר חורבן בית־המקדש חדלו היהודים להשתמש בכלי־נגינה בשעת התפילה. אך מסורת הזימרה הקדומה בוודאי לא הופסקה והועברה גם לבתי־הכנסת. הכנסיה הנוצרית־המזרחית (הסורית והביזנטית) הלכה בנדון זה בעקבות בית־הכנסת, וכן ידוע לנו שההימנונות הסוריים והביזנטיים נועדו מלכתחילה כולם לזימרה. אפשר אפוא שגם המבנה הקפדני והמחושב של הקדושתא — המספר הקבוע של הטורים, של הסטרופות ולעתים אף של המלים בחלקיה השונים, קשור גם הוא בהתאמתו למנגינות ידועות. עכשיו צריכים אנו כאמור להסתפק בצלילן של המלים בלבד, אלא שגם אותן צליל לפעמים עז הוא כליכך עד שבוודאי בלט ונשמע מעבר למנגינה. יניי מסתמך כאן על מסורת עברית עתיקה ויודע ליצור צורות צליל ומיקצב מיוחדות בחזרו פעמים רבות על אותה מלה (13):

הָמוֹן אֶחָד וְדִבּוּר אֶחָד / וְנוֹסְדוּ יַחַד פֶּה אֶחָד,
וְשָׁנוּ וְשִׁינּוּ אֶחָד לְאֶחָד / לְעֲשׂוֹת שִׁינִי לְאֵל אֶחָד...

לחזרה על המלה יש צורות מצורות שונות. המלה עלולה גם לפתוח כל שורה ולמשוך בכך את תשומת־הלב אליה (20):

בְּרָכָה אֲשֶׁר אֵין כְּעֶרְפָּה, / בְּרָכָה בְּלִי חֶסְרוֹן כָּה,
בְּרָכָה [ג...]. לְכָל גּוֹיִם, / בְּרָכָה דִּי בְּלִי דִּי,
בְּרָכָה הִיּוֹת לְאֵב הָמוֹן, / בְּרָכָה וְיָדִי עוֹד וְעוֹד...

יש והפייטן מתכוון להדגיש שתי מלים שונות, ולשם כך הוא חוזר על שתיהן לסירוגים בכל טור (72):

אַמַּת אַמְרַת לְמַנְשָׁה, / בְּמַעוֹז רֵאשׁ נִכְתַּר אֶפְרַיִם,
גִּידוּל בְּכוֹר הָיָה מְנַשָּׁה, / דִּיבְרַת בְּכוֹרֵי הוּא אֶפְרַיִם,
הַכֹּל מְבָרְכִים בְּמַנְשָׁה, / וּמִתְבָּרְכִים בְּשֵׁם אֶפְרַיִם...

נוהגים להסביר את חתימת הא"ב באקרוסטיכון כאמצעי מנימוטכני — להקל על זכירת השירים, ואפשר שבאמת מלכתחילה נועד למטרה זו. אמנם המסתכל בפיוטי יניי יגלה שאקרוסטיכונים כאלה מופיעים בהם לעתים ברציפות מדהימה, ואם זהו באמת סימן לזכרון, הרי לאזניים יש בו חלק חשוב יותר מאשר לעיניים (169):

מִנְגִּדָּף אֶל תְּנִידֵינוּ, / מִמָּךְ אֶל תְּמַחֵינוּ,
מִלִּיבָף אֶל תְּלִיזֵינוּ, / מִיכְלִלָף אֶל תְּכַלֵּינוּ,
מִלְשַׁעֵף אֶל תִּיאֲשֵׁינוּ, / מִטוֹבָף אֶל תְּטָרִידֵנוּ...

אלא שבזה עדיין לא הגענו לקצה הגבול של גיבוב הצלילים. לפעמים חוזר הפייטן על אותה האות שש ואף שבע פעמים בטור אחד. שוויון הצלילים מתגבר והולך עד שהוא נעשה עיקר בשיר ומאפיל על תוכן הדברים (14):

וּבְכֵן וּדְבָרִים אֶחָדִים —
אֶחָדִים אֶחָדִים אֵימָרָה אַחַת אוּוִילֵי אֶדְמָה בִּיזוּ,
בִּיזוּ בְבוֹחֵן בִּיטוּם בְּאוּמָרָם בְּנוֹת בִּירָה גְבוּהָה,
גְבוּהָה גִּיבָרוּ גְרִי גֵיא גִידוּפֵי גְאוּוֹה דְבָרוּ...

כאן, אגב, משתמש יניי בעוד קישוט נוסף והוא ה"שרשור", כלומר החזרה בראשו של כל טור על המלה שסיימה את הטור הקודם לו (119, 146). הוא, כמו פייטנים רבים שבאו אחריו, טיפח את הצורה הזאת בחיבה יתירה. כמו כן נמצא בפיוטי יניי מינים שונים של "לשון נופל על לשון" (או ה"צימוד"), ובדומה לדרך השירה המקראית יודע יניי להטעים ולהבליט מקומות מסוימים בתוך המשפט על-ידי השימוש במלים הדומות זו לזו בצלילן. הקבלת מלים כאלו כשהן מנוגדות זו לזו בהוראתן עלולה להכניס למשפט שגיגות רבה, המגיעה עד כדי ליגלוג (37):

תוּלְדוֹת יִחִיד וְיָהִיר: / יִחִיד לִיחַד וְיָהִיר לִיחַת.
תוּלְדוֹת כָּבֵשׁ וְחִזִּיר: / כָּבֵשׁ לְקָרְבָן וְחִזִּיר לְחָרְבָן...

ובדברנו על צלילים של הפיוטים האלה עלינו לשים לב גם לחריזתו של יניי. הוא הפייטן הראשון הנודע לנו בשמו שהשתמש בצורות שונות של החריזה בכוונה-תחילה וברציפות. וכפי שכבר הראה זולאי (עמ' 428), יש אצלו סטרופות בעלות מספר קבוע של טורים ובהתאם למספרם חוזר אותו חרוז מ־2 עד 5 פעמים. אולם הדבר המעניין ביותר ביחסו של יניי לחרוז הוא שאינו מקפיד עליו כל-עיקר. הוא בנה, כאמור, סטרופות וחרוז מיוחד לכל אחת מהן — אם חשקה

נפשו בכך; אולם אפשר למצוא אצלו גם סטרופות שחרויהן אינם אחידים (161—160). מסוגל היה ליצור שרשרות-חרוזים ארוכות מאד — ובוֹרְבוֹמֶן הסתפק גם בסיומות של כינויים דיקדוקיים, כלומר, באותם חרוזים דלים המצויים הרבה אצל קודמיו (9, 8, 27). לא נרתע מלהכניס לפיוטים מחוזרים חזרות על אותה מלת-הסיום במקומו של החרוז (28, 37, 44, 45) או לערבב טורים מחוזרים ובלתי-מחוזרים (9, מס' ח). יתר על כן, לעתים קרובות ויתר לגמרי על החרוזה (9, 15, 16, 28 וכו'). כל אלה הסבורים שהחל מזמן מסוים התחילו כל משוררינו להשתמש בחרוזים יכולים ללמוד כאן מה היתה ההתפתחות לאמיתה. אם יניי עשוי היה לכתוב פעם בחרוז ופעם בלעדיו, הרי בוודאי יכלו לנהוג כך גם פייטנים אחרים שחיו לפניו או שבאו אחריו. לפיכך אם יודמן לידינו פיוט קדום מחוסר-חרוז, לא נוכל לטעון שהוא שייך לתקופה ש"לפני מתן החרוז".

תכופות יש קשר הדוק בין צלילם של הפיוטים ובין תכנם והמבנה שלהם, בייחוד בפיוטים מסוג ה"ליטאניות" או "סקווינצות" שבהם כל טור מקביל לחברו בסדר המלים ועל-הרוב גם בצורתן הדיקדוקית. דוגמת לצורה זו הרי יש בשפע בתפילות שבסידורים ובמחזורים, ולמותר היא להביאן. שרשרות כאלו של טורים מקבילים זה לזה אפייניות הן לשירת יניי ויש למצוא אותן במיוחד בחלק ז' של הקדוש-תות, אך גם במקומות אחרים.

ד

המעין בפיוטי יניי נוכח לראות שהפייטן הזה נוהג לפי מלאכת-שיר מפותחת מאד. בכך אין לפקפק, אף אם לא נוכל להשיב על השאלה אם מלאכת-שיר זו הועברה אליו מקודמיו כמסורת שבעל-פה או שמא הוא עצמו קבע כמה מפלליה וקיים אותם אחר-כך. היסוד הריתורי חזק למדי באמנות זו. כפי שכבר הזכרתי, פירסם א. מירסקי מחקר על "מחצבתן של צורות הפיוט" בספרות התלמודית והמדרשית¹⁰ והוא עד כה גם היחיד שהשתדל לעמוד על שרשן של הצורות הריתוריות בפיוט הקדום בכלל וביצירותיו של יניי בפרט. לדעתו של מירסקי התפתחו אחדות מן הצורות האלו מן המידות שהתורה נדרשת בהן, ובכללן במיוחד מן המידות: מה מצינו, מידה כנגד מידה, מעל, מעל ונגד [= דבר והיפוכו], פסוק הפותח את הדרשה, פסוק המסיים את הדרשה.

א. מירסקי הראה לנו שבמקורות הקדומים מופיעות הצורות הריתוריות על-הרוב בקיצור אך במרוצת הזמן הן מתפתחות, קורמות בשר וגידים והופכות לפעמים — כבר בספרות המדרשית עצמה, ובעיקר בפיוטים — קישוט אמנותי מפואר. אפשר אולי לחלוק על פרטים אחדים בתיאורו, אך סבור אני שאת ההנחה היסודית של מחקרו הצליח להוכיח בהביאו שפע של דוגמות משכנעות מן המדרש ומן הפיוט. אמנם יש כאן עוד בעיה, שבה לא נגע משום שלא היתה קשורה במישרים בנושא עבודתו, והיא בעיית מקוריותן של המידות הנ"ל. כאן לא נוכל לציין אלא בקיצור שקישוטים ריתוריים המקבילים ל"מידות" מצויים גם בשירת הכנסיה

הנוצרית, לפחות החל מן המאה הרביעית, כפי שמראים פיוטיו של אפרם הסורי. יש לשאול אפוא אם גם בשירה הנוצרית יהיה עלינו לחפש את השפעת הדרשה היהודית, או שמא גם היא וגם ספרותנו המדרשית והפיוטית יונקות ממקורות הריתוריקה היוונית. יהי כאשר יהי, יש עוד מקום, כמובן, למחקר מפורט על ה"קישוטים" בפיוטי ינאי, לא רק מבחינה צורנית אלא גם מבחינת תכנם הרעיוני והרגשי. כאן בדעתי להסתפק בדוגמות מועטות המלוקטות מאוצר קישוטיו העשיר. אחת הצורות החביבות על ינאי כמו על בעלי-המדרש מקבילה ל"מידה כנגד מידה" של המידות הנ"ל — והיא מסוג ה"הקבלה שבניגוד" או האנתיתיוזה היוונית. המחבר יוצר כאן קשרים בין מלים ולשונות שוות או דומות זו לזו בצלילן, והקשר עלול להיות לא צפוי כלל וכלל עד שהקורא מופתע משנינות הרעיון. כך אומר ינאי על בני מגדל בבל (12):

גְבוּהָהּ גְבוּהָהּ עַל פִּי עֵנוּ — / מְגֹבֹהַּ הַגְּבוּהַּ נִעְנוּ...
וּבְלִשׁוֹן אֲשֶׁר עֵנוּ — בּוֹ נִעְנוּ, / נְמוֹ "הֶבֶה נִעְלָה" — וְנִמְתָּה "הֶבֶה נִרְדָּה"
זְמָמוֹ לְבָנוֹת עֵיר — וְנָדוּ מְדוּר בְּכָל עֵיר,
עָצוּ לְהִקָּים לְמוֹ שָׁם — וּמָהֵם לֹא הוֹקֵם שָׁם...

אוּ הוּאֵרִיאֲצִיּוֹת הַמוֹפְלְאוֹת עַל הַמִּילָה "אֲבוֹן", גַּם־כֵּן בְּקֶשֶׁר לְאוֹתָם אֲנִשִּׁים (13):

כָּבֵד לְפָנֶיךָ פְּאֶבֶן — וְלִבְנֵהּ הִיָּתָה לָהֶם לְאָבֶן,
לְכֵן גִּיפְצָם פְּאֶבֶן — אֵל אֲשֶׁר דִּבְרוּ מְפֹצֵץ אָבֶן.

בסוג אחר של הקבלה מעמיד הפייטן אלו כנגד אלו את התכונות המשותפות לאלוהים ולנשמת האדם (123). בהתאם למשל ידוע הנמצא גם בתלמוד בבלי ברכות, י), או לאלוהים ולעם־ישראל (102).

משחק־המלים יכול להיות גם מסובך למדי, עד כדי כך שהקורא חושב כי הפייטן מדבר בלשון־חידות, וזוהי השיחה בה מבקש אברהם מאלוהיו שיזכרו בבן (25—26):

כָּכֵן פֶּץ: אִם אֵין לִי — / בְּרַחֲמִים תֵּן לִי!
וְנָם: אִם יֵשׁ לִי — בְּדִין יִנְתֵּן לִי!
גְּעָה: מַה תִּתֵּן לִי? / וַיֵּשׁ לִי וְאֵין לִי:
מוֹלִיד יֵשׁ לִי — / וְיִלֵּד אֵין לִי.
דִּי שִׁכְרָה טוֹב בְּכָל נְתָתָהּ לִי / וְשִׁכְרִי פְרִי הַבֶּטֶן לֹא נְתָתָהּ לִי!

גם כאן יש לשים לב לצליל הנוצר על־ידי החזרה על אותה מלה בסיומם של כל הפסוקים.

תכונה אחרת האפיינית לינאי — כמו לכל אבות הפיוט מיאסי בן־יוסי והלאה — היא השימוש בכינויים ובתארים במקום השמות הרגילים של מושגים ואישים מפורסמים — כגון השמיים והארץ והמים, האבות, עם ישראל וכו'; אף כי אין לומר שהוא מרבה להשתמש באותם כינויים כמו הפייטנים שבאו אחריו.

ה

את השראתו ואת נושאי שירתו שאב יניי מן התורה, אותו מקור נשגב שהשפיע על משוררים מבני כל האומות, אף כי רק מעטים מהם הצליחו להתקרב אליו. מה שנוגע ליניי, הרי ברור שלא התכוון לתת לנו בפיטויו פאראפראזה או תיקוי תכנם של סדרי התורה. גם בעל-המדרש וגם הפייטן הניחו שהסדרים האלה ידועים היטב לכל מתפלל — ואם סדר כל שהוא נקרא בשבת בבית-הכנסת, לא היה טעם לחזור בפיטו על תכנו. הפייטן רק נתלה בפרטים מסוימים של הסיפור המקראי ופיתחם, ובייחוד השתדל לנמק ולהסביר מעשים ופעולות שתוארו בתורה בתכלית הפשטות, בלי ביסוס גורמיהם; לעתים מגלים אנו בפיטוים פרשנות פסיכולוגית רבת-ענין. כמו כן קושר יניי כדרך חכמי המדרש קשרים בין סיפור מקראי אחד לסיפור אחר, אפילו יהיה ביניהם מרחק רב בזמן ובמקום, כמו למשל ההקבלה שבין קורח להמן בקדושתה על מעשהו של קורח (מס' 86).

וכן רואה הוא כל דבר המסופר במקרא, יהי זה אפילו פרט קטן ביותר, בתוך הקשרי עניינים אחרים רבי-משמעות. במקרא אין בשבילו בכלל עניינים חשובים פחות או יותר. אין נושאים שיאריך דיבורו עליהם רק משום שעוררו את תחושתו השירית וכנגדם אחרים שיפטרם במלים מועטות, משום שהלבוש הפיטוי אינו הולמם. הקרובות הראשונות של יניי, שנתגלו בידי ישראל דוידוון, נוסדו דווקא על סדרים שמתוך ספר "ויקרא" ודנות בענייני הקרבנות, אשה כי תזריע, נגעי העור והצרעת, זב ונידה, טהרת הכהנים (מס' 70—62). קשה לטעון שהנושאים האלה מתאימים במיוחד לשירה זכה, ואכן בקרובותיו של יניי על הסדרים הנ"ל לא מעטים הם הקטעים המוזרים שאינם גורמים הנאה לקורא. ומה רב תמהוננו שגם כאן, יותר משאפשר היה לצפות, בוקע ומבצבץ זהרה של שירה אמיתית! ענין הצרעת מעורר בנו מן-הסתם סלידה, אך ליניי הוא משמש מקור לדימוי הנפלא של עם ישראל כמצורע הנדחה על-ידי הבריות (עמ' 144). וכך יודע הפייטן גם במקרים אחרים לצרף עניינים שונים בתכלית זה מזה והם הפוכים להיות משהו בעל משמעות, חדש ואחיד, והקורא עומד ותוהה איך הצליח צירוף שכזה. מסתבר שאותה ההרגשה של אחידות ואורגניות מתעוררת בנו בגלל אמונתו הכנה והעמוקה של הפייטן, המשפיעה עלינו גם מבלי שישתדל להביא ליטתה. ואכן, באורה של אמונה מוצקת זו אין בתורה דבר שאינו חשוב ביותר; לכן גם אין מקום לביישנות לגבי נושאים "עדינים" — כגון עניין התפתחות העובר ברחם האם, המשולב בקדושתא של "אשה כי תזריע" (130, י. זנה א').

ויניי לא נרתע מלספר את פרטיו כהויתם.

אילו רצינו להשתמש בהגדרות קצרות ונוחות, יכולים היינו לומר שחלקים רבים בקרובותיו של יניי שייכים לתחום השירה הלימודית, הוא הסוג שמצא לו הרבה חסידים ומעריצים מימי-קדם, עד לסף הזמן החדש, אלא שבזמננו סר חינו. דוגמה קיצונית של "שירה לימודית" כזאת היכרנו כרגע כשדיברנו על הקרובות המיוסדות על כמה מסדרי ספר "ויקרא", ואפילו בה ראינו קטעי

שירה אמיתית. האמת היא שלא רק היסוד הלימודי-הדידאקטי בולט בפיוטי ינני, ונכון יותר יהיה לומר שהם שייכים ברובם לשירה ההגותית; לא חסרים אצלו חלקים ליריים, ומצויים אף יסודות אפיים-דראמטיים, אם גם לא הרבה. נכון הוא שבדרך-כלל מתעלם ינני מאירועים בעלי אופי אפי או דראמטי מובהק. כפי שכבר הזכרנו, אין הוא מתכוון לספר סיפור מקראי בשלמותו; וגם כשהוא מתרכז בפרט אחד מתוך הסיפור, אין הוא שואף לתאר לנו התפתחות אלא כרגיל רק מצב אחד שאין בו לא עלייה ולא ירידה. אמנם במסגרת מצומצמת זאת מגלה הוא אמנות רבה ויודע, למשל, לתאר בכוח משכנע את האווירה בה מתרקמת עלילה מסוימת. מתוך פסוקים ספורים המזכירים את פחדם של בני מואב בשמעם כי בני-ישראל מתקרבים לארצם (במדבר כב, ב"ד) שואב ינני את ההשראה לתמונה ססגונית הממחישה לנו את הרוגז, השנאה והיראה השוררים אותה שעה במחנות מואב (212–209). במקומות מועטים אחדים מתקרב ינני אפילו לדרך ההרצאה האפית, וכדוגמה לכך רוצה אני להרים על נס את תיאור מותו של יעקב אבינו (71). בו מורגש שהענין נגע ללבו של המחבר.

כהקבלה נאותה לתיאור זה יש לציין את סיפור פטירת משה, המפליא בשגב סגנונו. אמנם ברובו של הפיוט מדובר על משה בגוף שלישי, ורק לקראת הסוף יש בו חליפת-דברים קצרה בין גיבור הסיפור והקדוש-ברוך-הוא. בקשר לכך עלינו לציין שבדרך-כלל אין ינני ממצט בנאומים הניתנים בגוף ראשון; כך יכול הוא לגולל לפנינו את רחשי-לבם של אנשים שונים, למשל של שרה העקרה השופכת את מרי-שיחה על שנמנע ממנה ללדת בן (33–31). כנגד זה מפליא הדבר עד כמה אינו נוטה לכתוב בצורת דו-שיחה, ההולמת כל-כך את הנושאים המקראיים. דווקא פייטני ארץ-ישראל האחרים, כגון אלעזר ברבי קליר והבאים אחריו, שילבו בהצלחה את הצורה הזאת ביצירותיהם הגדולות.

1

התוכן של כל אחת מקרובות ינני קשור כמובן בראש-ובראשונה בתכנון של סדר התורה המשמש לה יסוד. מלבד זה משתקפות בה שלש הברכות הראשונות של תפילת שמונה-עשרה, ובמיוחד הברכה השלישית, הקדושה, בה מסתיימת היצירה כולה.

במסגרת קבועה זו דן הפייטן גם בנושאים כלליים שלא תמיד הם מחייבים על-פי הנושא המיוחד של הקרובה, ואולם אם יש קשר בין אותו נושא לסדר התורה, הרי מרחיב ינני את דיבורו עליו ואנו מרגישים שהענין קרוב ללבו. בהרבה מקומות הוא נותן את דעתו על אויביו של עם-ישראל בזמנו. כלומר על השלטון הביזנטי הנוצרי. לעתים נזכר אצלו שמו של אדום במפורש ולעתים ברמזיה, אך תמיד הכוונה לאותו שלטון. יתר על כן, כשתוכן הקרובה דורש ממנו לדבר

על אדום המקראי, מזדהית דמות זו עם אויבו בהווה והוא מתחנן לפני אלוהיו שישמידנו כליל:

הוא אוהב דם — לכן שמו אָדום, / והוא עֵשׂוּ והוא אָדום,
זכור, יי, לְבַנֵי אָדום / חָרַב אֲשֶׁר עָשְׂתָה בַת אָדום,
טַבַּח גָּדוֹל בְּאַרְצֵי אָדום / יְקִידַת אֵשׁ בְּשָׂדֵה אָדום... (45)

או:

כִּי אָב בָּרַכּוּ וְהָרְבוּ / לַחַיּוֹת עַל חָרְבוֹ, / לְכֵן בָּטַח בְּחָרְבוֹ / וְאָמַר בְּלִבּוֹ —
וְעַל כֵּן חָרְבוֹ / תְּבוֹא בְּלִבּוֹ!
הַחָרַב הַשְּׂנוּנָה כְּבָרֶק / עֵת עָלְיוֹ תוֹרֶק / וּמִשְׁמַן גִּיּוֹי יִמַּק / וּבְמִכְמוּרָיו יוֹעֲמַק...
(206)

השתוללותו של האויב בארץ־ישראל, החורבן שהוא מביא על תושביה היהודים, מתוארים בכוח רב בקרובה ליום־הכיפורים (336), אלא שכאן אין בטחון גמור כי לפנינו פיוט ליניי, וזו לשונו:

וּמְשׁוֹלַת חֲזִיר מְכַרְסֶמֶת בְּנוֹ, / אוֹכֶלֶת כּוֹחֵינוּ וּמַדְקַת עַמְלֵינוּ,
רוֹפֶסֶת עָלֵינוּ וְרוֹמֶסֶת גְּבוּלֵינוּ...

כשהפייטן רואה לפניו את בני האומה השלטת המדליקים נרות לזכרו של ישו — והוא נזכר בנרות שדלקו פעם בבית־המקדש שבירושלים — מתמלא לבו צער עמוק (189):

נְרוֹת אָדום מְבַהֲקִים עַל מַת — / נְרוֹת צִיּוֹן נִשְׁכָּחִים כְּמַת!

כמו כל יהודי בימי־הביניים מאמין אף יניי שאותו אויב אכזרי נזכר בכמה מקומות במקרא ואף סופו המר נקבע לו בספרי הנביאים: בעיניו הוא מזדהה עם הצלם הענקי בעל הרגליים העשויות חרס וברזל שתואר על־ידי דניאל — וברור לו ליניי שבבוא הזמן תיקלע האבן שתרוצץ את הרגליים החלשות כמו בנבואה הנ"ל (233). ושוב בהתאם לנבואותיו של דניאל סבור הוא יניי שהוטל על עם־ישראל לסבול משלטנות של ארבע מלכויות או ארבע החיות המסמלות אותן: בבל—אריה, מדין—הדוב, יוון—הנמר ואדום—החזיר. והרי כל אלו נזכרות באותה קרובה שמתוכה הובאו למעלה הדברים הבוטים על תעלולי החזיר. אלא שלפני ארבע החיות המסורתיות הללו מופיעה שם עוד חיה והיא התנין, המסמל את מצרים (336). החיה הרביעית איננה בהכרח "חזיר מיער" של ספר תהילים, התגלמותו של אדום לפי דעת הפרשנים הקדומים. במקום אחר מתוארת היא גם בדמות המפלצת מספר דניאל (ז, יט וכו'), בעלת שיני הברזל (צפרני הנחושת, והמעניין הוא שכאן גם אחד הפיוטים המועטים של יניי הכתובים בלשון הארמית. החומר ודרך התיאור שבספר דניאל הם כנראה שעוררו את יניי לכתוב בלשון של דוגמתו המקראית, והוא ממשיך בארמית גם בשני הפיוטים הבאים אחרי תיאור החיה הרביעית (46). בקרובה שנועדה לנגעים בספר "ויקרא" מדמה הפייטן את ארבע המלכויות למיני נגעים שונים ודימוי זה משכנע

ביותר: ישראל הוא המופה במחלות איומות, ויניי מקונן מרה על העם שבא במגע עם נושאי המחלות והם אויביו. על נגיעת ידו של אדום אומר הוא (135):

יָד אָדוּם נִגְעָה...
כְּבוֹדֵינוּ כִּה שֶׁפֶל / כְּמִרְאֵה שֶׁפֶל / כְּמוֹ כֵּן תּוֹשֶׁפֶל...
מִיתִים בְּחֵינּוּ / אֲנַחְנוּ הַחֵינּוּ, / כִּי אַתָּה הוּא חֵינּוּ...

והפייטן מתפלל לא רק לגאולה, לאותות ולמופתים שיבשרו אותה אלא גם להשמדת מדפאיו. הדרישה לשילום ונקם נשמעת כמה פעמים בפיוטיו, ומאלפת כאן בייחוד התפילה לחורבנה של מצרים (85-86). לכאורה מדובר בה רק על משעבדי ישראל בתקופת משה, אך לאמיתו של דבר קיים גם כאן קשר לצרים ממחנה אדום. ואולי לא מקרה הוא שבאותה תפילה דורש הפייטן את הענשת "עדינה" (יש' מז, ח), כינויה של בבל אצל ישעיהו בו הרבו להשתמש בימי-הביניים לגבי העמים הנוצריים (86); הוא קורא שם לאויבים גם "מצירים", ובפיוט אחר אותו כינוי מוסב על בני-זמנו:

יְהִי מוֹפֵית אַחַת שִׁלְחָתִיהָ עַל מְצָרִים —
מוֹפֵתִים הִרְבָּה תִּשְׁלַח עַל מְצָרִים...

ואותם אויבים, השונים מן המצרים, זוכים גם לכינוי "צורים", השאול מישעיהו הנביא (כג, ה) (90):

וּמַה שֶׁהָיָה בְּרֵאשׁוֹנָה הוּא שֶׁיְהִיָּה בְּאַחֲרוֹנָה —
כְּשִׁמְעַ מְצָרִים תִּשְׁמִיעַ לְצוּרִים...

כדי להוציא כל ספק מלבנו בעניינם של ה"צורים" או ה"מצירים", מודיע לנו יניי בפירוש לאיזו אומה הוא מקביל את המצרים של ימירקדם (שם, 90):
יִשְׁמַע לְאָדוּם כְּשִׁמְעַ מְצָרִים — מִשָּׂא דוּמָה כְּמִשָּׂא מְצָרִים
נִפְרַעַת מִפְתָּרוֹס בְּתַכְלִית מַכַּת עֲשִׁירִית — /
וּמֵאָדוּם תִּפְרַע בְּתַכְלִית קָרֵן עֲשִׁירִית.

(כלומר, שוב רמו לחיה הרביעית שבדניאל!)

אמנם בקץ הימים יתמלאו דברי הנביאים ויהיה שלום בין כל העמים כשכולם יודו באלוהי ישראל (12):

יִקְרָאוּ בְּשִׁמְךָ כָּל לֹא קָרְאוּ בְּשִׁמְךָ, / יִקְרָא שִׁמְךָ עַל קוֹרְאֵי שִׁמְךָ.
יְהִי, כְּמוֹ בְּעִמְךָ הוּא יִיחַדְךָ / הַפּוֹךְ עַל כָּל עַמִּים שֶׁפָּה בְּרוּרָה לִיחַדְךָ!

אך לפני כן צריכה ביוזנטיון, מלכות הרשע, להיעלם מן האדמה (215; 11-12):
יִישַׁח וְיִשְׁפֹּל שָׂר דוּמָה וְיִגִּיעַ עַד עֶפְרַיִם —
וְכִמוֹ נָחַשׁ יִלְחָכוּ עֶפְרַיִם...

נְחוּשׁ נָא מֵאֲדָמָה / מְלָכוּת דוּמָה / וְתִפִּיל אֵימָה / עַל כָּל אֲוָמָה!..

המאנת הראשונות לקיום הכנסיה הנוצרית כבר עמדו בסימן פולמוס חריף ובלתי-פוסק נגד היהדות. לאור הפולמוס הדתי עלינו להבין גם את התגובות הבאות בפיוטי יניי, בראש-וראשונה את ההדגשה היתירה של ייחוד האלוהים, ולא רק במסגרתה של הקדושתא המיוסדת על פסוקי "שמע ישראל" (דב' ו, ד);

מס' 101), שנועדה מטבע נושאה לענין הייחוד. יניי נוהר אמנם מלהזכיר את תורת השילוש בפירוש, אך יש אצלו בכל־זאת רמזים לאמונה באלוהות המתגלית בכמה גילויים.¹²

הגעגועים לגאולה מוצאים ביטוי עז בדברי יניי, אך מוזר מעט שאין בהם תיאורים של קץ־הימים — של חבלי־המשיח, מעשי המשיח ומלחמותיו וכו' — אלא אם נניח שתיאורים כאלה היו כלולים בפיוטי יניי שאבדו או שעדיין לא נתגלו. על־כל־פנים פרשת המשיח טופחה דווקא על־ידי פייטני ארץ־ישראל שבאו לאחר יניי. מצד שני מעניין ביותר עד כמה חזקה אצל יניי תחושת הגלות והפיזור, אף־על־פי שהוא עצמו ישב, לפי כל הסימנים, בארץ־ישראל. בנקודה זו ודאי משקף הוא את הרגשתם של רבים מבני דורו: המוני־העם נמצאו באמת בנכר, ואף אלה שנאחזו בכל כוחם במולדתם לא היו בני־חורין ונאלצו למלא את צווי אויביהם, ובתוך השאר — שלא לגור בירושלים הבירה. ברוח זו יש להבין את התפילות לקיבוץ־גלויות היוצאות מפיו של הפייטן הארצישראלי:

יְרוּשָׁה אֲשֶׁר יִרְשָׁנוּ מִמְּנָה גִרְשָׁנוּ,
נַחֲלָה אֲשֶׁר חִילְקָנוּ מִמְּנָה חִוֵּלְקָנוּ,
נִיזְרִינוּ בְּמִיזְרָה וְנִפְצָנוּ בְּרוּחַ —
וְלֹא מִצָּאֵנוּ מְלוֹן וְלֹא שָׁגָנוּ מְנוּחַ... (226)

או:

טְעִינוּ בֵּין נְכָרִים / וְנִזְרִינוּ בֵּין יְרִים,
עֲרַבְנוּ בֵּין גּוֹיִם / נִבְלַלְנוּ בְּעַמִּים.
יְהִי עוֹד שׁוֹבֵינוּ, / וְאַל יֵךְ הַשִּׁיבֵנוּ,
בְּטַח הוֹשִׁיבֵנוּ / וְשָׁקֵט יִשְׁבְּנוּ... (43)

וברי לו ליניי שהשיבה בנכר אינה יכולה לתת סיפוק לעם המושרש בארצו (52):
יְשִׁיבַת מְנוּחַ אֲזוּ לֹא מִצָּאֵנוּ / בְּכָל הָאָרְצוֹת אֲשֶׁר יִצְאָנוּ...

ולאותה הארץ הקדושה בה זכה לשבת רוחש יניי אהבה עמוקה. "לא כשאר כל הארצות היא", והוא שר את שבחיה והשתפכות נפשו משתלבת בתוכנה של הקרובה, למשל, בפיוט המיוסד על דברי אלוהים ליעקב "שוב אל ארץ אבותיך" (44). או כשהמדובר הוא בהתנחלות השבטים בארץ־האבות פותח יניי בשבח תבואתה ופירותיה (227—226), ומה־רב צערו בראותו שחבל־נחלה זה של עם־ישראל נגזל על־ידי טמאים המחללים אותו (227):

חִיבֵל נַחֲלָתֵנוּ נִהַפֵּךְ לְזָרִים / וְגִיא אֲחֻזָּתֵנוּ נִמְכְּרָה לְצָרִים,
טוֹבָה בְּיַד רְעִים מְכֻרָה וּמְקוּלָּה / קְדוּשָׁה בְּיַד טְמֵאִים נִתְּנָה וּמְחֻלָּה...

ז

אכן בטוח הוא שפמו בתקופת האבות כך גם בזמנו עומד האלוהים מאחרי כל המאורעות. ואם הוא־הוא שהטיל על עמו את עונש הגלות, הריהו גם משתתף בצערו וכואב את כאבו (75):

בְּכֹל צְרוּתֵינוּ לְךָ צָרָה / וְהִבְטַחְתָּנוּ: עִמּוֹ אֲנִי בְצָרָה...

האלוהים בפיוטי יניי הוא מלך העולם, חורץ את משפט העמים, מענישם וגומל להם טובות — והוא גם מפלטו של היחיד, הפונה אליו במצוקתו ומשמיע לו את צקון־לחשו. ברצותו להאדיר את הקב"ה אין הפייטן שם מעצור להתרגשותו ואינו נמנע מגיבובים של תארי־כבוד; שלא כדרישה הידועה בבבלי (לג, ב), שלא להרבות בכינויים לגבי בורא העולם. הפיוטים מסוג זה דומים לתפילות הידועות "אמת ויציב", "האדרת והאמונה" וכו', ואם תפילות אלו מעידות, כפי דעת כמה חוקרים, על השפעה מיסטית מחוג "יורדי המרכבה", הרי בצורה בולטת עוד יותר אפשר למצוא השפעה זו אצל יניי. לתחום השירה האקסטאטית הזאת שייכים קטעים רבים מתוך הקרובות, ובייחוד הפיוטים השייכים לחלקן השביעי. כרגיל יש חתימת א"ב בראשי טוריהם או מליהם. ואין בתכנם כל התפתחות. למשל (163):

תְּקִיף וְתוֹמֵךְ תְּמִימִים, / שְׁלִיט וְשׁוֹכֵן שְׁפָלִים,
 רָם וְרוֹצֵה רִיעִים, / קְרוֹב וְקוֹשֵׁב קוֹרְאִים,
 צָפוֹן וְצוֹפֵה צְנוּעִים, / פְּקִיד וּפּוֹדֵה פְּקוּדִים...

בוה הגענו אל התחום המסתורי של הקדושה בקרובות. בפיוטים הקודמים לה מחושב כל פרט שבמבנה בקפדנות, והפייטן ממשיך בשיטה זו גם באותן רשימות של תארי הקב"ה ודומיהן המצויות בחלק השביעי של הקרובה. ואולם בחלק השמיני, הוא "הסילוק", נפסקת היציבות והמתח גובר והולך. הפייטן מתקרב כאן בתיאוריו לענין המרכבה של הקב"ה וסגנונו משתנה בתכלית. מלה רודפת מלה, את מקומם של טורי השיר הקצובים תופסות צלעות מחורזות או בלתי־מחורזות, לעתים אף קצרות ביותר. הפייטן סוקר עניינים נשגבים המצויים בעולם תחתון ובעולם עליון, המעידים על פעולת אלוהים מאחרי עולם־הבריאה. ובעוד שקשה לדבר על יחס מיוחד לגילויי הטבע אצל יניי, הרי כאן בסילוקים חשים אנו תחושה קוסמית מובהקת. חשיבות מרובה נודעת כאן לצליל המלים; כוונתן בלי ספק לשקף את התרגשותם של בני־האדם ואת המולתם של מחנות המלאכים המשתתפים בקדושה. בתיאורים צליליים כאלה פועלת מסורת עתיק־ימים, שמצאה את ביטוייה גם בספרות ההיכלות ובמשך כל תקופת ימי־הביניים בפיוטים כגון האופנים והקדושות למיניהם. ואף כי בקטעי הגניזה נפגעו או נותקו תכופות דווקא הסיימים של קרובות יניי, נשתיירו לנו בכל־זאת כמה דוגמות מופלאות של סילוקים אקסטאטיים.

יש שהפייטן מובילנו לעולם העליון בדרך שבעת השחקים, המובאים כולם בשמותיהם הידועים לנו מן התלמוד (חגיגה ב, ב). באותו עולם מסתכלים אנו במלאכים על שפע דמויותיהם השונות. גם כאן מכניס יניי שמות מיוחדים, לא רק של שלושת המלאכים הראשיים, מיכאל, גבריאל ורפאל (34), ועל מיכאל עיין ג"כ 77), אלא גם של כיתות מלאכים. פעם נזכרות שלש כיתות: מלאכי רחמים, שלום, צבאות; פעם — ארבע: עירין, קדישין, מלאכים, שרפים (161); ופעם —

אפילו ש: אילים, אראלים, חיילים, שרפים, עירין, קדישין (242).
 את דברי הקדושה משמיעים כידוע יושבי רום ויושבי תחת, ואכן במקום
 אחד מבליט יניי את ייחוסם הרב של בני־ישראל "בני המלכים", שניתן להם
 להשמיע שתי קדושות כנגד הקדושה האחת של המלאכים (159, עשירה). הסילוק
 של הקדושתא לסדר "פינחס בן־אלעזר" (222—223) יוכל לשמש דוגמה עילאית
 של תיאור הקדושה על אדמות, בשעה שהמתפללים הנלהבים קדים ומברכים
 ומשתחוים וכורעים ומקדישים את שם אלוהים. אפשר למצוא כאן בצורה מורחבת
 כמה יסודות מתוך תפילת גשמת, ובוודאי אין זה מקרה שגם בסילוק אחר (160—161)
 יש במבנה הכללי ובפרטי התוכן הקבלות לאותה תפילה עתיקה.
 בין פרקי הקדושה שבסילוקים ראויים לכל הפחות שנים לציון מיוחד. בראשון
 ניתן תיאור מאד מגוון של שאון מחנות השמיים בשעה שהם מפארים את בוראם,
 ולולא חוסר המקום מן הראוי היה להביא את הפיוט בשלמותו; נסתפק בחלקו
 השני (38—39):

... אַחַד יְבַשֵּׁר לְאַלְף / וְאַלְף לְרִבְבָּה / וְרִבְבָּה לְרִבְבּוֹת / אֶלְף אֲלָפִים יִפְתְּחוּ /
 וְרִיבֵי רִבְבוֹת יַעֲנוּ / וְהַשָּׁאֵר אֲשֶׁר לֹא כְתוּב / דְּמָמָה דְּקָה יִחְשׂוּ / וְהַמְרַכְבֵּה
 יַעֲגִילוּ / וּבְאֲנָפֵיהֶם יִנּוּפְפוּ / וּבְכַנְפֵיהֶם יַעֲפּוּ / וְעַת אֲשֶׁר יִטְפְּסוּ וְיִטּוּסוּ /
 יִירָאוּ מִמַּעַל לוֹ / אֲבָל אֵין מִמַּעַל לוֹ / וְקוֹמַת כֹּל אֶחָד מֵהֶם כְּאֹרֶךְ הַיָּם הַגְּדוֹל /
 וְיִגְחִינוּ לוֹ קוֹמְתָם / וְיִאֲחִזּוּ פְנֵי כֶסֶף / וְיִלְךְ קוֹל גְּלָגְלֵי / וְהִרְשׁוּמִים בְּכֶסֶף /
 יִפְאָרוּ לְיוֹשֵׁב עַל כֶּסֶף / אֲרִיזָה יִשָּׂא / וְשׁוֹר יִגְעֶה / גֶּשֶׁר יִצְפָּצֵף / וְאָדָם
 יִצְוּן / מִפֶּה וּמִפֶּה / מְזֶה וּמְזֶה / אֵילוּ מֵאֵשׁ / וְאֵילוּ מִשְׁלֵג / אֵילוּ בְיַעֲקֹב /
 וְאֵילוּ בְיִשְׂרָאֵל / נְעִימָה אַחַת / כֹּלָם כְּאַחַת...

כפי שראינו נגררות כאן בהתלהבות הכללית אפילו ארבע הדמויות המופרות לנו
 מתיאור המרכבה של יחזקאל (יחז' א, י).

הסילוק השני הראוי לתשומת־לבנו (77—78) פותח בשיר־מזמור לכבוד האש.
 אחד היסודות מהם מורכבים המלאכים. אחר־כך עובר הפייטן ליסוד השני,
 הוא השלג — או המים; שהרי בניגוד לחוקי הטבע שבאדמתנו מורכבים הרוחות
 העליונים מיסודות מנוגדים ("בלולי אש ומים"). משום שהאלוהים, כדברי יניי,
 "מתויך שלום בין אש ושלג". מפליא בייחוד סיומו של הסילוק שלפנינו, שאין
 בו דווקא מן הלהט הרגיל אלא רק משל עמוק ופיוטי. יניי הקביל את בני ישראל
 למלאכים ומכניס להקבלה זו אף את ענין האש והמים — דרך העברה:

וּמִי יִסְתֵּר מִחֲמַתּוֹ / וּמִי יַעֲמֹד בְּקִרְתּוֹ / כִּי אִם יִשְׂרָאֵל עֲמוֹ / אֲשֶׁר בָּאוּ בְּמִים
 וּבְאֵשׁ / וְהֵם מְשׁוּלִים בְּמִים וּבְאֵשׁ / לָכֵן לֹא יִשְׁטְפוּ בְּמִים וְלֹא יִכְווּ בְּאֵשׁ / כִּי
 כְּבִלְוֵי מִים וְאֵשׁ / יִפְתְּחוּ פִיהֶם בְּקִדְשָׁה / לְהַעֲרִיץ בְּקִדְשׁ.

ח

בסקירתי זו לא נגעתי בכל הנושאים בעלי אופי כללי המצויים בפיוטי יניי;
 רוצה אני להזכיר כאן לכל הפחות את האחרים. באחד מפיוטיו מדבר הפייטן על

נשמתו של האדם (123) ומקביל את תכונותיה לתכונות האלוהים, בדיוק כמו במשל ידוע הנמצא במסכת ברכות (דף י'). ומעניין הוא שלדעתו של יוליוס גוטמן מעיד משל זה על השפעת הפילוסופיה היוונית העממית בחוגי חכמינו. בקרובה על סדר "ונפש כי תחטא" (ויק' ה, א) מאריך יניי את דיבורו על בעיית החטא (124—125) ובקרובה המתארת את מות יעקב (בר' מח, א; 70—69) כלולים היריהורים נוגים על אימת המוות ופחדן של הבריות מפניו.

ט

נדמה לי שרבות מן הדוגמות שהבאתי לביסוס דברי כבר הבלטו במידה מספקת את כשרונו הפיוטי של יניי. אולם כדי להדגיש את ערכם הספרותי עוד יותר רוצה אני לסיים את המאמר בניתוחן הקצר של שתי דוגמות נוספות. הנני מביא אותן להלן בשלמות, אך עלי לחזור ולהדגיש שכל אחת מהן היא חלק מתוך קרובה ויש לה משמעות דווקא באותה מסגרת. אף-על-פי-כן יש בקרובות של יניי חלקים שניתן להעריכם וליהנות מהם גם מחוץ להקשרם. אחד מפיוטינו נכתב כחלק של הקדושתא "מי מנה" (במד' כג, י). עניינו של בלעם שבירך את עם-ישראל במקום לקללו כפי שנדרש ממנו מעורר את יניי להירהורים על טיבן של הברכות והקללות (216):

מִי יוֹכַל לְקַלֵּל אֶת אֲשֶׁר תִּבְרַךְ ? / יִקְלְלוּ הֵמָּה וְאִתָּה תִּבְרַךְ !
 מִי מְנַה עֶפְרָיִם וּמִי מֵדַד הוּלָ / מִי סִפֵּר כּוֹכָבִים וּמִי שִׁיעַר צְמִחִים
 אֲשֶׁר מְבַרְכֶיךָ בִּירְכָתָהּ כְּמוֹתָם / וְעַד לְעַד הֵם מִתְּבַרְכִים בָּהֶם
 מֵאוֹהֲבֵיהֶם וּמְאוֹיְבֵיהֶם / לֹא נַחַש בָּהֶם וְלֹא קָסַם בָּהֶם.
 בְּכָל חֶפְצֵי מְעוֹלָה הֵם מְשׁוֹלִים / וּבְכָל שֵׁם גְּדוֹל הֵם מְכוֹנִים
 וּבְכָל דָּבָר מְרוֹבָה הֵם בְּרוּכִים וּמְבוֹרְכִים / וּמְבַרְכִים שְׁמֶךָ, קְדוֹשׁ !

בקראנו את השיר הקטן מופתעים אנו — כפי שיקרה לעתים קרובות בפיוטי יניי — עד כמה קלה וטבעית הרצאת-הדברים בניגוד ללהטי סגנון וגיבובי שמות נרדפים, המצויים אצל אותו מחבר במקומות אחרים. הרעיון היסודי פשוט בתכלית: את ברכתו של אלוהים לא תוכל להפר שום קללה של בשר-ודם, אך לא נוכל לומר שהרעיון הובע בצורה פרוזאית יבשה. להיפך: אם נסתכל בטורים הללו מקרוב נגלה בהם סממני אומנות מעודנת, גם בחילופי המיקצב, גם במבנה המשפטים, וגם בצליל המלים. יש כאן כמה טורים המיוסדים על תקבולת הצלעות המקראית (2, 3, 5, 6), יש חזרות על אותן מלים בראשי הפסוקים (1, 2 א"ב; 5 א"ב, 6), חלוקת המשפטים על-ידי צורת השאלה (2), חזרות על אותן מלים בסוף הטורים (1 א"ב, 4 ב), חוסר חרוזים (2, 6), סימיות בעלות צליל דומה (5), ואף חרוזים ממש וחרוזי-ביניים (3, 4, 6). הרושם הכללי נוצר מצירופם של כל הפרטים האלה. אמנם המבנה של הטורים חפשי בתכלית, אך יש בה ביצירה קטנה זו לא רק התוכן והביטוי אלא גם המיקצב של שיר אמיתי.

גם לדוגמתנו השניה יש תכונות דומות מבחינת המיקצב והצליל, ויחד עם זה היא מראה בצורה נאה את השימוש באחת משיטות המדרש — כלומר יצירת קשר ענייני בין שני נושאים הרחוקים לכאורה זה מזה. כך עלול ענין שאינו נראה חשוב במיוחד לקבל משמעות החורגת מתחומו המוגבל, להיעשות סמל. פיוטנו נוסד על תכנו של חצי־פסוק בספר בראשית (כט, לא): "וירא ה' כי שנאה לאה" — משפט קצר וענייני בעל חמש מלים. על זאת כותב יניי (399):

כָּלוּ עֵינַיִנו לְאַהֲבַתְךָ, אֹהֵב, / נִישָׁנָאִים מְשִׁנְּאֵת אוֹיֵב.

רְאֵה נָא בְּעֵינַיִנו מִבֵּית / וְשׁוֹר שְׁנָאֲתֵינוּ מִבְּחוּץ,

כְּלֵאָה אֲשֶׁר רְאִיתָהּ בְּעֵינָהּ / וְשֶׁרְתָהּ בְּשִׁנְּאֵת עֵינׁוּיָהּ,

מִבֵּית הָיוּ לָהּ שׁוֹנָאִים / וּבְחוּץ הָיוּ לָהּ מְשִׁנְּאִים.

וְלֹא כָּל אֹהֵב אֹהֵב / וְלֹא כָּל שְׁנָאוֹי שְׁנָאוֹי —

יֵשׁ שְׁנׁוֹאִים בְּמִטָּה וְאֹהֲבִים בְּמַעֲלָה.

שְׁנׁוֹאֵיךָ שְׁנׁוֹאִים וְאֹהֲבֵיךָ אֹהֲבִים.

שִׁנְּאֲתֵינוּ כִּי אֹהֲבֵנוּךָ, קְדוֹשׁ!

יש בוודאי יסוד טראגי ביגונה של האשה שנישאה ליעקב בניגוד לרצונו ולא הצליחה לעורר את אהבתו כמו אחותה — אך את משמעותו העמוקה מקבל הענין רק לאחר שהפייטן מכניס כאן את המשל של אומת ישראל השנואה על יתר האומות. יניי יודע להשמיע מלים נשגבות על טעמן של האהבה והשנאה — אותן הרגשות שלא תמיד ניתן להעריכן לפי גילוייהן החיצוניים. המכריע הוא יחסו של אלוהים לאלה הנחשבים אהובים או שנואים. וכפי שהוא גילה את אהבתו ללאה השנואה והאומללה כך ינהג לגבי עם־ישראל השנוא והנרדף. בסימו של שיר זה, הנפלא בריכוזו ובהתאפקותו הרגשית, בא משפט שכאילו נועד להיחרת בסלע לזכר הדורות:

שנאתינו כי אהבנוך, קדוש!

יש לשים לב לכך, כי גם כאן יש שורה של תקבולות הבאות זו אחר זו והן מסתיימות על־הרוב בחרוזים. אולם הטורים הולכים ומתקצרים לקראת הסוף, ובהתקרבונו לשיא שבסיום — נעלמים החרוזים כליל.

נספח על זמן חייו של ינאי

שאלה זו עוררה כידוע הרבה ויכוחים וכיום נדמה לי שאפשר להגביל עד למאתיים שנה בערך את התקופה בה נולד ומת הפייטן. אמרתי מקודם שינאי חי זמן ניכר לפני בוא המוסלמים לארץ־ישראל, ודעה זו, המקובלת כיום על כל בעלי־המקצוע, מבוססת על שתי עובדות:

- 1) בפיוטיהם של ינאי ושל אלעזר ברבי קליר אין זכר לשלטונו של ישמעאל וצאצאיו, וכנגד זה מרובות בהם התלונות על אדום המדכא את עמ־ישראל.
 - 2) הקלירי היה מאוחר לינאי, כפי שמעידה מסורת היסטורית עתיקה וכפי שמעידה גם צורת הפיוטים של שניהם. ואם זמנו של הקלירי לפני הכיבוש, הרי זמנו של ינאי לא כל שפן. הוא שייך אפוא לכל המאוחר למאה הששית. אולם מהי התקופה הקדומה ביותר אשר לה אפשר ליחסו?
- מתוך פיוטיו הובאו רמזים לעובדות שונות, אלא שלפי ניסוחם לא נוכל לקבוע את מסגרתם ההיסטורית חד־המשמעית: הדברים יכלו להיכתב גם במאה השלישית וגם בששית.

מ. זולאי העיר על כך שינאי אומר "חוסן מלכות יקר וכיהון המיוקר ממנו כל עיקר לא נעקר"¹³ ומוסיף על כך בעצמו: "המרמוז הוא למשרת הנשיאות בא"י או לראשי־גולה שבבבל או לענין אחר?" הפתרונות השונים המוצעים כאן מראים לנו שלא נוכל להגביל את הזמן, והרי אם נדייק בקריאת המלים נראה שאינן מציינות דווקא כי מישוהו משל בישראל באותה שעה אלא רק את קיומם של צאצאי מלכים וכוהנים.

בטורים אחרים המובאים אצל זולאי מפאר ינאי את צאצאיהם של שם, חם ויפת, ובעוד שבדברו על יפת גומר הוא את ההלל על שפתו הנפלאה ורומז לפי כל הסימנים לתרגום היווני של המקרא — הרי זכותם הגדולה של בני חם היא שהיו בקהלם "גרים וחושבי שמו" של אלוהים, ועל כן אף קירב אותם. זולאי מציע לאחרים לברר את העניינים הנרמזים כאן, אך אין זה בגדר האפשר. אפילו נניח שב"בני חם" הוא מתכוון אך־ורק לתושבי אפריקה הצפונית. הרי ידוע לנו שהיו בהם גרים ומתיהדים גם במאה השלישית וגם ברביעית. ואם הדברים מוסבים באמת עליהם, יכול היה ינאי כמובן להשמיעם גם מאה וגם מאתיים שנה לאחר מקרה ההתגירות.

פיסקה רבת־ענין בתוך פיוט אחר באה לתאר את פולחנם המוזר והמבהיל של אנשים השייכים ללא ספק לקהל מעריציו של ישו. יש להדגיש שהיא לקוחה מתוך קבוצת פיוטים אשר לדעתי אין ליחסם בוודאות מוחלטת לינאי. אולם נניח שצדק זולאי בהכניסו את הקבוצה הנ"ל למדור פיוטים הוודאיים — גם אז לא נתקרב לפתרון חידת זמנו של המחבר.

בעל הפיוט משתמש אמנם לא מעט בלשונות המקרא (בייחוד בישעיהו סג). אך לא תמיד בהוראתם המקורית. הוא מדגיש כמה פעמים את ענין האל ה"מת" הוא

ישו, את הערצת העץ, את העריכה של זבחי־מתים ומנחה מדם־חזיר, את ליקוט העצמות — אולי רמז לרליקויות? — את השימוש בדברי־תועבה, את פריצותם של בני הכת ואת הסודיות של פולחנם; את מעשיהם עושים הם בחשיכה ושורפים את [הזרים] שראו את מסתריהם. האמת היא שהזוועות המתוארות בפיסקה הנ"ל אינן קשורות באיזה פולחן ממשי אלא הן פרי דמיונם של שונאי הנצרות. אמונותיהם ומנהגיהם של היהודים, ואחר־כך של הנוצרים, נראו מזוירים ביותר לעובדי־האלילים, ורבים מהם חשבו שבמקדשיהם של הללו נעשים בסודיות מעשי־תועבה. במאה השלישית, למשל, מתלונן אבי־הכנסייה אוריגנס על אלה הטוענים כי הנוצרים מקריבים תינוק כקרבתן אף נהנים הם משרו, שהם עורכים את עבודתם בחשיכה ומתמסרים אותה שעה לזימה עם נשים. האשמות כאלו הושמעו במשך מאות בשנים, וברור הוא שמחבר יהודי יכול היה להיאחז בהן גם בתקופה שהאמונה הנוצרית כבר זכתה לנצחון במדינה, כלומר מן המאה הרביעית והלאה. תיאור הפולחן הנ"ל אינו מספק לנו כל תאריך, אך הוא מעניין כעדות לדרך הפולמוס הדתי של מחברו.

זולאי גילה שבאחד מפיוטיו תירגם ינאי לעברית קטע הידוע לנו בניסוחו הארמי בתרגום הירושלמי לבראשית (בר' לה, ט), וגם כאן אין להיסטוריון במה להיאחז, שהרי זמן חיבורו של אותו תרגום אינו ידוע; וכפי שציין בצדק ש. ליברמן, אפשר שלא ינאי השתמש בתרגום, אלא להיפך — בעל התרגום השתמש בפיוטו של ינאי. מצדו ניסה גם ש. ליברמן למצוא רמזים היסטוריים ביצירתו של הפייטן. הוא היטיב לראות כי ההקבלות שבין פיוטי ינאי והספרות המדרשית אינן מוכיחות מן־הסתם שספרות זו קדמה לינאי. כמו כן שיש לינאי קשרים חזקים אל חיבוריהם של תנאי ארץ־ישראל כגון ר' ישמעאל ובית מדרשו. כללו של דבר, ליברמן הראה לנו שמבחינת תלותו של ינאי במקורות אין כל מניעה לקביעת זמנו אף במאה הששית וגם בראשיתה של המאה הרביעית.¹⁴

לפני עשר שנים השתדלתי לברר את היחסים שבין הפיוטים הקדומים וההימנורנות של הכנסייה הנוצרית המזרחית. את מחקרי ביססתי בעיקר על השוואה בין צורות השירים, ובאתי אז לכלל דעה שאם אמנם לא ניתן לנו לקבוע את זמן חייו של ינאי בדיוק, הרי אין כל הכרח לייחדו למאה הששית דווקא ושלפי דרך כתיבתו יכול היה לחיות גם מאה או מאתיים שנה לפני כן.¹⁵ כיום נדמה לי שיייתכן לצמצם מעט את הגדרתי הנ"ל. מתוך עיון חדש בדברי ינאי הוברר לי כי הממלכה השולטת בזמנו בגבולות ארץ־ישראל איננה מלכות אדום (רומא) סתם אלא מלכות אדום הנוצרית, זו המצרפת לאל אחד את גילויי בשתי צורות נוספות, ועל כן מתפלל הפייטן (עמ' 239) "נתוש מלכות שונים אחד אחד והשב מלכותך לאומה אחת".

והנה, לפני מלכותו של קונסטנטינוס הגדול (מלך 337—306) היו אמנם המוני נוצרים בארץ־ישראל אך השלטון לא היה בידיהם, ויתר על כן, הם נרדפו לעתים קרובות על־ידי הרומאים. אמנם קונסטנטינוס העניק שוויון לאמונה הנוצרית

במדינתו, ומזמנו והלאה נשלחו לארץ־ישראל גם פקידים נוצריים. אף־על־פי־כן מסופק אני אם פייטן יהודי היה קורא לשלטון כזה בשם "מלכות שונים". הקיסרות שבה נעשתה הנצרות האמונה השלטת היא מפעלו של הקיסר תיאודוסיוס (מלך 379—395), ועל כן נראה לי עתה שאין להקדים את זמנו של ינאי לסוף המאה הרביעית. והואיל והוא עצמו קדום לקלירי לפחות בדור אחד, נוכל לומר שהוא חי בין סוף המאה הרביעית לסוף המאה הששית.

הערות

1. עיין בנספח למאמר זה.
2. מ. זולאי, פיוטי ינאי, הוצאת שוקן, ברלין תהר"ץ / 1938.
3. טקסטים חדשים לינאי בתפרסמו לאחר הופעתה של מהדורת מ. זולאי בידי י. זנה בשנתון האנגלי של בית־המדרש בסינסינאטי י"ח (1944), 195—220 ו.ש. וידר בספר־היובל לד. הלר (בודאפשט 1951), 31—1; ועיין גם ש. שפיגל ב"הדואר" מג (1963), 397—398.
4. א. מירסקי, מחצבתן של צורות הפיוט — ב"ידיעות המכון לחקר השירה העברית" ז, 3—141, ירושלים תש"ט / 1958.
5. ש. ז. שכטר ב"גזאיש קוטרלי רביו" י"ד (1902), 504—506, ועיין שם 774—742.
6. הספרות המוקפנות סוגריים רומזות למספריהם של העמודים או של הפיוטים במהדורת זולאי (למעלה, הערה 2).
7. מחקרו של מ. צ. רבינוביץ יופיע בקרוב בשלמותו. פרקים אחדים מתוכו נדפסו ב"תרביץ" כה (1956), 290—400; כז (1957), 60—39; כח (1959), 279—302; לא (1961), 170—187; ב"בר־אילן", ספר־השנה א (1963), 207—219.
8. א. מירסקי, עיין לעיל בהערה 4.
9. והנה דוגמות אחדות של הרוזים מעניינים בפיוטי ינאי: המוותה — תמותה — אמותה — למיתה (111, מלעיל ומלרע); נטו — ובטו (70, כנ"ל); ישמח — יתמה — יצמח (167); פסח — גצח (261); סלח — סלע (28); הצניע — הצניח (55); רועה — יראה (176). ברם, לתופעות אלו יש להתיחס בזהירות יתירה; בדוגמות הנ"ל התכוון אולי רק לצלי־לים דומים ולא לחרוזים. דוגמות נוספות במאמרו של מ. זולאי, מחקרי ינאי (ידיעות המכון לחקר השירה העברית ב, תרצו / 1936), עמ' 247—245.
10. הכוונה כאן למאמר שנזכר בהערה 3 לעיל.
11. פיסקה רבת־ענין על אדום גם בעמ' 232, אלא שהטקסט כאן לקוי מאד. האם נזכרות שם (טור ב) "כנסיות" הנוצרים? בני אדום מכונים בתוך השאר "גוי גס גמור", "זד זנוני זימה", "יהירים יומי יוקש", "תופשי תבל תעב".
12. למשל: אב בל ילדך ובן לא הולדת (131); יחיד ומיוחד ובן ואב אין לו (240).
13. הבאה זו ואלו המועתקות אחריה נדונו ב"מחקרי ינאי" (הערה 8 למעלה), 267—271.
14. ש. ליברמן, חזנות ינאי, ב"סיני" ד (תרצ"ט / 1939), 221—250.
15. J. Schirmann, Hebrew Liturgical Poetry and Christian Hymnology

ואלאס סטיבנס: פרולוג

1

היתה קלות של מחשבה כמו בסירה בדרך על פני הים
אשר נשאת קדימה על גלים דמויי גום הבהקן של שיטים
שאוחזים במשויטים כמי שבבטחה יודע את הדרך אל מחוז הפצו,
והם שחים, חוזרים ומזדקפים על-פני ידות העץ,
לחים ממים ומתנוצצים באחדות של תנועתם.

היתה הסירה עשויה אבנים אשר אבדו את משקלן
ומשלא היתה בה עוד כבדות
הותרה בן רק נגוהות ממין בלתי-שכיח.
וזה אשר נצב על הסירה, רכון או נכחו מביט,
לא חלף כמי שיוצא למסע מתוך ומעבר למפר,
כי חלק הוא היה מהפרדה אל מרחקי-נכר של ספינתו,
חלק של אספקלרית האש שבחרטום, סמלה שלה, ככל אשר תהי,
חלק של צלעות ממרטות שכן החליקה על-גבי המים המלוחים.

בהפליגו כך לבדו, כמי שנתפס לקסמי בת-צליל בלי משמעות,
הוא חש בבטחה יעודה כי בת-הצליל
צופנת משמעות שאל תוכה הוא מבקש לבא
ולכשאל תוכה יבוא אז תנפץ את הסירה
ואת השיטים תותיר שוקטים
כמו בנקודת ההגעה המרכזית, בהרף עין, מעט או מרבה,
פרוש מקל חופים, מאיש או מאשה, ולא נזקק לכלום.

11

המליצה העירה את פחדיו. המשא שנתדמה אליו
היה מעבר להכרתו. בכך הכיר לדעת כי
דמות עצמו נמתחת
רק קמעה, ולא מעבר, אלא אם כן בינו

וְהַדְּבָרִים אֲשֶׁר מַעֲבֵר לְדַמְיוֹן הִיָּה אֵי־מִשְׁהוּ
 אֲשֶׁר נֹעֵד לְהִיּוֹת מְכָר,
 אֵי־מִשְׁהוּ בְּתַחֲוֹם שֶׁל הַשְּׁעָרוֹת
 שְׂאֲנָשִׁים מִשְׁתַּעֲשָׁעִים בֵּן נִים־לֵאֲנִים בְּקִיץ.

אִיזוֹ מֵהוּת כּוֹמֵס הוּא, לְמַשָּׁל, שְׁעָדִין אֵינְנָה מְתַרְת
 שְׂרוֹטְנָת בְּקֶרְבּוֹ לְהַתְגַּלוֹת שְׁעָה שְׂדַעְתּוֹ מוֹסַחַת,
 כְּמוֹ לוֹ כָּל אֹרֹתָיו אֲשֶׁר יִרְשׁ עֲצָמוֹ מְאֹד לְפִתְע
 בְּהַתּוֹסְפוֹת שֶׁל גּוֹן חֲדָשׁ וְלֹא צְפוּי, רוֹטְט קְלוֹת,
 פָּנִס וְעִרוּרֵי אֲשֶׁר הוֹסִיף אֶת גִּיצוּצוֹ הָעֵצוֹ שֶׁהוּא יַחֵס לוֹ
 שֵׁם וּמַעֲמָד מַעֲבֵר לְשִׁכְיחוֹת שֶׁל בֵּינוּגִיּוֹתוֹ,
 נִיצוּץ אֲשֶׁר נוֹסֵף לְמַמְשֵׁי וְלֹאֲצֵר־מְלִיּוֹ
 כְּשֵׁם שֶׁזֶן חֲדָשׁ הֵבֵא אֶל אֵילָנוֹת צְפוֹן
 מוֹזַג בָּם כָּל אֲצֵר־מְלִיּוֹ שֶׁל הַדְּרוֹם,
 כְּדָרְךְ שְׂאוֹר רֵאשׁוֹן, בּוֹדֵד בְּשָׁמַי הָעֶרֶב בְּאֲבִיב
 בּוֹרֵא בְּהַתּוֹסְפוֹ יְקוּם חֲדָשׁ מְרִיק
 כְּדָרְךְ שְׂמֵבֵט, מַגַּע, חוֹשְׁפִים אֶת תְּפֹאֲרָתָם הֵלֵא־נִצְפִית.

(תרגום: שרה בורג)

בן-עמי שופשטיין: אוניברסיטאות באוויר ועל הקרקע

הנושא שלי הוא האוניברסיטה. מטרתי היא לשבח את ארצות-הברית, במיוחד בשל הצורה שבה ההשפלה הגבוהה שלה משפיעה על שאר ארצות תבל. אך אם גם אל הנושא שלי יכול אני לגשת במישרים, הנה באשר למטרתי עלי לנהוג זהירות יותר. יש זמנים, כגון ימי-פגרה לאומיים, ומועדים, כגון הספדי הלוויה, שבהם השבח הוא הדבר הנאות. אבל כאן אין אנו עומדים לא ביום-פגרה גם לא בהלוויה, ונדמה לי כי ברגע זה דווקא רק מעטים מתוכנו יוכלו לסבול שבח בטהרתו. סבור אני שאנחנו תוקפניים הרבה יותר מדי — המתיקות למלאכים היא. ולפיכך אפנה אל האנושי המשותף שבנו, ואמיר את השבח בסאתירה. יש בדעתי להעמיד פנים כאילו תמיד ובכל מקום הפכו האידיאלים של החינוך הגבוה דבר שהוא טראגיקומי יותר משהנו יפה.

סתירה זו מחייבת מידה של ריסון. סבור אני כי מוטב הוא שלא להתקלס בידידי ובמודעי. שמעתי כה הרבה דברי-רכיל מעניינים, ואולי מדויקים, על החיים האוניברסיטאיים עד שאכזבה היא לי שאין ביכלתי לחזור עליהם כאן. ועם זאת אין רצוני לומר אף מלה אחת של סאתירה מפורשת על האוניברסיטאות שבהן למדתי או עבדתי בארצות-הברית, אף לא על האוניברסיטאות של מדינת-ישראל. אפשר להעביר קווים של הקבלה, אבל אני מקווה שאניח זאת לכם. כמיות של דעת למודה-לזיכרון ומיותרת, סטודנטים הוללים, סטודנטים נוכלים, גניבת בחינות, מורים נבערים, מורים מנופחים, מורים סאדיסטיים, הפרופיסורים העולים לגדולה משום שהם יודעים לשלב התרפסות עם חוסר-רתיעה — את כל אלה אפשר למצוא בסין הקדמונה או באירופה של ימי-הביניים. אפשר שנעשינו מתורבתים מפדי כך. על-כל-פנים, ההוזה המוחשי הוא מביך. מתקנים בארצות-הברית מבקשים לחקות את אירופה. אומרים הם שהרמה האינטלקטואלית באמריקה ירודה מדי. לדבריהם, האמריקאים מקריבים את החכמה והשכל למען הכנסת-אורחים ובידור. אבל המתקנים באירופה מבקשים לחקות את ארצות-הברית. הגרמנים נתפסים לסוציולוגיה עובדתית נוסח אמריקה. האנגלים שוכחים את המדעים הקלאסיים ונתפסים למדע הטהור והשימושי. הצרפתים מוצאים שבחינות-הבגרות שלהם חמורות מדי. השוודים מגלים שבלתי-דמוקרטי הוא, ובזבזני מבחינה חברתית, לאלץ כה רבים מבני-הנעורים שבהם לשכוח את האוניברסיטאות וללכת ללמוד בבתי-ספר מקצועיים. האם תתקור דעתם של המתקנים אם נעתיק את הסורבון לניו-הייבן, את ייל לפאריז, את אוקספורד לניו-יורק, ואת קולומביה לאוקספורד? בכל מקום מצויים אוהביו של הרחוק, שבהיעלם מן האוהבים הוא נמוג לתוך העבר.

העבר הוא מכניס־אורחים מאד. בד־בבד עם אוקספורד הנעלמת ועם גטינגן הנעלמת מכיל הוא את האוניברסיטאות ההינדוסיות והסיניות הקדומות. באוניברסיטאות העתיקות האלו מלמדים היו מדעים שונים מאלה של אוקספורד וגטינגן, אבל הנסיון האנושי ודאי דומה היה עד מאד. היתה אותה התלהבות לקלאסיקנים (קלאסיקנים אחרים, כמובן), ללשונות עתיקות, לזכירה ולהתנצחות, אותה חרדת־קודש כלפי מורים מלומדים, תל־שים מהוויות העולם, אותה אווירה של תיאולוגיה רווקית ומיסטיקה אינטלקטואלית, אותה הרגשה שהנה כאן העילית אשר לה העולם שייך — במידת־מה בפועל־ממש, ולגמרי על־פי זכות.

החל מראשיתו, שאותה אני נועץ כאן בהודו הקדומה, כיון החינוך הגבוה בבת־אחת למטרות מספר, שביודעים או בלא־יודעים סבור היה שהן מתישבות הדדית. סלחו לי על שאני מרחיק אחרונת כל־כך בהיסטוריה. עושה אני כן קצת משום שזאת היא היסטוריה שאני מוצא בה ענין, אבל גם כדי להחדיר את ההשוואות שמתירא אני להעלותן במפורש. הנה כי כן, לפני ימים רבים בא פרופיסור אחד של אחדות העולם העילאית, פרופיסור ששמו היה יאז'נאוואלקיה, אצל מלך וידיהא ללמדו את האמת, וכן גם לזכות בפרס של אלף פרות, כל אחת מהן עשר מטבעות זהב בין קרניה. אינני יודע מדוע היה יאז'נאוואלקיה, שנהירה היתה לו האמת הסופית שאין לה שיעור, זקוק לאותן אלף פרות עלובות. אבל כאשר שאל אותו המלך: "מדוע באת הנה? האם בפרות רצונך, או שמא רצונך ללמד אמיתות דקות־מך־הדק?" היתה התשובה: "השתים כאחת".

יהי לבנו סמוך־ובטוח שהיה יאז'נאוואלקיה מורה גלוי־לב. הוא רצה גם באמת וגם בפרות; בנצחון, בתהילה, בחיי־נצח — ובממון. עם כל שהיה יודע במטרותיו, לא ראה תמיד צורך לעצמו לנהוג כאביר. כאשר, בהקשר דומה לזה, התעקשה הפילוסופית גארגי לשאול שאלות על המציאות, הגיע לידי רוגזה ואפילו נקט לשון איומים, וכך אמר: "אל תשאלו יותר מדי, לבל יתפוצץ ראשך. באמת אסור לשאול יותר מדי בנוגע לאלוהים. את שואלת יותר מדי, גארגי. אל תשאלו יותר מדי!" יאז'נאוואלקיה ודאי סבור היה שהאמת יש בה ספנה מבחינה מאגית; אך גם שאין הפרות מספיקות, ובוודאי אין די בהן לשתף בו את גארגי התוקפנית.

מיאז'נאוואלקיה, גארגי ועוד, דומים להם ושאינם דומים להם, התפתחו אסכולות של השפלה גבוהה, אחדות מהן בעלות מאות תלמידים, ולפחות אחת מהן מונה היתה בין שלושה לעשרה אלפי תלמידים. אלה מה למדו? הרבה מקצועות, אבל בייחוד מיסטיקה. דומה כי בעיני ההודים המיסטיקה נוחה להוראה ממש כמו שהאיות והחשבון נוחים להוראה בעינינו. בעיקר דרושה כאן מסירות למורה והתמדה מיתודית. אחר־כך אתה תופס שפל הדברים כולם אינם אלא נשמת־משהו אחת־יחידה, סופרלטיבית. שוב אין בני־אדם מוחץ לידידיך ומודע־יך.

אנשי־המערב אולי יניחו כי בכך מגזימים יותר מדי באינטימיות. אבל גם אם המיסטיקה היא מוטעית מבחינה פילוסופית, הרי דין שתעשה את הבריות נוחים ורחומים יותר זה כלפי זה. אמת כי המידה הטובה של ה"אי־היזק" ידועה היטב

בהודו — הג'אהינים אינם מוכנים אפילו לעבד את האדמה מחשש פן יקטלו את התולעים או השרצים שבתוכה. עם זאת גלוי-וברור היה תמיד שבלי הבדל מה טיב רגשותיהם כלפי השרצים, הקופים, הנחשים או הפרות, לא היו היהודים סרים מהרע איש לאחיו. הבודהיסטים, הג'אהינים והחמרנים לא אחים היו אלא כופרים. עדותם לא היה לה תוקף חוקי, וכנהוג לגבי אורח מארץ לא-הינדוסית אסור היה לבראמיני אפילו לדבר אתם. וכך למעשה היה האיחוד המיסטי איחוד סגור.

ואף-על-פי-כן, לא די היה בסגירתו של האיחוד. אפילו אחרי הוצאתם של הכופרים מן המחנה, עדיין היו בני שתי הפיתות הראשיות, זו של וישנו וזו של שיווא, מקללים תכופות זה את זה ומתקוטטים ברחובות. מלך פלוני ניקר את עיניהם של וישנאיים שסירבו לקבל את תורתו של שיווא. תלמידיו של פילוסוף אחד, מאדווא, ראו בקודמו המפורסם, שאנקארא, שטן ממש בדמות אנוש. תהיה זו טעות לומר שמורי המיסטיקה ההודית לימדו פשוט אי-סובלנות; אבל הדימויים שרואים הינדוסים אחוזי-געגועים ובני-המערב התיאוסופיים הם דימויים בחלוש-שווא משונה. מן הדין הוא שייטיבו לחלום.

אידיאל האסכולות הסיניות של השכלה גבוהה היה מיסטי פחות מחיי-הציבור שלהם. הם אמנם הצליחו לפתח ולהעמיד פקידים בעלי מצפון, היסטוריונים המדקדים כחוט-השערה, פייטנים קלי-עט, ובעלי-מוסר שופעים ולפעמים אמיצי-לב. על דרך המופשט היו חיו של מלומד סיני אידיאלי עשויים להתנהל כך: יש אותות מבשרי-טובה. אחר-כך חכם מכיר כי ילד זה העומד להינלד, או שעת-הזה נולד, נועד לגדולות. הוא אוהב ספרים עד כדי כך שהוא שוכח לאכול. הוא קורא באור-היום ובאור-הירח. משעה שקרא איזה קלאסיקן קונפוציאני, מיד הוא מבין אותו וזוכרו על-יפה לעולם. נוטל הוא מכחול בידו, ויצירת-מופת של מוסריות מחונכת יוצאת ממנו. שמו יוצא לתהילה. הוא עומד במבחני המלאכה בזה אחר זה והופך להיות פקיד נושא-משרה, ולאחר-מכן גדולתו מופעת במלואה והקיסר עצמו מכיר בה. תלמיד-הכם זה שאותו תיארונו יכול שיהיה צ'ו-הסי הפילוסופי, אשר תווי-פניו ותנועותיו מפיקים אותה אדיבות שלנה בקיץ כבחורף, בימי הנוער כבימי הזיקנה. בהלוויות הוא מביע צער כדת-זכדין, עם אורחים הוא מתהלך בנימוס כדת-זכדין, עם קרובי-משפחה הוא מפיך אהבה כיאות, עם שכנים, ויהיו צנועים ככל שיהיו, הוא נוהג כבוד כראוי. לבושו מכוון רק להרחיק את הצינה, מאכליו מכוונים רק להישאר בחיים, והוא יושב בבית המספיק רק להגן מרוח ומטר.

בארץ המהוגנות הרי צ'ו-הסי זה הוא גיבור של מהוגנות. אף-על-פי-כן תיאורו של תלמיד-הכם אידיאלי זה חסר משהו — הגמול שהוא מקווה לקבלו. אחרי שהוא עומד בבחינתו הראשונה מקבל הוא כפתור-כסף לענדו על מצנפתו, ופוטרים אותו ממסים ומענשים על עבירות קטנות. לעת שהוא מקבל כפתור-זהב, אבן-אודם ופנינה למצנפתו, הריהו כבר מן התקפים. אין פלא שברדפו אחר הכפתורים היקרים היה איש סיני עשוי לבלות את כל ימי-חיו בעמידה במבחנים חוזרים-ונשנים. לעת הגיעו לגיל שמונים היתה המדינה מוכנה לתת לו לפחות דרגת-ניחומים.

למען הקונפוציאניות, המוסר החברתי והכפתורים היקרים משתמשים היו בכל האמצעים — להוציא, בדרך־כלל, את אמצעי הרצח. הסינים, שאם אינם אמנים אינם ולא־כלום, פיתחו עד לשיאים ללא תקדים את אמנות ההנאה בבחינות. קרובי־משפחה זכו למשוא־פנים ובוחנים זכו לשוחד, כמו־כן. כתב מיקרוסקופי מיוחד, שהיה נקרא "כתב עין־הזבוב", שימש להעתקת חיבורים שלמים על ביטנת־המשי החלקה של גלימות תלמידי־החכמים. תשובות נרשמו על ציפוני אצבעות והוצנעו בכל מקום שהוא בבגדים ועל הגוף. אני מרשה לעצמי להזכיר תחבולות מעין אלו משום שפולן ידועות היטב לתלמידי האוניברסיטאות שלנו; את האחרות בוחר אני שלא לתאר. אחרי הכל, מעוניינים אנו בסיפוח הדברים, והוא שהקונפוציאניות הסבה אושר לקונפוציאנים ושהקיסרות הסינית, האידיאלית והממשית, הוסיפה לפרוח. מה היה האידיאל של תלמיד באוניברסיטה באירופה של ימי־הביניים? בלי ספק היה האידיאל שלו להיעשות מורה בעצמו, או רופא, עורך־דין, או כוהן מדרגה גבוהה. בעת היותו באוניברסיטה היה נחשב איש־כהונה. רשמית נדרש ממנו לא רק לעמוד ברווקותו אלא גם להיות נוצרי מלבד ומלגו. דרישה רשמית זו יכול שלא היתה מונעתו מריקודים, שאסורים היו, או משתייה, שמוותרת היתה. עשוי היה לשוטט ברחובות עם כנופיה של הברים סטודנטים, שפדי להפיג את שיעמומם או את רוגנותם מסוגלים היו לתקוף את יושבי העיר או כנופיית סטודנטים בני לאום אחר. מטבע־הדברים היה הסטודנט הרציני מעוניין גם בלימודים, בפרט, כמו באוניברסיטאות הבודיסטיות, במדחפות הדיאלקטיקה. גם כאן היה מתווכח עטור־נצחון וזכה בתהילה ובממון. אַבלאר הגדול עצמו אמר שלמד בשעתו כדי לעשות כסף. עיר שלמה, ואפילו ארץ שלמה, עשויה היתה להזהרות עם פולמוסן פילוסופי. כאשר מת אוגוֹ בנצי, פילוסוף ורופא איטלקי, בשנת 1439, אמרו כי "לא התאבלו עליו רק בני סיאָנה עירו והאזרחים של פִּירארה, העיר אשר אימץ לו, אלא כל עממי איטליה, כי לא היה בהם אחד אשר לא ידעו. אָבדנו היה פורענות לציבור. הבריות סבורים היו כי אבדה מהם כל תקוה להירפא מתחלואיהם. ובדין. שפן אי נושא־דגל אחר שיכלה איטליה לסמוך עליו שיעמוד בפני היומרות המחוצפות מצד הצרפתים ושאר הברברים בענייני חכמה ודעת? אף לא אחד מלבד אוגוֹ! איזה מורה נמלץ ודייקני כל־כך היה לה לאיטליה! אף לא אחד מלבד אוגוֹ!"

הואיל ותכליתנו עתה היא הסאטירה ולא דווקא ההיסטוריה ברציפותה, יסולח לנו אם נקפוץ מאוגוֹ היישר אל המורים הצנועים הרבה יותר באוניברסיטאות הגרמניות של המאה הי"ח. גם מורים אלה עשויים להיות נכסים לאומיים. הפילוסוף הגרמני כריסטיאן וולף הואשם בהחדרת תורות פִּאטאליסטיות לשורות הצבא, ולפיכך הגלה אותו המלך מפרוסיה. אך עד־מהרה ניחם המלך על מעשהו משום שוולף היה מיטיב כל־כך למשוך תיירים לארץ.

מורי האוניברסיטאות לא היו סבורים בעת ההיא כי מתפקידם הוא לעסוק במחקר מקורי. די היה להם שילמדו את הידוע. אבל המלומדים כיבדו את עצמם, וכאות ליחס־הכבוד הזה גידלו שפמים וזקני־תיש והחזיקו מקלות שגולותיהם זהב או

שנהב. דרך־כלל לא די היה בכך להקנות להם כניסה לחברה הגבוהה. בעיני החברה הגבוהה היו מעניינים אך בלתי־מאולפים, והיא האשימתם בפסיחה על השעיפים בין מרדנות להתרפסות. הואיל ועבדו קשה והשתפרו מעט, נקל היה להבין את התרפסותם לפני האצילים ויש בכך כדי לתרץ את האימרה שלומדים ופרוצות אפשר להשיג בכסף. בדומה למלומדים הסיניים היו אחדים מהם מפורסמים בהתמכר־ותם לקריאה. מהלכות היו מעשיות על בני־אדם הלומדים ומוסיפים כל עת סעודותיהם, שמעולם לא מצאו פנאי להתפשט, ואשר קנאתם ללימודים העמידה בסכנה את חייהם לפי שדחתה יותר מדי את צרכי הטבע. בנישואים רואים היו הפרעה ללימודים, אלא אם כן הביאו קצת ממון בצדם.

במשך המאה הי"ט נעשה אידיאל המחקר באוניברסיטאות מפורש יותר. האידיאל היה זה של מסירות חסרת־פניות לגמרי לקידום החכמה והתרבות הגרמנית. אידיאל זה יאָה היה במיוחד לפריבט־דוצנטים, הפרולטריון של האוניברסיטה הגרמנית. בדומה למלומד הסיני היה המלומד הגרמני מצטייר בעיני עצמו כאיש שהוכיח את מסירותו לחכמה משך שנים של עניות. שנים אלו יכלו לגרור אחריהן השפלה עזוה, שכן תלוּי היה הפריבט־דוצנט בשכר־הלימוד שהיו תלמידיו משלמים לו אישית; ואף־על־פי־כן הרי כשהועלתה ההצעה שתשלם לו האוניברסיטה אמרו המתנגדים שהעניות המשפילה מלשעבר יאָה היא לא־פיו של הפריבט־דוצנט. המלומד, כך אמרו, דין שיהיה קרוץ מחומר נוקשה, שאינו יודע רעב. וכך חיפו הפריבט־דוצנטים שנים על שנים שימותו הפרופסורים או שיעשו עוברי־בטל, והפרופיסורים העניקו להם את חסדם בבת־שחוק סתם.

מעמד הפרופיסורים עלה והלך. כשהעניקה להם המדינה דרגה של רבי־סרנים בחיל־המילואים, יכלו להרגיש לפחות שהגיעו למעלת האצולה הנמוכה. בפוליטיקה נטו להיות מלוכניים ואימפריאליסטיים, וביד שמרנית משלו באוניברסיטאות שלהם. סוציאליסטים וראדיקלים דתיים הועמדו על מקומם או גורשו מהן, ויהודים לא בשמחה נתקבלו. התמהוני הפרוע של האוניברסיטה נסוג מלפני איש־העולם המהודר, שלפעמים התעשר מספרים שנכתבו על־ידי עוזרים שלא הוזכר שמם.

ה"פרופיסור אורדינאריוס" (מן המנין) היה מלך בעולמו. הבריות דיברו אליו בקול כבוש ומטופח, והוא היה עונה להם בפסקנות. הפסיכראנליטיקן האמריקאי פראנץ אלקסנדר מספר אנקדוטה פשוטה הממחישה את הדבר. בעת היותו סטודנט־לרפואה באוניברסיטה גרמנית שומע היה את הרצאותיו של הוסרל בפילוסופיה. בניגוד לדעתו של הוסרל, כתב מאמר בו גרס שהשכל הוא מנגנון ביולוגי. הוא נתן את המאמר להוסרל, שפלט אנתתי־דהמה. הוסרל אמר לו שהוא מקרה חסרת־תקוה בפילוסופיה, אך הואיל ואביו היה פילוסוף דגול ינסה בכל־זאת לשכנעו. אראז מסר את אלקסנדר לידי אחד הפריבט־דוצנטים שלו. הוא הוסיף ואמר שרק לאחר שיתקן אלקסנדר את דעותיו ירשה לו לחזור להרצאותיו. הוסרל לבטח ידע כי מלך הוא אם פעל בדרך זו.

ועתה הושלם המעגל הסאטירי. מן האוניברסיטאות של ישראל, אירופה וארצות־

הברית בהווה אל אלו של הודו, סין, ימי-הביניים האירופיים, גרמניה של המאה ה"ח והי"ט — ושוב אל ההווה. בכל מקום קיים הפרש עגום זה בין מה שאדם מתימר להיות לבין מה שהנו, בין המיסטיקן לאדוק הקנאי, בין אוהב-החכמה לאוהב-הכסף, בין המועמד למלוכת-שמיים לבין המועמד למשרה, בין המלומד המסור לבין המלך הצדקני. איני יודע שום תרופות מתאימות למין האנושי, לא בתוך האוניברסיטה טאות ולא מחוצה להן, ולפיכך סבור אני שהסתירה העגומה תתקיים בעינה. אולי אפילו טוב הדבר שהאנוכיות רואה צורך לעצמה ללבוש מסווה של אידיאלים.

כמובן, הניגוד בתקופתנו שוב איננו בדיוק מה שהיה לשעבר. חלק מן הצרה, ברחבי העולם כולו, מתבטא בהתפשטותה של זו שהייתי רוצה לקרוא לה בשם אמריקניות. אני משתמש במלה אמריקניות כלשון נרדף ל"שטחיות". והנה השטחיות, במובן הנקוט בידי, היא דבר טוב מאד. הריהי ניגודן של הזיקנה, העמקות והנוקשות. שעה שאנו שוחים מפאן לכאן הרי המקום שראוי להיות בו הוא על-פני השטח, מקום שם נפגשים האוויר והמים. השטחיות פירושה תנועה מהירה, סקרנות, ספונטאניות, וריזות להתרועע, וקידמה.

הבה אפרש יותר מה כוונתי. איש מחוץ לאינדיאנים לא נמצא זמן רב ביותר בארצות-הברית, והללו כמעט שוב אינם אינדיאנים. כמעט לפתע היה עירבוב של בני-אדם מכל מיני מקומות. הם לא היו מנצחים אף לא מנוצחים, לא שועים אף לא עבדים, ואף כי באמת לא ידעו מה עליהם לדרוש איש מחברו — אנוסים היו להיות בכפיפה אחת. אחת התוצאות היתה השטחיות. אפשר היה להבחין לא בהרגלים, במסורות ובציפיות השונים של בני-אדם אלא בצד-השווה שביניהם. "צר לי שאינני יכול לבטא את שמך", אומר האמריקאי, במובן שאליו אני מתכוון, "אינני יודע ולא-כלום על הדת שלך, ואתה עושה מין עבודה שאינני מבין אותה. אבל הבה נריק כוס של ידידות ונשוחח. על מה? על לא-כלום. כמובן, ידידי, וזה הדבר המשותף לנו".

האמריקאים הם גלויים, אוניפורמיים וחסרי-שרשים באופן יחסי. בכל אשר תסענה אותם מכוניותיהם בארצות-הברית, אחד הוא סדנו של עולם — אותה חנות, אותו מזון, אותה תכנית בטלביזיה, אותה הרגשת שכנות, אותם כתבי-הקודש, אותה דרשה, אותו ספר-לימוד, ואתה הרצאה. רק מזג-האוויר משתנה, וההרים, ומזג-האוויר מבית הולך ונעשה באורח מלאכותי אוניפורמי יותר ויותר. כל הערכים נמדדים בקנה-המידה של עובדות. בהשוואה לעמים אחרים, האמריקאים אוהבים סקרים וסטטיסטיקה. בבית-הספר עליך לקבל מספר מסוים של ציונים-לשבח וציון מסוים בלימודים. הוסף על כך את אותיות שמך ואת כתבתך, וכל מכונה במשרד בית-הספר תוכל לזהותך ולקבוע את דרגתך המתימטית בפיתה. גם המיבחנים מסומנים במכונה, ולפיכך יש לענות עליהם בקווי-הדגש פשוטים ובצלבים או אפסים מבודדים.

ישראל אפשר שהיא מפגרת מרחק מכונות אחדות. אבל משנה לשנה היא נעשית אמריקאית יותר, במובן זה שבו השתמשתי. לפתע-פתאום היה עירבוב של בני-אדם מכל מיני מקומות, והם היו אנוסים לחיות ולהילחם בכפיפה אחת. יכולים היו להרשות לעצמם להבחין רק בצד-השווה שביניהם. הציונות שלהם על-הרוב היתה הרגשה

של ניפור מן הארצות שבהן ישבו לשעבר, מועקה חברתית או אישית, או מנוסת-מוות. מרצון או שלא-מרצון נדחקו בהמונם ליישובים קיבוציים או לערים קיבוציות. החיים קיפחו את שרשיהם, את ההרגלים והמסורות הישנים המעצבים כל סיב בישותו של איש בוגר, והתרקמו על-פני השטח. בעוד שנה או שנתיים תתוסף טלביזיה לפני-השטח, והתרבות של בית-ספר, עתון, ראדיו, סרטי-קולנוע וצבא תהיה תרבות של טלביזיה גם-כן. תהיה עליית-מה בשיכרות ובעבריינות, יהיו עוד סופרמארקטים ומדעים, ויהיה ליבלוב של ספרות אקזיסטנציאליסטית — או יותר מכך.

לדעתי, הרי זה לטובה דווקא. מובטח אני שזהו דבר בלתי-נמנע, או כמעט כך. אחרי הכל, לא רק ארצות-הברית וישראל נעשות והולכות אמריקאיות אלא העולם כולו. בכל מקום חילוקים מקומיים ושרשים מסורתיים מפנים מקומם למדע, לאחידות ולשטחיות. העולם מופקע והולך מהוויתו השבטית. מסיבה זו יכול החינוך האמריקאי, הנמוך והגבוה, להביא איזו תועלת לאחרים. מורגל הוא יותר להפקעת השבטיות, לומד הוא איך להישאר אנושי אף-על-פי-כן, והוא מתווה דמות של אדם שהוא בן-העולם ולא דווקא בן-השבט.

מדוע, סבורים אתם, יש לאמריקאים כה הרבה סוציולוגים, אנתרופולוגים, פסיכולוגים ופסיכיאטרים? האם בגלל עודף הפנאי, העושר, הנברוזה, או ההתבצרות האקדמית? התשובה יש בה משהו מכל אלה. האמריקאים מתיחסים לשעות-הפנאי שלהם ולעבודתם בצורות המעניקות פחות מדי סיפוק אנושי. המקום בו הם נמצאים איננו טוב ביותר, ולאן הם הולכים — כמעט אינם יודעים. או שמא הולכים הם להסתכל בעוד תכנית-בהמשכים בטלביזיה? דווקא בעיות מעין אלו, שמחר הן עתידות להיות אוניברסליות, הן שהניעום להתבונן בעצמם ובזולתם. יכול שבטעות יהיו רואים חכמה ודעת במלים מרובות-הברות ובספרות, אך הם גם מגלים משהו.

האם יודעים אתם על מה חושב תלמיד, כולל גם תלמיד-אוניברסיטה, כשהוא יושב ומאזין להרצאה? דרך-כלל לא על הרצאה. האם אתם יודעים כמה הוא שומר בזכרונו, כתום חמש שנים, מן העובדות אשר אילצוהו ללמוד? מעט מאד. האם אתם יודעים איך המורה, כולל גם מורה-האוניברסיטה, מתנוון עקב ההוראה שלו? שנות-דור-ודור מושל הוא בכיפה על תלמידיו, חולק מחכמתו לאלה הנאלצים לכבדה, עד שהוא טועה לראות ברצונו את האמת. אתם באוניברסיטאות, האם אתם מאלפים אוטומטים לפלוט עובדות לאוטומטים אחרים שיפלטו עובדות לאוטומטים אחרים עדי-בלי-די? מה היא אוניברסיטה, ומה תכליתה?

שאלות מעין אלו אפייניות הן לעולם כולו במידה שהפך להיות אמריקאי. תרבות מושרשת, מסורתית אינה זקוקה להן. מאחר שאמריקה היא הארץ האמריקאית ביותר בעולם הרי הקדישה לשאלות האלו מחשבה נרחבת יותר, ובחשבון אחרון — גם מעמיקה יותר.

הבה אתן לכם דוגמה אחת. הגיבור החדש של החינוך הגבוה איננו המיסטיקן, הפקיד המלומד או הקלאסיציסט, אלא איש המדע הטהור. במאמרי זה נהגתי קלות מרובה

בשימושה של המלה "שטחי" ביחס לתרבותנו. אבל איש-המדע הגיע לשורה של חדירות עמוקות יותר ומפחידות. מה-עמוק הוא ההישג הרוחני המגולם במכונת-חישוב, במקלט-טלביזיה, במכונת-תרגום, או בטיל. אבל גיבורם של ההישגים האלה הוא גם הקרבן — של עצמו. כפי שאפשר לשער מראש, הוא נוטה להיות חסר בגרות רגשית, הוא חותר בנואש לספק הפלגות-דמיון שאינן-יודעות-שבעה. מחונן הוא אך אינו יכול להצליח, מצליח הוא אבל ההצלחה מניחתו באומללותו. רוצה הוא לעבוד אך אינו מסוגל, הוא מעמיד לעצמו תנאים שאין ביכלתו למלאם, הוא ממשיך כמתוך כפייה — או שהוא נעצר כמתוך היסטריה.

לא הגזמת. אלו הן הבעיות של האנשים היוצרים שלנו, ולא שלהם בלבד. אמרתי כבר שאיני יודע שום תרופות. אבל אם אין אנו צריכים להפריז בערך ידיעותינו, הרי גם אֵל לנו להתפחש למה שכבר ידוע לנו. יכולים אנו להביא ישועת-מעט לאיש-המדע, ואולי תמצא ידנו לעזור ל"אני" שלנו, שהופקע מגדר הוויתו השבטית. האמריקניות, כמוה כאנושיות, היא הרסנית. הואיל וחושש אני שאין מנוס ממנה, מקווה אני שתהיה גם לטובה.

א.א. קאמינגס: אי שם שלא הלכתי שמה מעודי

אי-שם שלא הלכתי שמה מעודי, שמח
ומעבר למסה, יש לעיניך הדממה.
בתנועתך השברירית מאד ישנם דברים אשר סוגרים אותי
או שבהם איני יכל לגעת כי הם כה קרובים

ומבטך הדק מאד בלי קשי מפתחני
גם אם סגרתני את עצמי כאצבעות
את לעולם פותחת את עצמי עלה אחר עלה כמו האביב שמפתח
(במגע בקי ורב-רזים) את הראשון בשושנים.

ואם רצית לקגר אותי, אני וחי
נסגר יפים עד מאד, לפתע-פתאם,
כמו לבו של הפרח ההוא המדמה כי עוד השלג
בוהירות גולש מעברים.

דבר מכל שמישיגים אנחנו בעולם הזה לא ישוה
לכח הצפון בשבירותך החזקה, שרקמתה
בושאת אלי את הגונים של אוזריה
ונופחת בי עולם ומות בכל הבל-פה.

(איני יודע מהו זה שברך אשר פותח
וסוגר; אך משהו שבי משיג
כי הקול של עיניך עמק מפל השושנים)
ולמאום, אף לא לגשם, אין ידים ועירות כל-כך.

(תרגום: שרה בורג)

יהושע אריאלי: פני אמריקה לאן ?

"ראוי לו לסופר שיסתלק מן המשימה של חיזוי ההיסטוריה, שכן חופי ההיסטוריה זרועים שבריהן של נבואות שהפריחו היסטוריונים ופילוסופים".

בהערה זאת הקדים ג'יימס ברייס את הפרקים המסכמים של ספרו המפורסם The American Commonwealth, בהם ניסה אף הוא את ידו במשחק המסוכן של נבואה היסטורית. ברייס היה רק אחד מני־רבים שלא עמד בפני הפיתוי העצום של חדירה אל התחום שלא עוצב עדיין ושל חיזוי העתיד.

הצורך להבחין בעתיד הוא הכרחי ואף מהותי לאדם בהיותו יצור המעצב את חייו מתוך תחושת מימד־הזמן והרואה את חייו כגורל. מושג הגורל הוא קדמוני הן לפרט והן לכלל. הוא כולל בתוכו את רעיון הזהות מתוך המשכיות הקיום, מן העבר בדרך ההווה אל העתיד. הווה ועתיד כרוכים זה בזה, ואנחנו בונים את ההווה מתוך ציפיות ומתוך הרצון לקבוע את עתידנו — כשם שאנו מבקשים לחזות את העתיד כדי לדעת כיצד לחיות בהווה. בין הרצון לדעת מה יהיה ומה היה ישנו קשר של מניעים. רק בעבר יכולים אנו לעקוב אחר המעבר הרצוף בין מה שהיה הווה למה שהפך להיות עתיד. העיון בעבר בלבד חושף את הכוחות בלתי־הצפויים, את משחק המקרים ואת המגמות הגדולות והנמשכות שקבעו את גורלם של פרטים וקיבוצים, ובכך אנו מוצאים גאולה להרגשת חוסר־האונים הפועלת בנו ביחס לידיעת העתיד. זאת ודאי הכוונה לאמרה שההיסטוריה היא נבואה שפניה לעבר.

הצורך לחזות את העתיד גדל ככל שגדלה התחושה של התמורות והשינוי בחיים הפרטיים והקיבוציים. בתקופות בהן קצב השינויים אטי ובלתי־מודע נראה העתיד כהמשך של ההווה והלז כמו נקבע כולו על־ידי העבר. התעניינות הדורות מכוונת אל העבר הכולל בתוכו את העתיד. אולם בתקופות בהן קצב התמורות מהיר והעבר מתנתק מן ההווה כפי שזה מתרחק מן העתיד, אז גובר הצורך לחקור ולהבין את העבר ולחזות את העתיד. בזמנים אלה האוטופיה וההיסטוריה, או האפוקליפסה והאידיאליזציה של העבר, מופיעות ביחד.

בראשית אחרת

לא היתה חברה בה היו קצב התמורות והציפיה לשינוי גדולים יותר מאשר בארה"ב. "בתקופתנו", כתב ברייס ב־1888, "קצב התמורות מהיר יותר משהיה אי־פעם, ואמריקה היא ארץ התמורות". אולי זו הסיבה לריבוי הנבואות והציפיות ביחס לאמריקה. אין כמעט ארץ שהעסיקה במידה כזאת את הדמיון הנבואי של האנושות. המונח המרכזי בחשיבה על אמריקה היה המלה "חדש", שכלל בתוכו את המושגים "ללא נסיון", "ללא תקדים" ו"ללא עבר", עולם שפאילו כולו מופנה כלפי העתיד.

"העולם החדש" כמו נוצר לעיניהם של בני אירופה באורה המלא של ההיסטוריה. התחלותיו לא היו אפופות בערפל המיתוס והאגדה. למושג האנגלי "מאז ומעולם", הנותן תוקף וקדושה לכל נוהג, לא היתה כל משמעות לגבי החברה החדשה שקמה במרחבי אמריקה: מגמתה היתה כלפי העתיד, והתכוונות זו אל העתיד היתה קשורה בדמות היבשת הלא־נושבת, הבתולה שעתה־זה נכנסה לתחום מעגל־הזמן. בעלותה מעומקי האוקינוס ללא רישום אנושי הרי יבשת זו כולה צופה לעתיד, יעודה לאוטופיה ולחזון. היישוב והיבשת נשתלבו יחד לרעיון אחד ולמיתוס אחד. כמעט לא היתה ארץ שהיתה לה משמעות כה מורכבת וכה טעונה סמלים וציפיות. זו היתה הארץ המובטחת, ותושביה — ישראל החדשה. הם עזבו את מולדתם לתור אחר החיים הטובים, להישמע למצפונם, לזקוף קומה כבני־חורין, לבנות עיר־אלוהים או אוטופיה חילונית. אמריקה הארץ ספגה לתוכה את כל החלומות, הציפיות והתקוות עד אשר לבשה היבשת דמות של תקנת העולם שבמטה־קסמים הפכה את תושביה לגזע־אדם חדש.

מתחילה היתה אפוא לאמריקה משמעות של התחלה חדשה, של תנועה לקראת העתיד. מעולם לא היתה ארץ־מולדת, "פאטריה", ארץ־האבות, מקום בו עמד ביתם של דורות רבים. היא אף לא היתה ארץ של זכרונות, של הנוף המופר ושל אופק חיים מושרשים. לא האומה נתנה לארץ את שמה; הארץ היא שהפכה את באִיה לעם אחד, "אמריקאים". מרחביה היבשתיים, הקרקע הבתולה, יערותיה העצומים השתרעו לא רק אל תוך החלל כי אם גם אל תוך הזמן. היא לא דמתה לארץ, כי ממדיה כמו נוצרו לאנושות כולה.

האוטופיה של תומאס מורוס, "אטלנטיס החדשה" של פֶּראַנסיס בייקון, דמות העדן שמצייר שקספיר על־ידי גונזאלו ב"סערה" — כל אלה שיקפו את כיוונו של העולם החדש אל עתיד שיש לו ממד מוסרי ואף דתי מובהק. כי אדמה חדשה זו נועדה להיות ביתו של אדם חדש ואליה נעה ההיסטוריה, יחד עם השמש, בדרכה ממזרח למערב כדי להגיע אל סיומה. המרחבים העצומים, שהעבר לא הטביע בהם את חותמו, איפשרו לאדם לחיות חיי־חירות, לא בהמונים. כאן עדיין בלטה לעין נדיבותו הנצחית של הטבע והתבונה מצאה סיכוי להדריך את מעשי האדם מראשית צעדיו. כאן נוצרה אנושות חדשה ממיזוג של גזעים, עמים ודתות. תהליך הציביליזציה חזר על עצמו בקצב מזורו של דורות־מספר. ביבשת זו, בה הוכיח האינדיאני את זכותו הטבעית של האדם לחירות ולשוויון, ניתנה לאמריקאי ההודמנות להחזיר לעצמו את זכויותיו הטבעיות ונסגר מעגל ההיסטוריה.

הנבואה ההיסטורית היתה אפוא מהותית לאמריקה, והשאלה "פני אמריקה לאן?" נשאלה בכל דור ודור.

ממד העתיד

ממד העתיד הפך להיות הכוח־המכוון היסודי של הפרט ושל הכלל באמריקה. שינוי זה של התכוונות חל גם באירופה והוא אחד מסימני־ההיפר של העת החדשה. אולם שינוי זה של התכוונות בא על גיבושו דווקא באמריקה, משום שפאן הצטברו כל

היסודות שהמשטר הישן באירופה לא היה יכול להכילם ואשר שם נשארו שוליים ואך החלו לפתח את מגמותיהם החדשות.

עד המאה ה-20 היתה אמריקה ארץ של מהגרים, וההגירה ממזרח למערב נמשכה ללא הרף גם על אדמת אמריקה גופה עם התקדמותו של החלוץ והמתיישב בספר המערבי. תהליך הניתוק מן העבר הקשור בהגירה היה אפוא לתהליך-קבע ביבשת החדשה. המהגר שרף את גשריו עם עברו בהגיעו לארה"ב, והחלוץ שדחף את הספר המערבי על-פני היבשת חזר על נסיון זה במציאות ששחקה את עברו בהתמודדות המתמדת עם הטבע והסביבה.

אפשר אפוא לדבר על מנגנון-התכוונות פסיכולוגי חדש באמריקאי: התכוונות לעתיד, חיים מתוך ציפיה, אשר העניקו להיסטוריה האמריקאית את הדינאמיות המיוחדת שלה.

מתוך התכוונות זו נוצרה מערכת-ערכים חדשה. חשיבותו של ההישג עלתה על זו של הייחוס, הפעולה היתה חשובה מן ההווה, הסקרנות ניצחה את השמרנות הטבעית והרברבנות, שעליה עמדו התיירים האירופים, שיקפה את בטחונו האופטימי כי העתיד יהיה טוב יותר מן ההווה באותה מידה שזה עולה על העבר.

אירופים ואמריקאים כאחד הרבו להינבא על עתיד היבשת. בנבואותיהם של האמריקאים משתקפים הכוחות שסייעו לעצב את עתידם, ציפיותיהם, תקוותיהם ונסיונם. הנבואה האירופית, לעומת זה היתה ריאליסטית יותר והתבססה על נסיונה ההיסטורי הממושך והעשיר של אירופה. לפיכך מוצאים אנו לעתים בנבואה האירופית יתר-בהירות ביחס לקווים המיוחדים של המציאות האמריקאית, פרספקטיבה רחבה יותר וכוח-הבחנה גדול יותר כלפי הכוחות המעצבים את העתיד. בכל הנבואות בולטות הגישות הערפיות של משמיעיהן.

העולם החדש נשאר בחזקת אֶתגר לעולם הישן. "כוחות המחר" של המאה ה-18 וה-19 הונדו עם גורלו של העולם החדש, ונבואותיהם האופטימיות משקפות את תקוותיהם כלפי אירופה.

השמרנים, האריסטוקרטים, הפושרים ואלה הנפחדים מקצב התמורות של התקופה הסתייגו מן המציאות האמריקאית, ניבאו שחורות, זילזלו ולעגו, אולם הגדולים שבסופרים נמנעו מלהשתייך למחנה זה. הם ביקשו בראש-דוראשונה להבין את החברה האמריקאית כמציאות היסטורית חדשה, הטומנת בחובה את סוד עתידה של אירופה או המגלה אפשרויות היסטוריות חדשות שחובה להבינן. כזאת היתה גישתו של אלקסיס דה-טוקוויל, וספרו על "הדמוקרטיה של ארה"ב" נשאר עדיין הנסיון הגאוני הגדול לתאר את החברה האמריקאית על ייחודה ולהוציא מתוך הבנת מציאותה מסקנות ביחס לעתידה. לא כל "כוחות המחר" התייחסו לארה"ב מתוך אהדה והזדהות. לגבי הסוציאליסטים, ובפרט לגבי המארקסיסטים, נשארה החברה האמריקאית אֶתגר עוין המעמיד בספק את נכונותה של הפרוגנוזה הסוציאליסטית ומיצג אלטרנטיבה לאוטופיה הסוציאליסטית. בהיותה מושגת מלכתחילה על תיאוריה של קידמה היסטורית, היתה המחשבה הסוציאליסטית אנוסה להתמודד

עם מציאות ותודעה שנוצרו לפניה, אשר אף הן הודרכו על-ידי חזון של קידמה ועל-ידי בשורה כלל-אנושית. אם נציגי השמרנות האירופית שללו את "הנסיון האמריקאי" מתוך איבה לדמוקרטיה שווינונית, הנה השלילה הסוציאליסטית גבעה לא רק מתפיסתה הדוגמתית ועיורונה הכללי ביחס לדמוקרטיה אלא מתוך איבה למתחרה אידיאולוגי שהצלחתו עשויה לסכן את עצם זכות-קיומה של היחדנות הסוציאליסטית. יחס עזין זה גבר עם גבור האיבה אשר טיפחו מנהיגי החברה של ארה"ב באורח שיטתי נגד כל תיאוריה סוציאליסטית. היחס הניגודי בין הקומוניזם המודרני לבין ארה"ב נובע במידה רבה מאפין האידיאולוגי המובהק של שתי מערכות אלו.

להיסטוריון יש ענין רב בנבואות היסטוריות אלו. כולן הן בבחינת עדות על תקופתן והן מגלות בעיות מרכזיות של החברה האמריקאית בת-זמנן. כי פרוגנוזה לעולם היא מתבססת על דיאגנוזה. היא בנויה על מעין הכללה מדויקת של המציאות, על הבחנה באותם גורמים שבכוחם לעצב את העתיד.

חזון קונטיננטלי

"אין ברצוננו", כתב גיימס ברייס, "לנבא את התמורה העתידה להתחולל כי אם לתאר אחדים מתהליכי התמורה הפועלים עתה ואשר התקדמו עד כדי כך שניתן לראות בהם תוצאות של סיבות רבות-כוח, סיבות הנראות כאילו תמשכנה בפעולתן משך תקופה ארוכה". על כן יש בנבואה מעין נסיון לחדור לעומקן של תופעות המציאות ההיסטורית, לרדת לעיבורם של הכוחות המעצבים את החיים. נבואה היסטורית משמשת גם מעין קנה-מידה ומצפן להכיר את תמורות הזמן ולמוד את השינוי שחל מאז נאמרה הנבואה להווה של הצופה. בסיס משותף לרוב הנבואות על אמריקה נמצא בנתונים הגיאוגרפיים של יבשת אמריקה ובאפשרויות הגלומות ביישובה ופיתוחה של ארץ ריקה זאת.

הראייה הקונטיננטלית של עתיד אמריקה מתחילתה היתה יותר מראייה גיאור-היסטורית בלבד. הנתון הגיאופוליטי נראה בחינת גורם בעל השפעה מכרעת על דמותה של האומה ודיקנאם של הפרט והחברה. בנימין פרנקלין, נציגו הראשון של החזון הקונטיננטלי של האומה, היה גם הראשון שהבחין בהשפעותיו של עתיד זה על דמות החברה. הוא, שהיה בן-בית במידה שווה בלונדון ופאריז ככפילאדלפיה, היה גם האמריקאי הראשון שנקודת-התצפית שלו היתה אוניברסלית ומתוך כך יכול היה להבחין בקווי-המיתאר הגדולים של התפתחות ארה"ב. גורל האומה נקבע על-ידי שפע הקרקעות הפנויות ועל-ידי הפוטנציאל העצום של אוצרות-הטבע. עוד בשנות ה-50 למאה ה-18 ניבא פרנקלין כי האוכלוסיה האמריקאית תכפיל עצמה מדי עשרים שנה. "אולם על אף ריבוי זה, כה עצומה הטריטוריה של צפון-אמריקה עד כי דורות רבים יחלפו עד שתיושב במלואה ועד אז יישאר מחיר העבודה גבוה... בני אמריקה יתפשטו מקצה היבשה אל קצה השני, יתרבו ללא הגבלה עם שיהיו לאומה חסונה, חזקה, השוחרת חירות ואי-תלות".

החזון הקונטיננטלי של פרנקלין שימש בסיס לרוב הנבואות על עתיד אמריקה עד סוף המאה ה-19. הוא נמצא בפנייה הנלהבת של תומס פיין לבנייה המושרת להשתחרר משלטון אנגליה ולכונן רפובליקה אמריקאית. "אין בטבע דוגמה של לוויין שהוא גדול מכוכב-הלכת שאותו הוא סובב... אנגליה לאירופה, אמריקה לעצמה".

היבשת הריקה היא הזדמנות ליצור חברה מתוקנת משוחררת וצודקת. בנימין פרנקלין כבר השווה את "השחיתות הקיצונית השוררת בכל המעמדות" במדינות אירופה "הזקנה והרקובה" עם "המוסר הציבורי המהולל בארצנו העולה". תומס פיין מעמיק חזיון זה: "ניתנו לנו כל ההזדמנויות וכל העידוד ליצור חוקה בצורה הטהורה והאצילה ביותר על-פני כדור-הארץ, בכוחנו להתחיל את העולם מחדש. הזדמנות מעין זו הנוכחית לא ניתנה לאדם מימי נוח עד היום הזה. קרבה והולכת שעת לידתו של עולם חדש, וגזע-האדם, שאולי אינו נופל במספרו מזה של כל אירופה כולה, צריך לקבל את מנת-חירותו מן המאורעות של חדשים מועטים".

בנימין פרנקלין הקוסמופוליטי, תומס פיין האנגלי הבחינו בעתיד של אמריקה ביתר-בהירות מרוב בנייה-היבשת, שהיו חסרים את עמדת-התצפית להשוואה היסטורית. אותו יתרון עמד לצרפתי שבגיל צעיר בחר בעולם החדש כמולדתו, סנט-ג'וזן דה-קראווקור (Crèvecoeur). ספרו "מכתבים של חוואי אמריקאי" הוא אחד המחקרים הרגישים והמפוכחים ביותר בספרות הסוציולוגית של המאה ה-18. קרווקור מתאר ומנתח את השפעת-הגומלים בין הנתונים הגיאוגרפיים של היבשת החדשה לבין האדם, את דרכי הפעולה וההשפעה של מצב חדש על ההתנהגות והמנטאליות של האמריקאי — ומכאן הוא מנסה להגיע לכלל תשובה על השאלה אותה הוא מעלה: "מי הוא האדם האמריקאי החדש". "אירופי בהגיעו הנה", כתב קרווקור, "נראה מוגבל גם בכוונותיו וגם בהשקפותיו, אולם הוא משנה כאן באורח פתאומי את קניי המידה שלו..." "כאן יש שכר לחריצותו, ועבודתו מושתתת על הבסיס הטבעי של תועלת-עצמית... האמריקאי הוא אדם חדש, הפועל על-פי עקרונות חדשים.. הוא עבר מבטלה מכורח, מתלות משפילה, חוסר-כל ועבודה-לבטלה למאמץ שונה בתכלית הבא על גמולו המלא. הנה זה הוא האמריקאי". אלה הם התנאים ההופכים את המהגרים, בני עמים שונים ורבים, לגזע חדש של בני-אדם והם שיצרו "את החברה המושלמת ביותר בעולם". תפיסה גיאוגרפית זו, הקשורה בחזון של סיכויים למין האנושי, שלטת בדמוקרטיה הג'פרסונית כל ימי המאה הי"ט. האוריינטציה האגרארית של ג'פרסון נבעה מאותו חזון שלפיו תוכל היבשת הריקה לפרנס אומה עצומה בתנאים של בטחון ושיגשוג כלכלי ואי-תלות במעמד הקנייני ואגב חירות של הכרעה אישית. האימפריאליזם הג'פרסוני נבע מתוך רצונו להבטיח זרובה קרקעית להתפשטות החברה הדמוקרטית ל"אלפי דורותיה".

אלקסיס דה-טוקוויל, אשר יותר מכל זולתו העמיק בהבנת החברה האמריקאית והיטיב להבחין במגמות התפתחותה, אף הוא עמד על היסוד הגיאוגרפיים של אומה זו. "הגורם העיקרי", כתב בספרו "על הדמוקרטיה באמריקה", "שפעל לטובת הקמתה וקיומה של רפובליקה דמוקרטית בארה"ב טמון באופי הטריטוריה בה יושבים

האמריקאים. אבותיהם הורישו להם את אהבת השוויון והחירות, אולם אלוהים נתן להם את האמצעים כדי שיוכלו להישאר שווים ובני־חורין בנטעו אותם ביבשת שאין־להמצרים. שיגשג כלכלי מחזק את יציבותו של כל מימשל אך במיוחד של מימשל דמוקרטי. התלוי ברצונו של הרוב ובמיוחד ברצון אותו חלק של הציבור שהוא חשוף ביותר למחסור. כאשר שולט העם, חייב הוא להיות שבע־רצון לבל יהפוך את המשטר... בארה"ב לא החקיקה בלבד היא דמוקרטית כי אם הטבע עצמו אוהד ומטפח את ענין העם".

בבהירות נפלאה מתאר טוקוויל את השפעת היבשת הריקה על הדמוקרטיה ועל המנטאליות של הפרט: את הגברת דפוסי הנוודות, שנוצרו עם ההגירה מאירופה ונתחזקו עם התקדמות ההתישבות מערבה. "מיליוני בני־אדם הצועדים בעת־ובעונה אחת לקראת אותו אופק, שפתם, דתם ונימוסייהם שונים — אולם מטרתם זהה. עושר ומזל הובטחו להם אי־שם במערב, ואל המערב הם באים למצאם... הפמיהה לרווחה כלכלית הפכה להיות תשוקה לזהטת ומתמדת של רוחם, והיא גוברת והולכת ככל שהיא באה על סיפוקה". הריהי מטפחת את הדחף לאי־תלות ולחירות ופעלנות שאינה יודעת מעצור. "הרפובליקות האמריקאיות של ימינו דומות לחבורות הרפתקנים שנוצרו כדי לחקור במשותף את שממתו של העולם החדש והעוסקות במסחר פורה. הדחפים החזקים ביותר של האמריקאי אינם היצרים הפוליטיים כי אם הכלכליים".

נבואות חורבן

אולם הצמדת שיגשוגו של משטרה הדמוקרטי לנתונים גיאוגרפיים כבסיס לנבואה היה בה משום חרב־פיפיות. המסקנה שנתבקשה מהנחה זו היתה שעם מיצוי הרזרבה הקרקעית, עם יישובו של המערב וגמר התחום הפיזי של התפשטות האוכלוסיה יחולו במבנה החברה האמריקאית שינויים מרחיקי־לכת, העלולים לסכן את המשך קיומם של מוסדותיה. מתוך פרספקטיבה זו כתב פ־דריק ג'קסון טרנר את מאמרו המפורסם על "השפעת הספר על ההיסטוריה האמריקאית" ב־1893. לדעתו נוצרו קווי־האופי המיוחדים של הדמוקרטיה האמריקאית — השונינות הצמודה לאינדיבי־דואליזם, הנטייה לפתור את בעיות החברה על־ידי ארגונים וולונטריים — מתוך תנאי־החיים של התישבות ביבשת ריקה. עם הפיכתה של ארה"ב לחברה עירונית ותעשייתית ייעלמו התנאים לצורת־חיים זו. ביטוי בולט להתהפכותה של פרוגנוזה אופטימית לנבואה פסימית מתוך ראיית הגורם הקונטיננטלי נמצא במכתבו של ההיסטוריון האנגלי ג'ורג' מקולי אל הנרי ראנדל ב־1857, כתגובה על קריאת הביוגרפיה של ג'פרסון שחיבר הלן. כתב מקולי: "זה זמן רב שוכנעתי כי מוסדות דמוקרטיים טהורים נאלצים, במקדם או במאוחר, להרוס את ההרות או את הציבי־ליזציה — או את שתיהן כאחד". מקולי טען כי סכנה זו נדחתה בארה"ב הודות לרזרבה הקרקעית העצומה והודות לפיזור האוכלוסיה בהתפשטותה מערבה. אולם עם היעלם גורם זה, עם יישוב המערב ועם גידול התעשייה והעיר, תלך הדמוקרטיה

בדרך של כל הדמוקרטיה ההיסטוריות. "ברור הוא בתכלית כי ממשלתכם לעולם לא תוכל לעצור ברוב בלתי-מרוצה הסובל מועקה. כי אצלכם שולט הרוב והעשירים, שהם מיעוט תמיד, נתונים לרצונם לשבט ולחסד. חוששני כי יתחילו בביזה, וביזה זו תגדיל את המועקה — וזו תביא לידי גל חדש של ביזה. ולא יימצא כוח לעצור בכם. חוקתכם כולה מפרשים ועוגן אין לה. כאשר חברה מתחילה להידרדר במורד זה — תאבדנה החירות או הציביליזציה. אם לא יימצא איזה קיסר או איזה נפוליאון אשר יקח לידו את רסן השלטון ביד חזקה, תהיה הרפובליקה שלכם לבז ולמיסיה במאה ה־20 בצורה איומה לא־פחות מן האימפריה הרומית במאה החמישית".

נבואתו של מקולי מבטאת פרוגנוזה היסטורית כללית שתקפה בנסיון ההיסטורי של תרבות־המערב. גורלה של הרפובליקה הרומית שימש סמך וגם דוגמה היסטורית ראשונה לכלל היסטורי זה, שמצא את אישורו ברפובליקות של יוון ואיטליה, במהלך המהפכה הפוריסנית באנגליה, ולאחרונה במהפכה הצרפתית הגדולה. ושוב: הכללה זו בדבר גורל הדמוקרטיה משמשת יסוד שני לנבואות על גורלה של ארה"ב. "תולדות כל התקופות מוכיחות שהגחמה, האכזריות והזוועות של הדמוקרטיה נמאסו על העם, בהילוהו והפחידוהו. בתוך זמן קצר הם צועקים: 'כך לא ייתכן'; עלינו להתאחד באמצעות בחור מפופח שיוכל להגן על כולנו — קיסר, בונאפארטה — יהיה מי שיהיה!...! מה היתה התנהגותן של כל המפלגות הדמוקרטיות... האם היא לא דלגה ופסחה מדמוקרטיה לאריסטוקרטיה, לאוליגרכיה, לדספוטיה צבאית ובחזרה למונרכיה... זכור, הדמוקרטיה לעולם אינה מאריכה ימים. בתוך זמן קצר היא מכלה את עצמה, מוצצת את כוחותיה ורוצחת את עצמה".

טענה זו של ג'ון אדאמס נגד הסיעה הדמוקרטית חוזרת בכל הוויכוחים על הרחבת הדמוקרטיה בתולדות ארצות־הברית. פישר איימס, איש מסצ'וסטס, כתב: "יש בענייני הרפובליקות מין גורליות המספלת את ראיית־הנולד של החכמים ממש כמו שהיא מספלת את יגיעותיהם וקרבותיהם של הפטריוט והגיבור".

"אמריקה השניה"

בסוף המאה ה־19 נראה היה כאילו נבואות חורבנה של הדמוקרטיה בארה"ב מתגשמה בתוך זמן קצר. ריכוזם של המוני מהגרים בכפרים ובערי־התעשייה, התפראותם של חיי העיר, ריבוי האלימות, הפשע והזנות בעיר החדשה, המיתח המעמדי הגובר, המלווה התפרצויות של אלימות, ובראש־ראשונה — עלייתה של תנועת־הפועלים המקצועית והמדינית, כל אלה חיזקו את תקפה של פרוגנוזה זו. בכלל הערובות לקיום הדמוקרטיה והחירות בארה"ב הדגישו יותר ויותר לא דווקא את אפיו החוקתי והפדראלי של המשטר המדיני כי אם את השרשים האֶתניים הדתיים של משטר זה. הדמוקרטיה היתה, לפי דעה זו, השלכה של ה"מורס" והמסורת של הגזע האנגלו־אמריקאי הוותיק ושל המוסר ונוהג־החיים של הפרוטסטנטיות הפוריסנית. זו האחרונה נראתה לא רק, כדברי טוקוויל, בחינת "דת רפובליקאית" אלא הכוח שנטע באמריקאי את אהבת החירות, את גישתו האינדיבידואליסטית

המובהקת ואת המשמעת-העצמית של הפרט, ההופכתו לאזרח השוחר סדר ומשמעת לחוק. לדעת רבים, לא יאוּנה כל רע לדמוקרטיה האמריקאית כל עוד יסודות אלה שליטים בחברה האמריקאית. אולם תיאוריה זו התגבשה דווקא בתקופה בה גברה ההגירה מארצות המרוחקות הן מן המסורת האנגלית הן מן הדת הפרוטסטנטית. נחשול המהגרים מארצות נחשלות — אירים, איטלקים, פולנים, רוסים ויהודי מרכז אירופה ומזרחה — העלה נבואות חדשות על אבדנה העתיד של הדמוקרטיה האמריקאית ועל הרס חיותה של האומה מתוך סיכון הרפכה הגזעי.

מדיסון גראנט, אנתרופולוג נודע, ניבא בספרו, "שקיעת הגזע הגדול", להתנוונות הדמוקרטיה והאומה עם השחתת השורש הביולוגי של האומה בתהליך של Deracination. פחד ובהלה מפני הנחשול של הגירה "ברברית" זו היו משותפים כמעט לכל הישוב האגרארי הוותיק — שמרנים כליברלים ופרוגרסיביים גם יחד. מתוכם קמו חוקי-ההגירה של שנות ה-20 למאָתנו, תנועת הקר-קלוקס-קלאן, גל האנטישמיות במאה הזאת, ההפלות נגד יהודים וקתולים והפילוג המחמיר במפלגות בין היסודות האגראריים והעירוניים. אמנם, גדולי המנהיגות הדמוקרטית לא היו שותפים לקסנופוביה זו. כתב קרווקר בסוף המאה ה-18: "כאן בני כל העמים מותכים לגזע חדש של בני-אדם, שעמלם וצאצאיהם ישנו באחד הימים את פני העולם". כך גם היתה דעתו של אָמרסון. "הגניוס של הארץ הזאת קבע את מדיניותנו האמיתית — סיכוי שווה והזדמנות לפל... אילו היה הדבר תלוי בי... מסחר חפשי עם העולם כולו... והזמנה... לכל גזע ולכל עור, אל לבני-העור, אל אדומי-העור ואל שחומי-העור... תאפשרו תחרות ביניהם והצלחה לחוק, לנבון ולטוב שבהם". דומה לכך היה חוונו של וולט ויטמן ב־Democratic Vistas. בקומונוולת שלעתיד-לבוא, המשתרע מאלאסקה לדרום-אמריקה, אין גזע האדם של הדמוקרטיה מכיר בהבחנות של עור, מוצא לאומי או גזע ביולוגי. אף גיימס ברייס, בספרו "הקומונוולת האמריקאית", לא נתפס לבהלת המנהיגות האמריקאית מפני הפלישה של עמים נחשלים אל חופי ארה"ב. עם כל בקרתו על סילופי הדמוקרטיה שבאו בעקבות הגירה זו, הוא מעיר: "ספק בידי אם צריך לייחס להבדלי-הדם אותה חשיבות שמיחדים להם כאן. הדבר המעורר את תשומת-לבו של התייר ובו האמריקאים מתגאים הוא הפעולה הממוססת (dissolving) הלא-רגילה של המוסדות, המנהגים והרעיונות של אמריקה על המהגרים החדשים מכל הגזעים".

אימת הפלוטוקרטיה

ההתפתחות התעשייתית המסחררת של ארה"ב לאחר מלחמת-האזרחים שימשה בסיס לחיזוי היסטורי. לא הסוציאליסטים בלבד עמדו על המשמעות הרת-התמורות שהיתה לעלייתו הפתאומית של מעמד בעלי-הון גדולים ולגידול הקדחתני של הקפיטליזם התעשייתי והבנקאי לגבי הדמוקרטיה האמריקאית. מאז ומתמיד קשרה המסורת הדמוקרטית את הצלחתה של הדמוקרטיה האמריקאית בפיזור האופטימלי של בעלות וקנין ובעצמאותם הכלכלית והחברתית של בני החברה. קיומו של פרולטריון הנטול

רכוש ופרנסה קבועה, דחוס בערים ותלוי ברצונם של בעלי-הרכוש, ביטל את האפשרות של מימשל עצמאי כשם שרוקן את הדמוקרטיה מכל משמעות כאידיאל חברתי. האספסוף של צרפת, טען ג'פרסון, הרס את המהפכה כמו שבכל דור ודור הפך האספסוף את החירות לאנרכיה ותמך בכל רודן המבטיח לחם ותענוגות. שיעבוד פוליטי ורודנות כרוכים הם בניצול, עוני, בורות והשפלה מוסרית. "האספסוף של הערים הגדולות מועיל לקיומו של מימשל טהור כמו שהבורות יפות לבריאותו של גוף האדם... תלות מולידה השתעבדות ושחיתות, המחניקה כל מידה טובה ומכשירה כלים לתחבולות השאפתנות".

איבה זו לקפיטליזם ממוני והחשדנות כלפי התעשייה והעיר הגדולה התחדשו בשנות ה-70, כאשר מדומה היתה ההתישבות המערבית כאילו נלכדה ברשת מעמד טפילי של אילי-הון, המוצץ את לשדו של היישוב העובד והיוצר. בתיאוריה בדבר קנוניה בינלאומית של בעלי המון, המבקשת לשעבד את הישוב העמל ולהשתלט על הדמוקרטיה, השתלבו נימים אנטישמיים עם הצעות מתקדמות לתיקון המשטר. המאבק של המפלגות האגראריות נגד ההון המזרחי, שנמשך עד שנות ה-30 למאה הזאת, עמד בסימן של דיאגנוזה ופרוגנוזה שעל־פיהן קמה בארה"ב פלוטוקרטיה העומדת להשתלט על מוסדות המדינה. כמו שפבר השתלטה על חי הכלכלה בדרכי השחחה, שוחד והפחדה. פחד זה חדר גם למנהיגות הוותיקה של מעמדות-הביניים, לכנסיות, למקצועות החפשיים ולאינטליגנציה האמריקאית בכללותה. התנועה הפרוגרסיבית, שליכדה את היסודות הללו, יכלה להצביע על השתלטות-למעשה של ההון על הסנאט, על חלק מהנהגת המדינות ועל בתי-הדין הפדראליים, ובעיקר על הברית בין ההון, הבוס הפוליטי והעולם התחתון במימשל המקומי. ספרו המהולל של הנרי ג'ורג', "עני וקידמה", ספרו של דמארסט לויד (Wealth against Commonwealth), התיאוריה הקודרת של ברוקס אדאמס על התנועה המחזורית של ההיסטוריה, בספרו "חוק הציביליזציה וההתנוונות" וספרו של אחיה הנרי אדאמס, "הסתאבות הדוגמה הדמוקרטית" — כולם חוזרים הם תודעת עלייתה של הפלוטוקרטיה לשלטון ופחד פן תישחק הדמוקרטיה בין אבני-הריחיים של מאבק מעמדי, בן שאיפת הסוציאליזם והפלוטוקרטיה להגיע להגמוניה.

רק עתה, בשלהי המאה ה־י"ט, הורגשה השפעתה המלאה של התיאוריה המארקסיסטית על המחשבה האמריקאית ונבואתה ההיסטורית החלה לעצב את דעתה של האינטליגנציה על עתידה של אמריקה. דבריו של הנרי אדאמס באוטוביוגרפיה שלו, "חינוכו של הנרי אדאמס", טיפוסיים הם להשפעה זו. "ואחר-כך באה הנסיעה ללונדון בדרך בירמינגם ומחוז הפחם... הצלילה אל תוך חשיכה אחרת להבות, התחושה של אימה בלתי-מובנת באפלה מסתורית שלא היתה קיימת בזמן זה בשום מקום אחר ומעולם לא היתה קיימת לפני כן חוץ מאשר בלוע הר־געש... התגלותה של החברה הלא-ידועה של המכרה.. עוררה בנער הרגשה בלתי-נוחה אף כי לא שיער לעצמו כי קרל מארקס עומד שם ומחכה לו וכי במוקדם או במאוחר יוצרך תהליך חינוכו לטפל בקרל מארקס הרבה יותר מאשר בפרופסור בואן מהארוארד או בהוד-מעלתו

השטנית של המסחר החפשי — ג'ון סטיוארט מיל". הפסימיות הכללית ביחס לגורל הדמוקרטיה בארה"ב מתבטאת גם בתמונה האפוקליפטית שצייר ג'ק לונדון ב"עקב הברזל". אולם גם הפסימיות של האינטליגנציה הבורגנית וגם תקוות הסוציאליסטים לשינוי מהיר של המשטר נתבדו.

ס י פ ו ר ה ה צ ל ח ה

האופטימיות הכללית, המאפיינת את הפרקים המספמים בספרו של ג'יימס ברייס ביחס ליכלתה החיונית של הדמוקרטיה האמריקאית להסתגל לתמורות המהפכניות של חברה תעשייתית ועירונית ולשינוי ההרכב האתני של האוכלוסייה, באה על צידוקה במהלך המאורעות במאה ה־20.

מכל "סיפורי ההצלחה" האמריקאיים, תולדות ארה"ב הם סיפור ההצלחה הגדול והמשכנע ביותר. הציפיה לעתיד, שמתוכה נולדה ארה"ב, העניקה לתולדותיה מעין קצב התפתחות המיוחד לה. מעין תאוצה היסטורית מיוחדת. חווית־היסוד של היישוב האמריקאי היתה חווית השינוי, הגידול, ההתקדמות. בתוך 175 שנה גדל היישוב האמריקאי פי־37, לעומת גידול ממוצע פי־5 ביישובה של אירופה. בתוך אותה תקופה גדלה הטריטוריה של המדינה פי שלושה וחצי, ואל 13 המדינות המיסודות של הרפובליקה הפדראלית הצטרפו במשך הזמן 37 מדינות חדשות, אשר העבירו את המשטר של פדראליזם ודמוקרטיה במלוא רוחב היבשת וחיזקו את הרגשת האחידות והעצמה, חרף ריבוי זה של מסגרות פוליטיות. אותו קצב של גידול ניכר גם בהתפתחותה הכלכלית של ארה"ב. בד־כבוד עם הכיבוש האפי של "המערב האחרון" עליידי הבוקר, הכורה והחיואי היתה ארה"ב בשליש האחרון למאה הקודמת למעצמה התעשייתית הגדולה ביותר בעולם. היחס בין היישוב הכפרי והעירוני התייחס באותה התקופה והדמוקרטיה האגרארית הגדולה הפכה להיות הדמוקרטיה העירונית המובהקת של המאה ה־20. 46 מיליון מהגרים מכל ארצות תבל בקלטו במאה השנים האחרונות והם מהווים רוב בערים הגדולות של ארה"ב.

מעמדת־התצפית של ההווה אפשר להבחין בעלייה מתמדת ברמת־החיים, באינטגרציה ראציה אטית אך מתמדת של כל חלקי היישוב האמריקאי לחברה אחת, אמנם מיוחדת־במינה, ובהסתגלות של דפוסי הדמוקרטיה האמריקאית למציאות משתנית מתוך שמירה על חיוניות כוחותיה. אותו מרץ, אותה יומה, אותה גמישות ופתיחות לשינויים, שאיפיינו את אמריקה בשלבים האגראריים, הוסיפו לפעול בשלב התיעוש והעיוור. לאחר המהפכה התעשייתית הראשונה, שבנתה את התעשייה הכבדה והתחבורה הממוכנת של ארה"ב, באה מהפכה תעשייתית וטכנולוגית שניה בעשור השני של המאה ה־20, שביקשה להתאים את הטכנולוגיה והתעשייה לצרכי החיים של היישוב והפכה את כל החברה האמריקאית לצרפן עצום של הייצור.

צ ר י כ ה , ר ו ו ח ה , פ נ א י

זאת היא תקופת המכוננית, הפרוור, הבית הממוכן, תקופת הסרט, הספורט, הראדיו

והטלפון, תקופת הלבוש הסטנדרטי והמיצרך הזול והסטנדרטי לכל, גילוייו של היישוב כצרכן המוני, ופיתוח הטכנולוגיה והתעשייה מתוך פיתוח מתמיד של כוח-הצריכה של היישוב, יצרו חברה תעשייתית חדשה המבקשת לספק את משאלת-הדורות לשפע ורמת-חיים גבוהה. המדיניות הכלכלית החדשה זנחה את התיאוריה הקלאסית של ריקארדו ומלטוס ואימצה לה תיאוריה המבססת את הגידול הדינאמי של כוחות הייצור על עלייה מתמדת של כוח-הקנייה ורמת-החיים של החברה עצמה. אם המשבר הגדול של שנות ה-30 העמיד בספק את יכולתה של החברה הכלכלית לשמור על שיווי-משקל בין ייצור לצריכה אגב גידול מתמיד של שניהם ללא ויסות, פיקוח ועזרה מצד המדינה, הנה הוכיחה תקופה זו דווקא את יכולתה של הדמוקרטיה לשלב יסודות חדשים במערכת הכלכלית החברתית בלי לשבור את דפוסי-החיים של החברה והמדינה.

רק בשנות ה-50 וה-60 של המאה הזאת הגיעה ארה"ב לשיא יכולתה הכלכלית, ובתקופה זו הפכה החברה האמריקאית ברובה חברה של שפע ושל רווחה ולבשה צורת-חיים ומנטאליות של מעמד-ביניים. מבחינה זאת חזרה, על הבסיס של תעשייה וחייעור, לאותה צורה של יציבות שהיתה לה במחצית הראשונה של המאה שעברה במסגרת הכלכלה האגרארית. בתוך התהליכים הבולטים ביותר בולטת הצטמקות הסקטור האגרארי אגב עלייה מתמדת של הפריון בחקלאות וגידולו המתמיד של משקל המקצועות הטכנולוגיים המדעיים והחפשיים במכלול המבנה המקצועי. תעסוקות השירותים הפרטיים והציבוריים מתרחבות ללא הרף על חשבון התעסוקות הקשורות בייצור, והסקטור הציבורי גדל במתמיד ביחס לסקטור הפרטי.

תמורות אלו יצרו חברה חדשה, עירונית באפיה ובאורח-חיה, הנהנית מרמת-חיים גבוהה ונהנית משעות-פנאי למכביר. חברה זו מובטחת מפני זעזועים חברתיים וכלכליים על-ידי שירותי מדינת-הסעד ועל-ידי מערכת ביטוח וקיצבות. החברה מאוחדת במדה גדלה והולכת הן על-ידי האורגניזם הכלכלי הן על-ידי התלות במימשל הפדראלי כמוסד מרכזי להכוונה, ויסות וסיוע לחברה כולה. אפיה של חברה זו נקבע יותר ויותר על-ידי התמחות מינהלית, טכנולוגית ומדעית וקרנם של המדע והטכנולוגיה עולה והולכת. האינטגרציה של חברה על כל יסודותיה האתניים, המעמדיים והאזוריים מתקדמת במהירות. ושוב: אותה הומוגניות שהיתה לה לחברה האמריקאית בתקופת ג'קסון מושגת עתה באמצעות תרבות עירונית, טכנולוגית ותעשייתית. התעשייה מבקשת להיראות בעיני הציבור כשירות, ואף האיגוד המקצועי מטפח יחסי-ציבור ושואף להיראות כחלק בלתי-נפרד של האורגניזם הכלכלי. נראה כאילו התקופה של מלחמת-המעמדות באה אל קצה. החווה הקיבוצי בין הקורפורציה והאיגוד המקצועי התקבל כדרך להסדר תנאי-העבודה, ובתהליך זה של הסכם קולקטיבי מתקצרות שעות-העבודה עם שהשכר עולה ללא הפוגה. התעמולה לדירבון הצריכה וטיפוח שירותי המכירה תופסים כמעט את מקומו של החינוך לאזרחות. הפנאי והנופש נעשו מקור למערכת ענפה של פרנסות ושירותי-שעשועים בעוד כל המעמדות משתתפים בחיפוש קדחתני אחר מקורות-הנאה חדשים. התנועה אל

הפרורר והשיפון העצמאי מקיפה את החברה כולה. הפיזור החדש של היישוב בעריי גנים, שכונות ופרוורים מגביר את המגמה להתאגדות והתארגנות חפשית בקהילה, בארגוני-ספורט, מועדונים וארגונים לפעולה חברתית, נדבנית וחינוכית — ומתוך כך נוסף כוח חיוני חדש למימשל העצמאי והמקומי. המיתח בין השכבות האתניות השונות נחלש עם עליית כוחן הפוליטי של שכבות אלו ועם קליטתן במבנה המקצועי והצרפני של החברה. תפקיד מכריע בתהליך זה של השוואת היישוב החדש ליישוב הישן מילאו האפשרויות החדשות להשפלה ולחינוך תיכוני לפל וההזדמנויות הנרחבות לרכישת השכלה גבוהה. חוקי ההכשרה המקצועית איפשרו למיליוני חיילים משוחררים לקנות להם השכלה גבוהה, והמחסור המתמיד בכוחות מדעיים וטכנולוגיים פועל אף הוא באותו כיוון. קם דור חדש בעל מנטאליות מדעית וטכנולוגית, בעל מזג פראגמטי-נסיוני, מפוכח ונטול משפטים-קדומים, המבקש לעצב את דמות החברה האמריקאית בהתאם לאפשרויות בלתי-מוגבלות של תקופה זו. נבואות החורבן התבדו אפוא. לאחר שקיעת הספר המערבי קם הספר התעשייתי של ה"Square Deal", ה"ניו דיל", ה"פייר דיל", ולבסוף החזית החדשה — ה"ניו פרונטיר". הדמוקרטיה לא נשברה בתקופת התיעוש תוך כדי מאבק בין המעמדות. אדרבה: חזונו של ג'פרסון לבש משמעות חדשה בנוף של עולם העיר והטכנולוגיה. המהגרים רובם הפכו להיות אזרחים שווי-זכויות בתקופה בה נבחר קנדי לנשיא ארה"ב.

מה בין רוסיה לארה"ב?

בניגוד לפרוגנוזה המארקסיסטית לא נשברה הכלכלה של יומה חפשית וקנין פרטי, גם אם הקפיטליזם של שנות ה-60 אינו דומה כלל למערכת הכלכלית שאליה התיחס המארקסיוזם. אף תנועה סוציאליסטית חזקה לא קמה בארה"ב חרף גידולם המתמיד של ארגוני הפועלים המקצועיים. אדרבה, התנועה הסוציאליסטית נעלמה והלכה כמעט ככוח וכגורם בדעת-הקהל.

מהו אפוא סוד הצלחתה של ארה"ב, הסוד של כושר הסתגלותה לשינויים מהירים תוך כדי שמירה על המשכיזת משטרה החברתי והפוליטי?

רבים נהגו לתרץ הצלחה זו בעצמתה החמרית, בגודל הטריטוריה, אוצרות הטבע והאוכלוסיה, המצטרפים יחד לכלל מרחב עצום לגידול ושיגשוג כלכלי וחמרי. אולם קנדה, בראזיל, אוסטרליה ורוסיה גדולות מארה"ב בשטח ואולי אף בפוטנציאל החמרי. כבר הראה בנימין פרנקלין שגידול האוכלוסיה איננו נתון ביולוגי כי אם תוצאה של מערכת דפוסים חברתיים-מדיניים הפועלים בתחום הנתונים הטבעיים. התשובה שניתנה על-ידי אירופים רבים לשאלה זו מימי תומס פיין, קרווקר, טוקוויל וברייס ועד הארולד לאסקי ומקס לרנר היתה אחת: "השיטה היא הפועלת". ואכן, יש מדינה היכולה להשתוות מבחינת קצב הגידול והתמורות לארה"ב — זוהי רוסיה הסובייטית. הדמיון קיים בשטח גידול האוכלוסיה, בהתפשטות הטריטוריאלית, במבנה הפדראלי ובתמורות המהפכניות. במבנה הכלכלי והחברתי הקבלה זאת מטילה

בספק את התיזה האמריקאית שלפיה המשטר האמריקאי הוא-הוא גורם ההצלחה, שהרי אחרי הכל קשה לתאר ניגודים גדולים יותר בין משטרים מאלה שבין משטרי רוסיה ו"ארה"ב. או שמא קיים מאחרי הניגוד מבנה משותף המתרץ דמיון זה? לפני כ-130 שנה ניסה טוקוויל בספרו הגאוני על ארה"ב לענות על שאלה זאת כאשר ביקש להבין את ייחודה של הדמוקרטיה האמריקאית מתוך השוואה עם רוסיה. וזו לשונו: "שתי אומות יש בזמננו שנקודות-ראשיתן שונות היו אלא שהן נעות לקראת אותה מטרה. כוונתי לרוסים ולאמריקאים. שתיהן התפתחו בלא שיושם לב אליהן ועל קיומן וגדולתן עמד העולם בעת-רובעונה-אחת. כל שאר האומות הספיקו להתפתח או שהן מוסיפות להתקדם אגב קשיים מופלגים. הן לבדן מתקדמות בקלות ובזריזות בדרך אשר אחריתה מי ישורנה. האמריקאים... לוחמים בשממה ובפראים; הרוסים לוחמים בצביליזציה בנשק אשר יצרה. הכיבוש של האמריקאים מבוצע אפוא באמצעות המחרשה, זה של הרוסים באמצעות החרב. האנגלו-אמריקאי נשען על האינטרס האישי כדי להשיג את מטרותיו ונותן יד חפשית לפוח הלא-מודרך ולשכלו הישר של העם. הרוסי מרכז את כל מרותה של החברה ביד אחת. מכשירו העיקרי של הראשון הוא החירות; של זה האחרון — העבדות. נקודת-המוצא שלהם שונה ומניעיהם ומגמותיהם אינם דומים; אולם כל אחד מהם נראה כאילו רצון ההשגחה הועידו לקבוע את גורלו של חצי כדור-הארץ".

דווקא הניגוד הקיצוני בין שתי ארצות אלו נובע במידה לא מעטה מדמיון הציפיות והתביעות כלפי העתיד וההווה. שתיהן מודרכות על-ידי חזון שיתגשם בעתיד ושתיהן מאמינות באפשרות להגשים את האוטופיה של החיים הטובים על-אדמות. שתיהן מאמינות בכוחו של האדם לעצב את גורלו ודבקות הן באמונה כי באמצעות הפוטנציאל של מדע וטכנולוגיה אפשר להשיג אושר חברתי. אבל אם יש דמיון בהתכוונות לעתיד ובמנטאליות העצבנית והאידיאולוגית, הרי ההבדלים בדרך ההשגה וההגשמה מוכיחים כמדומה את נכונות הטענה האמריקאית כי סוד ההצלחה ההיסטורית הוא במשטר האמריקאי. התאוצה הגוברת והולכת לקראת ייעוד יבשתי ועולמי, "המהפכה המתמדת", הושגה ברוסיה על-ידי פקודה מלמעלה, בכוח החרב ובכפייה, וזו של ארה"ב על-ידי התמורה בתוך החברה גופה מתוך התפתחות חפשית של הכוחות הגלומים בעם ובחברה.

דרך הגידול והשינוי ברוסיה היתה מלווה זעזועים חוררים-ונשנים במשטר הפוליטי, מהפכות, הפיכות וקונספיראציות. לעומת זאת התרחשה התמורה בחברה האמריקאית מתוך המשכיות מפליאה של מוסדותיה הפוליטיים וברוח של שמרנות קיצונית כלפי המשטר הפדראלי. מכאן הפרדוקס כי ארץ התמורות והשינויים היא הארץ היציבה ביותר והשמרנית ביותר מבחינה פוליטית. שתי עובדות אלו קשורות זו בזו ביחס פונקציונלי. סוד ההמשכיות של התחוקה שיצרה את הרפובליקה הפדראלית, ואשר משך 175 שנה קבעה את המשטר המדיני של האומה, טמון, ביסודו של דבר, בהגבלה העצמית של המסגרת המדינית ובמירב הפיזור של מרכזי ההכרעה הפוליטיים. המשטר הפדראלי התחוקתי שהורכב על הדמוקרטיה לא היה בחינת סתם מתפונת

של פתרון מוסדי או צורת משטר פוליטי. כל כוונתו התבטאה בפיזור השלטון ובקירובו למתכונת של שלטון עצמי — לתחום ההכרעה בלתי־הפוסקת של החברה והאזרח.

כתב טוקוויל: "מובנו של מימשל רפובליקאי בארה"ב הוא פעולתה האטית והשלווה של החברה על עצמה".

אומה נוסח אמריקה

סוד ההצלחה המסחררת של האומה האמריקאית טמון אפוא בעקרון זה של פדראליזם דמוקרטי אשר פיזר את מוקדי הפעולה וההכרעה בצורה שווה על־פני היבשת כולה והפך את המדינה העצומה למסגרת חוקתית של התאגדויות פוליטיות, חברתיות, כלכליות ודתיות אין־מספר שבאמצעותן מתארגנת החברה לפעולה, להכרעה ולעצמה. טוקוויל תיאר את השפעת הפדראליזם הדמוקרטי על החברה בזו הלשון: "הדמוקרטיה אינה נותנת לעם את הממשלה המוכשרת ביותר, אבל היא מחוללת דבר שהממשלות המוכשרות ביותר לעתים קרובות קצרה ידן מליצור אותו; רוצה לומר: פעילות שוקקת וחודרת־כל, כוח שופע־ופורץ, ומרץ שהוא בלתי־נפרד ממנו, ואשר, אפילו בתנאים בלתי־נוחים ביותר, הוא עשוי לחולל נפלאות".

הדמוקרטיה כדרך של מימשל־עצמי, שלטון החברה על עצמה, איננה צורת־משטר פוליטית בלבד; הריהי צורת חיים של הפרט והכלל. ההתאגדות הפוליטית, המערכת הפדראלית היא רק אחת מאלפי התאגדויות שבאמצעותן החברה פועלת ומשיגה את מטרותיה. ורק כשרואים בהתאגדות הוולונטרית את היסוד החיוני המשלים את הפדראליזם הדמוקרטי אפשר להבין את משמעות השיטה האמריקאית כמערכת של חירות ומימשל עצמי.

סיבת משוגתם של נביאי המשבר והחורבן נעוצה היתה בעובדה שהם הטילו על המציאות האמריקאית מערכת של מושגים שמקורם במציאות ובנסיון האירופיים, ואילו מושג הדמוקרטיה כפי שהתגבש באירופה לא התאים למשמעות הדמוקרטיה האמריקאית; בדומה לכך טעו ביישום מושגים כגון קפיטליזם, אומה וכו'. אולם המשגה העיקרי נבע מן הנסיון להפריד בין המרכיבים השונים המצטרפים לכלל מערכת אחת שלמה ולהגיע לפרוגנוזה מתוך בידוד כל גורם וגורם. מתוך הנחה מוטעית זאת ניסה המארקסזם להפריד בין הדמוקרטיה, שאותה לא הבין, לבין הקפיטליזם — ולהגיע לפרוגנוזה היסטורית כללית מתוך ניתוח מערכת כלכלית עצמאית מדוימה. ואולם כל ההיסטוריה של ארה"ב היא היסטוריה של השפעה הדדית והתמודדות מתמדת בין שתי מערכות אלו. מתחילה היתה הדמוקרטיה האמריקאית מודרכת על־ידי האידיאל של חיים טובים והחיפוש אחר אושר פרטי וחברתי. אדמת הציבור מילאה במאה ה־19 אותו תפקיד שממלאת מדינת־סעד במאה ה־20. העם האמריקאי מעולם לא הפריד בין המערכת הכלכלית לבין החזון החברתי־הכללי ויישם כלפי שניהם מערכת אחת של נורמות וערכים — אותו אידיאל, שנוסח על־ידי ג'פרסון, של שוויונו הטבעי של האדם וזכותו לחיים, לחירות ולהשגת האושר. מתוך

הפרדה מוטעית זו בין רכיבים שהם שיטה אחת התקשו רבים לתפוס את כושר הקליטה של יסודות אֶתְנִיִּים כה רבים על־ידי האומה האמריקאית. האמת היא כי ההפרדה בין מדינה, חברה ואומה כמקובל באירופה, וההפרדה בין אזרחות והשתייכות לאומה, נוגדת את משמעותו של מושג האומה בארה"ב. מלכתחילה היתה ההזדהות הלאומית מושתתת על "דרך־החיים האמריקאית", על ציפיות לחיים טובים, על מערכת מוסדות חברתיים ופוליטיים — ולא על השתייכות לקולקטיב היסטורי. המצע המהפכני של תקופת־ההשכלה קבע את מסגרת ההשתייכות הלאומית ואֶפִּיו הכלל־אנושי הדינאמי מנע את הסתגרותה של האומה בהגדרה אֶתְנִית, היסטורית או גזעית חד־משמעית. האידיאל החברתי והפוליטי חפף את האידיאל הלאומי, וההשתייכות הלאומית הוגדרה במסגרתם של אידיאלים אלה.

ניידות ואנונימיות

אין ספק שהחברה האמריקאית שילמה מחיר יקר בעד הקצה המהפכני המסחרר של שינוי וגידול חברתיים, פוליטיים וחמריים. הסבל, השחק הפסיכי והפיזי של חיים מתנוונים ומנוונים שנוצרו בעקבות מלחמת־קיום פראית ואכזרית, העוני, המחסור והקשיחות — הם הצד השני של המטבע ב"סיפור־הצלחה" זה.

אם במאזן ההערכה של ההיסטוריה האמריקאית הפשעים, העיוותים, שפיכת־הדמים, התאוה לעצמה ולרודנות, שעל־פי וולטר המ־הם ההיסטוריה הפוליטית של האנושות, הם מועטים־ביחס, הרי בנקל אפשר להצביע על מגרעות שאולי אינן מעשי־אדם אך היו אורגאניות לחברה האמריקאית. תהליך התלישה, הרגשת המקריות, האנונימיות וחוסר־הבטחון, כיעורם של החיים בערי התעשייה ובכרפיים, העצבנות והרגשת הבדידות עזים באמריקה אולי יותר מאשר בכל חברה אחרת, והם תוצאה בלתי־נמנעת מעצם תהליך התהוותה של הציביליזציה האמריקאית. מפל הבחינות הקדימה הציביליזציה האמריקאית את התפתחותה של אירופה, ומגרעותיה הצביעו על בעיות אימננטיות של חברה ניידת, אֶנּוֹנִימִית, טכנולוגית ועירונית, שקשריה ומסגרות־השתייכותה נוצרים מתוך הֶקְסוֹס המשתנה של הכלכלה ומתוך מוסדות אימפרסור־נליים של חברה המונית.

מגרעות אלו והבעיות של חברה טכנולוגית ואנונימית, ודאי ישמשו בסיס לכל נסיון לחיזוי עתידה של ארה"ב. כל חיזוי של עתיד אמריקה בהכרח יהיה, במידה ידועה, חלק מחיזוי גורלה של הציביליזציה המודרנית שלנו בכלל. עם זאת יש גם פרובלמ־טיקה מיוחדת של ארה"ב. המשטר הפֶּדְרָאלי של ארה"ב הוכיח אמנם את יציבותו בעבר, אולם בתקופה הנוכחית הוא עלול להיות למכשול להסתגלותה של ארה"ב הן לבעיותיה הפנימיות והן לבעיותיה הבינלאומיות.

במשטר זה גדל משקלה של הרשות המבצעת תדיר על חשבון הרשויות האחרות, וסמכותו של הממשל הפֶּדְרָאלי עלתה לאי־שיעור על סמכויות המדינות. נשיאים כתיאודור רוזוולט, וודרו וילסון, פרנקלין רוזוולט, טרומן וקנדי הצליחו במידה לא מעטה להטביע את חותמם על החברה של ארה"ב ועל גורלה. אולם כמעט בכל

מקרה עדים היינו עד כה לריאקציה שהחזירה לקונגרס ולמדינות את כוח ההשפעה והבלימה כלפי המנהיגות הלאומית. הרפכם של הקונגרס והמפלגות הלאומיות הופך להיות אנאכרוניסטי יותר ויותר בעוד משקלם הפוליטי של אינטרסים אגראריים, כפריים ופרטיקולריסטיים נמצא ללא יחס כלשהו למשקלם הכלכלי והחברתי. חוסר־תיאום זה בין הרכבו ומבנהו של הקונגרס לבין ההרכב והמבנה של האוכלוסיה, בין פיזור הסמכויות של המשטר הפדראלי לבין הצורך בפעולה מהירה וגמישה והיענות מהירה לצרכי השעה והאומה הופכים את תולדות ארה"ב, הן במדיניות־הפנים והן במדיניות־החוץ, לפרשה של סטיות, נסיגות, שינוי כיוון ומגמה. קידמה וריאקציה חוזרות־ונשנות בסדירות מפתיעה. ברור כי בתנופה הנוכחית עלולה שיטה זו להביא לידי כשלונות חמורים הן מבית הן מחוץ.

ת ל ו ת ו א ח ר י ו ת

טען מקס לרנר בצדק כי עד כה לא עמדה ארה"ב באותם מבחנים חמורים וגורליים שבהם עמדו עמי אירופה במאות ה־19 וה־20. התבודדותה ממערכת הכוחות הבינ־לאומיים, שנתאפשרה הודות לממדיה היבשתיים והפוטנציאל החמרי של הארץ, הסכה ממנה התמודדות גורלית. רק עם גמר מלחמת־העולם השניה נוכחה אמריקה להכיר בתלותה ובאחריותה במערכת הכוחות העולמיים. תגובתה בתקופת מקארתי היתה תגובה של פחד והיסטריה; בתקופת אייזנהאואר — של איום, נסיגה מתוך היגררות אחרי מהלך המאורעות. רק בתקופת קנדי נראו סימנים ראשונים למחשבה שיטתית וראציונלית בתחום היחסים הבינלאומיים — ולריאליזם המבקש להשתחרר מן המשפטים־הקדומים הקולקטיביים כלפי העולם. אולם משקלה של דעת־הקהל האמריקאית על ההכרעות במדיניות־חוץ רב הוא, ודעת־קהל זו מוכיחה לעתים סימנים של בורות וקרתנות, המשולבות בגישות אידיאולוגיות נאיביות. תלות זו מונעת לעתים מדיניות נבונה ונקיטת צעדים הכרחיים. מוקדם עדיין לדעת אם באווירה של מלחמת־עצבים בינלאומית מחמירה, אגב יצירת מספר גדל והולך של מוקדי הכרעה, תסיסה ומיתח בעולם, תשפיל ארה"ב לשמור על כושר מנהיגות בינלאומית או שמה תיכנס לתקופה חדשה של הסתגרות, שתהיה מלווה שמרנות קיצונית מבית ותקופנות נוקשה כלפי אלה התלויים בה.

אכן, אותה בעיה עומדת לפניו מבית. המשטר הפדראלי והתחוקתי של ארה"ב, שהיה בעבר גורם עיקרי בשיגשוגה ויציבותה, עלול להכשיל הסתגלות למציאות חדשה ונקיטת פעולה למציאת פתרונות במועד הנכון. אולת־ידה של הממשלה הפדראלית במציאת פתרון מהיר והחלטי לבעיה של מעמד הכושים בדרום היא הדוגמה הבולטת ביותר. על אף ההתקדמות שהושגה ב־10 השנים האחרונות בכיוון שוויון־זכויותיהם של הכושים, עדיין ההישגים וההצלחות הם בעלי אופי שולי בתחום זה. המרחק בין ההישג לצרכים האובייקטיביים גדל ולא קטן. קצב התבגרותו הפוליטית של הפושי הוא מהפכני, והתעוררותו לתודעת זכויותיו ועלבוננו באה כמעט בן־לילה. לאור נתונים אלה, שאננותו של האזרח הלבן כלפי ההישגים היא

הרת־אסון. ייתכן מצב בו יתגבש היחס של הכושי אל הלבן לשנאה, חשדנות, הרגשת זרות ונכר ששום תיקון חוקתי או שיפור חברתי לא יוכלו לשנותם. במקרה זה יהיה היישוב הכושי פרולטריון פנימי במובנו של טוינבי, כלומר ישוב המלוכד בשנאה ותחושת־זרות כלפי החברה הסובבתו. באופן דיאלקטי יהרוס מצב זה את אשיות הדמוקרטיה וההומאניזם שהיוו את כוח־חיותה של ארה"ב.

ג שורת אנושית

אולם סכנות דומות אורבות לחברה זו גם בתחומים אחרים. יש מצבים שבהם השיגשוג הכלכלי והרווחה בהווה הופכים למכשול ולרועץ לבנייתם של יסודות העתיד. העיר כבר סמואל לונגל בשנות ה־50, בספרו "עתידה של הפוליטיקה האמריקאית", כי הרווחה אשר טישטשה את ניגודי המעמדות, האזוריים והקבוצות האֶתניות הפכה את רוב היישוב לשמרני ולשונא חידושים מרחיקי־לכת. הפחד מפני תוספת מסים, הרצון למנוע אינפלציה ולשמור על חסכוניות, השתלבותו של הפרט במשטר הכלכלי והחברתי של ארה"ב — כל אלה הוציאו את הרוח ממפרשי המפלגה הדמוקרטית ומסכלים כל יזמה לשינוי המצב הקיים. מכאן ההתנגדות לחקיקה הסוציאלית של קנדי ולהרחבת הסקטור הציבורי. השביעות והרוויה של רוב היישוב מאפשרות המשך ואף גידול בעוני ובנחשלות בחלק אחר של היישוב שנוצר אגב תהליך התיעוש והמהפכה הטכנולוגית. "אמריקה אחרת זו" — "הארץ סמויה", כפי שקרא מיכאל הרינגטון לחלק רביעי זה של היישוב האמריקאי — נשארה ללא ייצוג וללא קול. היא מחוסרת השפעה ומשקלה במערכת קבוצות־הלחץ המהווה את הדמוקרטיה אינו מורגש. יישוב זה אינו מלוכד ואין לו תודעה מעמדית אף לא חוון של עתיד. הוא מקרי כמו מגרשי־האיסוף של פסולת־תעשייה, של פח־שימורים ומכוניות עזובות, המכערים את הנוף האמריקאי. יישוב זה אינו גווע ברעב, אולם הוא אינו חי. הוא מתנוון ויוצר ניוון. יישוב זה יגדל ולא יקטן, כי תהליכי האוטומציה, המהפכה האלקטרונית והדרישות להכשרה מדעית ומקצועית גוברת והולכת יגדילו את מספר "התאונות" שבדרך הקידמה ואת כמות "הנשורת האנושית" שאינה מתאימה עוד לצרכי הכלכלה והחברה. היישוב האמריקאי גדל במהירות ומיליוני בני־נוער צריכים להיקלט בשנים הקרובות בתהליך הייצור. אולם כבר עתה אחוז המובטלים נע בקביעות בין 5% ל־7%. הפרודוקטיביות של התעשייה גדלה ללא הפוגה והשוק אינו מסוגל לנצל במלוא המידה את יכולת הייצור של הארץ, על אף הדירבון הקדחתני של הצרכן לקלוט יותר ויותר מן השפע הניתך על הארץ ללא הרף. סוד הרווחה הכלכלית היה בעלייה מתמדת של כוח־הקנייה של החברה, שאיפשרה התפתחות מתמדת של כוחות הייצור. אולם הפער בין שני גורמים אלה גדל — ועתיד לגדול. אמנם הקאפיטליזם האמריקאי מצא דרכים חדשות להגדלת הצריכה ולהבטחת כוח־הקליטה של השוק. הוא יצר תודעה של צרכנות והפך את הביזבוז למידה כלכלית טובה. מדירבון תאנת הקנייה והצריכה של המבוגרים עבר לשיכבת בני־הנעורים ועתה לשכבת הילדים. הסחורה נוצרת לתקופת־חיים קצרה — ונורקת.

נוצר לחץ חברתי עצום לביזבוז ולרדיפה אחרי כל חדש, והתודעה הצרכנית מרוקנת את נפש היישוב מכל מנגנון של שלנה ואוריינטציה-על-עצמו.

בין חירות לתיכנון

האם טיפוח שיטתי של אי-ראציונליות בצריכה ובייצור יכול להיות בסיס להתפתחות נוספת של הטכנולוגיה והכלכלה ולהרחבת מעמד-המועסקים? או שמא תיתכן התפתחות נוספת רק על-ידי הרחבתו של תחום התיכנון: על-ידי הפרדה מהפכנית בין דפוסי ההכנסה החברתית ובין דפוסי התעסוקה; על-ידי תיכנון מחדש של ההשכלה והפנאי; על-ידי הפנייתם של כוחות הייצור לפיתוח כולל של צרכי החברה והפוטנציאל האנושי שלה? שינוי מעין זה באוריינטציה החברתית והכלכלית אפשרי גם אם הסיכוי למפנה מהיר בכיוון זה אינו גדול. שינוי מעין זה תלוי בראש-ווראשונה בגידול אותה שיכבה שהכשרתה המדעית, השכלתה ההומאניסטית והתקשרותה למקצוע כתעסוקה יוצרת וכייעוד הרחיקוה מדפוסי-המחשבה המסורתיים של ארה"ב ופקחו עיניה לאפשרויות החדשות ולצרכים החדשים של התקופה. מבחינה זו ארה"ב דומה לרוסיה. בשתי הארצות קיים קיבעון (פיקסציה) אידיאולוגי נוקשה. האידיאולוגיה האמריקאית ראתה בחירות הפרט, באידיאל האינדיבידואליזם, בפעילות החברתית החפשית של בני-חורין את הפתרון האופטימלי לקידום האדם. רוסיה ביססה את דרכה על תיכנון כולל של החברה לשם השגת בטחון חמרי, שוויון ופיתוח הפוטנציאל האנושי.

מבחינות רבות שתי גישות אלו הן דרכים — אם גם מנוגדות — לאותה מטרה. שתי אפשרויות שהעלתה החברה המערבית לחיפוש אחר האושר. בעיית היחס בין חירות לתיכנון היא בעיה גורלית גם לארה"ב וגם לרוסיה, ובתשובה שתתן כל אחת מהן תלוי גורלו של העולם.

ריצ'ארד וילבור: סליחה

מְלָה נִתְקַעַת בְּגִרוּנָה שֶׁל רוּחַ
סִירַת-רוּחוֹת נִסְחַפֶּת אֶל תוֹךְ נַחְשׁוּלֵי שִׁפּוֹן
עֲתִים, בְּדַמְמָה עֲנִפָה,
הַתְּפוּחִים הַתְּלוּיִים מְטִיפִים אֶפְלוּלִית

אֵת, בְּשִׁמְלָה יִרְקָה, קוֹרְאָה, וְשַׁעַר חוּם,
שֶׁעוֹלָה עֲכָשִׁיו בְּנִתְיב-הַשָּׂדֶה, אֲשֶׁר אֵת שִׁמְךָ אֲנִי הוֹגָה
בְּרֶךְ, סִלְחֵי לִי אֶהְיֶה שְׂאֵנִי קוֹרָא אוֹתְךָ גַם
מְלָה שֶׁל רוּחַ, לֵב שֶׁל תְּפוּחַ, נִמְלֵל שֶׁל דְּשָׂאִים.

חיות

חִיּוֹת בְּנוֹת חֲרוֹת מְזוֹרִית
נְמוֹת הַלֵּילָה בְּמִנוּחָה. הַשַּׁחַף עַל הַצּוּק
חוֹלֵם בְּמִצָּר עַל עֲצָמוֹ, וְגַלִּים פְּרוּטֵי-יָרֵחַ שֶׁלְמִטָּה,
דַּג־הַשֶּׁמֶשׁ שֶׁעוֹן אֶל אֲבוֹן, מִיִּשָּׁן
בִּיַדֵי הַמַּיִם הַמְּפִיטִים,

שָׁבִם כַּף-רֶגֶל אֲוִירִית
שֶׁל אֵיל מוֹתִירָה תְּזוּזִים רַכִּים, וְאֵלֵיהֶם
עֲכָבֵר שְׁסוּעַ שִׁמְגוֹן בְּצַפְרָנִי יִנְשׁוּף צוּחַ
הַשְּׁלֵמָה. כָּאֵן אֵין פְּגָעִים
וְאֵין כָּאֵן אֶפְלָה

כָּאֵלָה שְׁיָרַח זֶה עֲצָמוֹ נִבְטַב בְּהֶם
בְּהַתְּעוֹתוֹ עַל-פְּנֵי שִׁמְשָׁה, בְּאֲשֶׁר הִנּוּ עֲרֵב
לְתִמּוּרָה רַבַּת-הַכָּאֵב שֶׁל מְזֻדָּאב. מִפְּנֵה רֵאשׁוֹ מִשָּׁם,
עַל כֵּר סְפוּג זְעָה הוּא מִתְאַמֵּץ לְזִכֹּר
סִיבָה שֶׁל גְּבִירוֹת.

אָבֵל לִסּוּף נִשְׁכָּב, כָּאֵז וּכְתָמִיד,
 מֵיַחַד לְדָבָר שֵׁיתְרַחֵשׁ. פְּרוֹת־הַפָּרָא מִחֲלִיקָה לוֹ עַל פָּנָיו,
 הוּא מֵאֲזִין בְּשֵׁתֵי אֲזָנָיִם תְּדוּדוֹת לְמֵינֹרִים מְרִטִיטִים שֶׁל רוּחַ,
 חֲרָדְתֶם שֶׁל הָעֵלִים, גְּוִיעַתֶם
 שֶׁל נַחְלִים כְּבָדִים.

בֵּין פֶּה וְכֹה, בְּחִלּוֹנוֹת גְּבוּהִים,
 הִרְחַק מִסְבֵּךְ וּמִטְרָפִים נוֹשְׁרִים,
 שׁוֹחֲרֵי־הַמַּעֲלָה נֶאֱנָחִים, וּפּוֹנִים מֵעַמְלָם שׁוֹב לְחֶבֶר
 אֵת הַיַּפִּי הַכּוֹאֵב שֶׁלְרָקִיעַ, הַסֹּהַר הַשְּׁקוּף
 וְאִישׁ הַצִּיד הָעוֹלָה,

בְּעֶרְכֶם לְבִנְי־אָדָם חִלּוֹמוֹת מְשֻׁנָּים
 שֶׁכִּמְסַפֵּר אֵת לְבָבָם יִשְׁבְּרוּ כְּרָגֵיל, שְׁעָה שְׂאֵל הַכֶּרֶךְ
 נוֹשְׂאִים הֵם תַּפְלָצוֹת, עוֹרְבִים עַל אַנְדְרִטוֹת צְבוּרִיּוֹת,
 צִיִּים אֲבוֹסִים אֶל הַדְּגִים אֲשֶׁר בְּמֵים
 אֶפְלִים וּמְשַׁלְחֵי־הָרֶסֶן.

(תרגום: שרה בורג)

שלום יעקב כהן: ו. ק. ויליאמס ומסורת ויטמן

כל הענין של ייחוס השפעות ו"זרמים" בשירה מפוקפק הוא למדי; כוחו יפה בעיקר כלפי המשוררים הקטנים, המרבים לחקות אחרים. המשורר הגדול הוא תמיד "יחיד-במינו", היוצר עולם וסגנון מיוחד משלו — בבקורת השירה. תכונה זו היא כמעט הגדרתה של גדולה. ומכאן הנטייה ליצור תארישם משמות המשוררים — שקספיריאני, מילטוני, ביירוני וכו' — המעידה על הקושי להכניס את הגדולים באמת לתוך מסגרות כלליות. אבל מצד שני, היות והמשורר הגדול הוא לעולם חי, "מודרני" ובעל-השפעה, הריהו אב לבנים אין-מספר. האחרונים לא הגיעו למקוריותם בלי להכיר את הראשונים: מילטון למד מספנסר, ביירון מפופ, וכן הלאה. אבל גדולתם של אחרונים התבטאה בתוך השאר בכך שידעו ממי ללמוד, ואף איך לבנות על יסודות למידה זו ולהוסיף ליצור.

הבאתי הכללות אלו כמין צידוק לרצוני לעמוד פה בקיצור על יחסו של המשורר האמריקאי המנוח ויליאמס למסורת הוויטמנית. כאשר הלך ויליאמס לעולמו, במרס 1963, הכירו יודעי-דבר שדמות מרכזית נעלמה מן האופק הספרותי, אבל קשה קצת להסביר את חשיבותו בשביל הקורא העברי. הקושי נובע משתי סיבות עיקריות: בעיית התרגום, ועצמאותו היתירה. הצורות אצלו (כולל צורות הלשון) עדינות הן ביותר — ובלי "חכמות" טכניות, כגון אלו המושכות אצל א.א. קאמינגס, למשל; לפיכך טועמים בו טעם בעיקר אלה הקוראים אותו במקור — ובשפע. ושנית, דרך-כלל לא נזקק ויליאמס לדרכי ה"פוליטיקה" הספרותית: בקורת אקדמית, הקמת אסכולות, עריכת אנתולוגיות, וכדומה. ויליאמס, שהתפרנס כרופא בעיר-מולדתו (רותרפורד, ניו-ג'רסי), העיר פעם: "את המשחק הספרותי" לא שיחקתי מעולם. מעולם לא רציתי. מעולם לא היה לי פנאי לכך."

ויליאמס תמיד היה ידוע כ"פתוח" לחידושים — ביצירתו-הוא, ואצל המשוררים הצעירים, שהיה מרבה לעודדם. בתריסר השנים האחרונות — אחרי שסיים את כתיבת ה"אפוס" שלו, "פאטרסון" (1946—1951) — ברר ואסף את שיריו, סיפוריו ומאמריו; ובתקופה זו הוכתר בפרסים, אף התפרסם יותר ברבים מפני היותו מין אבר-רוחני לאֵלן גינסברג, המשורר היהודי שנחשב ראשון בתוך ה"ביטניקים" הידועים-לכל בדורנו (לנושא זה עוד נחזור).

במשפט אחד ניתן אולי למצות ולומר: ויליאמס היה יורשו העיקרי של ויטמן בשירת ארה"ב במאה העשרים. וניסוח ראשון כולל להערכה זו נמצא במאמר של המשורר קארל שפיירא, "בן-דורנו האמיתי" (The True Contemporary), בתוך הספר "תתחילו עם שמש",¹ העומד על האופי הכללי של המסורת הוויטמנית, ובעיקר

במידה שהיא משתקפת בכתיבה של ד. ה. לורנס, הארט קריין ודילאן תומאס. (כל אלה הלכו לעולמם, אבל שנים שעוד היו בחיים ב-1960 הם הנרי מילר וויליאם קארלוס ויליאמס — ולשנים אלה מוקדשים שני פרקים בחלק המוכתר "המשכים". "במובן מסוים", כתב שפירא, ויליאמס "הוא המשורר האמריקאי הראשון שלנו מזמנו של ויטמן. העובדה שיועציו הרעילו את מוחו נגד ויטמן כמעט שאינה חשובה; אף-על-פי-כן, ויטמן הוא מורה-דרכו".

באיזה כיוונים? שפירא מתחיל לספר בקיצור על התפתחותו האישית שלו כדוגמה אפיינית. כאשר שלח את ספר-שיריו הראשון אל ויליאמס קיבל שפירא (שהיה אז בן עשרים) מן המשורר הוותיק מכתב שפלל התקפה חריפה על ת. ס. אליוט; אז לא הבין את הסיבה, ורק לאחר-מכן בגר והבין כי צדק אז.

מצטט שפירא מן האוטוביוגרפיה של ויליאמס, בה הוזכר פירסומה של "ארץ-השממה" (1922) כ"פורענות הגדולה": "דבר זה מחה את עולמנו, כאילו הטילו עליו פצצה אטומית... הרגשתי מיד ששיר זה החזירני עשרים שנה אחורנית... במובן הבקרתי החזירנו אליוט לכיתת בית-הספר, דווקא ברגע שהרגשתי כי עמדנו על סף מנוס... ידעתי מיד שבמובנים מסוימים הייתי אני המנוצח או ביותר".

מאחרי משפטים אלה משתרעת היסטוריה ספרותית ארוכה, שעליה נוכל רק לרמז. כ-15—20 שנה לפני פירסום "ארץ-השממה", בתקופה האוניברסיטאית שלו, התקשר ויליאמס קשרי-ידידות עם עזרא פאונד, הילדה דוליטל, וגם עם מריאן מור; אז חיפשו כולם את הדרך לשירה מודרנית ואמריקאית; אבל אחרי פירסום "ארץ-השממה" התחיל הזרם ללכת אחרי אליוט-פאונד אל אירופה — ונגד ויליאמס, שהתמיד בדרכו המקורית.

אפשר לתאר דרך זו כחיפוש עקשני אחר נושאים, שפה, קצב ו"צורות" אמריקאיים: "ויליאמס", כתב שפירא, "הוא המשורר האמריקאי המנסה להילחם נגד אירופאיזציה. יחיד וקצרי-יד, אכן מצליח הוא במלחמה זו, אבל הוא לא יכול לשכנע את האירופי שמגמתו חשובה — אף לא את האמריקאי עצמו". קושי זה נובע אולי מן העובדה שוויליאמס לא היה בעל-שיטה כאליוט; אדרבה: כוויטמן רבו — וכעם האמריקאי בכלל! — הירבה לסתור את עצמו. יש לו גישה מיסטית כמעט אל מה שקרוי בפיו ה"פרוֹזוּדִיה" ו"השורה" בשיר. בעצם כוונתו היא לצורה ולשפה בכלל, והוא מתחיל (שוב כמו ויטמן) בשליטת הצורות המקובלות. מן הצד הביוגרפי, הריהו מספר שהתחיל בכתיבת סוניטות בסגנון רומנטי-קיסטיאני; אז גילה גם את ויטמן, וקיסס וויטמן התרוצצו בקרבו.

אבל ויליאמס רצה להתחיל הכל מחדש — לשבור לגמרי את הקיר המפריד בין השירה והפרוזה, בין האמנות והמציאות — ובסופו של דבר היה נאלץ לשלול גם את הסגנון הוויטמני: "שום רעיונות, שום קצבים, שום צורות, שום קישוטים; רק החיפוש אחר החומר הגלמי של החוויה עצמה" (שפירא). משך תקופה קצרה היה קרוב ל"אימאזיסטיים", והיה חוזר ואומר: "שום רעיונות חוץ ממה שיש בדברים עצמם" (No ideas but in things).

מובן שאי־אפשר להסתפק בשלילה בלבד, ואכן יש בשיריו קצבים וצורות וכו'. אבל ויליאמס ניסה תמיד לשמור על החופש והספונטאניות — לעומת חסידי אָליט, שהלכו יותר ויותר אחר מסורת, מיתוס, קלאסיקה וכיוצא באלה: היטב מאד ידועות לנו התוצאות, גם ביצירה גם בבקורת, שהרי הן ה"קו" הרשמי כמעט של ה"אקדמיה" האנגלו־אמריקאית בימינו. ויליאמס לא היה אנארכיסט; ובסוף ימיו חזר והדגיש: "בלי מידה (measure) אנחנו אבודים". אבל המשקל בשיר מסוים אינו יכול להיות מעונה או מחוקה — אפילו לא דרך חיקוי לוויטמן ה"חפשי": "ויליאמס המסכן", כדברי שפירא, "הוא רדוף שתי רוחות: של ויטמן ושל פאונד, של הגאון ושל התמהוני".

אף־על־פי־כן, "השיר מן הסוג שהוא כותב", סבור שפירא, "הוא אולי ההתפתחות העיקרית של השיר האמריקאי מאז כתיבת 'עלי עשב'. כשהוא מצליח, ולפעמים הוא מצליח להפליא, הריהו הורס את השניות של צורה־ותוכן, של ביטוי־ואמנות הכתיבה, וכל יתר הדואליזמים המפריעים לאמנות האמיתית... יחד עם ד. ה. לורנס, ויליאמס הוא מורה־הדרך לשירה האמריקאית האותנטית הנכתבת כיום... כשאני קורא את שיריו, הרי דומה עלי כאילו אני קורא בשפה זרה, בשפה שלי". (משפט אחרון זה, כמובן, מתיחס ל"שפה האמריקאית" כשפה זרה, לעומת האנגלית המדוברת מעבר לאוקינוס). עוד נחזור לבעיה זו של האיוון בין החופש והמידה; אבל אפשר לעמוד עליה ביתר קיצור מתוך אוסף של "שירים אבודים" (כלומר: שירים שלא נאספו ל"כל שירי") של ויליאמס, שתקופתם היא השנים 1909—1955, שנערכו על־ידי ג'ון ק. תירלוול (Thirlwall) ופורסמו ב"כיוונים חדשים 16" (1957). (אגב, בכרך זה בולטות גם יצירות ה"ביט" של קרוֹאֶק, גינסברג, פרלינג'טי ועוד). במקום אחד צוטט השיר "פלורידה זו: 1924":

... וחשבנו להימלט מן החרון

בחיקוי סידורם סר־הטעם של דבר־יפרא —

הוא המטופש בחרוזים.

(ע' 26)

והעורך מצטט גם את ההערה שהעיר המשורר לאחר 30 שנים: "רצייתי לשמור על סדר הדיבור הנורמלי וגם להזדקק לחוקי השירה. לא יכולתי להגיע עד לחוקים אחרונים אלה, ומתוך רוגזי כתבתי את השורה ההיא, 'סידורם סר־הטעם של דבר־יפרא'. רצייתי לאנוס את 'דבר־יפרא' האלה להיכנע לחוקי השירה — שיהיו חפשיים במה שנוגע להסדר הכללי, אבל שיפגעו בהרחבה למידה עצמה".

ב

עד כאן דברי שפירא, הקיצוניים ביותר, והמתיחסים בעיקר לבעיות ה"טכניות" כביכול של סגנון, צורה ולשון. אך להשלמת התמונה יש להוסיף ביתר־הדגשה גם את הצד החברתי, את כל ההסבוכת ה"דמוקרטית" אצל ויליאמס. מי שמשקיף על ארה"ב מבחוץ במבט שטחי, דרך־כלל אינו תופס עד כמה חזקות

שם הנטיות לשמרנות וליצירת עילית אריסטוקרטית. רכושנית ותרבותית. מצד אחד, ההיסטוריה מעידה על ההגירה התמידית והנטיות (שאלקסיס דה-טוקוויל עמד עליהן ביסודיות) ל ש ו ו י ו ן בין אדם לחברו ולהומוגניות בכל שטחי החיים; ומצד שני, ישנן השכבות שנתרו מן העבר, וכן אלו המתהוות והולכות, המבדילות בין אדם לחברו. מובן שהנקודות הרגישות בנדון היו תמיד המיעוטים מכל הסוגים: תחילה האינדיאנים; הצרפתים והספרדים, אחרי התגברותם של ה"אנגלו־סקסים"; הקתולים והיהודים, לעומת הרוב הפרוטסטנטי; הכושים, תחילה כעבדים ואחר כמיעוט גזעי, לעומת הלבנים; וכן הלאה. ואחת הסיבות לגדולתו ולחשיבותו של ויטמן היתה שהוא נתן את הביטוי הקלאסי לאידיאל השוויון, בלי להעלים עין מן הבעיות. וגם בכיוון זה אולי אפשר לראות בויליאמס יורש עיקרי לוויטמן בדורנו. היו (ויש) אחרים שרצו להמשיך במסורת זו, אבל מכשולים רבים אורבים לסופרים כאלה, ובעיקר ההגזמה הריטורית והסנטימנטלית. וייצ'ל לינדסי (1879—1931), למשל, ניסה להיות מעין טרופודור או חוזה לאומי־דמוקרטי, אבל קשה לומר שהוא הגיע לסגנון בשל, וכמה שנים אחרי בוא המשבר הכלכלי לארה"ב איבד את עצמו לדעת. קארל סנדברג (יליד 1878), משורר ממוצא שוודי ובעל נטיות סוציאליסטיות, הוא המפורסם ביותר באלה שניסו לדגול בשוויון, אבל יותר מדי הוא נוטה לסנטימנטליות ותעמלנות. אין להכחיש כי יש אצלו (בעיקר בתקופתו הראשונה) כמה וכמה יצירות־אמת, אבל בסך־הכל לא המשיך בהתפתחותו אלא בחר בדרך הקלה־ביחס. כדברי שפירא: "ויליאמס קרוב לסנדברג כקירבת תאומים, אבל מיטיב הוא להבדיל עצמו מן האמריקאיות המקצועית של סנדברג. הוא מבין אותה היטב, שכן הוא עצמו עבר אותם תהליכים של טיפול בנושאים אמריקאיים. אבל ויליאמס רואה בטיפולו הממורק של סנדברג את הסוג הגרוע ביותר של חריזה תעמלנית. סנדברג הולך בדיוק בדרכו של ויליאמס בכתיבת חרוזים 'נטולי־צורה'; רק שסנדברג בא לידי פשרה עם צורה אחת, וויליאמס עודו ממשיך בחיפוש".

עוד נחזור לבעיה זו, לאחר שנוסיף כמה פרטים בדבר הרקע החברתי של ויליאמס. אביו היה מהגר ממוצא אנגלי; ומצד אמו, שנולדה בפורט־ריקו, מוצאו ספרדי (ומכאן שמו האמצעי, "קארלוס"). וסבא מצדה היה יהודי־ספרדי (עם תערובת הולנדית). כל זה, ובעיקר אהבתו לאמו, שעליה הרבה לכתוב (ויחד אתה תירגם מספרדית וצרפתית), הביאו לידי הזדהות נפשית מקיפה עם ה"עמק" האמריקאי, ובעיקר עם אלה שממוצא "נכרי" (כלומר, לא "אנגלו־סקסי"), כגון פולנים, גרמנים, איטלקים, סקנדינבים וכו'. מגע רב־גוני ביותר היה לו עם הנשים העניות בעיירתו וסביבתה, שבהן טיפל כרופא שהתמחה ברפואת־ילדים. רקע אנושי זה מורגש גם בשיריו, אבל בעיקר בסיפורים וברומנים שלו.

על נושא ה"דמוקרטיזם" הוּו אפשר היה להרחיב את הדיבור, אבל אנו נסתפק רק בכמה דוגמות. בולטת העובדה, למשל, שבספרו הקטן על המסורת האמריקאית, "בתוך הריקמה האמריקאית" (In the American Grain, 1925), ספר שהשפיע הרבה, בעיקר על סופרים ומשוררים, כמעט חצי החומר אינו שייך לזרם ה"אנגלו־סקסי";

ובהערה על הספר כתב ויליאמס: "ההיסטוריה האמריקאית, מכל-מקום הענף צפון-האמריקאי שבה, מתחילתה היתה נסיון להגדרה-מחדש, למצוא לאופנות ישנות מונחים שווי-ערך במסגרת חדשה... והנה התחילה להתגלות מהפכה במונחים, התקוממות של אינדיאנים במקסיקו ומעשי-מרד בארה"ב. המקומי התחיל כמיטב יכלתו לתפוס את מקומו של הנכרי, אגב בגידות וירידות... אבל המגמה לביסוס מחודש של ערכים מקוריים נשארה במלוא תקפה". ברור שאהדתו של ויליאמס היתה נתונה ל"מקומי" (מכל הסוגים) ול"ערכים המקוריים". (והשווה בענין זה את ספרו החשוב ביותר של ד. ה. לורנס, "עיונים בספרות האמריקאית הקלאסית" (Studies in Classic American Literature, 1923), שהדגיש את חשיבותה של "רוח המקום").

"עולמו" של ויליאמס כלל גם את הכרך, את ניו-יורק, הקרובה לניו-ג'רזי. בסיפומו של שפירא: "ויליאמס רצה להיות רופא, להקים משפחה, להיות קרוב לניו-יורק-סיטי, ולכתוב שירה" — והוא הצליח לחבר את כל השאיפות הללו. רוצה לומר: הוא לא הצטמצם בד' אמות, על אף "מקומיותו". הרומן הראשון שלו, "מסע לפאגאני" (A Voyage to Pagan, 1928), היה מבוסס על טיול שערך באירופה עם משפחתו; לפני זה חיבר רומן-קצר פארודי, "הרומן האמריקאי הגדול" (The Great American Novel, 1923), שפורסם בפאריז — מין נסיון ראשון להשתחרר מן הרומן הרגיל, כדרך שהשתחרר בשיריו מן השיר הרגיל.

אבל פאָר הרומונים שלו, "פרדה לבנה" (White Mule, 1937) — יחד עם ההמשך, "עשירים" (In the Money, 1940) — פותח בניו-יורק בשנת 1893, במצב של מתיחות כלכלית ושביתות (בהקבלה לתקופת הופעתו של הספר הראשון). הוא מספר את קורותיה של תינוקת אחת חולנית, אם נורווגית ואבא ממוצא גרמני, ומורגשת בו להפליא אהבת הסופר לילדים כמו גם מומחיותו כרופא-ילדים. זה היה הספר הראשון שהופיע בהוצאת "כיוונים חדשים" (New Directions), בית-הוצאה שנוסד אז על-ידי סקוטי צעיר, גיימס לוגלין (Laughlin), שעד היום הוא מוסיף לתרום רבות לקידום הספרות המודרנית בארה"ב. המו"ל הצעיר התלהב אז כל-כך מספרו הראשון של ויליאמס עד שכתב ב"אחרית-דבר":

הקורא: גמרת לקרוא ספר טהור. ספר אחד מאלפים הוא טהור.
גמרת לקרוא ספר המספר מה אירע בדרך המלמדתך כי המסופר הוא אמת. ספר אחד מאלפים יש בו ריאליות כזאת...

הגיע הזמן, כמדומה, לדון את המו"לים לכף-חובה ככל אשר נוכל. בוגדים הם ואויבי-העם ... הם מכרו את כבודיה של השפה. הם שכחו את אחריותם החברתית. הם שכחו שהמלה קדושה היא. הם עשו את הכתיבה, שהיתה אמנות, עסק מסחרי.
ועם העסק ההוא אין ל"פרדה הלבנה", גם לא ל"כיוונים חדשים", ולא-כלום.

ג

די לנו בקטעי היסטוריה אלה כדי לרמוז על אישיותו וערכו של ויליאמס; ועל דרך סיכום-ביניים אפשר לומר שהוא המשיך את עבודתו החלוצית של ויטמן בשלושה

כיוונים עיקריים: ב"אמריקאיות" שלו; בחיפוש התמידי אחר צורות חדשות וחפשויות יותר (ב"מודרניזם" שלו); וב"דמוקרטיזם" שלו, שאין בה שמץ העמדת-פנים או אידיאולוגיה זולה.

עתה שומה עלינו לעמוד על המתח שבין "נסיונותיו" הרבים של ויליאמס לבין מידת הצלחתו. הפרספקטיבה של הזמן ודאי תסייענו בכך. ויליאמס חש עצמו כמו ויטמן, שכתב:

אני עצמי איני כותב כי אם מלה אחת או שתיים — רמו לעתיד...
מניח לכם לאשר את הדבר ולהגדירו,
מצפה לגופי-דברים מידכם אתם.
(פייטנים עתידיים לבוא". תרגום ש. הלקין)

נוכל לנסח את הבעיה גם כמיתח שבין החוקיות והחופש, או בין הנורמה והיוצא-מן-הכלל. בתקופתו של ויטמן היה העולם בכללו (וארה"ב בפרט) פשוט יותר ביחס — ומסגרת הערכים והשקפת-העולם מורגשות בשיריו יותר. לגבי המשורר בן המאה ה-20 המצב מסובך יותר.

שני המשוררים כאחד השתמשו הרבה בתיאור (או סתם הזכרה) של דברים, שיטה הנובעת מן העקרון של אמרסון: "המלה מזדהה עם הדבר" (The word one with the thing), שיטה הנשמרת באופנה גם כיום אצל הרבה סופרים "אקזיסטנציאליסטיים" וכיוצא בהם, הן בצרפת הן מחוצה לה. אולם ויטמן עבד יותר מתוך אמונה שעצם הרשימות שלו ("קטלוגים" המפורסמים) תצטרפנה לרושם כולל ובעל-משמעות; ויליאמס היה חייב להתעכב יותר על כל פרט ופרט, להסביר ולפתח את הקשרים. אבל לגבי שניהם הבעיה האסתטית הכללית היתה איך לבנות על יסוד ה"חומר" הגלמי הזה צורות מורכבות יותר, ואצל שניהם אפשר למצוא קשת שלמה של סוגי שירים, החל בפשוטים ביותר וכלה בבעלי אופי "אפי", פחות או יותר. למשל, דוגמה מפורסמת של פשטות גמורה מתוך ויליאמס היא השיר "עגלת-היד האדומה" (שיובא כאן במקור בגלל קיצורו ופשטותו):

The Red Wheelbarrow

so much depends
upon

a red wheel
barrow

glazed with rain
water

beside the white
chickens

כמו שמסביר בצדק פרופ' רוי הארווי פירס, בספר שהוא יחיד-במינו עד היום בנסיונו לעמוד על הפרובלימטיקה של השירה האמריקאית, יש פה דר-משמעות יסודית: מה "תלוי" במה? מצד אחד, ויליאמס כמשורר "תלוי" בפרטים כגון אלה שהוא מזכיר;

אבל מצד שני, הפרטים האלה "תלויים" בעיני-הרואה שלו, ובכשרונו לחברם ולמצוא את המלים והצורות לחברם יחד בשיר. בגלל אייבהירות זו שבכוונה, מוצא פירס בשיר זה "פאתוס וסנטימנטליות".

ואלאס סטיבנס (Wallace Stevens), בדברי ההקדמה ל"כל שירי" (1934) שפבר הזכרנו, העמיד את הבעיה על הניגודים בין "הלא-ריאלי והריאלי, הסנטימנטלי והאנטי-פיוטי, והפעולה ההדדית של שני ניגודים", והגדיר את ויליאמס כמשורר "רומנטי", במובן מסוים. אבל במידה שוויליאמס עסק בשיר זה (ובכל שירתו) בבעיה שהיא מרכזית לכל האסטיטיקה והאמנות המודרניות (היחס שבין ה"אני" ועולמו), ובמידה שעשה זאת במסגרת המיוחדת של העולם האמריקאי, קשה לסלקו כביכול בקלות שפזאת.

צר כאן המצע מפדי ניתוח מלא של כל צורות המבנה הנובעות מן המתחים האלה. נסתפק בינתיים בדוגמה אחת, ואחריה נעשה קפיצה גדולה ל"פאטרסון", המעמידנו על הבעיה במלוא סביכותה. "דיוקן של גברת אחת" הוא פרי העשור הראשון לפירסומו של ויליאמס (לפני 1921):

Portrait of a Lady

Your thighs are appletrees
whose blossoms touch the sky.
Which sky? The sky
where Watteau hung a lady's
slipper. Your knees
are a southern breeze—or
a gust of snow. Agh! what
sort of man was Fragonard?
—as if that answered
anything. Ah, yes—below
the knees, since the tune
drops that way, it is
one of those white summer days,
the tall grass of your ankles
flickers upon the shore—
Which shore?—
the sand clings to my lips—
Which shore?
Agh, petals maybe. How
should I know?
Which shore? Which shore?
I said petals from an appletree.

שיר זה פועל "בבת-אחת בשלש רמות של החוויה", כפי שכתבה ויויאן קוך בספר הטוב ביותר שהופיע עד כה על יצירתו של ויליאמס, ואלו הן — אמנות (ז"א, התמונות שציירו שני הצרפתים ואטו ופראגונאר); הטבע (הצמחים השונים ויתר הפרטים שהמשורר מְשווה לחלקי הגוף של האשה); "והביוגרפיה הסובייקטיבית של המשורר כשהוא מנסה לקשור את התכונות של שני אלה בתוך איזו מסגרת המתקבלת

על הדעת בנוגע ל"אהבה". בשלב אחרון זה, כמובן, מורגשים אל־נכון כוח היוצר ואישיותו של המשורר, המתלבט בבעיית הקשר שבין האמנות והחיים:

אך ! איזה
מין אדם היה פ'ראגוֹנָאר ?
— כאילו יתרץ זה
משהו.

מובן שגם השורה האחרונה ("אמרתי עלי־כותרת מעֶצ־תפוח") גם היא אינה מתרצת מאומה: כל אחד יכול לפרש שאלה זו כפי רוחו. אם כן, ויליאמס בנה לנו הקבלה שלמה (בין הצייר והאשה בתמונה לבין המשורר ויחסו אל האשה בשיר), אך ויתר על הסברים. מובן שכל הרקע והטון הוא "אנטי־פיוטי", במובנו של סטיבנס — בקורת על היופי ה"רוקוקואי" של תמונות כגון אלו ועל דימויים שיריים שכיוצא בהן.

הבקורת הכללית של פירס היא שוויליאמס עוסק יותר מדי בעצמו — וזאת משום שאין לו השקפת־עולם שתחבר אף תתווך בין ה"דברים" לבין נפשו. אם הוא מתפלל, הרי כמו לעצמו הוא מתפלל; ובאשר לאהבה, "את מי יכול המשורר לאהוב חוץ מעצמו — או כל אלה שהוא יכול לשנותם כדי לעשותם אֶסְפֶּקְטִים או פעולות של עצמו?" (346) מובן שהשקפה זו היא ברורה, מוכרת, ונתקבלה מתוך שיקול־הדעת; אצל ויטמן ינקה בהרבה מן הדגש שהיו הקוייקרים שמים ב"אור הפנימי" (the inner light). כך מנסח פירס את הדבר אצל ויליאמס: "הוא מכריז שהאור האמיתי הוא פנימי, אור שרק המשורר, שחרויו רועדים מתוך הזוהר שלו, יכול להקרין על העולם — ואז, ורק אז, הוא יכול לקבלו בחזרה כברכה הבאה אליו מעולמ־הוא" (346).

ד

כמובן, גישה כזו תעמיד בעיה מיוחדת בפני מי שרוצה לכתוב "אֶפּוֹס", ובסגנון "אובייקטיבי". לא נוכל לסכם כאן את כל "פאטרסון" (למעלה מ־230 עמודים), אבל ה"הערה" (שוויליאמס כתב אותה לאחר שסיים את חלק ב') תסביר לנו, על רגל אחת, את פונתו:

"פאטרסון" הוא שיר ארוך בארבעה חלקים — שאיש בתוך עצמו הוא עיר, שהוא מתחיל, מחפש, משיג וגומר את חייו בדרכים שהאֶסְפֶּקְטִים השונים של עיר יכולים להגשימן — אם נחשוב עליהן בעזרת הדמיון — כל עיר שהיא; שכל הפרטים מתוכה יכולים לתת קול וביטוי להכרותיו הפנימיות ביותר של האיש. בחלק א' אנו מתוודעים אל האופי היסודי של המקום. בחלק ב' נכללים ההעתיקים המודרניים. ג' יחפש שפה שתפעיל את לשונם של אלה, וד', שיתאר את הנהר מתחת למפליהמים, יזכיר מקרים — וזהו כל שיכול אדם כלשהו להשיג בחייו שלו.

ויליאמס ניצל לצרכי שירו כמה עובדות: שער זה, הקרובה לעיר־מולדתו, נמצאת לחוף נהר בקרבת מפל־מים; שהיא בעלת היסטוריה מעניינת למדי (וקטעים מתוכה

הוא משלב לתוך הטקסט בפרוזה); וכי פירוש שמה של העיר הוא "אב־בן" (Pater-Son). כן גם חיבר כל חלק וחלק עם האווירה של עונה אחת בשנה. קטע קטן בפרוזה, שעומד בתחילת השיר, משמש לו מין "תוכן", וכך הוא פותח: "גאנה מקומית; אביב, קיץ, סתיו והים; וידוי" — והוא מסיים: "התפורות והשתנות־צורה". בחלק ג', שנכתב לאחר ההערה שהבאנו, הנושא הוא "הספריה", חיפוש אחר "דבר יפה", ושריפת הספרים; בו הקטע השירי האחרון פותח לאמור:

The past above, the future below
and the present pouring down: the roar,
the roar of the present, a speech—
is, of necessity, my sole concern.

הוא גומר:

No meaning. And yet, unless I find a place
apart from it, I am its slave,
its sleeper, bewildered—dazzled
by distance . I cannot stay here
to spend my life looking into the past:

the future's no answer. I must
find my meaning and lay it, white,
beside the sliding water: myself—
comb out the language—or succumb

—whatever the complexion. Let
me out! (Well, go!) this rhetoric
is real!

והחומר בחלק ד' מתכער והולך, גם מתרחב, היות ומימי הנהר קרבים ונשפכים לתוך המפרץ המלוכלך של ניו־יורק־סיטי — ומשם לתוך הים הגדול. (ב־1958 פירסם ויליאמס עוד חלק, מין מבט־לאחור על "פאטרסון", אבל אין הוא נחוץ לנו כאן לענייננו).

קשה מאד לבור מתוך יצירה גדולה כזאת — אבל אין לנו דרך אלא לתת בקיצור, על קצה־המזלג, שני קטעים. הראשון הוא מתוך חלק א' ועניינו בבני־האדם, ובעיקר בנשים, אשר בעיר, גם ויטמן אהב לתאר "שלמויות" כאלו. הטבע ובני־האדם, הזרם של הנהר והזרם בתוך המות, שפת העם ושפת המשורר — כל אלה מתמזגים כאן:

They begin!
The perfections are sharpened
The flower spreads its colored petals
wide in the sun
But the tongue of the bee
misses them
They sink back into the loam
crying out
—you may call it a cry

that creeps over them, a shiver
 as they wilt and disappear:
 Marriage comes to have a shuddering
 implication

Crying out
 or take a lesser satisfaction:
 a few go
 to the Coast without gain—
 The language is missing them
 they die also
 incommunicado.

The language, the language
 fails them
 They do not know the words
 or have not
 the courage to use them .
 —girls from
 families that have decayed and
 taken to the hills: no words.
 They may look at the torrent in
 their minds
 and it is foreign to them. .

They turn their backs,
 and grow faint—but recover!
 Life is sweet
 they say: the language!
 —the language
 is divorced from their minds,
 the language . . . the language!

בקטע השני (קרוב לסופו של חלק ד'; הוא מובא כאן במקוצר) כמו גלחם המשורר
 נגד הזרם המוליך את החיים לתוך המוות — היס-האם שהיה אהוב כל-כך על ויטמן
 Thalassa פירושו "ירק-ים") :

The sea is our home whither all rivers
 (wither) run .
 the nostalgic sea
 sopped with our cries
 Thalassa! Thalassa!
 calling us home .
 I say to you, put wax rather in your
 ears against the hungry sea
 it is not our home!

— — — — —
 You will come to it, the blood dark sea
 of praise. You must come to it. Seed
 of Venus, you will return . to
 a girl standing upon a titled shell, rose
 pink.

Listen!

Thalassa! Thalassa!
 Drink of it, be drunk!
 Thalassa
 immaculata: our home, our nostalgic
 mother in whom the dead, enwombed again
 cry out to us to return .
 the blood dark sea!
 nicked by the light alone, diamonded
 by the light . from which the sun
 alone lifts undamped his wings
 of fire!

of fire!

. . . not our home! It is NOT
 our home.

והשיר כולו מסיים בתיאור ("אנטי־פיוטי"?) של כלבה שחורה על חוף הים — ושלה המשורר היוצא מתוך הגלים, ישן קצת על החול, וחוזר הביתה. גם בלי הטפה הפונונה מובנת: אנו הולכים לקראת המוות הגדול — אבל גם מוסיפים אנו לחיות, ולחייב את החיים.

ה

נסיים במספר הערות בקרתיות, כמו גם בכמה רמזים על המצב כיום. עם כל הצדדים־השווים בין ויליאמס וויטמן, ההבדלים הם עמוקים ביותר. אולי נוכל לספמם באמרנו שוויטמן היה בעל גישה ארוכה יותר ((כמשורר)). דבר זה מורגש מיד בהבדל בין השורות היותר ארוכות של ויטמן והשורות הקצרות והמקוטעות של ויליאמס. כך הוא מתאר את ה"תגלית" הפרוֹזוֹדית שלו:

אי־סיפוקי מן החרוז החפשי בא ע־מִשְׁבֵּר משום שאני תמיד רציתי בחרוז שסדר בו, וככה עלתה בי המחשבה שמושג ה"רגל" עצמו חייב יהיה להשתנות בעולמנו היחסי החדש. עברו כמה שנים עד שנתחוויר לי מושג זה. הרגשתי כי אי־שם יש דרך מדויקת להגדרתו; ביטל עלי למצוא את המלה לתארו, לתת לו מין נוסח־מצבה, ולבסוף קלעתי אל המטרה. רגל שאינה קבועה, אין לתארה אלא כ"משתנה" (variable). ואם הרגל עצמה היא "משתנה" הרי יש מקום לסדר, במה־שקוראים חרוז חפשי. מתוך כך החרוז המתקבל אינו חפשי בכלל כי אם פשוט משתנה, כמו שכל הדברים בחיים משתנים בצדק, ומשעה שקלעתי למטרה זו, ידעתי מה עלי לעשות. (I wanted to write a poem, p. 82)

כמובן, קשה לקבל "עקרון" זה ברצינות; אפשר לראות בו כמין מטבע מאגי ששיחרר את ויליאמס ממחשבה יתירה, כי "השתנות" או "רבגוניות" סתם אין להן כמעט שום משמעות לגבינו: אנחנו רצוננו לדעת באיזה כיוון השינוי פועל ומה המיוחד שמאחד ("מסדר") את הרבגוניות.

עובדה היא שאני, לפחות, חש בשירי ויטמן יתר קצב ודופק אישי. דבר זה נצמד להרגשה של יתר "אורגניות" בדימויים ובהשקפת־העולם. הרגשה זו ראשיתה בדימוי (נכון יותר: בפרט) של עלי־העשב עצמם; הוא נמשך בתמונת־הטבע ובאנשים

הקרובים לטבע — השמש והאוויר והאור, משק הגלים על החוף, וכן הלאה. הקצב אצל ויליאמס אולי דינאמי יותר, עצבני יותר; אבל ויטמן הצליח יותר לשמור על הרגשה של צמיחה אטית ושקטה.

ומצד היחס של המשורר לסביבתו: בולט ההבדל בכך שוויליאמס התרכז יותר בכתיבה על עיר-מולדתו (והוסיף לגור בה). גם ויטמן לא שכח את מוצאו — לונג-איילנד, האי שצורתו כדג, שאותו היה מזכיר בשמו האינדיאני, "פומנוק"; והוא חשב עצמו "בן-מנהטן", וגם תפס לעולמי-עד את יפי המפרץ בניו-יורק, כפי שהיה נראה אז "במעברה של ברוקלין". אפשר להגדיר את ההבדל כהבדל בין תקופה של חלוציות ושל משבר לאומי, שהגיעה את ויטמן להרחיק נדוד (אל וושינגטון הבירה, למשל) וגם לבסח "אידיאולוגיות" יותר — לבין תקופה מאוחרת יותר, בה נעלם הספר ובה נעשו המשברים בחיים פרטיים ופנימיים יותר ויותר. בכל הדור שבו גדל ויליאמס היתה מין סלידה מן האידיאולוגיה, המופרת לנו יפה מדרך-הסיפור של המינגווי, למשל. ויטמן היה מלא "רעיונות" כרימון; אבל ויליאמס ובני-דורו היו זהירים (יתר על המידה?): "שום רעיונות חוץ ממה שיש בדברים עצמם". שניהם כאחד הנציחו "מקומות"; אבל אצל ויליאמס האומה כמושג וכמצאות כמעט שוב איננה נושא לשירה.

בקשר לזה מעניין היה להעמיק (יותר מכפי שייתכן כאן) בהשוואות בין "שירת עצמי" לבין "פאטרסון". עד כמה מורגשת בשיר השני התפוררות החיים, השפה והצורות! שפירא טוען שזה "שיר גרוע"; הוא רואה בו רק עוד דוגמה לטכניקה השנואה של "ארץ-השממה" — וכמה אירוני הדבר אם אמנם כן הוא! מכל-מקום, לוקים כאן בעיקר המיבנה והשלמות האורגאנית. אך מצד שני, יש ב"פאטרסון" קטעים נהדרים, ושיחק לו המזל לווייליאמס שזימן לו כמה וכמה פרטים-שטטבע המעלים מעין רושם של צורה כוללת. אבל אצל ויטמן הכל באמת כמו "קורן" מבפנים (במונח של פירס); אצל ויליאמס חלק גדול מן ה"אחדות" הוא מעונה מבחוץ, אם נרחיב את הרקע (כדרך שעושה פירס בספרו) ונבוא להשוות את שני השירים הגדולים האלה גם עם ה"קאנטוס" של עזרא פאונד, נמצא, כמדומה, שוויליאמס עומד באמצע כביכול: הוא לא השתחרר דיו מן ההשפעה המפוקפקת של פאונד-אליוט, כולל החיפושים המוגזמים והאקלקטיים אחרי אנאלוגיות ספרותיות ומיתיות.

למשל, בענין הנהר העיד ויליאמס: "לפאטרסון היתה היסטוריה, היסטוריה קולוניאלית חשובה. נוסף לכך היה לה נהר — נהר פאסייק (Passaic), ומפלימים. יכול שהושפעתו מג'ומס ג'ויס, שעשה את העיר דובלין גיבורת הספר שלו. בזמן ההוא קראתי ב'יוליסס', אבל שכחתי על ג'ויס והתאהבתי בעירי. המפל היה מחזה נהדר; הנהר היה סמל שניתן לי על מגש... לקחתי את הנהר בזרימתו למטה לים; לא היה עלי אלא לעקוב אחריו — והיה לי שיר. שם היו העניים הדרים לחוף הנהר, אנשים שעליהם כתבתי בסיפורי, ושם גם היתה דרך הרגשתי את החיים — שהם משולים כנהר ההולך אחר האפיק".

מצד אחד מתקבל הרושם שכאן מצא לו ויליאמס פתרון קל מדי: היכן המיתת, והיכן

המשברים, החזקים כל-כך אצל ויטמן? ומצד שני, במידה שאמנם התאהב ויליאמס בעירו ומסר את רגשי-האהבה האלה, הרי יצר לפחות קטעים שאינם רחוקים מרוחו של ויטמן.

1

בחלק ד' של "פאטרסון" יש מעבר טבעי לענין ה"ביטניקים" ואלן גינסברג. בתוך הטקסט שילב ויליאמס לא רק חומר היסטורי, עתונאות, פרסומת, שלטים, פרטים טכנולוגיים וכו', אלא גם כמה מכתבים פרטיים שפתבו אליו אנשים שונים: אחת, משוררת מבוגרת בעלת נטיות לסביות; והשני, משורר צעיר, יליד פאטרסון — והתברר אחר-כך שהיה זה גינסברג. חלק ד' הופיע בשנת 1951, ולכן שנת המכתב היא אולי 1950 (או 1949). גינסברג כתב שם כך:

באשר להיסטוריה האישית שלי: למדתי בקולומביה בהפסקות מאז 1943, עבדתי ונסעתי בתוך הארץ ובאניות בזמנים שלא הייתי בבתי-הספר, ולמדתי אנגלית. הוכרתני שם בכמה פרסים לשירה וערכתי את ה"קולומביה רבי". ביותר הוקרתי שם את ון-דורן [Mark Van Doren, פרופיסור לאנגלית ומשורר]. אחר-כך עבדתי ב"אסושייטד פרס" כ"copy boy, ורוב-רובה של השנה האחרונה הייתי בבית-חולים לחולי-הרוח; ועכשיו אני שוב בפאטרסון, שהיא לי בית זו פעם ראשונה לאחר שבע שנים. מה אעשה כאן עדיין איני יודע — ראשית-דבר שניסיתי לקבל משרה באחד העתונים כאן ובפאסיק, אבל עד כה לא הצלחתי. אהבתי הספרותית היא מלוויל ב"פיר" (Pierre) וב"הרמאי" (The Confidence Man), ובדור שלי — אחד בשם ג'ק קרואק (Kerouac), שפירסם השנה את ספרו הראשון.

פה לא הוזכר שמו של ויטמן, אבל כאשר הופיע בשנת 1956 בסן-פרנציסקו הספר הראשון של שירי גינסברג, "יללה" (Howl and Other Poems), עם הקדמה קצרה מעטו של ויליאמס, היתה השפעתו של ויטמן ניפרת ביותר. בהקדמתו העלה ויליאמס קצת זכרונות על גינסברג הצעיר והגדירו כאדם שעבר את שערי גיהנום וחזר משם בלתי-מנוצח — לפי שלמד מה פירושה של אהבה, וגם האמין: "האמונה באמנות השירה הלכה יד-ביד עם האיש הזה אל גולגלתא שלו, אותו בית-הקברות הדומה בכל צביונו לזה של היהודים במלחמת-העולם האחרונה".

כלי להאריך הרבה בענין גינסברג (המצריך מאמר לעצמו), כדאי להזכיר כמה עובדות הקשורות בהשפעתו של ויטמן. בשער הספר "יללה" מופיעות שתי שורות מתוך "שירת עצמי":

עקרו את ברגי-המנעולים מתוך הדלתות!
עקרו את ברגי-הדלתות עצמן מתוך הצירים!
(תרגום ש. הלקין)

ובשיר אחד, "צרכניה בקאליפורניה" (Supermarket in California), הוא פונה במישרים אל ויטמן:

איזה מחשבות לי עליך הערב, וולט ויטמן, כי טיילתי למטה בסמטאות תחת לעצים בראש כואב. מהרה-ר-בעצמי ומסתכל בירח המלא...
ראיתיך, וולט ויטמן, בליילדים, זקן בודד מחטט, מגשש בין נתחיה-בשר במקרר ונותן עין בבחורי המפולח.

שמעתיך שואל כל אדם: מי רצה את קתליהחזיר? מה מחיר הבנות? האם אתה הוא ה"מלאך" שלי?...

לאן אנו הולכים, וולט ויטמן? הדלתות תיסגרנה בעוד שעה. לאן פונה זקנה הלילה?
(אני נוגע בספרך וחולם על האודיסיאה שלנו בצרכניה ומרגיש עצמי אֶבְסוּרֵד...) —
הו, אבא יקר, בעל-השיבה, מורה-האומץ הזקן והבודד, איזו אמריקה היתה לך — כאשר
פסק צ'רין מדחוף את מעברתו, וכאשר יצאת אתה אל הגדה המהבילה ועמדת לראות את
הסירה נעלמת על המים השחורים של הלילה?

(מקוצר)

מובן שדי היה לנו בכך כדי להכיר בהשפעתו של ויטמן על גינסברג.
אבל ההתפתחות היתה מסובכת יותר — מעניינת יותר. בראשית דרכו היה גינסברג
מחקה את סגנונו של ויליאמס דווקא — והתוצאות מעניינות הן, אבל לא הזקות או
מקוריות ביותר. דרכו עברה במקסיקו, ושם הוא כותב בשנות 5—1954 את
Siesta in Xbalba and Return to the States⁵. קטעים שלמים משירים אלה היו
יכולים לבוא ממש מתוך "פאטרסון":

Late sun opening the book,
blank page like light,
invisible words unscrawled,
impossible syntax
of apocalypse—
Uxmal: Noble Ruins
No construction—
let the mind fall down.

אבל כאשר הוא "חוזר לארה"ב" הוא מסיים את שירו בלוס־אנג'לס:

—Returning
armed with New Testament,
critic of horse and mule,
tanned and bearded
satisfying Whitman, concerned
with a few Traditions,
metrical, mystical, manly
... and certain characteristic flaws
— — enough!

כפי הנראה אירע משהו דראסטי כשהגיע גינסברג לסן־פראנציסקו, ובהערות שכתב
ב־1959⁶, כשהקליטו אותו קורא את "יללה", הוא מעמידנו על הבעיה ועל הפתרון
כאחד:

הסוטים מן הדפוס המיני של ההמונים, הקוויאטיסטים, אלה שאינם רוצים לעבוד בעד כסף,
או לשקר ולעשות נשק בעד משפורת, או להתחבר אל צבאות לשם רצה ואיום — אלה
שרוצים ללכת בטל, לחשוב, לשגות בחזיונות, לפעול יפה ברשות עצמם, לדבר דבר־אמת
בפומבי, בהשראת הדמוקרטיה — מהו עתה גורלם הפסיכי של כגון אלה באמריקה?
רואה הוא שבארה"ב הכל להוטים אחר התמרונות, והוא רואה בכך שאלת חיים־אר
מוות בשביל

...אמריקה הפראית והיפה של ה"קאמראדו" [חברים] של ויטמן, אמריקה ההיסטורית של בלייק ותורו, שבה העצמאות הרוחנית של כל פרט ופרט היתה "אמריקה" בפני עצמה, עולם-ומלואו, עצום ונורא מכל הבירוקראטיים המופשטים וכל "המשרדים המוסמכים" של העולם" גם יחד.

בשביל גינסברג נמצא הפתרון עם כתיבת "לילה". וכך הוא מתאר מה שקרה:

בשנת 1955 הייתי כותב שירה שפיתחתי על יסוד גרעינים של פרוזה, יומנים, רשימות-חטף, שהייתי משבצם לפי משפטים או קבוצות-נשימה בתוך הקצב (measure) של הדיבור האמריקאי שלמדתי מתוך עיון בעיסוקים האימאזיסטיים של ו. ק. ויליאמס. פתאום בסך פראנציסקו נפנית, בחינת פיזוי על התבטלות שבאה מתוך חוסר-עבודה, ללכת אחר השראתי הרומנטית — הנשימה החזיונית העברית-המלוויליאנית. חשבתי שלא אכתוב שיר כי אם אכתוב סתם מה שרציתי בלי פחד, אקרא דרור לדמיוני, אפנח תעלומות, אשרבט שורות מאגיות מתוך מוחי האמיתי — אספם את חיי...

ואכן דומה היה כאילו ויטמן עצמו קם לתחייה במאה העשרים, במצב של היום — ובגילגול חדש, כמובן. המשורר רוברט לוֹאֵל כתב פעם: "פ א ט ר ס ו ן הוא אמריקה של ויטמן שהפכה להיות פאתטית וטראגית, נתבהמה מתוך איה-השוויון, נשתבשה מחמת התהוה-רובהו של התעשיה, והיא מחכה לכליה". כפי שראינו, הרושם הוא של התפוררות, של קוצר-נשימה. ב"לילה" קם אחד בעם וצעק חמס, ושוב נשם נשימה ארוכה, כפי שכתב גינסברג:

אבל איך לקיים שורה ארוכה בשירה (שמא תיכשל ותפול שוב לתוך פרוזאיות)? ... לפי השקפה אידיאלית, כל שורה ב"לילה" היא יחידת-נשימה אחת. נשימתי היא ארוכה — זאת היא ה"מידה", שאיפ-תרוח (inspiration) פיזית-שכלית אחת הנכללת בתוך הגמישות של נשימה אחת. ודאי זה מפריע עכשיו לווייליאמס, אבל זוהי תוצאה טבעית של שיחתי שלי במיתח המוגבר, ולא של הנשימה הקצרה והקטנה יותר של שיחתי-יומיום ממוצעת. כך אני קורא בנרון (הפועל: to mouth) ביתר-שיגעון.

ז

אסיים בכמה דוגמות שיהיה בהן כדי להורות על מקומם של גינסברג בפרט והמסורת הוויטמנית בכלל בשירה האמריקאית כיום. בקובץ שלי קט דונאלד הול בשביל ספרי-פנגווין, "השירה האמריקאית בת-ימינו" (Contemporary American Poetry, Penguin, 1962), מבדיל הוא בהקדמתו בין המסורות השולטות, זו של ת. ס. אלווט ושותפיו, המצטיינת ב"סימטריה, שכליות, אירוניה ופיקחות", וכן בלמדנות והיפושים היסטוריים; וזו של ויליאמס ושותפיו, העושה נסיונות "בשימוש בדיבור האמריקאי ההמוני" ומעדיפה את ה"חוויה" על ה"ציביליזציה". הוא כולל שלושה משוררים השייכים, פחות או יותר, לזרם אחרון זה; אך לעומת זאת אין הוא נוקט לשירי גינסברג, ובסוגריים הוא אומר ש"דור ה'ביט'" הוא "המצאה של כתיבת שבועיים. במידה שיצר כמה שורות טובות של שירה, הוא משתייך למסורת הדיבורית — של ויליאמס".

בחוברת בקרתית, פרי-עטו של גלאוקו קאמבון (Glauco Cambon), על "שירה אמריקאית מן הזמן האחרון" (Recent American Poetry, U. of Minnesota, 1962),

יש הכרה במרד נגד השירה ה"אקדמית" וה"מוסדית" (כלומר: הכתובה בידי משוררים השייכים לאוניברסיטאות), אבל הסופר מדגיש שקשה כבר להבדיל בין הקצוות. בכתבו על ריצ'ארד וילבור (Wilbur) הוא מסיים ואומר: "יש גם הכוח של השפה האמריקאית בשיר, ויש גם הדרך המקיפה בה האני' המדבר קולט את המציאות האמריקאית בת־ימינו, ההיסטוריה הקדושה של העבר, והטבע נטול־ההיסטוריה. חכמן זה בן־המאה־העשרים, למרות הכל יש מן הדם של ויטמן בעורקיו". הספר "יללה" של גינסברג נכלל ברשימה הביבליוגרפית של קמבון, ואת התופעה בכללותה הוא מגדיר כ־chaotically adolescent.

כל זה מצד השלילה, פחות או יותר. אבל מצד שני, השירה ב"מערב הפרוע" מוסיפה ופורחת; ואולי המסקנה היחידה שלנו צריכה להיות שארה"ב היא גדולה ורבגונית כדי־כך שמסופן הוא לנסות ולהעמידה על עיקר אחד — ומכאן "מקומיותו" של ויליאמס. מובן שלא המקום או האיזור לבדם מכריעים. תומאס פארקינסון, למשל, עורך הקובץ הנוכח למעלה על ה"ביט", במאמרו "תופעה או דור", מדגיש שלא רק אלה שהזדהו עם הזרם בסן־פראנציסקו הם נגד ה"אקדמיה" — וכן שרובם המכריע של הללו לא נולדו ולא גדלו בקאליפורניה! מצד שני קנת רכסרות (Kenneth Rexroth), ב"מכתב מסן־פראנציסקו" (בחוברת מפורסמת של "אזורגריין רביו" מס. 2, 1957, שהיתה מוקדשת כולה להתפתחות בעיר זו, ועשתה רושם כביר בזמנה), העיד על סן־פראנציסקו: "היא אחת הערים בעולם כולו שקל ביותר לחיות בה. היא הקלה ביותר באמריקה... תמיד נדמה לי כאילו עלי להוציא דרכון כל־אימת שאני עובר את המפרץ לאוקלנד או ברקלי... בניו־יורק אני צריך ללכת לרופא". נראה שבכל־זאת המקום משפיע!

יש תופעה אחת שם במערב המעידה על רציפות המסורת הוויטמנית. עמוקה היא מאד ומסובכת, במובן הנפשי, אבל הנוסח החיצוני שלה הוא הדרישה למגע ישיר ופיזי יותר בין אדם לחברו. "קאמראדו", אמר ויטמן, "זה איננו ספר, מי שנוגע בזה נוגע באדם"; וכן: "גע בי, הגע כפי־ידיך אל גופי בדרך עברי — / אל תירא מפני גופי". (ה"לוקוס קלאסיקוס", המעמיק ביותר לחדור לתסבוכת זו, הוא בחלקים 30—27 של "שירת עצמי").

יש להבין כי פעולות כאלו אצל ויטמן הן לא רק פיזיות כי אם מסמלות גם את הנפש — שהרי "אמרתי שהנשמה אינה יתירה מן הגוף, / ואמרתי שהגוף אינו יתר מן הנשמה". בכל אופן, אולי ביטוי לחשיבותו של נושא זה אצל ויטמן אפשר למצוא בעובדה שויליאמס בתחילת דרכו השתתף בעריכת כתב־עת בשם "מגע" (Contact). הופיעו רק חמש חוברות בשנות 3—1920). הנושא הזה חשוב גם אצל ד. ה. לורנס, וודאי זו אחת הסיבות לכך ששפירא ואחרים רואים בו אחד מאבותיה של השקפת־עולמם.

והנה משנת 1958 מופיע בסאוסוליטו (Sausalito) שבקאליפורניה, בבית־ההוצאה של "אי המלאך" (Angel Island Publications), כתב־עת בשם "מגע", המוגדר כ"מאסף סן־פראנציסקו לספרות, אמנות ורעיונות חדשים". נראה שעצם השם, וגם התוכן,

מוכיחים על קשר ומגע בין ויטמן לסופרי הדור — ומכל־מקום, בין משוררים מסוימים שם רהק במערב, הדוגלים ביחס שהוא עתיק־וחדש כאחד בין אדם לחברו. למשל: בחוברת 13 (כרך ג/ מס. 5) מופיע שיר ארוך של איוון ס. קונל, אחד העורכים, שכבר פירסם שני רומנים, ובעמודו הראשון (ע' 11) אנו קוראים:

נגע בי משהו הרגע! ידו של בן־אדם
נגעה בי! — — אני חולה, ועלי לשכב.

השיר נקרא "רשימות מתוך בקבוק שנמצא על החוף בכרמל" (שם מקום על חופה של קאליפורניה, דרומה לסן־פראנציסקו), ובהרחבה עתירה (אולי יתירה) הוא עוסק בתחומים שבהם (כדברי העורכים) "פרוזה וחרוז, הבדוי והלא־בדוי, המיטפיזיקה והמדע נפגשים".

המאמינים ביחס כזה של מגע ישיר (שהוא בעצם יחס של אהבה) תמיד היו במיעוט, אולי בעיקר בארה"ב, בגלל מסורתה הפוריטאנית. הבה נאמין כי אם גם יתמהמה, בוא יבוא!

ה ע ר ו ת

- Start With the Sun: Studies in Cosmic Poetry. By James E. Miller, Jr., Karl Shapiro, and Bernice Slotte (U. of Nebraska, 1960) ר' 1.
- Selected Essays of William Carlos Williams (1954) ובעיקר: ר' 2.
- "Préface", "Prologue to Kora in Hell" (1920), "Frederico Garcia Lorca", ובעיקר:
- "The Poem as a Field of Action" (1948), "On Measure..." (1954) זוהי ביבליוגרפיה, יחד עם ההערות האישיות של המשורר.
- Roy Harvey Pearce, The Continuity of American Poetry (Princeton, 1961), p. 339 ר' 3.
- Vivienne Koch, William Carlos Williams (New Directions, 1950), ר' 4.
- I Wanted to Write a Poem, by : pp. 12-13. עוד ספר חשוב מאד למעיין הוא:
- William Carlos Williams — The Autobiography of the Works of a Poet, Reported and Edited by Edith Heal (1958)
- זוהי ביבליוגרפיה, יחד עם ההערות האישיות של המשורר.
- Evergreen Review, № 4 (1957), pp. 29-47 פורסמו; ר' 5.
- "Poetry, Violence, and the Trembling Lambs", "Notes Written on 'Finally Recording 'Howl'" ובעיקר:
- שני אלה פורסמו מחדש בספר בעריכתו של
- Thomas Parkinson, A Casebook on the Beat (1961), pp. 24-30.
- (זהו המקור השלם ביותר לקריאה ביצירות ה"תנועה" הזאת ובבקורת עליה).
- הפזונה לשירו ה"נבואי" של בלייק: "אמריקה". ר' 7.

פיטר וירק : געגועים

(לשעה קלה טוב היה להיות מלת "אדם")

א

מקץ שמנת־אלפי שנים בקרב פוכבים,
ערגת־פתאם להדש אוגוסט
סחפתני כאשם על־פני חצי יקום
לשוב אל פוכב־לכת מתק פשדה־קנים,
מקום שלרוחות שם יש נוצות ולנוצות גרון,
מקום שתמונות
פ, כחל" ו"דרום" יכולות לשבר לבך במתק־רמוזים.

ב

מקץ עפעפי־עין שמנה בלבד, לא נשתנה מאום
שם בין הצפרים, אשר עודן יוקדות כשהיו,
בתוך מטר השלכות על נהרות,
שברון־לב הדרום והקחל,
מתק־שדה־קנים של ליל־אוגוסט,
אך רק
האנשים שנו, הם אנשי, כלפי אנשי־שוכחי.

ג

"מקץ מחוזרים שמנה, איך עוד תברכוני בשלום?
היכן סוסי? היכן גבלי?
למה נדמו תפי שלחי־עזים?
צנפו את תהומי, תהום יין־שךך;
עטוני באדרת־הנבואה שלי;
שמי הוא..."
ואז הגיתי המלה האמתית, האבודה, הנוראה.

(תרגום: י. ע.)

גיימס בולדווין: אין איש יודע את שמי

מכתב מן הדרום

הכושים בצפון הצדק אתם כשהם קוראים לדרום "הארץ הישנה". כושי יליד-הצפון הנקלע לדרום נמצא במצב דומה לזה של בן מהגר איטלקי הנקלע לאיטליה, סמוך לפפר בו ראה אביו אור עולם לראשונה. שניהם נמצאים בארצות שאותן לא ראו מעודם, אלא שבהכרח יכירו. הנוף תמיד היה מופר; הדיבור הוא ארכאי, אבל הוא מעורר איזה הד; והוא הדין בהליכותיהם של הבריות, גם אם אין דרכיהם דרכיו. בכל אשר יפנה מוצא החזור את בבואתו שלו. הוא רואה עצמו כפי שהיה, אולי, לפני היולדו; או כאיש שהיה הופך להיות אילו אכן נולד במקום הזה. מזווית משונה באמת רואה הוא את העולם, שבו חיפו אבותיו לבואו, אולי בבית זה עצמו שבו ניצל בדוחק מהילד. רואה הוא, לאמיתו של דבר, את אבות-אבותיו, אשר, בכל מה שהם עושים ובכל מה שהנם, הם מכריזים על זהותו שאין-מנוס-ממנה. והכושי הצפוני בדרום רואה, ויהי-מה שיבקשו הוא עצמו או כל אדם זולתו להאמין, שאבות-אבותיו הם לבנים ושחורים כאחד. הלבנים, בשר-מבשרו, שונאים אותו מטעם זה עצמו. מצד שני, כמעט אין לו שום דרך להצטרף אל עדת השחורים בדרום: שהרי גם הוא וגם העדה הזאת תפוסים לאשליה העצומה שמצבם עלוב יותר ממצבו.

אשליה זו כל-כולה נובעת מן האשליה האמריקאית הגדולה שמצבנו הוא מצב שהאחרים צריכים להתקנא בו: אנו חזקים, ואנו עשירים, אבל כוחנו גורם לנו הרגשה של אי-נוחות ואנו משתמשים בו בחוסר-כשרון מרובה. התוצאה העיקרית של רווחתנו החמרית היתה שקהו שיני הבנים. לילא היינו אנו עצמנו חובבים כל-כך את האשליה הזאת, כי עתה אולי היטבנו להבין את עצמנו ואת העמים האחרים, אף גם יכולנו לעזור להם להבין אותנו. לעתים קרובות מאד אני נפתה להאמין כי אשליה זו היא כל מה שנתר מן החלום הגדול שהיה אמור להתממש באמריקה; אם כך הדבר ואם אין הוא כך, ודאי כי אשליה זו מונעת אותנו מלהפוך את אמריקה למה שאנו רוצים שתהיה, לדברינו.

אבל הבה נניח לפי-שעה להשערות החתרניות האלו. בסתיו של אשתקד ריחף המטוס שלי מעל לאדמתה האדומה-הכחולה של ג'ורג'יה. הייתי בן למעלה משלושים, ומעולם עדיין לא ראיתי את הארץ הזאת. הסמכתי פרצופי אל החלון והייתי מתבונן באדמה הקרבה והולכת; לא ארכה השעה והיינו ממש מעל לצמרות העצים. לא יכולתי להתחמק מן ההירהור שהאדמה הזאת קנתה לה את צבעה מן הדם שנטף מן העצים האלה. רוחי נתמלאה ציור של איש שחור, אולי צעיר ממני, או בן גילי שלי, כשהוא תלוי על עץ, בעוד אנשים לבנים מתבוננים בו וקוצצים את זכרותו ממנו בספין. אבי ודאי ראה מראות כאלה — זקן היה מאד במותו — או שמע עליהם, או שנעצה בו הסכנה הזאת. המשורר הכושי שאתו שוחחתי בווינגטון, צעיר הרבה יותר מאבי,

קשיש אולי בעשרים שנה ממני, זכר דברים כאלה בבהירות רבה מאד. סיפור ארוך היה בפיו לספרו, והוא יעץ לי לחזור במחשבתי אל הימים ההם כאמצעי לייצוב הנשמה. היה עלי לזכור כי הזמן עבר, גם אם לא הצליח לעשות דברים אחרים, כי המצב, בין אם השתפר ובין אם לא, ודאי ששוב אינו מה שהיה. היה עלי לזכור שהכושים של הדרום סבלו דברים שאין אני יכול לציירם לעצמי בדמיוני; אבל דבר זה ודאי אינו נחשב לי חסרון גדול כל-כך, שהרי הם ברור שלא יכלו לצייר לעצמם בדמיונם מה עותד להם בהארלם. זכרתי את משפט סקוטסבורו, שאחריו עקבתי בילדותי. זכרתי את אנג'לו הרנדון ותמהתי, שוב, מה עלתה בגורלו. זכרתי את החייל במדים שאיש לבן עיור אותו בגודל חמתו, מיד לאחר מלחמת-העולם השניה. היו הרבה מקרים כאלה אחרי המלחמה הראשונה, וזו היתה אחת הסיבות שבגללן נולדתי בהארלם. זכרתי את וילי מקגי, את אמת טיל, ואת האחרים. אחי הצעירים ממני ביקרו בשארלוט קיבלתי גם מושג-מה מכוונתו של הדרום בביטוי "שהות להסתגל". האגודה באטלנטה שנים אחדות קודם. זכרתי מה שסיפרו לי על כך. אחד מאחי, לבוש מדים, קצין לבן שיבר את שיניו הקדמיות. זכרתי את אמי כשהיא מספרת לי איך בכתה והתפללה ובנשיקותיה ניסתה לעקור את הארס מלב בנה המלא מרירות עד-להתאבדות. (היא גם הצליחה בכך; רק האלוהים יודע מה היו הרגשותיה שלה עצמה, היא שאביה ואחיה חיו ומתו כאן למטה). זכרתי את עצמי בעודי נער קטן מאד, שכבר כה מר היה בי לבבי על שבעת-האמונים למדינה עד שבדוחק יכולתי להוציאה מפני ומעולם, מעולם לא האמנתי בה.

הקצרה, רחוק הייתי מרחק דור אחד בלבד מן הדרום, שעתה היה תקוף עויית חדשה עקב השאלה אם ילדים שחורים יש להם אותן זכויות לחינוך, או אותם כשרונות לחינוך, כילדיהם של לבנים. זוהי מחלוקת שטותית עד כדי פשע, שאינה הולמת כלל את האומה הזאת; והיא מנוהלת, באי-יושר גמור, על-ידי אנשים הנטולים השכלה לגמרי. (אין אנו נותנים אמון באנשים משכילים, ולעתים רחוקות, אהה, אנו מקימים אותם מתוכנו, משום שאין אנו נותנים אמון באי-תלותה של הרוח, שרק היא לבדה מאפשרת השכלה לאמיתה). אנשים משכילים, מבני כל צבע שהוא, נדירים הם כל-כך עד שבלי ספק אחד מתפקידיה הראשונים של אומה הוא לפתוח את כל בתי-הספרה לכל אזרחיה. אבל המחלוקת בעצם אין לה שום שייכות להשכלה, כפי שידוע לאחדים מחסרי-ההשכלה המובהקים, יש לה שייכות לכוח פוליטי, ויש לה שייכות למין. וזוהי אומה אשר, לגודל המזל הרע, מעט מאד היא יודעת על שני אלה.

העיר אטלנטה, לפי רשימותי, היא "גדולה, מפורדת לגמרי, רחבת-ידיים; מספר האוכלוסים נקוב בשש-מאות אלף — אם אתה נשאר בגבולות העיר, או מיליון — אם אתה חורג מתוכם. הכושים — 25 עד 30 אחוז מן האוכלוסים. יחסי הגזעים, בפועל, אפשר לתארם כהוגנים, בהתחשב בכך שזוהי מדינת ג'ורג'יה. עיר תעשייתית גדלה. יחסי הגזעים מנוהלים על-ידי ראש העיר ומעמד בינוני כושי חזק למדי. דבר זה פועל בעיקר בשטחי הפשרה והוויתורים ומעטה מאד השפעתו על רוב-רובם של האוכלוסים הכושים, ואין לו כל השפעה שהיא על שאר חלקי המדינה. שום מיזוג, לא

בכוח ולא בפועל". כן גם נדמה היה לי שהכושים באטלנטה הם "כושים עירוניים בבירור רב" — דומה היה שהם סבלנים פחות מאחיהם הכפריים, מסופנים יותר, או לפחות עשויים להפתיע יותר. וכן: "ראיתי שכונה אחת כושית עשירה, נחמדה מאד, אך רחובה בלתי-סלול... השכונה שבה אני מתגורר כל-כולה בתי-עץ בדרגות שונות של עזובה והזנחה, שבהם דרות שתיים ושלש משפחות, שתכופות הן שותפות לבית-שימוש אחד-יחיד". אטלנטה יש בה אחוז גדול של כושים שהם בעלי בתיים שלהם, וקיומם, על-כל-פנים כפי הנראה לעין, אינו תלוי בעולם הלבן. ערי הדרום מתיחסות בחשדנות למעמד הזה והן עושות כל מה שביכולתן כדי למנוע את הופעתו. אבל זהו מעמד שתועלת מסוימת בצדו בכרכי הדרום. לאמיתו של דבר יש מלחמה סמויה בין כרכי הדרום לערי הדרום — כלומר, בין הכרך למדינה — ועל כך עוד נעמוד בהמשך הדברים. ליטל-רוק היא דוגמה מבשרת-רעה לזאת ומסתבר — בעצם ודאי הוא — שעוד נראה הרבה והרבה דוגמות כאלו עד שיחלוף המשבר הנוכחי.

לפני הגיעי לאטלנטה עשיתי ימים אחדים בעיר שארלוט שבצפון-קארולינה. זוהי עיר בורגנית, פרסביטריאנית, נחמדה — אם ערים חביבות עליך — ומבחינה חברתית היא מסוגרת כל-כך עד שכמעט אין בה מסעדה אחת הגונה. הוגד לי שהכושים כאן אינם מקבלים רשיונות אפילו להיעשות חשמלאים או שרברבים. הוגד לי גם, פעמים אחדות, מפני לבנים, ש"יחסי הגזעים" כאן מצוינים. לא הצלחתי למצוא אפילו כושי אחד שיסכים עם אמירה זו, והוא הדין בדרך-כלל גם בנוגע ל"יחסי הגזעים" בארץ הזאת. שארלוט, עיר בת 165,000 נפש, היתה שרויה בתסיסה כשהייתי שם הואיל ומתוך 50,000 הכושים שבה נשלחו ארבעה לבתי-ספר שקודם לכן היו לבנים-טהורים. אחד לכל בית-ספר. לאמיתו של דבר הרי בשעה שהגעתי שמה היו רק שלושה דורותי קאונטס, בתו של כוהן פרסביטריאני, הסתלקה מהארדינג'היי לאחר שימים אחדים היה האספסוף רוגם אותה באבנים ויורק עליה — "הרוק", סיפרה לי אשה אחת, "היה ניגר משולי שמלתה של דורותי". סיפרו לי שפמה תלמידים לבנים פנו אל מיס קאונטס והתחננו לפניה שתחזיק מעמד עד הסוף. הארי גולדן, עורך ה"קארולינה איוראלייט", חיוה את הדעה שה"יסוד האספסופי" לא היה ממיט חרפה שפזאת על העיר ועל האומה אילו ליוו אחדים מאנשי-העסקים החשובים של העיר בכבודם-ובעצמם את מיס קאונטס לבית-הספר.

ראיתי את בתי-הספר הכושיים בשארלוט, בקרנות הרחובות ראיתי אחדים מבוגריהם, וקראתי על אחרים שנדונו לעבודת-פרך. כך התישבה לי החידה מהו דבר זה המניע הורים כושיים לשלוח את ילדיהם אל מול המונים משושים. אנשים לבנים אינם מבינים זאת מפני שאינם יודעים, ואינם רוצים לדעת, כי הברירה הנגדית למסה הזאת אינה אלא מסה הנמשכת כל החיים. אותם הורים כושיים המבלים את ימיהם כשהם חרדים לילדיהם, ושאר עותותיהם מתפללים הם שלא יהיו ילדיהם נזוקים יותר מדי בתוכם פנימה, אינם עושים זאת מתוך איזה "אידיאליים" או "השקפות" או משום שהם אחוזים תשוקה נשחתת לשלוח את ילדיהם למקום שבו "אינם רצויים". הם עושים זאת מפני שרצונם שיקבל הילד את החינוך שיאפשר לו להביס את הסביבה המחניקה שבה הם

רואים ילדים רבים כל־כך הולכים לטמיון, דבר־יוס־ביומו — אולי גם להימלט ממנה, ואולי אפילו לסייע באחד הימים לחיסולה.

דבר זה ודאי שאיננו מטרתם של רוב בתי־הספר הכושיים, ועוד פחות מכך הוא פּרָם. קשה הוא למדי — השמיים עדים — אפילו במסיבות המוצלחות ביותר, לקנות השכלה בארץ הזאת. מדי שנה מסיימים את בתי־הספר ילדים לבנים שאינם יודעים לא קרוא, לא כתוב ולא חשוב, והם שרויים במצב של בורות תהומית שאין כמוה ביחס לעולם שמסביבם. אבל לפחות לבנים הם. הם שוגים באשליה — שהואיל והינכם גרוע כל־כך יש בה לפעמים עקשנות קטלנית — שיכולים הם לעשות כל מה שלבם חפץ. אולי זהו בדיוק הדבר שאותו הם עושים, ואם כך הוא הרי כולנו אין טוב לנו מלכרוע ברך בתפילה.

נראה בעליל כי רמת החינוך הכושי נמוכה עוד יותר מן הרמה הכללית. הרמה הכללית היא נמוכה שפן, כפי שאמרת, האמריקאים הוגים כבוד מועט כל־כך למאמץ אינטלקטואלי אמיתי. הרמה הכושית נמוכה מפני שחינוכם של הכושים מתנהל, ונעוד להתמיד, בחברה מופרדת. דבר זה הוא הגורם בראש־וראשונה, ובלי שים לב לגודל הסכום שהדרום מתימר להוציא על בתי־ספר כושיים, דמורליזציה גמורה. הוא יוצר מצב שבו עד־מהרה ידו של המורה הכושי קצרה ממש כשל תלמידיו. (יש יוצאים־מן־הכלל בקרב המורים, כמו שיש כאלה בקרב התלמידים, אבל, בייחוד בארץ הזאת, בתי־ספר לא נבנו בשביל היוצאים־מן־הכלל. ואף כי לעתים קרובות דומה כי אנשים לבנים מצפים לכך שיהיו הכושים מעמידים רק יוצאים־מן־הכלל, הרי העובדה עומדת בעינה שבעצם הכושים דומים בדיוק לכל זולתם. קצת מהם יוצאים־מן־הכלל, ורובם אינם כן).

המורים אחראים לפני המנהל הכושי, שמרותו על המורים מוחלטת אלא שלגבי ועד־ההורים מרותו זעומה. אשר למנהל הזה, הוא הגיע לשיא הקריירה שלו; אכן, רק לעתים רחוקות יוכל להגביה עוד יותר. רשאי הוא לשאת עניין לקיצבת זיקנתו, ובינתיים הוא מתנחם בהשתייכותו ל"כושים מן המעמד הטוב". מעמד זה כולל רק מעטים מתלמידיו, אם הוא כוללם בכלל, ובשום פנים לא את כל מוריו. המורים, כל זמן שהם נשארים ברשת־החינוך הזאת — וודאי הוא שאין להם ברירות הרבה — יכולים לשאוף רק להיעשות מנהלים באחד הימים. הואיל ולא כולם יזכו לכך, הרי חלק הגון מן המרץ שהיו צריכים להשקיעו במקצועם מתבזבז בתחרות המרה הרגילה, חסרת־השחר. העולם הלבן משלם להם שכר זעום, מתעלל בהם ויורד לחייהם יום־יום; ואפשר בהחלט להבין שבתוך זמן קצר מאד הם מגיעים לידי כך שאינם יכולים לשאת את מראה פניהם של תלמידיהם. הילדים יודעים זאת; קשה לרמות עולי־ימים. יודעים הם גם מדוע הם הולכים לבנין צפון־ומצופף, בלה מיושן, לכיתות גדולות כל־כך שבהן אפילו התלמיד הקשוב ביותר והמורה המחונן ביותר אינם יכולים אלא לחוש עצמם טובעים לאט־לאט בים של אזלת־יד כללית.

לפיכך אין לתמוה על כך שבדוריי האלימות של גיל ההתבגרות, כשהם מזדמנים בתוך כלוב שכזה, גובים את המס שלהם מדי שנה, משלחים ילדות לבתי־היולדות

וילדים לחוצות. אין מקום לתמוה על שיום אחד מחליט נער שאם כל הלימודים האלה סופם מכשירים אותו רק להיות סבל או נער-מעלית — או להיות כמורה שלו — הרי, באמת, מוטב שיילך הכל לעזאזל. וכך הם יוצאים לדרך, שטופי מרידות שעליה ישתדלו לכסות כל ימיהם — מאמץ בלתי-פוסק המשלים את אבדנם החרוץ. הם הפוכים להיות מתרפסים או פושעים או לא-יוצלחים, הכושים האלה שההפרדה הגזעית העמידתם ואשר הדרום משתמש בהם כדי להוכיח את צדקת ההפרדה.

בשארלוט קיבלתי גם מושג-מה מכוונתו של הדרום בביטוי "שהות להסתגל". האגודה הכושית הכל-ארצית לשוויון-זכויות מנסה היתה משך שש שנים לפני "יום-ב' השחור" להניע את אבות-העיר לכבד את חוק ה"נפרדים אך שווים" ולעשות משהו ביחס למצב בבתי-הספר הכושיים. שום דבר לא נעשה. לאחר "יום-ב' השחור" התחננה שארלוט ל"שהות": ובשהות הזאת השתמשה כדי לטפס עצות משפטיות וחוקיות שנועדו להגשים מיוזג מועט ככל האפשר משך תקופה ארוכה ככל האפשר. באוגוסט 1955 השמיע המושל הוג'ס בראדיו הצעה שהכושים יפרידו את עצמם מרצונם החפשי — לטובת שני הגזעים, כפי שניסח זאת. דומה היה כי הצעה מתונה זו לא השפיעה על הכושים, והקר-קלוקס-קלאן חזר והופיע בנפות הארץ ועדיין היה פעיל בהן בשעת צאתי. אין ספק שפעילים גם הנערים בחבורות הנדונים-לפרך.

אבל "שארלוט", אמרו לי, "איננה הדרום". אמרו לי: "עדיין לא ראתי את הדרום". נדמה היה לי כי שארלוט דרומית דיה-צורך בשבילי, אך למעשה צדקו האנשים בשארלוט. אחת הסיבות לכך היא שהדרום איננו מבנה מונוליתי ככל שהוא נראה מן הצפון אלא חבל-ארץ רב-פנים ומפוצל ביותר. הוא דבק במיתוס של עברו, אך בינתיים הוא משתנה ללא רחם בכוחו של הווה שאין בו מאומה מן המיתוס: הרגליו וחשבון-תועלתו מתרוצצים ביניהם. כל אדם בדרום מרגיש בכך, ומשום כך יש בהלה כזאת מתחת וחוסר-אונים כזה למעלה.

יש לומר גם שהמבנה הגזעי בדרום אינו נבדל ביותר מן המבנה הגזעי בצפון, מפחינתו של כושי. התווית היא המבלבלת את היוצרות, לא הרוח. ההפרדה היא בלתי-רשמית בצפון ורשמית בדרום, הבדל מכריע שבכל-זאת אין בו כדי להקל ממנת-גורלם של רוב הכושים הצפוניים...

ואולם אטלנטה היא הדרום. היא הדרום במונן זה שיש לה היסטוריה בין-גזעית מרה מאד. דבר זה חרות בקלסטר-פניהם של הבריות והוא מוחש באוויר. בפרוריה של אטלנטה חשתי בפעם הראשונה עד כמה הנוף הדרומי — העצים, הדממה, החום הניגרי, והעובדה שתמיד דומה עליך שאתה עובר מרחקים גדולים — כמו נועד לאלימות, כמו הוא מחייבה כמעט. מה היצרים שאי-אפשר לקרוא להם דרוו בדרך אפלה בלילה דרומי! דומה כאילו הכל חושני כלי-כך, עורג כל-כך, וחשאי כלי-כך. כאן אפשר להוציא תשוקה לפועל; מעל לגדר הזאת, מאחרי העץ ההוא, בחושך, שם; ואיש לא יראה, איש לא יידע לעולם, רק הלילה מתבונן, והלילה לתשוקה גוצר. הפרוטסטנטיות איננה הדת הנכונה לאנשים באקלימים שפאלה; האומה האמריקאית היא אולי האחרונה בה יש מקום לאקלים שפזה. בלילה הדרומי דומה כאילו ייתכן

הכל, הפיסופים החבויים והמודחקים ביותר; אבל אחרי־כן בא היום הדרומי, והוא קשה ומחוצף ככל שהיה הלילה רך ואפל. הוא מוציא לאור־עולם מה שנעשה במחשך. כד. או כיוצא בכך, ודאי נראו הדברים לאותם אנשים שהפכו את האיזור למה שהנו כיום, ודאי הכאיב להם הדבר עד מאד. האדון שהזדווג עם שפחתו ודאי ראה בבוקר את אשמתו בעיניה המימיות של זוגתו. וזוגתו ראתה את ילדיו במשפנות העבדים, ראתה איך פילגשו, הנערה השחורה החושנית־למראָה, מסתכלת בה — אשה, אחרי הכל, ואולי חושנית לא הרבה פחות, אבל לבנה. העלם, שאותו היניקה וגידלה הכושיה השחורה, שזרעותיה הכילו אז את תמצית החום והאהבה והתשוקה, ואשר עדיין הוא עומד כנדהם נוכח איסורי הטאבו הנוראים שהוצבו בינו לבין יוצא־הלציה, ודאי תמה, אחרי נסיונו הראשון בבשר שחור, היכן, תחת השמיים היוקדים, יוכל להיסתר. והאיש הלבן ודאי ראה את אשמתו כתובה באיזה מקום אחר, ראה אותה כל הזמן, אף אם לא היה חטאו אלא התאנה בלבד, אף אם לא התבטא חטאו אלא בכוחו וביכלתו: הוא ראה אותו בעיניו של האיש השחור. אפשר שלא גזל את אשתו, אבל בוודאי גזל את חירותו — האיש השחור הזה, שגוף לו כגופו, ויצרים כיצריו, ויופי לו גס יותר, ארוטי יותר. כמה פעמים זרחה השמש הדרומית ומצאה אותו איש שחור, כרות־זכרות, תלוי על עץ!

זקן שחור באטלנטה הוא אשר הציץ לתוך עיני והוליכני אל האוטובוס ה"מפורד" הראשון שלי. זמן רב חשבתי על אותו איש. מעולם לא שבתי לראותו. אינני יכול לתאר את המבט אשר הוחלף בינינו כאשר שאלתיו בדבר כיוון זה או אחר, אך הוא הזכיר לי מיד את פסוקו של שקספיר: "הזקנים־מפל הרבו נשוא מכל". הוא הזכיר לי את ה"בלוז": "והנה, כשאשה מתחילה להתעצב, אלוהים, היא שומטת ראשה ובוכה, אבל כשגבר מתחיל להתעצב, אלוהים, הוא חוטף רכבת ונוסע". לפתע נתחוויר לי מה טעם היו האנשים האלה קופצים לעתים קרובות כל־כך על רכבות־משא עם רדת שמש־הערב, ואולי מפני שעולה הייתי לאוטובוס מפורד, ומשום שתמה הייתי איך נשאו הכושים משך ימים כה רבים את ההשפלה הזאת ואחרות מלבדה, אולי משום כך כה נחרת האיש הזה בזכרוני. נדמה היה שהוא יודע מה אני מרגיש. עיניו כמו הביעו שרגשותיהם שהיו רגשותיו, בדרגת־לחץ גבוהה הרבה יותר, כל ימי־חייו. אך עיני לעולם לא תראינה את הגיהנום אשר ראו עיניו. וגיהנום זה התבטא פשוט בכך שמעודו לא היה שום דבר שייך לו — לא אשתו, לא ביתו, לא ילדיו, שום דבר שכוחם של לבנים אינו יכול לקחתו ממנו בכל רגע. זה פירושו של פאטרנאליזם. וכל שאר העת אשר עשיתי בדרום התבוננתי בעיניהם של זקנים שחורים.

הכושים האמידים של אטלנטה לעולם אינם נוסעים באוטובוסים, כי לכולם יש מכוניות. השכונה בה הם גרים מרוחקת מאד משכונת הכושים העניים. הם בעלים על בתיהם שלהם, או לפחות משלמים הם בעדם. במכונית שלהם הם יוצאים לעבודה וחוזרים ממנה, והם עורכים מסיבות־קוקטייל וסעודות־ערב זה עם זה. רואים הם מעט מאד מן העולם הלבן; אבל הם מנותקים גם מן העולם השחור.

והנה, מובן, אמירה אחרונה זו איננה אמיתית כלשונה. המורים מלמדים כושים, עורכי־הדין מסנגרים עליהם. הכהנים מטיפים להם וקוברים אותם, ואחרים מבטחים את חייהם, עוקרים את שיניהם, ומרפאים את תחלואיהם. כמה מעורכי־הדין משתפים פעולה עם האגודה למניעת אפליה ועוזרים לגלגל משפטי־בוחרן בבתי־הדין. (דבר זה, אגב, מזים לפחות את האשמת ה"קיצוניות" שהוטחה לעתים קרובות כל־כך נגד ארגון זה, שהרי מאמצים משפטיים שכאלה מצריכים שקידה וסבלנות שאין כדוגמתן). הרבה מן המורים עמלים קשה מאד כדי לחזק את המוראל של תלמידיהם ולהכשירם לתפקידיהם החדשים; אלה שאתם נפגשתי גם לא השלו עצמם באשר למשטר המשוקץ שבמסגרתו הם עובדים. לכן כשאני אומר שהם מנותקים מן העולם השחור אין אני מלגלג — ובאמת ספק אם יש לי בכלל זכות לכך. אני מדבר על עמדתם כמעמד — אם הם מעמד — ועל תפקידם במבנה חברתי מורכב ורעוע מאד.

העשירים שבכושים מועילים מאד, ברגע זה, לאדמיניסטרציה של העיר אטלנטה, שכן מסמלים הם כאן לפחות את הפוטנציאל של שיגרושיח בין־גזעי. העובדה שביטוי זה הוא לשון סג־נהור, באטלנטה כמו גם בשאר מקומות, דבר זה מתברר כשאתה נותן דעתך מה מועט־להדהים הוא מה שנמסר בשיגרושיח בין הגזעים בכל הדורות האלה. הדבר שאליו הביטוי מתיחס כמעט תמיד הוא העובדה שבזמן נתון ובמקום נתון קולותיהם של הכושים ערכם מספיק לאלץ את הפוליטיקאים להתמקח עליו. הביטוי "שיגרושיח בין־גזעי" מתיחס גם לכך שאטלנטה באמת גדלה ופורחת, ומפני שהיא רוצה להעשיר עוד יותר — רוצה היתה למנוע התנגשויות המפירות את הסדר, מברירות משקיעים ומאפשרות למשפטי־בוחרן, שבהם העיר אטלנטה סופה שתפסיד, להגיע לבתי־הדין. משעה שיקרה דבר כזה, ובאחד הימים ודאי שיקרה, תיחלץ מדינת ג'ורג'יה למלחמה והנהלתה הנוכחית של העיר תודח מן השלטון. לא פגשתי נפש באטלנטה (מובן שלא פגשתי אף אחד מחבריה של מועצת־האזרחים־הלבנים, על־כל־פנים — לא לשם שיחה) שלא התפללה לכך שראש־העיר הנוכחי ייבחר מחדש.

לא שאהוב היה במיוחד, אבל האדמיניסטרציה שלו היא המונעת את השואה. והנה דבר זה מעמיד את הכושים העשירים של אטלנטה במצב איום באמת. אף כי גם הם וגם ראש־העיר שוקדים בכל מאוּדם לשמור על הסדר, הרי מטרותיהם ומטרותיו אינן זהות — ואינן יכולות להיות כך. רבים מאותם עורכי־דין שוקדים יומם ולילה על משפטי־בוחרן שראש־העיר משתדל כמיטב יכולתו למנוע מהגיע אל בית־הדין. המורים מוציאים את יום־עבודתם על נסיונות לעקור מתלמידיהם — ולא נגזים אם נאמר: מעצמם — אותם הרגלים של נחיתות שהם אחת מאבגי־הפינה העיקריות של ההפרדה כפי שהיא נוהגת בדרום. רבים מן ההורים מקשיבים לנאומים מפי אנשים כגון הסנאטור ראסל ואחרי־כן שוב אינם יכולים להירדם על משכבם בלילות. נמצאים הם במצב יוצא־דופן שבו הם נאלצים לפעול למען חורבנו של כל אשר רכשו במחיר כה יקר — בתיאם, נוחותם, בטחון ילדיהם. אבל בטחונם של ילדיהם הוא יחסי בלבד: הרי זה כל מה שפוחם היחסי כמעמד הקנה להם עד כה; ולאמיתו של דבר אין הם בטוחים כל זמן שרוב־רובם של הכושים באטלנטה חיים

בחשיכה שכזאת. בכל לילה שהוא, באותו חלק אחר של העיר, עלול שוטר להפליא מכותיו של כושי אחד יותר מדי, או שאיזה כושי או איזה לבן עלולים פשוט לצאת מכליהם. די בכך בלבד לטרף את דעתה של עיר אשר שיווי-משקלה עדין כל-כך. והאי אשר עליו בנו הכושים האלה את בתיהם הנאים פשוט ייעלם.

דבר זה אינו מכוזן כלל לטובת האינטרסים של אטלנטה, וכמעט הכל יודעים זאת שם. אם יניחו לה לנפשה, אפשר שתגיע העיר בלב-ולב לכלל פשרות המכוונות להפחית את המתרחקות ולהעלות את רמתם של חיי הכושים, אבל אין מניחים לה לנפשה; היא שייכת למדינת ג'ורג'יה. הקול הכושי אין לו כוח במדינה, והמושל של ג'ורג'יה — אותו "אדם ממדרגה שלישית", כפי שקוראים לו בני אטלנטה — מפיך הון פוליטי גדול יותר מהחזקת הכושים במקומם. כאשר ניסו ששה כוהנים כושיים ליצור מקרה-בוזח בהתעלמם מתקנות-ההפרדה באוטובוסים, היה המושל מוכן להכריז על משטר צבאי ולהחזיק את הכוהנים במעצר מבודד. ראש-העיר הוא אשר מנע זאת, הוא שאי-כה השתיק כל פירסום, נהג עם הכוהנים בכל סימני הכבוד שלמראית-עין, ולשפתו היא המונעת את התיק מלהגיע לביתי-הדין. ועליכם לזכור כי מושל ארקאנסו, בחתירת-טירוף לשלטון פוליטי, הוא שחולל את המשבר בליטל-רוק — כנגד רצונם של רוב אזרחיה, וכנגד רצונו של ראש-העיר.

המלחמה הזאת בין ערי הדרום למדינותיו היא בעלת חשיבות עליונה, לא לדרום לבדו אלא גם לאומה כולה. במדינות-הדרום עדיין שולטים במידה רבה מאד אנשים שחיהם הפוליטיים — לפחות במידה שהם מסוגלים לצייר לעצמם את החיים או את הפוליטיקה — תלויים ביושבי האזורים הכפריים. אכן, אולי יהיה זה מכובד יותר לנסות ולהנחות את האנשים האלה לצאת ממכאובם ומפערותם ולא לכלאם בתוכם ביתר-תוקף; אבל יש להודות שמלאכה קשה היא לנסות להגיד לבני-אדם את האמת, וברור כי רוב הפוליטיקאים הדרומיים אין להם כוונה לנסות בכך. עמדתם של אנשים אלה בהכרח רק תגביר את המרי הפושי, שפבר אינו יודע הפוגה, ועמדה זו ודאי בהחלט שבמוקדם או במאוחר תביא לידי צרות קשות בערים. כאשר תפרוץ מהומה גזעית באטלנטה הרי לא תתפשט לבירמינגם בלבד, למשל. (בירמינגם היא עיר נדונה-לאבדן). התלאה תתפשט לכל מרכז עירוני גדול ברחבי הארץ אשר בו אוכלוסיה כושית ניכרת. ואין זה רק משום שהקשרים בין הכושים הצפוניים והדרומיים עודם הדוקים מאד, הרי זה משום שהאומה, האומה כולה, בילתה מאה שנים בהשתמטה משאלת מקומו של האדם השחור בתוכה.

אין אפילו צל של ספק כי אמנם גרם דבר זה דברים נוראים לשחורים. "המיזוג" אמר לי כושי בהיר מאד באלאבאמה, "תמיד פעל יפה מאד בדרום, אחרי שקיעת השמש". "הזיווג הוא זיווג-תערובת", אמר לי כושי אהר, "רק אם גבר שחור מעורב בענין". והנה, שוחחתי עם הרבה ליברלים דרומיים שעושים היו כמיטב יכולתם להגשמת המיזוג בדרום, אבל כמעט שלא פגשתי אפילו בדרומי אחד שלא ביכה את הסדר הישן החולף, הם גם כנים היו בתכלית, ובתוך מגבלותיהם היה הצדק אתם. הם סיפרו לי סיפורים על מסירות-נפש וגבורה שהצמיח הסדר הישן — ואשר עתה

לא תשובנה עוד לעולם. אבל הזקנים השחורים שבהם הסתכלתי שם למטה — אותם שחורים עצמם שאהובים היו על הליברל הדרומי; אשר למענם היה הליברל הדרומי — ולא הליברל בלבד — מוכן ומזומן, עד כה, לקבל עליו אי-נוחות מרובה וסכנות הרבה — הם לא בכו. בני-אדם אינם אוהבים להיות מוגנים, דבר זה מדלדל ומסרס אותם. זה הדבר הידוע לאנשים שחורים, זו המציאות שעליה נתגדלו; זה הדבר שהלבנים אינם רוצים לדעתו. לא נעים הוא להיות אב ולהיות תלוי בסופו של דבר בתקפו ובטוב-לבו של איזה אדם אחר באשר לרווחת ביתך.

אבל מה גרמה לאומה התחמקות זו מן האנושי אשר בפושי — דבר זה אינו ידוע כל-כך. הדבר שמבחינתי הוא מפליא באמת בדרום היה הפאראדוקס האיום הזה, שהשחורים חזקים יותר מן הלבנים. אינני יודע איך הגיעו לכך, אך ודאי יש לכך איזו שייכות לאותה היסטוריה שעדיין לא נכתבה של האשה הכושית. סיפומו של דבר הוא שהאומה הוציאה חלק גדול מזמנה ומרצה בהעלימה עיניה מאחת העובדות העיקריות שבחייה. התחמקות זו מראות את המציאות עין-בעין ממעטת את דמותה של אומה כמו שהיא ממעטת את דמותו של אדם, ואפשר לתארה רק כבלתי-גברית. וממש כמו שהדרום מדמה לעצמו שהוא "יודע" את הכושי, ממש כך הצפון מדמה לעצמו כי הוא אשר הוציאו לחפשי. שני המחנות הולכים שולל. חירות האדם היא דבר מורכב, קשה — ופרטי. אם יכולים אנו להמשיל את החיים לכבשן, לרגע אחד, הרי החירות היא האש המכלה את האשליה. כל בדיקה ישרה של החיים הלאומיים מוכיחה מה-רחוקים הננו מאותה רמה של חירות-אנוש אשר בה התחלנו. כדי להחזיר את הרמה הזאת צריך שכל אדם האוהב את הארץ הזאת יביט היטב בעצמו, שפן המפעלים הגדולים ביותר חייבים להתחיל באיזה מקום שהוא, ותמיד תחילתם ביחיד. אם אין אנו מסוגלים לבדיקה הזאת, הרי אפשר עדיין שניעשה אחד הכשלונות המובהקים והמונומנטליים ביותר בדברי-ימי האומות.

דן וייקפילד: נצרות נוצצת

בעיניה הניבטות קדימה של הדת בת־זמננו (שתכופות ביותר הן נעוצות במראָה אשר לפנים ולא באשר ממעל) הגדול בחטאים הוא "לפגר אחרי רוח הזמן". דרשותיו של נורמן וינסנט פיל מדברות על אנשי־העסקים של ארה"ב יותר מאשר על נביאי התנ"ך, וכוהן אחד ממדינות־המזרח של ארה"ב הקדיש לא מפבר את דרשת יום־א' שלו לנושא בוחן־קרבוכליות: "האם יגיע ג'קי גליסון למלכות־השמיים?" כתבה ב"לייף", על הסיבות שבגללן כוהני־הדת שלנו "מתפרקים" מבחינה נפשית, מגלה שהם ממיתים את עצמם בהשתדלותם שלא לפגר. בתקופה שהוחש קצבה על־ידי הנס של אמצעי־ההתקשורת ההמוניים, ה"מצליחים" ביותר במנהיגים הדתיים החדשים אימצו להם את הסיסמה הישנה: "אם אינך יכול לנצחם, הצטרף אליהם". ברשימת רבי־המכר של ה"טיימס" מופיע הרמן ווק כחגב לעומת ענקים כגון ספריהם של פיל וסמיילי בלאנטון, ואם הבישוף שין אינו נוקף אצבע לגרש את אנשי "טרנדקס" מבית־המקדש, הרי זה מובן בהחלט. מעמדו בסולם כוכבי־הטלביזיה הופך אותו לקנאתם של קומיקאים רבים.

התיעוש הזה של הנצרות כיום הגיע לציון־דרך נוסף עם פירסומו של כתב־עת מתודיסטי חדש — Together (יהד). לאחר שההזמנות קודם־ההופעה עלו מ־600,000 ל־700,000 עקב שוועתם של קולות חרדים שרצו להשיג את "טוגדר", ונוכח הציפיה הבוטחת לתפוצה של 1,000,000 לפחות בתחילת שנה זו, הרי מצוי בידי המתודיסטים הדבר ה"חם" ביותר בעולם המו"לות מאז החל "פלייבוי" בעלייתו. שעה ש"קולייר'ס", "וומנ'ס הום קומפניון" ו"טאון ג'ורנל" מתקפלים היו בפאתי הדרך בימי־השקיעה של 1956, היה בידי בית־ההוצאה המתודיסטי למסור על "השנה הגדולה ביותר" בתולדותיה, אגב עלייה של 6.91 אחוזים בהכנסה ניטו ושיא מוחלט בהפצה של "ספרות בתיהספר הכנסיתיים", שהגיעה כדי 6,813,956. על המסד הבטוח הזה נכֻנו הדפים הנוצצים והססגוניים של "טוגדר", אשר, "אם תכניס כל כנסיה מתודיסטית בתקציבה השנתי חתימה בסך 2 דולרים לכל משפחה שבפנסקיה... יגיע לתפוצה של שלושה מיליונים בקירוב". סוכני המו"לות של הכנסיה המתודיסטית, שני אדונים אשר שמותיהם (לאביק פירס וג', אדגר וושאבו) הם על טהרת סינקלר לואיס — ממש כמעולם — קבעו במאמר הראשי שלהם כי "תקוותנו ותפילתנו היא כי ייעשה הדבר הזה".

יש נוצרים אחרים, כולל מתודיסטים, שאינם שותפים לרגשות האלה. ההתנגדות המתודיסטית העיקרית ל"טוגדר" באה מצד עורכים מתודיסטיים אחרים, באמצעות איגוד־העתונים־המתודיסטי, שהביע "מורת־רוח עזה" מפתב־העת החדש ותהה אם אמנם מן הראוי הוא שתוציא הכנסיה כתב־עת "חילוני" כל־כך בטבעו.

הרבה אנשים מבחוץ, שהתרשמו ממעשיה הטובים של הפנסיה המתודיסטית, דופאה רוחם במיוחד נוכח ייסודו של "טוגדר". ה"פרישציאן סנצ'וריי", כתב-עת דהי בלתי-כיתתי דגול, דיבר בשבחה של הקצבה חדשה של קרנות מתודיסטיות לצרכי השכלה גבוהה, שעליה הכריזו בוועידה הכללית של המהודיסטים בקיץ שעבר, אך העיר:

הגליון המיוחד של "טוגדר", שהוצא לכבוד הוועידה הכללית, יהיה בו כדי לשים לאל את חינוכה של כת באותה מהירות בה תוכלנה מדרשותיה ומכללותיה לחנכה... המתודיסטים, שפעם היה עליהם להילחם בקריקטורה שנצטיירה מהם כנוצרים שטחיים, נוסח "ברוך-הבא-הביבי", דומה כי בכתב-העת החדש שלהם הם שוקדים לאמת את הקריקטורה... עובדה היא שפת דתית גדולה ראוי שיהיה לה כתב-עת גדול, אבל הקמתו דורשת לא רק תקציב שנתי של 2.6 מיליוני דולר. היא דורשת התודעות מחודשת עם ההיסטוריה של הכנסיה והחייאת ההערכה לאבותיה ולאמונתם.

"טוגדר" קם מעפרו של ה"פרישציאן אדווקייט" בן ה-130 (שרוב הבישופים המתודיסטיים ראו בו בטאון מיושן מדי) והוא מכוון לשוק העממי, ואילו את תפקידו המיוחדים יותר של ה"אדווקייט" משפבר ממלא ירחון-עמית ל"טוגדר" — "כתב-עת לכוהן", המכונה "ניו פרישציאן אדווקייט". ספר-עזר חדש זה, המוגש במתכונת הדומה לזו של "ירידרס' דייג'סט", הוא מעין "אגיטפרופ" למטיפים, המלא-דוממלא חומר מועיל כגון "הצעות לדרשות" ומאמרים על נושאים מגוונים, החל בתיאולוגיה ("הערכה פרוטסטנטית של מרץ") וגמור בטכניקה ("האם העווגב הייב לנגן כינור שני?"). יש טיפול בעניינים מעשיים שהאבנגליון לא היה יכול לחזותם מראש — למשל: דינ-וחשבון על סידורי חנייה מודרניים של כנסיות, כולל ציטטה מפי עורך מתודיסטי הבאה לומר כי "כנסיות פשוט אינן יכולות לדרוש מזוגות צעירים בעלי שלושה או ארבעה ילדים — ודומה כי זה המספר המצוי אצל רובם כיום — להחנות את מכוניתם במרחק ארבעה בלוקים במזג-אוויר גרוע".

אבל בעיות מקצועיות של המטיפ הן חומר משעמם לעדה, והדפים העליונים של "טוגדר" חוסכים מן האיש החילוני דאגות מעין אלו. אכן, מנוי-וגמור אתם להבטיחו כי "הדת יכולה להיות כפי" — אפשר אפילו להסוותה כדי-כך שכמעט לא ייתכן להפיר בה שדת היא.

לצורך המפקקים ביכלתו של כתב-עת נוצרי להמציא שעשוע טוב ונוח, קמים ומבערים כאן מלכתחילה אי-אלה מושגים מיושנים. בגליון הראשון שלו יצא "טוגדר" נוצץ בכתבה המשתרעת על שמונה עמודים בצבע מלא, שביטאה את עיקרי בשורתו. הפתבה היתה שורת רפרודוקציות של תמונות ישוע הנוצרי, כפי שצויר בידי ציירים מן המאה השניה ועד היום. מוסר-ההשכל של חויון-ראנה זה היה שבני-אדם מצייירים לעצמם את ישוע לפי בבואת דמותה של תקופת-הם. הקורא יכול לעלוץ: במרוצת הדורות נעשה ישוע בריא ומאושר יותר ויותר. בתמונת-דיוקן מן המאה הב' נראים פניו כשהוא מעונה-דאגה ותפוס-סרעפים; מצחו מצולק ושפתיו מופשלות מטה קמעה. תמונה אחרת מאותה מאה מצייירתו כשעיניו עצומות ופניו ארוכים, עייפים. בפסיפס מן המאה הי"א נראים אנו ישוע קודר ומחמיר, ואילו המאה הט"ז התרשמה מישוע הבוכה שדם נוסף מעטרת-קוציו. ישוע מתחילת המאה הכ' הוא יפה יותר.

ולבסוף אנו מגיעים אל ישוע בן־מינו — בחור מתולתל וחייכני, שלחיינו ורודות ואין עמו לא צלקות ולא יגונים. הכתובת מתחת מסבירה כי הצייר, תושב אוהאי בשם אייבן יוג'ין פיוסיקר, "ניפר בו כי הושפע מן התיאולוגיה של מינו..."

ישוע של פיוסיקר הוא הלץ המאושר ביותר שאפשר לציירו בדמיון — והוא יפה־תואר מכל אדם ששיחק אי־פעם בתפקיד זה באיזה מסרטיו של ססיל ב. דה־מיל. לאמיתו של דבר, הנקל להאמין בישוע זה כבטיפוס של אדם העשוי לגלח את זקנו, לקנות לו חליפת־פלאנל אפורה ולהצטרף אל ד"ר נורמן וינסנט פיל בסיוור שנתי (בתשלום) של הרופא הטוב בחנויות כל־בו גדולות בעונת־החגים על־מנת להחזיר בעובדים את "רוח חג־המולד".

כשהודיעו מוציאי־ו של כתב־העת, בפתח־דבר לגליון הראשון, כי "טוגדר" יחזור לגישה מערכתית "שניתן להשוותה במידת־מה לזו שבה השתמש ישוע", הרי בלי ספק מתכוונים היו לישוע של מר פיוסיקר.

"טוגדר" מכבד את קוראיו בכתבות חמודות כגון "שיעורים קטנים ביעילות רוחנית", וכדי שיוכלו עוד ועוד מתודיסטים להתפנס יחד — גם מדריך "מה תחביבך?" עם שמות של מתודיסטים העוסקים בכל מיני פעולות של בנין־הנפש. יש מתודיסטים האוספים שקופיות סטיריאו, דגים טרופיים, שרשרות־מפתחות, פתגמים, דגמים של קרונות־קירקס ורכבות, וקופי־שנהב — אם נמנה אחדים מהם בלבד.

מובאות המלצות בשביל מתודיסטים הרוצים לראות את הסרטים הנכונים ולקרוא את הספרים הנכונים, וניתן להושיעם, למשל, בסקירת־אזהרה של "טוגדר" על הספר "טיול בצד הפרוע" מאת נלסון אַלג'רן: "...הוא גס וקשות, וספק אם זה הספר שראוי להמליץ עליו לחוג קוראים כנסייתי".

הואיל ו"טוגדר" מתימר להיות "כתב־העת של אמצע־החודש למשפחות מתודיסטיות", הרי מצוי בו, כמובן, משהו לכל המשפחה — משחקי "ליל־כל־הקדושים" לפעוטות, ואף טור ייעוץ לבני־העשרה. פלוני "דיק" ריצ'מונד בארבור, Ph. D., שאת פרצופו הממושקף אנו רואים כשהוא צף בתוך ים לבן ומתנוצץ מעל לטור שלו, נותן עצות לבני־התשחרות שאם אמנם הן "ברוח הנוצרי" יכולות הן להיות כך רק בהתיחס לצלמו של פיוסיקר. אין להן שום קשר לדבריו או לרעיונותיו של המשיח שהטיפ לאחנת בני־האדם. למשל, לנערה בת שמונה־עשרה, התוהה אם אמנם מאוהבת היא באמת בחבר שלה, ניתנת העצה כי "הטוב ביותר הוא לקבוע פגישות עם מישהו מחבורת הכנסייה שלך. אם אינך יכולה לעשות זאת, נסי לצאת עם אחרים שהם פרוטסטנטים". מר בארבור נותן לפני הנערה הצעירה כמה שאלות־מפתח שעליה לשאול את עצמה בנוגע לחבר הזה: "האם הוא צעיר נוצרי נקי? האם הוא יכול להשתפר כדי פרנסה מתקבלת־על־הדעת? האם יש לו אישיות יציבה?"

כמעט למותר הוא להוסיף את התמיהה אם חבר זה יש לו חליפת פלאנל אפורה, ואם יש בה שלושה כפתורים ולא שניים (בעיה מסוימת זו זוכה לטיפול בטור־העשרה של גליון דצמבר, שבו מר בארבור יועץ לאיש צעיר "לנסות וללבוש בגדים מאותו

סוג שלובשים רוב הבחורים בבית-ספרך). אשרי יציביה-לב, ילדים, כי המה יראו המחאות-תשלום שבועיות נאות.

בצורה דומה מאד לוו שבה חברי האגודה "סיגמה ח'י" הרי למקרא דפיו של "טוגדר" המתור-לרשת את הארץ ב"כתב-העת של סינגמה ח'י", הרי למקרא דפיו של "טוגדר" המתור-דיסטים מצטיירים כאנשים שראוי לשים עליהם עין. האם ידעתם, למשל, שהאיש שבעט את שער-השדה הארוך ביותר בעולם היה מתודיסט? אותו סיפור מרתק ונוסך-השראה הובא בגליון הראשון, ובגליון דצמבר הציג "טוגדר" קבוצה כל-אמריקאית מתודיסטית, כפי שנבחרה על-ידי פראד ראסל, עורך-הספורט (המתודיסטי) של ה"באנר" מנשוויל. מתודיסטים בכל אשר הם שם ודאי ישאבו עידוד מדיווחו של מר ראסל: "הכדורגל כיום הוא משחק של מהירות, עוזרוח וכושר-מעשה יותר משהיה אי-פעם. הקבוצה הכל-אמריקאית הכל-מתודיסטית הראשונה חופפת תנאים אלה להצלחה עד לחוט-השערה".

נושא מעניין עוד יותר תהיה ההכרזה על "מיס האחות-הסטודנטית המתודיסטית", תחרות שעליה הכריז "טוגדר" בגליון נובמבר. מיבצעים אלה פותחים באמת אפקים חדשים לאנשי-הכנסיות בעלי-הדמיון וה"מתאימים לרוח הזמן" בני כל הפיתות. אולי אפשר יהיה לבחור מועמדות מכל כת לתחרות על התואר של "מיס דת", שלאחר-מכן תוכלנה להצטלם לשם קידום המכירה של ספרי תנ"ך לבני-כריכה, מושבי-כנסיה של גומאוויר וגליות-מקהלה מעשה-קונפקציה שיפורסמו מעל דפי "טוגדר". כתב-ספורט בעל יזמה אולי יעמיד כנגד הכל-אמריקאים המתודיסטים קבוצה כל-אפיסקו-פלית בשביל משחק-צדקה של יום-פגרה.

אך כל אלה הם על הצד הקל, ו"טוגדר" איננו חסר את רגעיו הרציניים. אולי הרציני ביותר, וכן גם האיום ביותר (אם גם בזאת עולה הוא רק בדוחק על הסיפור שנדפס בגליון הראשון על ילד קטן שסוע-חך שאמו יצאה מדעתה) הוא מאמר הקרוי "עלמות הירושימה נוסעות הביתה". כאן סופר המעשה בעשרים-וחמש נערות שפניהן נשחתו קשה בהתפוצצות האטומית בהירושימה, שנלקחו לאמריקה על-ידי קבוצה שפללה חברים בכנסיה המתודיסטית וקיבלו טיפול חינם. בראש המאמר מופיע תצלום של הנערות כשהן מנופפות בידיהן לשלום בעלותן למטוס לשוב ליפאן אחרי הטיפולים; בפתובת שלמטה מוסבר כי ה"רופא מימין נושא את אפרה של טומאקו נאקאבאישי, שמתה בשעת ניתוח שלישי".

נמסר לנו מפי היפאניות שהן הוגות הכרת-טובה עמוקה על כל זה. מסופר לנו כי זמן קצר לפני כניסתה לחדר-הניתוח ביקשה אחת הנערות תורגמן שימסור את דברה הבא לרופא שהיה צריך לעשות את הניתוח: "אמור לד"ר ברסקי שלא ידאג על שאינו יכול לתת לי פנים חדשים. אני יודעת שהצלקות שלי חמורות מאד, מאד ואני יודעת שד"ר ברסקי מודאג מפני שהוא סבור שאולי אני מקווה כי אשוב להיות כמו שהייתי פעם. אני יודעת שדבר זה הוא בלתי-אפשרי; אבל אין בכך כלום; משהו כבר נרפא כאן בפנים".

אם דברים אלה מובאים כדי לחמם לבותיהם של מתודיסטים או מיישהו זולתם, הרי

איהמוסטריות של תקופתנו היא גרוטסקית עד כדי כך שמוטב יהיה לנו לכולנו לבכות את נשמותינו. אכן, אך אורמיצער הוא ריפוי של עשרים וחמש נערות בצד נוגה-האימים של פצצה אטומית שהוטלה על כרך יפאני. יצור-אנוש רגיל יכול היה לדמות בנפשו שמידת המוסטריות שבנו תעמוד לנו להצניע שביב חיור זה ולא להכריז עליו בקול-יקולות מעל דפיו הנוצצים של כתב-עת רבת-פוצה, למרבה-תפארתה של כת פרוטסטנטית.

אבל התפארת והתגמול עלי-אדמות ובשורת ההצלחה חוזרים-ונשנים בדף אחר דף של "טוגדר" בסגנון המאגאזיני המעודכן ביותר. ביוגרפיה קצרה של אחד ממשתתפי "טוגדר", שהוא גם כוהן-דת, מבטיחה לקורא כי איש-כהונה זה "נראה כפרקליט מצליח ומדבר ממש כשכנך-לרחוב".

הבטחה מוזרה היא זו שהנצרות העממית מבקשת להחדיר בחסידיה — שתלמידיה כיום הזה דומים כל-כך לאדם מן הרחוב, והם נבדלים כל-כך מן המושיע שבפריית החדשה. בשאתם את הבשורה הזאת ביקשו אנשי הכנסיה המודרניים להפוך את המשיח לישוע של "טוגדר" — פרצוף שאין להבדילו כלל משאר הנקהלים בהמון הגלמוד.

בשיעור לספרות בקולג' של קולומביה ציין פעם מרק ון-דורן כי הדימוי המודרני של ישוע הוא זה של איש שכמעט אין לו שום קירבה לישוע שתואר בברית החדשה כמנהיג חזק וחמור, שאינו יודע רתיעה בלכתו אחר האמת על-פי תפיסתו שלו, וברזל ברצונו. "הוא לא היה", אמר ון-דורן, "אדם שקל ללכת אחריו. הוא ודאי לא היה דומה לכוהני-הדת שלנו כיום, המנסים להיות 'אחד מן החבריה' ולהריק כוסית במסיבת-קוקטייל כדי להוכיח זאת, או לספר בדיחה מפוקפקת. דומה כי זאת הגישה שלהם כיום". הפרופיסור שתק רגע, ואחר אמר: "אולי משום כך אנו שונאים אותם כל-כך".

אולי משום כך התחייה הדתית באמריקה כיום היא יומרה נבובה כל-כך, ואולי משום כך כה מועטה השפעתה המאוששת על מזגה המוסרי של התקופה. רבים מדי הם המנהיגים הדתיים שביקשו להיות "יחד" עם דורם ונעשו בני-לוויה וחקיניים מרופטים תחת שיהיו מנהיגים. במאמץ הנואש שלא לפגור אחרי רוח הזמן, הלבישו את ישוע הנוצרי חליפת-פלאנל אפורה ואת רוחו חנקו בקפלי הסתגלנות. הנצרות החדשה של הדף הנוצץ והחלקלק עולה בצהלה בתוך עולם המבקש תשובות לעצם קיומו, והיא מציעה לו קבוצת כדורגל כל-מתודיסטית.

רוברט בליי : התעוררות

קרבים אל השנה. פרחי הערמונים בזכרון
מתמזגים בהרהורים של כאב
בשרשים הארכים של השעורה. במרירות
שבשרשי אלון המכתימים את אפלת המים
בלואיזיאנה. הרחובות הרטבים ספוגים בגשם
ופריחות לחות. מכאן יצאנו.
מחלה שמטלטלת ברכות אל לב האפלה.

הסערה קרבה. בית החוה הקט במינסוטה
עלול לא לעמד בפני הסערה.
אפל, אפל בעשב, אפל באילנות
גם המים רועדים בבארות.
הגופות פולטים אפלה. הכריזנתמות
אפלות. גם הסוסים אשר נושאים שקי־חציר כבדים
אל תוף עמקי־האסמים שהאוויר האפלוני זורם בהם מפגות.

אנדרטת־לינקולן ומכוניות. מתוף העבר הארץ
אל תוף ההנה הארץ.
צפור שנשכחה במועקות האלו מסלסלת
שעה שהגלגל הגמלוני סובב סובב, טוחן
את השורץ במים.
שכשוף, שכשוף מתמיד במים רבוצי
פריחה ובולי־עץ מתמקמקים
קריאות מעמעמות, מתוף האדמה, החי
נעור לסוף כמו המתים.

le Lac Qui Parle בדרך אל הנהר

א

אני נוהג ; דמדומים ; מינסוטה.
 שדה השלפים קולט את הצמיחה האחרונה של שמש.
 פולי הסויה מתנשמים מעברים.
 בערים קטנות הזקנים יושבים במפתנים
 על מושבי מכוניות. אני מאשר.
 ירח מתרומם מעל לולי ההדלים.

ב

עולם בזעיר-פנים של המכונית
 צולל אל שדות הלילה הרבובים
 בדרך הפונה מוילמר אל מילנו.
 הבדידות הזו המצפה ברזל
 נוסעת בדרך שדות הליל
 חדורה קולות של צרצרים.

ג

ליד מילנו, בפתאם גשר קטן.
 מים כורעים לאור ירח.
 בערים קטנות הבתים עומדים הכן על הקרקע ;
 אור הפנס נופל פרקדן בעשב.
 משאני קרב לגשר, הירח המלא אופף אותו,
 אחדים סחים שם חרש בסירה.

(תרגום שרה בורג)

הוברט גולד: מעשה בשני בעלים

דומה היה הדבר כשקיעה בחלום-נערים. הנערה השוודית הנחמדה מתמסרת לנכרי הגלמוד ביום השני ליציאה מניו-יורק, בים סוער, קצת קודם שתסתמן בצוהר התא שלו חזותה העמומה, האפורה והמנטפת של האליפאקס.

"הכל בסדר?"

"אני כל כך מאושרת. איך זה? נכון שזה בסדר?"

"מובן שזה בסדר להיות מאושר".

"פראנק, פראנק, המ — היית רוצה לראות יבשה?"

"את לא מוכרחה לדבר, גריטה. רוצה תפוח?"

אחר-כך השליכה "סאקסוניה" עוגן, קלטה שתי קבוצות של קנדים-צרפתים, אחת של ישישים ובעלי-מומים שפניהם ללורד, השניה של עולים-לרגל לבית-הקפה דה-מאגו, ושוב הפליגה לתוך המים האפורים-כברזל של צפון-האטלנטי. היתה לפניהם דרך תשעת ימים עד לה-האבר, ואחרי-כן מסע שעות אחדות ברכבת על-פני נורמאנדי, ואז — שוב פאריז. אך בינתיים הצילה גריטה את חייו; רוצה לומר, היא יצרה מצב-רוח טוב ביניהם. היא נתנה לו תרופה למחלת-ים הנוסכת תנומה בלי לעורר סחרחורת. היא ניהמה וצחקה וחבשה את זרבו ביתה הצוהלת בעיקול זרועו. מנהמת היתה על כל דבר. היא ניהמה וצחקה כאחד למראה פרצוף-הקוקני הסמוק של דייל-הלילה כאשר הבחין הלז בפראנק בצאתו מן התא שלה שעה קלה לפני עלות השחר. שוקדת היתה לעשות משהו מחייו של פראנק קרטיס, גרוש מזה שנתיים, החוזר לפאריז בכיסופים ובאימה. כשהיה שם בפעם הקודמת עם אשתו ידע אושר. עתה בהכרח מבקש היה לדעת אם עדיין צעיר יהיה בפאריז.

היה זה חלום-סיפוף-האניה של השוודית הגבוהה והצהבהבה, נערה נדיבה ועם זאת צוננת-להתמיה, פרט לכך שדקת-גו היתה ושזופה ועיניים לה עצומות וחמות ודרפון שוודי היה לה, אף כי אמרה לו שהוריה הונגרים. "מתו במלחמה", אמרה, "כולם מתו. אח אחד הוא לגור בשטוקהולם. אז לקחתי לי שם גריטה ואני לחיות בשטוקהולם. אז איך זה אתה עושה אותי כל-כך מאושרת? זה אפשרי? איך זה?"

אפשרי היה הדבר מפני שאירע המקרה והנחילו אושר (או-שר) איש לרעותו בעוד הים של נובמבר מטלטל את האניה והנוסעים המשועממים, מופי-היתמהון משחקים בקלפים באולמות-ההיסב והכל מחוץ לפראנק וגריטה תוהים מדוע זה לעזאזל לא מצאו להם דרך מהירה יותר לעבור את האוקינוס. אדם שנופל מן האניה יכול להתקיים שש דקות במים הצפוניים האלה, ואחר-כך מושים אותו כשעורקיו מבוקעים, והוא נקלע, עבה ומת, בחגורת-ההצלה שלו. אבל רצונו של פראנק באשר לגריטה ופראנק היה שלא לצאת מן הים הזה לעולם, לעולם.

רוב עת הנסיעה ההיא היו פראנק וגריטה חבוקים איש בזרועות רעותו בתאנה הטהורה, בל־תדע־שבעה של מתאבדים; הקרבה ביקשו איש ברעותו. הם אכלו, שוטטו סביב הסיפונים החרפיים, ניסו ולא הצליחו לבדח זה את זה בהסתכלות בחבריהם־לדרך, וירדו למטה. לא יכלו להינתק, לא יכלו לעלות על־פני המים. מוות, הקרבה, סילוף של אידיאל אהבה בת־נצח ומושלמת. פירפור לבבות, ברכיים, צפרניים, שיניים, היתה זו חמת הקנאה בלי הזדמנות לקנא. לא היה להם שום זכרון זה מזו ועל שום עתיד לא דיברו. היתה זו תביעה לגבי הנסיעה הזאת: לעולם־ועד. לא אורות מוזיקליים של מנהטן, לא פאריז חמדנית, לא עבר ולא עתיד, אפילו לא הווה — רק החימה הזאת, ואחר־כך זו הנפילה הגולשת־המתעמעמת לתוך השיכחה. זו היקיצה העמוקה־מפשר עוד הפעם. כאשר הקשיב לה בחשיכה, כשהיא ממלמלת חצאי מלים של אנחה במבטאה המצחיק, אנחות עמוקות, גניחות, קריאות רסוקות של תימהון והמבטא הזה המצחיק, מצא והנה פיו נפתח־נפער לתשובה של פתיעה, עדין יכולה אשה ללחוש כך אליו, לגנוח, אבודה בגללו! פיו נפתח־נפער במחווה של ילד כשהוא רוצה לפקוח אזניו כדי להיטיב שמוע. פעם חייך מפני שבנקל כל־כך דיברה מתוך לבו, כשהיא מזעיפה רק בשל לבטי התרגום לאנגלית: "איך זה שאנחנו כל־כך מאו־שרים! איך זה? האם מותר לנו להיות כל־כך מאו־שרים, בבקשה?" באניה אין כל עבודה, הפוגה, נוחות ונחמה בהתנדנד, הרבה אוכל, משקה, זרות, תקוה — קריאה עזה לפריצת־גדר. הם אכלו כריכים. הם מרטו איש בבשר רעותו. היא נגעה בשפתייה בכתפו ואמרה: "אני מחייכת, בבקשה. איך זה שפ־ל־כך טוב? האם מותר לי לחייך, בבקשה?"

"אתה חושב?"

לבסוף התברר שהטעם שעורר אותה לפקפק באשרם היה טעם מעשי — היה לה בעל שיבוא לקדם את פניה בלה־האבר. היא שמרה את הידיעה הזאת ליום האחרון, שעה שכבר נראו דרורי־יבשה וסיעה של שחפים שחורים התעופפה בעקבות האניה וליותה אותה בצריחות. בפשטות רבה ערכה באנגלית את הרעיונות שחייב פראנק גרטיס להבהיר לעצמו: אַל לו להגזים יותר מדי בהערכת כל הדבר הזה. היא תישאר עם בעלה, כמובן. אין היא רוצה בסיפוכים. הרגע הזה על סיפון האניה אסור שיהיה לו מובן כלשהו מרגע שתיעצר האניה. נגמר. שום דבר, בשום מקום, בשום זמן שהוא. חסל. הם חייבים לשכוח זה את זה. כן, אבל עליהם לזכור (מספנות קשויה ונעלבת נמסכה בקמטים שסביב לפיה). ואגב תפנית קלה הציצה לתוך עינו השמאלית. "אתה חושב שאני... נב־זה?" שאלה.

הוא הניע בראשו והסב פניו, מליט עינו בידו, והיא מיררה בדמעות במקום שם עמדו על הסיפון המגודר מעל לנחשול־החוף המתגעשים, ובמרוצה פנתה אל התא שלה. עוד פעם אחת ניחם אותה; היא ניחמה אותו. "אני כל־כך מתביישת!"

"לא. לא. לא."

"אבל אני בכל־זאת נחמדה?" אמרה. "למה אתה לא להגיד לי שאני נחמדה?"

"גריטה".

"נחמדה? מוצאת חן בעיניך? בבקשה".

"גריטה נחמדה".

"הנה פה, תגע. כואב לי כאן מלאהוב אותך".

"גריטה נחמדה מוצאת חן בעיני".

אבל הצער, התשוקה, הפרז־המשובה, השינה הטובה, כל אלה אין להם קיום. מתוך ציות עמוק להכרזתה שאין לו כל זכויות עליה בנמל, ביבשה, כתום נסיעתם, עזבתו תשוקתו אליה כליל כאשר עגנה האניה משך הלילה שלפני הירידה לחוף. המנועים הגדולים הרעידו, חדלו, הפעימה וקולות העבודה העמומים, המהדהדים בסיפון מחלקת־התאים הנטושה־למחצה, פסקו, אי־כה היה עליהם לבלות את השעות האחרונות האלו בטרם ייערכו בשורה ויירדו עם שחר. בנשף של האניה, נוכח אורותיה הפזורים־באקראי של נורמאנדי, תקפה סוף־סוף מידה של עליצות נובמברית את חבורת הנוסעים הקטנה. פראנק ישב ער עד שעה מאוחרת בלילה, מעוטף בשמיכות על כיסא־הסיפון שלו, עד שפסקה הילולת־הריקודים המשמימה. התנועה נטעה בו תחילה הרגשה שפניו מועדים לאיזה מקום שהוא; עתה היה כתקוע במי־מנוחות. כמה מן הצרפתים־הקנדים, שסרוחים היו חוליים שבוע ימים, התעוררו עכשיו לחיים, ושני בחורים, איש זרועו על כתף חברו, מתנודדים היו אנה־ואנה, מצעקים בצרפתית, אדומי־עיניים ושתיים: "אנחנו בצרפת, חביבי! בצרפת, חביבי! זאת באמת צרפת!"

פראנק ירד אט אל תאו בלא שיתן דעתו היכן גריטה שוהה או מה מעשיה. מן־הסתם היא אורות חפציה לקראת פגישתה עם בעלה, או ישנה לקראת פגישתה עם בעלה, או, כמוהו, סתם מחכה. הוא נכנס לחא שלו. לבו של תפוח שאותו אכל אחרי ארוחת־הערב עדיין היה במאפרה.

לא, לא, הוא לא ינסה למצוא את גריטה עכשיו. יניח לה לחשב איך תתנאָה בשביל בעלה.

אחר, תקוע במנוחותיו, קהוי־חשים, זר־לנפשו, בא עליו אחד מאותם הלילות הנוראים הפוקדים אדם אולי פעם בעשר שנים. לא היו אלה נדודי־שינה: היה זה מצב־ביניים שבין ערות לתרדמה, כמין תלוּת־על־בלימה, כדרך שהיתה האניה תלוּת־על־בלימה בין הים ללה־אבר, או בין ניו־יורק לפאריז; בין הרגליו שם בבית לבין זכרונותיו על חדנה יחידה־במינה בפאריז (בשעתו בילה שם שנה אחת על מילגה של פולברייט, טרי אחרי הנישואים, כשעודו לובש את תחתוני־הצמר הצבאיים שלו ושופע בריאות ותקנה ובטוח שמצוי בידו כל פותחן שיידרש לו כדי לפתוח כל ארגז שבעולם); לבוש בכל בגדיו רבץ על מיטתו בין פאריז של שנות־העשרים שלו לבין פאריז זאת החדשה והנעלמה, בין ציפיה לחשד, בין צידוק לשפיטה, בין החיים הממורטטים, ההרוסים, המחומצנים אשר נטש כנטוש את לִב־התפוח הזה ובין... מה? עתיד קטן ומאוס? היסחפות נוסטאלגית לתוך גיל־העמידה, מעין זו של אותם נודדים אמריקאיים קמוטים, נעריים הקובעים את סגנון הבארים המפוארים של פאריז ורומא?

בני-יורק אחרי גירושיו דימה תחילה שהוא מאוהב בזמרת-עם בעלת שדיים מוגבהים באופן מלאכותי, שבמין צורה ילדותית היתה מחזיקה את זרועותיה בלכתה, הידיים גבוהות מן המרפקים, פרקי-היד שומטים. אחרי-כן היתה אשה גרושה כמוהו, אם לבן כגילו, שפרקה מעליו משא דאגות והיתה לו חבר ועמית והחזירתו לחיי-מיטה טובים; אך לבסוף חוקקה את החוק בנוגע לנישואים — מחשבתה היתה מהירה מדי בשבילו. ואחר-כך היו... אבל רבות מדי היו, כולן פצועות כמוהו, ילדותיות ונעלבות, נמלטות, חוטאות שאין להן תקנה. ואחר החל לתמוה אם ידע אי-פעם אהבה מהי, או רק מה פירושו להיות מאוהב — או להיפך — או אם יש טעם בכלל לרצות לדעת על דברים שכאלה — או... וכך החליט לברוח מן הדעת על-ידי שימצא אושר במקום אשר שם מצאו פעם, כשהוא מבין היטב מאד שאין לכך שייכות למקום ממש כשם שאין לכך שייכות להגדרות והבטחות. ("זה מוכרח להיות המקום", כך אמרו כמה וכמה דורות של פאריז. עכשיו אומרים על פסיכואנליזה או זן-בודיזם או מכשיר הייפיי: זה מוכרח להיות המקום). בחיי העולם-הזה, היררה, המדחפות מרובות יותר מן העצירות הפתאומיות, ונדמה לי שאני אחת המדחפות.

בכל-זאת, לשעבר אכן היתה פאריז המקום שלו. הוא הבטיח לבנו שיחזור בתוך שלושה חדשים, נטל חופשה ממקום-עבודתו, לווה אלף דולר מאביו, שלח את ההמחאה להחזקת בנו לשלושה חדשים מראש (התכנית "שלם-אגב-נסיעה"), והשיג לו תא במחלקה שניה במחיר 170 דולר לכל כיוון, מחיר של מחלקת-תיירים, מפני שפעמיים התעלס עם בחורה והתברר כי אביה פקיד בחברת-האניות "קונארד". דומה היה כי זכיה מיוחדת זו בתיבת-הפלאים היתה סימן טוב לבאות. בת הפקיד של קונארד (ארבע שנים בבנינגטון, שבע שנים עם יונגיסט אחד, כתפיים מנומשות, מכירת טובה על חסדים קטנים) העלתה אותו בדרגה רק מן התיירים לשניה מפני שהוא לא רצה לנסוע עם הנוסעים המטומטמים והמפוטמים של מחלקת-המותרות הראשונה. תחת זאת ניטמטם ונתפטם בתפנוקי-מותרות מאופקים של סוג ב'.

עתה רובץ היה על מיטתו, מעשן, מנסה להעלים עינו מלב-התפוח, שואל עצמו אותן שאלות מעגליות, חסרות-שחר, ראשוניות: היכן? לאן? מדוע? בשביל מי אני חי? בשביל מי?

בשביל מה, ריבונר-של-עולם?

דומה היה כי התשובה על כל הקריאות האלו היתה: "בשבילי; אני חי רק בשביל עצמי"; והקריאה אל האלוהים היתה אורח-מחשבה שנתפס לו פראנק קרטיס שלא-בטובתו שעה שהיה עייף, חולה, או מדוכא. לא היתה לכך כל שייכות לאמונה. הוא אמר "ריבונר-של-עולם!" כשהיה נתקף מיחושים מחמת עודף מזון מטוגן או עודף מטאפזיקה. לא היתה לכך שום משמעות. אבל מתכוון היה ברגע זה לעצמו: "אני חי רק בשביל עצמי ואינני מפיץ הנאה מפך".

משך ימים אחדים, עם שאותו תפוח, מתנת-פרידה מידיה, היה מוטל ומוריד ליד הראי שלו, כמעט והאמין שה"בשביל מי" וה"בשביל מה" יהיה אולי גריטה; אבל כמובן לעולם אין זו יכולה להיות אחת גריטה, איזו גריטה של היתקלויות פנטסטיות

בפרוודורים, בין אם יתברר כי יש לה בעל ובין אם יתברר כי אין לה. העובדה שה"לאן" וה"מדוע" יכולים להיות אחת גריטה היא מדוח-האשליה שמטפחות מזימות-הבשרים הברוכות. העונג, הזכיר לעצמו, אסור להחליפו מתוך בילבול באהבה; ואף אם העונג מביא לידי אהבה, הנה האהבה עצמה אין להחליפה מתוך בילבול בדרך-בחיים. פראנק ידע יותר מדי זוגות טורפניים, אוהבים זה את זה, נשואים מאד באמת, הרסניים. הוא זכר את אשתו-לשעבר, שעתה שוב היא נשואה, המנסה לבנות מבצר של נישואים כנגד כל חוסר-הטעם שבחיה.

מוכרח להיות משהו נוסף על חוסר-האונים הדמוקרטי הזה. התשוקה לזוג שני גופות הכרח שתהיה לה איזו משמעות יתר על שני גופות הלחיצים יחד במיטה, מתווכחים על החיים היקרים, מתנצחים אם לקנות פונטיאק או פולקסוואגן, מתכננים שיפודים של בשר צלוי נוכח חרדותיהם של חיים שאינם שמחים על העבודה או על סיפויי הזמנים. התעלה מסביב לחצובה האיפרית-כביכול מתמלאת נתחים מעופשים של שישקבאב. משהו יותר מזה, ריבונות-של-עולם, משהו יותר. האם יכול אדם להזמין לו נסיעה לבדו אל אותו משהו-יותר? האם יש לנזיר המתבודד זכות להיכנס למדבר במטען קליל, בגרבי סטרץ', חולצות דקרון, מצפון פבס-ולבש, אינפורמציה מלאה על אמצעי-מניעה בהיותך בארץ זרה? ממחטה, שפובסה ונמתחה על-פני הראי, אכן תתיבש למעשה בלי קמט בן-לילה.

בימי לימודיו בבית-הספר היה פראנק קרטיס לומד ועובד בכובד-ראש, ובשנות-השלושים האלו לחייו, כפי שנוכל לראות מתוך מחשבותיו, נשען היה על שכלו באותו חוסר-החנה כבד-ראש. עצלותו עתירת-הזכויות לא היתה בה כל הרגשה של נוחות. רק בהיותו מאוהב יכול היה להתפלש בצחוק, לקרוא דרור לנפשו. אבל לא היה לו צורך להיתפס כדי לחזור לפללים שלו. פיקוח, ניתוק, קיצוץ בסיכונים. הוא סילק ידו מרצונו הטוב וחזר מבויש.

שכב ועישן על המיטה הסתורה, משתדל להימנע מראות את לב-התפוח הפמוש באור הזעום שמעל לפיזור שלו, ניסה להעלות בזכרונו את נייע האניה ולא הבחין אפילו בלימלום המים עתה שעוגנים היו בנמל ומחכים לבוקר. "זאת צרפת היפה, עולם ומלואו! צרפת המתורקה! אנחנו בצרפת!" — קול שיכור ועמום מנסר בפרוודור. "אני צרפתי אני, צרפתי מקנדה, האמיתיים!"

איך גריטה מבלה את הלילה הזה האחרון באניה? אולי מצטערת? לא, אורזת. אותו יום אחר-הצהריים נגע בפרעות-עצלותם של בגדים תחתונים על גבי המיטה המוספת בתא שלה. שיתפתו במותרות-המשי של מזודותיה. אחר-כך סיפרה לו, הראתה לו את הטבעת שלה, אותה רצועה מפורסמת של זהב פשוט שמחזיקה היתה עם כמה מטבעות-פרוטרוט אמריקאיות של מזכרת בארנקה. לא, ודאי לא מצטערת, עוסקה מפדי כך.

בכוח-הכובד נסחף וירד למטה.

לא נגע במאומה בדרךכו.

מוטל היה כאבן במרכזו הנשכח של הלילה.

אחר הואיל הדייל ברחמיו הרבים לדפוק בדלת ולהודיעו כי בחדר־האוכל מגישים ארוחת־בוקר של השפמה. הוא מצא את גריטה יושבת על קפה שחור, ידיה לופתות את הספל, עיניה אפורות מעייפות, פניה חיורים, שיניה מצהירות כתמיד בחייכה. "אנחנו לאכול ארוחת־בוקר יחד עוד הפעם?" שאלה. "כן? אני לומר שאני מצטערת, לא? בבקשה?" אבל היא התחילה בלעדיו, כמובן, ביצים ופת־קלי וריבה, שהרי זקוקה היא למזון לקראת שני המבחנים שלפניה, מעבר המכס והפגישה עם בעלה. אירע המקרה והיא מילאה את החובות האלו בעת־זבועונה־אחת. אלפרד ברגסטון, פקיד קונסולרי שוודי בפאריז, קיבל רשות להקביל את פני אשתו נוכח השולחנות הנמוכים הארופים שלידם הנוסעים מחכים לפקיד־המכס שיעבירו ידיים משמשניות בחפציהם ויתוו תווים בגיר על צרורותיהם. אחד הקנדים הצעירים, שהביע בקול גדול את שמחתו על היותו סוף־סוף בצרפת, נשען כחלחל ואחוז־קבס אל הקיר בקצה האולם הזה. ברגע שהופיע ברגסטון היה פראנק עומד עם גריטה ונפרד ממנה פרידת־שלום אחרונה בשתיקה, אירונית, זעופה, אינטימית, באור הצונן של ראשית־השפמה בנמל.

גריטה הציגה את בעלה לפני מר קרטיס. מר קרטיס היה שכנה־לשולחן בעת הנסיעה.

פראנק השתלט על הכללים של המצב המגוחך הזה. הוא השיב בשלנה מוחלטת, גאָה על עצמו בלבבו, והבחין כי גריטה מתנהגת בשלנה מוחלטת, וחש בושה בעבורה. היטב מדי היא יודעת את דרכה. עוד נצחון אחד אשר לקחה ממנו! קל היה זה מדי בשבילה.

אבל אלפרד ברגסטון העיף מבט חטוף בידו המושטת של פראנק, נגע בה, והחל לדבר בחפזה בשוודית אל אשתו. כדברו לא הביט בגריטה אף לא בפראנק אלא, בעצם, במזוודותיה הפתוחות, משל כאילו אמרו לו כל מה שפחד ממנו, כל מה שהיה צריך לדעת. במשיכת־כתף שלא מרצונו התנצל פראנק ופרש ועמד ליד השולחן מקום שם חיפה לתורו אצל פקיד־המכס. במרחק מעבר לאולם ראה, בתנועה אטית, את מחוות־המשפחה הקשיות המבקשות להביע עדנה בין גריטה לאלפרד ברגסטון, שהיה בדיוק טיפוס של איש שוודי — מגודל, חיור, כבד, יפה־תואר בנוסח קטן־עיניים ודק־שפתיים של מדריך־סקי, פרט לכך שהיה ביורוקרט ולא מדריך־סקי, ולפיכך עתיד היה להעלות שומן בלסתותיו ובעכוזו וקפל של בשר היה מבצבץ מעל לצווארוננו ועוד קפלים משתרעים היו לרוחב מכנסיים שהלמוהו יפה יותר אשתקד מאשר השנה. כאשר פגש בגריטה לראשונה ודאי נראָה שזפונה הדרומי מצודד־לב להפליא. לבוש היה אפודה שחורה ונאה מעל לחולצה לבנה, פתוחת־צוואר, מכובסת־להלל, מכנסי פילאנל שחורות, נעליים אנגליות ובוהק ארגמני עליהן — קרוב מאוד לטיפוס של איש־הספורט הסקנדינבי, נוהג הידור שפלאחר־יד, "חזק מאד בפיר־פליי אנגלו־סאקסי", כמו שאומרים הצרפתים, כיאָה לדיפלומט של מדינה נייטרלית גדולה.

ואז אמר איש־המכס: "לפתוח, בבקשה", ופראנק ניסה לפתוח מנעול קפוז והצליח לשפוח לפי־שעה את גריטה ואת בעלה. עדי־מהרה הלכו להם כלא־היו. ברגסטון יצא

במכוניתו ללה-האבר; קרטיס עלה לרכבת; לא היה כל טעם לפגוש עוד אי-פעם באחד מהם.

ועם זאת נפגשו. בראשונה נפגשו ב"תיאטר דה-לאטלייה", באותה רחבה קטנה ומתוקה במונמארטר, מקום שם הלך פראנק לבדו לראות פיארוסה המוצגת זה מפבר על לבלר אחד המתמרד על "השיטה", במיטה ומחוצה לה. בנוסח בולווארי צרפתי מופר — תערובת של בדיחות עצובות, ציניות יומרנית ואין-אונים עליו. ברגסטון נד בראשו לפראנק, משל כאילו הכירו זה את זה באקראי לרגל עסקיהם, ואילו גריטה הסמיקה והסבה ראשה. היא ביקשה את בעלה שיביא לה לימונדה, הוא ניגש אל הדוכן הקטן, היא עמדה בריחוק אמתיים מפראנק בלי הגיד דבר. הוא חש הקלה עצומה כשחזר ברגסטון (הלימונדה היתה אדומה) והם נשאו רגליהם לאטם לתוך קהל-ההפסקה. מדוע, לבסוף, הסומק? בושש על שנראו, שלששתם כאחד, בצורה כזאת? או רגש אשמה על שפראנק המסכן מתאבל עליה בלכתו לבדו להצגות-בולוואר ציניות מטופשות בפאריז? זו של חלומותיו? כלום האמינה כי מתוך אהבה אליה עומד הוא בדד במסדרון? וכלום אמנם זה הדבר?

מוטב, היררה פראנק, שתהיה שחקנית קטנה פיקחית יותר, שאם לא כן ינחש בעלה את הכל. ודאי אין זה מסובך מדי אפילו בשבילו.

מתוך כוחרצון בלבד גמר פראנק אומר שלא לפגשם עוד לעולם. אם לא די יהיה בכך, הרי יתחבא מאחרי עמוד או עציץ. ירים עתון נכחו. יגדל שפם. לשון אחרת, אחרי ההצגה חגג בשתי כוסיות קוניאק בבית-קפה אחד במונמארטר את רצונו שלא לראות את משפחת ברגסטון.

כעבור ימים אחדים נפגשו בפלאס דה-וויז', בגן הקטן ליד אנדרטה של אחד ממלכי צרפת האחרונים, מקום שהיה פראנק משוטט ומנסה לברר לעצמו מדוע אין פאריז מדכאה אותו אף אינה מרוממת את רוחו, דווקא שם, בלי שמץ של אותו קסם עליו או גוסטלגי אשר ציפה לו. כשהוא מעיין ברעיונות המעגליים הללו הכרוכים על חוד חניתו של מלך מת, עמד אותה עמידה רשמית ובלתי-נוחה של הגות-בפומבי, מרפק נתמך בכף-ידי, סנטר בכף-יד שניה. העיר הטחובה, הצהובה-האפורה היתה בדיוק כאן. אני בדיוק כאן הנני, מהרהר היה, וזה כל הדבר כולו. ישיש אחד ששפמותיו צהובים וסורחים קרב לשאול: "בית ויקטור הוגו. אתה רוצה לראות בית ויקטור הוגו?"

"לא, תודה".

"אחד דולר אמריקאי אתה לראות בית ויקטור הוגו סופר מהולל מפורסם בכל העולם סויר מודרך עם הסבר".

"לא!"

והאיש הלך לו, אך על מקומו, כשה"לא" של פראנק עודו גועה מולו, עמד אלפרד ברגסטון, מחייך, מחווה קידה כמקביל פני אורח, נד בראשו לעודד את פראנק להגיד עוד, לסרב לביציר-דגים או גבינה-עם-פטרוסילון, להכחיש אם יוכל ואם יעז. פראנק נסוב, תמה אם הבידוד העמוק הזה שבו הוא חי יכול להביא לידי הזיות-תעתועים.

אך לא, כאן היה אותו זקן, מתרוצץ כבחור־בבחורים ברדפו אחר לקוח או טרף בכיוון של בית־ויקטור־הוגו באחת מפנינות הרחבה. ובחצי הדרך בקו־הראייה שלו עמדה בריה אחת צעירה ושזופה ונחמדה, מהורהרת, אומללה, צבוית־עיניים, מתבוננת — גריטה. בעלה חש נכחו לברך את פראנק בשלום.

"שלום לך, אדוני!" קרא פראנק בתכלית הרשמיות, תמה אם כך הוא משום שידע כי האישי למד אנגלית מספרים או משום שהוא הנבל המילודראמתי בהלצה שאין בה שום ממשות לגביו. "אני רוצה לראות...", שמע את שפתיו מפטירות, וידע כי השאר הלך לאיבוד עם שנשא רגליו במהרה, משתדל שלא לרוץ וחש איך שרירי־רגליו מאומצים, מפרכסים: "בית ויקטור הוגו". הוא שילם כמה פרנקים דמי כניסה וחלף־עבר בחיפזון, על־פני הפרכים המכורכים, דפי כתב־היד בתיבת־זכוכית, תמונות־הדיוקן, החזיות אשר לבש ו. הוגו והקולמוסים אשר בהם השתמש, ועל־פני השומר המנומנם השקוע בכיסאו. בצאתו היה מורה־הדרך הזקן ממתין וגיוחך של בוז עוכר את הזיקנה השאננה שעל פניו. הוא חיוה דעתו כי, אף־על־פי שהמסיהה האמריקאי ויתר על שירותו, ראוי הוא לפחות לפיצוי־מה על שסיפק את הרעיון לבקר בבית ויקטור הוגו. הרעיונות יש להם מן הערך בזה העולם האכזר והפרגמאטי, הצהיר.

פראנק חזר לחדר־מלונו, התנפל על המיטה, רבץ רגוזו כילד, ואף־על־פי־כן לא עשתה לו פאריז כל רע. והשוודי השמן הוא העשוק, ואף־על־פי־כן בכה בדמעות עשוקות, ילדותיות, כשחזהו מרעיד. אחר חש עצמו בהיר וצח, קל ונוח. גרף חטמו ויצא לשתות קפה ומצא בית־מרקחת שמכר לו טיפות־לעיניים להפיג את אדמומית ריסיו. "הענין הוא ברקמות", הודיעו הזבן. "אין אדם זקוק לשמונה שנים של לימוד רפואה, בתוספת הכשרה בבית־חולים, ובאין שום סיכוי להתחתן או להעמיד ולדות בדרך, כדי שיראה שהאשמה היא ברקמות. אתה נהנה בפאריז כמו שצריך? פאריז יפה, לא כן? כל התיירים אוהבים את פאריז", סיים בקורת־רוח. "תשתמש בטיפות האלו כפי רצונך".

מערבון עם פס־קול בצרפתית כדי לבלות את הזמן אותו לילה. כאשר נעו שפתיו של הבל לומר I gotta lay low התמשך קול כבד ומוזיף על פס־הקול:

Je dois rester tranquille

לעת הזאת מסר פראנק את מכתביו וביקר במקומות שהיה צריך לבקר. הוא החל לקבל הזמנות מידידיהם של ידידים, מודעיהם של מודעים, ובעצלתיים נגרר מפגישות של סעודת־צהריים לפגישות־שלא־אפריטיף לראיונות של ארוחת־ערב, כשהוא מבקר בינתיים בלונר, מטייל ברחובות החרפיים, פורש לבתי־הקפה לגמיעה של קפה כנגד הקור והטחב. אייכה מוציא היה כספים שפל כמה שהיה זכרונו מגיע אי־אפשר היה להוציאם על החיים הפשוטים. אייכה מהכה היה ללכת לפאריז אשר זכר ואשר אליה עדיין לא הגיע. פאריז עדיין היתה לו בדיוק כשיקאגו או ניו־יורק: המקום בו היה עליו לפגוש את עצמו בראי־הגילוח.

אבל תהליך שכית זה של השכלה באשר להבדל בין ניו־יורק לפאריז — הרבה בחוץ, אותו דבר עצמו בראי־הגילוח — עדיין לא נסתים בשבילו; וגם אם כן, מכל־מקום

הדוגמה של אלפרד וגריטה ברגסטון עדיין לא נסתיימה. כאשר ראה את ברגסטון בפעם הבאה, במסדרונות של "תיאטר פראנסה", נפקחו עיני האיש לרווחה במין סקרנות וייאוש שרק פירוש אחד יכול להיות להם: הוא יודע. הוא חושד. הוא יודע.

ואם יודע הוא, החליט פראנק קרטיס, הרי זה רק משום שבאמת לא היו אלא כעס וערמה וקנוניה בין גריטה לבניני. הוא יודע רק משום שגריטה רוצה שיידע; היא הגידה לו. בניגוד למה שמספרים לנו, תמיד יכולה אשה להסתיר הרפתקה. צריך משהו לספר לבעלה, ובמקרה זה לא יכול המספר להיות אלא גריטה. ופירוש הדבר היה שרצתה להלשין עליו, שרצתה לפגוע בו. ופירושו של זה היה שפראנק שימש לה רק מכשיר להתקיף את בעלה; כלי; החוד הפוגע, ורק להב בלבד.

פרצופו של פראנק שחוט היה בגלל ההרגל החדש שקנה לו להשתעם שיעמום פעיל ועז בשעת גילוח. הוא עמד מול הראי ועשה מעשהו כמו בדהרה, כשהוא פוצע עצמו לעתים קרובות, חוסם את הדם השותת באניצים של קלינקס שלפעמים דבקו אל פניו עד אשר הרגיש במבטים הלשושים במסדרון המלון שלו ותלש את פיסות-הנייר. צווארוניו היו מרובבים כתמים קטנים של דם. שנוא היה עליו הגילוח. שנוא היה עליו לעמוד לו כך, ממתין. החורף הזה היה ראשו הכחוש והחירור נראה כחול כמעט מרוב עייפות. חייב הוא למצוא מנורת-שמש; עליו לקנות גלולות-ויטאמינים; עליו לשפר את צבע עורו. חייב הוא לחשוב מחשבות בריאות יותר בנובמבר, ללמוד לחשב יוגורט, לקנות זוג חדש של נעלי-אופנה.

אם ברגסטון יודע, הרי שגריטה רצתה שיידע. זכר ענגו של פראנק פג ולא היה. לא היתה שום אפשרות לבנות את הגעגועים אל הרפתקת-האניה על סיפונה של "סאקסוניה". כמו שהגדיר זאת חבר מוזיקאי, נסחף היה למסחפות. בדומה לצוהר שמבעד לו התבוננו אז, לא היה הוא לגבי גריטה אלא חלק מן הנוף.

בשעת אחר-צהריים אחת משמימה נסע באוטובוס לבית-הקברות הגדול פראלאשאז. מקום שם עמד פעם ראסטיניאק והביט מגבוה על פאריו, כשהוא מנופף באגרופו על העיר וזועק: "עכשיו הדבר בינינו השנים!" הוא הלך שמה, ושוטט לו בין המתים כמבקש לנסות את מזלו ולפגוש באלפרד ברגסטון ליד עץ הערבה מעל לקברו של דה-מיוסה או מעל לשברי הבקוקים הזרועים על קברו של אנדרה לאפורט, "מפקח על הגשרים והכבישים". אבל מובן שברגסטון לא הופיע מעולם. לא היתה זו רדיפה מאגית. כל הזמן אנשים נפגשים בדרך-מקרה בפאריו; ברגסטון אינו עוקב אחריו. גשם קרחי קל החל לרדת ונעליו התרפשו.

עתה משוכנע היה, כאשר שוב רבץ במיטתו במלון בעל קירות מזיעים ומים חמים משך שעה אחת בבוקר ועוד אחת בלילה, שגריטה פשוט חישבה כל הזמן והלב הנחבט אשר אימצה אל לבו היה מעשה-להטים של חילוף-חמרים. כל הזמן היתה אשה נשואה. היא חשבה רק על בעלה הצהבהב והשמן, חשבה על נקמות נגדו, אמנם כן; אבל חשבה רק עליו. היא לא היתה הנערה השוודית קלת-הראש, המקבלת את שעשועיה כיד-המקרה, אבל הוא היה נוח-להאמין, אמריקאי, מנוצל, זנונית.

הוא שיכנע את עצמו שהפגישות עם ברגסטון היו מקריות, ואחר נפגשו באמריקן אקספרס, שנמצא היה על דרכו של פראנק יום-יום — דואר, כוס מיס, הצצה באמריקן קאנים הגוררים את הנאותיהם בכה-ובכה. בתוך מכתביו היתה איגרת על טופס הצירות של ממלכת שוודיה:

אדוני היקר,

עלי לדבר אתך בענין חשוב. חשיבות דחופה וחיונית. אפגוש אותך כאן.

אלפרד ברגסטון

אסע לספרד היום! היתה מחשבתו הראשונה של פראנק, ועדיין היה מחליט החלטות, נכון לארוז את הפציו, כשיצא אל רחוב-סקריב, מקום שם היה מוכר-העתונים מכורבל תחת חיפוי הברזנט שלו, והנה מצא את השוודי במעיל-גשם, מגובן, אחוז-ציננה, ממתין. ממעמקי הגוף הזה המגודל והאומלל בקע קול: "אני מוכרח לדבר אתך, פראנק. אנחנו מוכרחים לדבר על זה".

אל תקרא לי פראנק! אינך מכיר אותי! תחת זאת אמר: "על מה? אין לי שום עסקים אתך, לא כן?"

ואחר, כאשר שמע את דבריה: "הו, בבקשה! איך-זה?" ראה סוף-סוף את גריטה עומדת בזרויף-הגשם בריחוק-מהם, מהלכת בעיגולים-עיגולים קטנים על המדרכה הרחבה, פרצופה הקטן והשוזף מפציר ושערותיה משתרבות אניצים-אניצים בטחב מתוך מעיל-הצמר המבורדס אשר לבשה. נראה היה כי אסרו עליה להתקרב יותר. היא צעדה בעיגולים קטנים, כשבוייה בכלוב, ועובר-אורח העושה דרכו חיש בתוך הגשם היה צריך לצעוד מסביבה, בזהירות, מתוך הרגשה נטולת-סקרנות שעלולה היא לקפוץ לכל כיוון שהוא.

"אתה חייב לשמוע. זאת לפחות אתה חייב", פקד ברגסטון.

"אם כן, דבר. אני ממהר. אני מתרטב".

ברגסטון הזדקף והצליף בו מבט של בוז. הגשם והדמעות יורדים היו על פניו בערבוביה. "אני יודע", שרק ואמר. "היא סיפרה לי הכל. איך שעשיתם דברים". פראנק התחיל להכחיש, אבל ברגסטון הרים את ידו השמנמנה לצוות על שתיקה, ופראק חש עתה כי יש איזו מרות באיש ובמחוזותיו. הוא אמר: "אתה לגלגל אותה, אתה לגלגל אותה ולנשק לה, אתה להתעלס עליה — אני יודע! סיפרו לי! זאת לא הפעם הראשונה. זאת לא הפעם הראשונה! היא חזירה, אבל אני אוהב אותה — אינני מאשים אותך, אדוני, גם אני גבר — אבל אני אוהב אותה ואני רוצה לשמור על הנישואים שלנו. בבקשה להתרחק ממנה! היא חזירה!"

האיש הזה הפאתטי, חסר-התקווה, הגס! פראנק ראה אותו בוכה בקרב היצורים שבדיר-החזירים שלו; אחת מחזירותיו נגנבה. בקול דק היתה מתיפחת, מדשדשת בעקבה על המדרכה הלחה. "האם אני ילדה קטנה שפכה לדבר עלי! איך-זה?" ופראנק זכר את ה"איך זה?" המלוחש, שאותו מצא מלא שבחים כל-כך עם שסבבו השעות הריקות ונקפו בעוד שניהם מוטלים זה בזרועות זו, משלחים פצצות-עומק — "הו איך זה שאתה עושה אותי כל-כך מאושרת, איך זה?"

כנוזל הזורם ועובר בקרום, נתגלגלו רגשותיו כלפיה והפכו להיות חמלה על בעלה. האיש בכה בגשם הפאריזאי, פרצופו הפכד זרבובית מעווה, עיניו עצומות ואדומות בעוד הוא מוסיף ומכנה את גריטה חזירה. "אינני מאשים אותך, אתה לא היפרת אותי, את הסבל שלי, גבר יש לו תשוקות, הוא מחויב לסבול, זה העונש שלנו על אדמות, היא נחמדה להביט, כל־כך מתוקה ליהנות ממנה, אף־על־פי שהיא חזירה..." דמעות נשרו והתגלגלו על לחייו השמנות. הגשם והדמעות מנטפים היו על צווארוננו. "בבקשה לעזוב אותה במנוחה בשבילי, אני מבקש אותך, אדוני, זה לא עולה לך. היא חזירה".

לבסוף לא יכול פראנק לשאת עוד, הוא חש איך דמעות־תשובה גואות גם בתוכו, והוא פרץ בעוז־הכרה נלהב: "אינני יודע מה אשתך מספרת לך" — כמעט ואמר "אדוני" — "אבל לא היה ולא־כלום! שום דבר! שום דבר!" היה זה שקר שאותו השמיע בהכרה מבורכת שפמיה לא ידע מעודו בדברו אמת, ועם עוז־ההכרה הזה באה ידיעה ודאית: אכן זאת היתה האמת. עם שהיו מפרפרים ודבקים על מיטותיהם ב"סאקסוניה", לא היה דבר בכלל.

"פראנק! איך זה!" קראה גריטה, וזאת הפעם התמרדה וחשה במרוצה אל שני הגברים המנופפים בידיהם. "איך זה אתה לומר הדברים האלה? איך אתה מעז?" העוויה של שביעות־רצון חלפה על פניו של ברגסטון. פראנק עלה על דרך וגמור היה עמו להמשיך. "הו, הניחו לי, אתם שניכם. הניחו לי לנפשי, אני לא עשיתי שום דבר לא לה ולא לך ולא לשום איש" — איך זה? איך זה? איך זה? — "עזבו אותי כולכם במנוחה!"

"הו, אל תגיד! זה לא מועיל כלום, כלום! איך זה!" אבל ברגסטון גיחוך עצום של אושר היה שפוף על פניו הלחים. בתאונ־נפש מעביר היה מבטו מפראנק אל גריטה, מגריטה אל פראנק. פראנק קרטיס היה מוסיף ומכחיש, אומר לא, אומר לא, חש כי התשובה האמיתית על חיוכו של ברגסטון היא הגיחוך הערמומי המסתמן ועולה על פיהו שלו. הוא הכחיש בכעס, בהתמרמרות, מישרים, ותפס עצמו מחייך; הוא חש עצמו חלקלק ושמן, או ערמומי וצנום, לא היה הבדל בדבר; שוב לא ידע מה הרגשתו אף לא מה יראָה בראי לכשיביט, אבל ידע כי נכנס לתפקיד חדש בחיים, הוא הגדיר את עצמו לעצמו והודה מה שיעור האהבה שהוא יכול להרשותו. עם שהתריס בחטף "לא, לא!" עוד פעם, ונסוב על עקביו והניח את בניה־הזוג כשעודם עומדים יחדיו בפינת רחוב־סקריב בפלאס־דה־לאופירה בפאריז, ראה כי ברגסטון מבין אותו היטב מאד, שכן מתוך עין אחת דלוקה קרץ אליו האיש קריצת־נואפים אחת ענקית ומאושרת.

ג'ון אפדייק: שלג יורד בגריניץ' וילג'

הווג מייפל עקרו אך יום קודם לרחוב השלושה-עשר-מערב, ואותו ערב קפצה לבקרים רבקה קיון, שהרי עתה היו שכנים קרובים כל-כך. היא היתה נערה גבוהה, מחייכת קמעה תמיד במין פיזור-הדעת, והיא הניחה לריצ'ארד מייפל להסיר מעליה את מעילה ואת רדידה בעוד היא עומדת ומברכת במאור-פנים את ג'ון לשלום. ריצ'ארד, שהתהלך במשנה חז ודקדקנות בגלל הנועם שבו נוהל הענין — אף כי הוא וג'ון נשואים היו זה קרוב לשנתיים, עדיין כה צעיר היה למראַה עד שלא היו הבריות מטילים עליו אינסטינקטיבית חובות של מארח; רתיעתם חוללה בו מידה של הססנות מקבילה לכך, עד שלעתים קרובות רעיתו היא שהיתה מוזגת את המשקאות בעוד הוא סרוח על הספה בתנוחה של אורח מועדף ולוקח-לב בתכלית — נכנס לו כך לחדר-המיטות החשוף, הניח את מלבושיה של רבקה על המיטה, וחזר לחדר-המגורים. מעילה היה חסר-משקל, כמדומה.

רבקה, ישובה מתחת למנורה, על הרצפה, רגל אחת מכוונסת מתחתיה, זרוע אחת על פרגוד שהדיירים הקודמים עדיין לא סילקוהו, אומרת היתה: "היפרתי אותה, יודעים אתם, רק אותו יום שלימדה אותי את המלאכה, אבל אמרתי אוֹ-קיי. גרתי אז במקום נורא שנקרא מלון-לגבירות. במסדרונות היו שם מכוונת-כתיבה שמכניסים לתוכן מטבע של רבע דולר".

ג'ון, זקופת-גב על כסא-היצי'קוק מבית הוריה בוורמונט, ממחטה רטובה מכודרת בכף-ידה, נפנתה אל ריצ'ארד והסבירה: "לפני הדירה שלה מעכשיו היתה בקי גרה עם הבחורה הזאת והחבר שלה".

"כן, שמו היה ז'ק", אמרה רבקה.

ריצ'ארד שאל: "את גרת אתם?" השלנה הערמומית שבנעיעת-דיבורו גשתיירה ממצב-הרוח שעוררה בו הצורה המוצלחת, ואשר בחדר-המיטות האפולולי נראתה חריפה קמעה — משל כאילו בנימוס רב היה מוסר ידיעה מאַכזבת — שבה הניח את מעילה של אורחתם.

"כן, והוא עמד על כך שיהיה שמו רשום על תיבת-המכתבים. הוא פחד נורא שאיזה מכתב לא יגיע אליו חלילה. כאשר היה אחי בצוי ובא לבקר אצלי וראה על תיבת-המכתבים" — בשלש תנועות מקבילות באצבעותיה קבעה את השמות זה תחת זה —

"ג'ורג'ין קלייד,

רבקה קיון,

ז'ק צימרמן,

אמר לי שאני הייתי תמיד נערה חביבה כל-כך. ז'ק לא היה אפילו מוכן להסתלק כדי

שיהיה לאחי מקום לישון. הוא היה מוכרח לישון על הרצפה". היא השפילה ריסיה והציצה לתוך נרתיקה למצוא סיגריה.

"האין זה נפלא?" אמרה ג'ון, וחיוכה מתרחב בחוסר־ישע עם שתפסה איזה דבר חמורי היה זה לאמרו. צינתה הדאיגה את ריצ'ארד. זה שבעה ימים היתה נמשכת בלי שיפור. פניה היו חיורים, רצועים רצועות של אדום וצהוב; בכך הודגשה הסגולה המודליאנית שנוצרה על־ידי צווארה הארוך ועיניה הסגלגלות הכחולות וההרגל שלה לשבת זקופה מלוא קומתה, כשראשה נטוי על־צד דרך־חידה וכפות־ידיה שמוטות מטה בחיקה.

רבקה גם היא היתה חיורת, אבל על־פי דרכו העקיבה של איזה רישום, אולי — כובד־שמורותיה ומידה של וירטואוזיות הנסוכה על הפה כמו רימוזו על כך — של דה־וינצ'י.

"מי מוכן לשתות קצת שְׁרִי?" שאל ריצ'ארד בקול עמוק, ממצב של עמידה. "נשתה משהו רציני, אם אַת מעדיפה", אמרה ג'ון אל רבקה; מנקודת־מבטו של ריצ'ארד היתה באמירה זו, בדומה לאותן מודעות־פרסומת שקריאתן משתנה עם שינוי הזווית, ההצהרה המפורשת למדי כי זאת הפעם יהיה עליו למוזג את הוויסקי־סודה.

"הֶשְׁרִי עושה רושם טוב", אמרה רבקה. היא הגתה את המלים בבירור, אולם בקול דק ורפה ששלל מהן כל משמעות.

גם אני חושבת", אמרה ג'ון.

"טוב", ריצ'ארד לקח מעל מדף־האח את בקבוק־שמונה־הדולרים של "טיו פֶּפֶה" שגנב בשבילו האדם השני בחשבון הֶשְׁרִי הספרדי. כדי שיוכלו הכל להיות שותפים בדראמה שבדבר, חלץ את הפקק בחדר־המגורים, כמבקש לעשות רושם מילא שלש כוסיות כדי מחציתן, הגישן ונשען אל מדף־האח (הזוג מייפל מעולם לא היה להם מדף־אח קודם־לכן), כשהוא מסובב כוסו, כמו שהורהו מומחה־היינות של הסוכנות, לשחרר בכך את אָדִי הפוהל והאתר, עד שאמרה אשתו, כדרכה תמיד, הואיל וכך היתה ברפכת־הכוס הקבועה בבית הוריה: "לחיים, יקירים!"

רבקה המשיכה בסיפור על דירתה הראשונה. ז'ק מעולם לא עבד. ג'ורג'ין מעולם לא החזיקה מעמד בשום מקום־עבודה למעלה משלושה שבועות. שלשתם יחד תורמים היו לקופה משותפת, שאליה היתה להם לכולם זכות־גישה שווה. רבקה היה לה חדר־משכב נפרד. ז'ק וג'ורג'ין עבדו לפעמים על תסריטי טלביזיה; את עיקר תקוותיהם תלו בתכנית־המשכים שהוכתרה בשם "א.ב.א." — "א" כרמז לאינטר־גאלאקטי, או אינטר־פלאניטרי, או משהו כזה — "במרחב ובזמן". אחד מידידיהם היה קומוניסט צעיר שלא רחץ מעולם ותמיד היה לו כסף מפני שאביו היה בעל חצי הווסט־סייד. בשעות היום, כשהיו שתי הבנות בעבודה, היה ז'ק עוגב אחר שוודיה אחת צעירה בקומה העליונה, שחוזר וחוזר היתה שומטת את מטלית־הרצפה שלה למרפסת הזעירה שמחוץ לחלונם. "מפציצה לאמיתה", אמרה רבקה. כאשר עברה רבקה לגור בדירת־יחיד לעצמה והיתה מסודרת ומאושרת לגמרי,

הציעו ג'ורג'ין וז'ק שיכניסו מזון ויישנו על הרצפה. רבקה מדומה היתה כי הגיעה שעתה לשים קץ לדבר. היא אמרה לא. כעבור זמן התחתן ז'ק עם בחורה אחרת, לא עם ג'ורג'ין.

"אגוזים, מישהו רוצה?" אמר ריצ'ארד. הוא קנה קופסה אחת בחנות-המעדנים שבפינה, בפירוש לצורך הביקור הזה, אף כי לולא עמדה רבקה לבוא היה קונה שם איזה דבר אחר בתואנה אחרת כלשהי. פשוט לשם ההנאה שבקניית הדבר הראשון בחנות שבה עתיד הוא בשנים הבאות לקנות הרבה כל-כך.

"לא, תודה", אמרה רבקה. ריצ'ארד כה רחוק היה מלצפות לסירוב עד שמתוך כוח-האינרציה חזר ודחק בה בקריאה: "בבקשה! הם כל-כך טובים שבילך". היא נטלה שנים וחצתה אחד מהם בשיניה.

הוא הגיש את הכלי, קופסת-כסף שניתנה לזוג מיפול כמתנת-נישואים ואשר קודם-לכן לא היתה להם מעולם שהות להוציאה מאריותה, לאשתו, שמילאה חפנה בחמדנות ונראתה כה חיוורת עד ששאל: "איך את מרגישה?" לא דווקא משום ששכח את נוכחות האורחת שלהם אלא משום שביקש להציג לראנה לפניו את חרדתו, אם גם אמנם כנה היתה.

"יופי", אמרה ג'ון באבקר-רוגזו, ואולי באמת חשה בטוב.

אף כי הזוג מיפול סיפרו כמה סיפורי-מעשיות — איך גרו פעם בצריף-עץ במחנה ימק"א משך שלושת החדשים הראשונים לחיי-הנישואים שלהם, איך ביצי פ'ליינר, חברה אחת משותפת, היתה הבחורה היחידה שנרשמה לבית-הספר התיאולוגי של בְּנֵתָם, איך אגב עבודתו בפירסום בא ריצ'ארד במגע עם יוגי בְּרָא — הרי לא ראו עצמם (כלומר, זה את זו) כמספרים שפוחם גדול, וקולה הרופס של רבקה שלט בשיחה. היתה לה כשרון לדברים יוצאי-דופן.

דודה העשיר דר היה בבית של מתכת, שריהוטו כיסאות של אולם-הרצאות. הוא פחד פחד נורא משריפה. סמוך לפני המשבר הגדול בנה סירה ענקית לרדת בה עם כמה ידידים לפולינזיה. כל ידידיו איבדו את ממונם במשבר בבורסה. הוא לא. הוא עשה ממון. הוא עשה ממון מכל דבר. אך הוא לא יכול לצאת למסע לבדו, וכך עדיין היתה הסירה ממתינה במפרץ-הצדפות, דבר עצום, המתנשא לגובה שלושים רגל מעל-פני המים. הדוד היה צמחוני. רבקה לא אכלה תרנגול-הודו בחג-ההודיה עד שהיתה בת שלש-עשרה מפני שהיה זה מנהג המשפחה ללכת באותו חג לבית הדוד. המנהג בטל בשנות המלחמה, כשהיו העקבים הסינתטיים של הילדים משיירים עקבות שחורים על-פני כל רצפת האסבסט שלו. מאז לא היתה משפחתה של רבקה מדברת עם הדוד. "כן, הדבר שעשה עלי רושם", אמרה רבקה, "היה הצורה שבה היה כל גל חדש של ירקות מגיע כאילו היתה זו מנה אחרת".

ריצ'ארד שוב יצק את השרי והגיש, משום שבכך נעשה ממילא מרכז תשומת-הלב, ולכן אמר: "האין איזה צמחונים שעושים להם תרנגולי-הודו מאגוזים כתושים לחג-ההודיה?"

לאחר דומיה ממושכת אמרה ג'ון: "אינני יודעת". קולה, ששבת מדיבור משך עשר

דקות, נסדק בהברה האחרונה. היא כחה בגרונה, כשהיא סורטת את לבו של ריצ'ארד.
 "וכי במה ימלאו אותם?" שאלה רבקה, כשהיא מזה אפר לתוך הקערת שעל־ידה.

מעבר לחלון ומתחת לו בקע קול שאון. ג'ון הגיעה לחלונות ראשונה. ריצ'ארד אחריה, ולבסוף רבקה, ניצבת על ראשי־בהונותיה, מאריכה צוואר. ששה שוטרים רכובים, עומדים ברכובותיהם, יורדים היו בדהרה, שניים־שניים, במורד הרחוב השלושה־עשר. כאשר נדמו קריאותיהם של הזוג מייפל העירה רבקה: "הם עושים זאת בכל ערב בשעה הזאת. הם נראים נורא שמחים, בתור שוטרים."
 "הו, ויורד שלג!" קראה ג'ון. היא היתה מעוררת־רחמים בכל הנוגע לשלג; היא אהבה אותו כל־כך, ובשנים האלו האחרונות אף כה מיעטה לראותו. "בלילה הראשון שלנו כאן! בלילה האמיתי הראשון שלנו". היא יצאה מגדרה וכרכה זרועותיה על צווארו של ריצ'ארד, ורבקה, במקום שאורחת אחרת היתה אולי מסבה פניה, או מעלה על שפתיה חיוך רחב מדי, מעודד מדי, התמידה בלי שינוי בסברה המתוק, פוור־הדעת, ומפעד לזוג החבוק התבוננה בחזיון אשר בחוץ. השלג לא דבק ברחוב הטחוב; הצטברות קלה נראתה רק על גגותיהם וחרטומיהם של האוטומובילים.
 "אני חושבת שמוטב לי ללכת", אמרה רבקה.

"אנא אל תלכי", אמרה ג'ון בהתעוררות שריצ'ארד לא ציפה לה; ברור היה שהיא עייפה מאד. מסתבר שהבית החדש, השנוי במזג־האוויר, השָרִי הטוב, זרמי החיפה שבינה לבעלה, שנתחדשו עקב חיבוקה הפתאומי, ונכחותה של רבקה — כל אלה הפכו בדמיונה יסודות בלי־יפרדו של רגע אחד מקסים.
 "כן, אני חושבת שאֵלך מפני שאת כל־כך שפופה ומצוברחת".
 "האם לא תוכלי להישאר רק לעוד סיגריה אחת? דיק, הגש בבקשה את השרי".
 "טיפ־טיפה", אמרה רבקה, מושיטה כוסה. "נדמה לי שסיפרתי לך, ג'ון, על הבחור שאתו יצאתי, זה שהתימר להיות מלצר ראשי".

ג'ון ציחקה כמצפה לגדולות. "לא, בחיי, מעולם לא סיפרת". היא תלתה זרועה על גב כיסאה ושירבבה ידה מבעד לפפיסים, כילד המבטיח לעצמו כי נדחתה שעת השכיבה במיטה. "מה עשה? הוא חיקה מלצרים ראשיים?"
 "כן, הוא היה ברנש מן הסוג שפאשר אנו יוצאים ממונית ויש שבכה שפולטת קיטור, הוא מתכופף" — רבקה השפילה ראשה והגביהה זרועותיה — "ומעמיד פנים כאילו הוא השד".

הזוג מייפל צחקו, לא דווקא מעצם הנאמר אלא מן הצורה שבה החיתה רבקה את המצב בהביעה, בחיקוי המאופק שלה, הן את עמידתו המפוצצת של בן־לוויתנה הן את טבעה שלה, המתנזר מהפגנות. הם דימו לראותה לנגד עיניהם כשהיא עומדת ליד דלת המונית, מביטה ללא הבעה איך בן־לוויתנה מתכופף יותר ויותר, נשבה לבדיחתו שלו, אצבעותיו מתעוותות שטנית בעוד הוא חש כמו קרניים מבצבצות מבעד לקרקפתו, להבות לוחכות את קרסוליו ורגליו מצטמקות ונעשות טלפיים.

סגולתה של רבקה, תפס ריצ'ארד, אינה מתבטאת בכך שקורים לה דברים משונים אלא בזה שמפוח הניגוד המובלע עם שלוותה השפויה שלה היא מתארת כל מה שנוגע אליה כיוצא-דופן. גם ערב זה עשוי להיראות גרוטסקי לכשתחזור ותספר: "ששה שוטרים רוכבים על סוסים עברו בדהרה והיא קראה 'יורד שלג!' וחיקבה אותו. כל הזמן היה אומר לה שהיא חולה כל-כך וממלא אותנו שרי".

"מה עוד עשה?" שאלה ג'ון.

"במקום הראשון שהלכנו אליו — זה היה מועדון-לילה גדול על גג של משהו — בדרך צאתנו התישב וניגן בפסנתר עד שאשה אחת שפרטה על נבל ביקשה אותו שיחדל".

ריצ'ארד שאל: "האם האשה ניגנה בנבל?"

"כן, היא היתה מורטת את המיתרים". רבקה החוותה בידיה תנועות עיגוליות.

"כִּי־כן, האם ניגן אותה מנגינה שניגנה היא? האם ל י ו ה אותה?"

"לא, הוא סתם התישב וניגן איזה דבר אחר. לא יכולתי להגיד מה זה היה".

"האם זה באמת נכון?" שאלה ג'ון, מזרזתה.

"ואחר-כך במקום הבא שהלכנו אליו היינו צריכים לחכות עלייד הפאר לשולחן ואני הסתכלתי סביב והוא עבר בין השולחנות ושאל את האנשים אם הכל בסדר".

"נכון שזה היה א י ו מ?" אמרה ג'ון.

"כן. ואחר-כך הוא ניגן בפסנתר גם שם. היינו כביכול האטרקציה העיקרית. לערך בחצות עלה בדעתו שאנו צריכים לצאת לברוקלין לבית אחותו. כבר לא היה לי כוח. ירדנו מן התחתית שתי תחנות מוקדם מדי, תחת גשר-מנהטן. המקום היה שומם, בלי שום דבר לבסוע בו חוץ מלימוזינות שחורות. בגובה קילומטרים מעל ראשינו" — היא נשאה עיניה להביט, כמו בענן, או בשמש — "היה גשר-מנהטן, והוא אמר כל הזמן שזאת הרכבת העילית. לבסוף מצאנו איזה מדרגות ושני שוטרים שאמרו לנו לחזור לרכבת התחתית".

"ממה מתפרנס האיש המדהים הזה?" שאל ריצ'ארד.

"הוא מלמד בבית-ספר. הוא מוכשר למדי". היא קמה על רגליה, מושיטה בבת-אחת זרוע ארוכה, לבנה-כסופה, ריצ'ארד הביא את מעילה ואמר שילווה אותה הביתה.

"זה רק שלושת-רבעי בלוק", מיחתה רבקה בקול נקי מפל הטייה של התעקשות.

"אתה מוכרח ללוות אותה הביתה, דיק", אמרה ג'ון. "קח לך חפיסת סיגריות". דומה היה כי הרעיון שיהיה מהלך בשלג גרם לה הנאה, משל כאילו חוזה היתה מראש איך יביא אתו בחזרה, בשלג שעל כתפיו ובקור שבפניו, את כל תחושות הטיול שפריאותה לא היתה מספקת לה להסתכן בו.

"כדאי שתחדלי מעישון יום-יומיים", אמר לה.

ג'ון נופפה להם בידה שלום-פרידה ממרום המדרגות.

השלג, שנראה היה לעין רק מסביב לפנסיר-רחוב, הפעיל איזה לחץ רומנטי ריפרופי על פניהם. "יורד כהוגן עכשיו", אמר.

"כן".

בפינה, מקום שהיה השלג משווה לאור הירוק משהו כחול מימי, מהססת היתה לצעוד אחריו כשפנה לחצות עם האור את הרחוב השלושה-עשר, עד כדי כך שעוררתו לשאול: "מצד זה של הרחוב את גרה, לא כן?"

"כן".

"נדמה היה לי שאני זוכר מן הזמן שבו לקחנו אותך במכונית מבוסטון". אז היו הזוג מייפל גרים ברחוב השמונים-מערב. "אני זוכר שהיה לי רושם של בניינים גדולים".

"הפנסיה ובית-הספר-לקצבים", אמרה רבקה. "בכל יום בערך בעשר, כשאני הולכת לעבודה, הנערים שלומדים להיות קצבים יוצאים להפסקה מגואלים בדם ומתפקעים מצחוק".

ריצ'ארד תלה עינו בפנסיה; צלליתו של הצריח מסתמנת היתה נוכח החלונות המוארים והפזורים של שיפון חדש וגבוה בשדרה השביעית. "כנסיה מסכנה", אמר. "בעיר הזאת קשה לצריח להיות הדבר הגבוה ביותר".

רבקה לא אמרה דבר, אף לא את ה"כן" המורגל שלה. הוא חש עצמו נוזף על שנקט נעימה של דרשן. במבוכתו הסב את תשומת-לבה לדבר הראשון שראה אחר-כך, שלט שחיק-אותיות מעל דלת גדולה. "בית-ספר מקצועי גבוה לענפי המזון", קרא בקול. "האנשים שגרים בקומה מעלינו אמרו לנו כי האיש שלפני האיש שהיה לפנינו בדירה שלנו היה סוחר-בשר סיטוני שקרא לעצמו 'ספק מאכלים מעודנים'. הוא החזיק אשה בדירה".

"החלונות הגדולים הללו שם למעלה", אמרה רבקה, כשהיא מצביעה על הקומה השלישית של בניין-לבנים, "נשקפים מול החלונות שלי מהצד השני של הרחוב. אני יכולה להציץ ולהרגיש שאנו שכנים. תמיד נמצא שם מישהו; אינני יודעת ממה הם מתפרנסים".

לאחר עוד כמה פסיעות נעצרו, ורבקה, בקול שריצ'ארד דימה שהוא רם מעט יותר מפפי דרפה, אמרה: "אתה רוצה לעלות ולראות איפה אני גרה?"

"ודאי". דומה היה שאין זה הגיוני לטוב.

הם ירדו בארבע מדרגות של בטון, פתחו דלת תפוז ומרופטת, נכנסו למבוי מוסק-מדי של ספק-מרתף, והחלו לעלות בארבעה גרמים של מדרגות-עץ. החדש שעלה בו בריצ'ארד ברחוב, שמא הוא עובר אל מחוץ לתחום הגנים הציבוריים של האדיבות, הפך להיות אשמה ודאית. מעטות הן החוויות שריחן ריח איסור כה מובהק כעלייה במדרגות מאחרי חצאית של אשה. שלש שנים קודם-לכן התגוררה ג'ון בחדרון שבקומה הרביעית בקמבריג'. ריצ'ארד מעולם לא לקח אותה הביתה, אפילו כשהעסק כולו, עד לגילוייה-האינטימיות האחרון-באחרונים, הפך להיות נוסחה ריקה, בלי החשש שבעל-הבית, בחמת-זעם מוצדקת, יונק מפתחו ויטרוף אותו בעברס.

בפתחה את דלתה אמרה רבקה: "חס פה כמו בגיהנום", וזו פעם ראשונה שמע אותה מגדפת. היא הדליקה אור רפה, החדר היה קטן; קורות משופעות, הצד התחתון של

גג הבנין, מצטלבות על התקרה והפתלים, גזול נפחים פריסמטיים גדולים ממרחב המחיה של רבקה. עם שקרב לגשת אל רבקה, שעדיין לא פשטה את מעילה מעליה, הבחין ריצ'ארד והנה לימינו נתהווה שטח בלתי־מצופה מקום שם נתמשך הגג תלול־השיפוע אל הרצפה. כאן ניצבה מיטה כפולה, המיטה, הפלואה משלושה צדדים, דומה היתה לא דווקא לרהיט אלא לדוכן המוצב קבע, מכוסה שמיכה. בחיפזון הסב עיניו ממנה, והואיל ולא יכול להביט מיד ברבקה לטש עיניו אל שני כיסאות־מטבח, פנס־רוח של מתכת שסביב מסגרת האהיל שלו נראו לסירוגים דגים שמנים וגלגלי־הגה, וכוונתי־ספרים בת ארבעה מדפים — וכל אלה, מהיותם דקים וסמוכים לקיר נטוי, מפיקים היו סבר של אנכיות הנתונה בסכנה.

"כן, הנה הפירה שמעל למקרר שעליה סיפרתי לכם", אמרה רבקה. "ואולי לא?" היחידה העליונה משתרבת היתה אל מחוץ לתחום של התהתונה כדי כמה זרתות מכל הצדדים. הוא נגע באצבעותיו בצדה הלבן של הפירה. "החדר הזה הוא די נחמד כזה", אמר.

"הנה הנוף", אמרה. הוא נפנה לעמוד לצדה ליד החלונות, מפשיל את הווילונים הצדה ומציץ מבעד לשמשות זעירות ופגומות לתוך הדירה שמעבר לרחוב. "הברנש ההוא באמת יש לו חלון ענקי", אמר ריצ'ארד. אף כי כל הפנסים דלקו, ריקה היתה הדירה אשר ממול. "זה כמו חנות רהיטים", אמר. רבקה עדיין לא פשטה את מעילה. "השלג נמשך".

"אם כן" — המלים היו רמות מדי; הוא סיים את המשפט בקול כבוש מדי — "תודה לך שהרשית לי לראות את המקום. אני — האם קראת זאת?" הוא הבחין בטופס של Auntie Mame המוטל על כר־מושב. "לא הספקתי", אמרה.

"גם אני לא קראתי אותו. רק בקרות. זה כל מה שאני קורא בכלל". בכך הגיע אל הדלת. שם נסוב, בנלעג, רק ליד הדלת, החליט אגב סקירה־לאחור, רק שם היתה התנהגותה נטולת כל צידוק: לא די שעמדה סמוכה שלא־לצורך אלא שעלידי שהסיטה את כובד גופה אל רגל אחת והטתה ראשה הצדה הנמיכה קומתה כשיעור כמה זרתות, ובכך העמידתו בעמדה השלטת המותאמת במדויק לצללים הרחבים, הסבילים, שוודאי ידעה כי כיסו את פניה.

"אם כן" — אמר.

"אם כן". ההד היה מידי ואולי חסר־משמעות. "אל, אל תניחי לקצבים לתפוס אותך".

הגימגום, כמובן, הרס את הבדיחה, וצחוקה, אשר החל מיד בראותה לפי ארשת־פניו כי ינסה להגיד משהו מצחיק, נסתיים בטרם יסיים הוא. עם שירד במדרגות השעינה את שתי ידיה על המעקה והשפילה הביט אל המישורת הבאה. "לילה טוב", אמרה.

"לילה טוב". הוא נשא עיניו; היא כבר נכנסה אל חדרה. הו, אבל קרובים היו.

זיקלון כהנוב: אמריקה שלי

כאשר הגעתי לחופה של ארצות-הברית, בראשיתה של מלחמת-העולם השנייה, היתה לי הרגשה שנפלתי לעולם שונה לגמרי מכל אשר ידעתי קודם, שונה לא רק בממדיו אלא גם באַרְחוֹת־הַקִּיּוּם ובאַרְחוֹת־הַעֲשִׂייה, שאם גם קשים היו להגדרה הרי הבחנתי בהם מיד, ובעיני אז, עיני אשה צעירה מאד, נראו לי מוזרים ומטורפים מעט, מצחיקים ומפחידים.

בעת שעברנו את האוקינוס האטלנטי היה הקור עז כדיר־כך שמי־הים, שהתגעשו ברוח הקרה, ציפו בקרח את המישטחים האפקיים של חרטום האניה. מה־קרה היתה אמריקה, באמת בסוף העולם, עולם אחר, מפחיד. יצאתי לקראת הרפתקה עם גבר שדימתי לאהבו, אך הניעוני גם מניעים שתמימותם הדאיגתני פתאום. יצאתי לחפש את החירות, אבל הציור שבו נצטיירה לי זו שוב לא היה חופף את העולם הזה החדש של קרח ופלדה. לא העזתי להודות לעצמי ממש שהציור בו נצטיירו לי אמריקה והחירות שאני מחפשת בה נובע משני רומנים, שנכתבו שניהם בידי נשים שהלהיבני בתקופת התבגרותי, רומנים שבינתיים חזרתי וקראתיים פעמים רבות, כמעט בהסתר, מפני שפאשר את מתגנדרת בקריאת דוסטויבסקי ותומס מן הרי זה מבייש מעט להודות שאת מעדיפה את "אבא אָרְךְ־הַרְגֵלִיִּים" ואת "ארבע בנותיו של ד"ר מארק". אחת מארבע בנותיו של הרופא היתה ג'י, בחירתי שלי, נערה נערית מעט, גזזת־שער, שלא די שנישאה לאיש אשר אהבה, לאחר שהעלתה קרבנות נאצלים, אלא שגם — דבר חשוב עוד יותר — הפכה להיות סופרת מהוללת. באמריקה היו דברים אלה בגדר האפשר, איש לא ראה מקום להתפעל מהם. הנקל הוא להיות אשה נורמלית ועם זאת סופרת. ואילו במצרים מולדתי עדיין היינו רחוקים מן עד מאד, כמובן. ב"אבא אָרְךְ־הַרְגֵלִיִּים" מופיעה נערה קטנה ועניה, שהושמה בבית־יתומים איום והיא נחלצת ממנו הודות למכתבים שופעיה־הומור ונוגעים־אל־הלב שהיתה כותבת אל אפוטרופסה האלמוני. המשך הדברים היה שהלכה ללמוד בקולג' וכי האפוטרופוס, שלא ראתה אלא את צל רגליו הארוכות משתרפב בחצרו של בית־היתומים, מתברר שהוא מיליונר צעיר ושובה־לב, שהתאהב בה ונשאה לאשה. בזכות כשרונה לא די שהשיגה אותה נערה — שבאֶפִּיּה היא ישרה, עצמאית, גאה וכנה — כל מה שחפצה, אלא שנוסף על כך גם עשתה את הטוב: הודות לה תוקן בית־היתומים מיסודו. הוי, תמימות! סכלות אי־חקר של נערות מחונכות. בפרט אלו מן המזרח.

*

בנמל ניו־יורק, עצום, קרחי, פלדי, היו הסבלים השחורים, אדומי מדים ומצנפות, תופסים את המזוודות שהוטלו בערבוביה על הסיפון, מניחים אותן על מין סרט־נע

שהיה טוב וסובב, ואחרי־כן היו סבלים אחרים מסיעים אותן על מכוניות פעוטות עד לדלפקים הענקיים של המכס, מקום שם היו ממוינות לפי שם ולפי אות מן האלפבית. רוב הנוסעים חיפו כמעט כל הלילה, משותקים מן הקור, מפני שתמיד חסרה היתה איוו מזוודה שהגיעה שעות אחרי כל היתר. הארגון היה אדיר־רושם, אבל השיחרור מן המכס הצריך זמן רב פ־עשרה מאשר באלקסנדריה. שם היו הסבלים מתקוטטים, הכל היו מצווחים, אבל בסופו של דבר היו צרורותיך מובאים כולם כאחד, היישר מן התא שלך אל בית־המכס, מקום שם היית עובר במהירות רבה, הודות לקשרי־היכרות מסוימים. בנסיון להתבדה אמרתי לבן־זוגי, בשפתיים מכווצות מקור, כי הגה פירושה של דמוקרטיה: צדק אלמוני המקשה את החיים במידה שווה לכל באי־עולם. איש זה, שהיה חסר הומור, השיב לי שאם אני מתחילה כבר להיות חתרנית הרי ודאי שלא נרהיק לכת הרבה באמריקה.

מה־גדולה היתה ניר־יורק, ועד כמה חשתי בה את עצמי קטנה, רמוסה, אלמונית, אובדת בנחיל סמיך זה של אנשים האצים לדרךם, בשטף זה של מוניות צהובות, בתוך האורות האלה הירוקים והאדומים המסדירים את סאון אותם נהרי־גהרות של בני־אדם וחנויות. מה־יקר היה הכל ומה־קר היה שם לנו. קטני־הקטנים, למטה, בקרקעית אותם רחובות המשולים לנקיקים בין גורדי־השחקים. איך צריך ללחוץ על הכפתורים האלה ב"קאפיטריות"? וכמה רעים היו הכל. האנשים אמרו: "קדימה, קדימה!" היתה להם בדיוק שעה אחת לארוחת־הצהריים. אין מה לדבר על סייסטה. הרי זה איום ומבהיל. לעולם לא אמצא כאן את מקומי. מעולם לא הייתי צריכה לעזוב את הבית.

שלושה ימי נסיעה ברכבת כדי להגיע לקאליפורניה, מקום שם גר אחיו של בעלי. רכבות נוחות מאד, בלי גרגר־אבק, מלאות כל מיני מכוונות קטנות, בית־שימוש ובו סבון, מגבת, כוס לשיניים, כולם מוקפים רצועה קטנה של נייר, ללמדך שהכל הגייני מאד, מעוקר היטב. בקרו־ן המסעדה היו הכל דומים זה לזה: ורודים היו, שתו חלב מוקפא בעת הארוחה, ודיברו מתוך אפם. הם היו גרועים מפראים, מיני בובות גדולות. מה־גדולה היתה אמריקה, חדגונית ומכוערת! במבואי הכרכים הגדולים, פיטסבורג, שיקאגו ופילאדלפיה, היו הבתים דומים בכל, בנייים עץ אפורי, לבנים צהובות מושחרות, ולעתים קרובות, אפילו בבת־ידירות גדולים, היתה רק החזית צבועה. שאלתי מדוע מניחים את שאר שלושת הצדדים בלא שיסיימו, והסבירו לי כי "נכסים לא־ניידים הם עסק", וצריך להפחית את ההוצאות כל כמה שאפשר ולהוציא את מירב הרווחים האפשריים מן ה"נכס". "כל מה שיכול השוק לשאת". במצרים היו אפילו אנשי־העסקים עשויים להתבייש לומר דברים כאלה; שם לא היו מיצרים כיצור בכוונה מכוונת, ומשום כך הרי אפילו השכונות המסכנות ביותר היה בהן מין יופי; על־כל־פנים, אופי.

מה־שטוחים וחדגוניים היו אותם שדות־תבואה המשתרעים כמלוא העין, מהלך שעות על שעות, מאומה מלבד תבואה, והעיירות הקטנות האלו, שפולן דומות בתכלית זו לזו, על המגורות הגדולות שבסמוך לתחנות הדומות־בתכלית, מקום שם היית

יורד ומחלץ עצמותיך נוכח לוחות־מודעות גדולים, תמיד אותם לוחות. מה־רחוק היה הכפר המצרי הקטן והעני, שבהיו הימר ויושביו העלובים מבוססים ביאזר הגדול בצל עץ־התאנה, ומה־דומה היה, בסיפומו של דבר, לפפר הצרפתי, שבדומה לו שייך היה לעולם הישן שקדם למכונות האלו, הסובבות וסובבות למען הרווחים. ואיזה כיעור, אפילו בקאליפורניה שפה מפארים היו את חמודותיה, אותם שטחים של עצי־אפרסק שאחריהם באים שטחים של עצי־מישמש, שבהם היו המקסיקאים עובדים. אלה היו בתי־חרושת חקלאיים ולא בוסתנים, ומי יכול היה להאמין שפירות האדמה ייתכן ליצרו ייצור המוני שכזה, בשרשרת.

כך היה גם דינם של בני־האדם; גם הם יוצרו בשרשרת. דומה היה כאילו לאמיתו של דבר אין שום איש שייך לשום מקום. אין עבודה בניו־יורק או בדרום? הבריות היו עוקרים למקום אחר, לקאליפורניה, נוטעים שם את ביתם ואת משפחתם... ואף־על־פי־כן, הרי גם אני כך עשיתי? אך הנה, לגבי היתה זו הרפתקה היוצאת בהחלט מגדר הרגיל, ואילו לגבי האמריקאים היה זה משהו נורמלי בתכלית. בסן־פראנציסקו לא היה איש שנולד בסן־פראנציסקו. במצרים היו הבריות מחפשים עבודה במסות ששם גרו, וכאשר עקרו ממקום למקום, ולו אך מקאהיר לאלקסנדריה, הרי היה זה מאורע, הכל היו מלווים אותך לתחנה, בוכים, מתנשקים. כאן היה אדם יוצא לדרך ועמו מזוודות קטנות של־מה־בכך, וקונה היה הכל, ממש הכל, מהדש, אפילו את כלי־הבית. הבריות היו אומרים כי המשבר הוא שגרם, אבל מופלא היה הביזבוז שנהגו בתוך כך.

על חפצים היאים בהחלט לשימוש אומרים היו: "השלך את האשפה הישנה הזאת". לא היתה שהות להתקשר לדברים וכבר צריך היה להחליפם. מוזר היה הדבר: במצרים היתה המצוקה עצומה, נוראה לאין־שיעור יותר מאשר בארה"ב, אפילו בעת המשבר, ושם מתיחסים היו אליה באדישות פושעת, כאילו היה זה סדרו של עולם שאין מנוס ממנו, ואף־על־פי־כן, איך להסביר זאת, היה זה בכל־זאת עולם שנגעה בו יד החסד. כאן במשרדים היו שלטים ממליצים ואומרים "נא לחייך", או מצווים באורח פסקני עוד יותר "חייך", דווקא משום שבני־האדם שוב לא ידעו כי חיך איננו סתם פישוק מוכני של זוויות־הפה אלא משהו המאיר את הפנים כולם מבפנים. משעה שהיו פוסקים להגיד דברי־שיגרה אופטימיים על "אורח־החיים האמריקאי", לחזור על הדעות הבלגניות של עתוניהם, ומנסים להביע משהו אישי יותר, היו רוב האמריקאים ממלמלים מלים שכמעט לא היה בהן קשר. הכל ידעו קרוא־וכתוב, כל אדם היה לו ראדיו, האזין לחדשות. אך מעטים היו היודעים לדבר. דומה היה כאילו אין האנשים מתבטאים באמת אלא לאחר ששתו משקה הרבה, אלא שאז היו מתמפרים למעין אלימות פרועה. חשיבותו של האלכוהול עשתה עלי רושם במיוחד מאחר שבמזרח היו שותים אך מעט, ואפילו האנגלים לא היו שותים בצורה מחפירה כל־כך. "שתה עד עירון", היו אומרים.

*

מוזר היה הדבר. הנה זאת הארץ הגדולה ביותר והעשירה ביותר בעולם, זו שיכולה

היתה לשים קץ לדלות יותר מכל זולתה, ואף-על-פי-כן לא היו הבריות מאושרים יותר מאשר במקום אחר. אולי פחות. הם קיפחו את הרגשת הקדושה שבחיים, שבאהבה, שבצורתה הגופנית שוב לא היתה קרויה בעצם אהבה אלא "מגע מיני", או שהיתה מתוארת בדימויים מוכניים פשטניים כגון "screw". אמריקה היתה אמנם ארץ-הבחירה של האלוהים — אבל ארץ שסר חינה.

דבר זה כמו נתחוויר לי בוודאות כאשר ביקרתי במשק "תעשייתי" של עופות. הייצור היה יעיל מאין כמוהו; העופות מוינו על-פי תפקידם. ה"פטימים", כולם שווים לצבע, לגודל ולשומן, כלואים היו בכלובים ומנקרים גרעינים. כך, הוסבר לנו, לא הוציאו אלא את מיזער האנרגיה ושמרו על רוך-בשרם. אך הואיל וזקוקים היו לקצת עימול-הגוף ולמנת קרניהם האולטרה-סגולות, משחררים היו אותם לשעה אחת ביום לשם עימול כלשהו. אחרי היותם כלואים כך נעשו העופות תוקפניים מאד, ומתקוטטים היו עד כדי כך שתפוקתו של המפעל פחתה במידה ניכרת. אבל, כך אמרו לנו בגאנה, היזמה והתושיה האמריקאיות הצילו את המצב. התקינו בלולים פתחים אוטומטיים קטנים, ועם שהיה כל עוף יוצא מלולו היה איש מעטה עליו מין מסכה שפיסתה על עיניו ובתוך כך הניחה לו לנשום אוויר חפשי במקורו. בעיורונם זה היו העופות מתגודדים, ממש כאנשים שיכורים, והיו משלחים מכות-ציפורן-ומקור בלי לראות זה את זה, בלי לפגוע זה בזה, ולפיכך בלי להרע זה לזה. הואיל ולא היו רואים, קל היה יותר להפסם ולהחזירם לכלוב לאחר שעה זו של "עימול בריא". אמרו לנו כי זו פעם ראשונה הונהגה שיטה זו.

המפרים שהובילנו שמה לא הבינו מדוע הודעזעתי, שהרי לא הייתי "צמחונית יוצאת-דופן". התקשיהי להסביר את האמונה, שטבעית היתה לי עד כדי כך שמעולם לא נתתי עליה את הדעת: הכל הורגים משהו כדי לחיות, אפילו הצמחונים; הרי זה חלק מן החיים, והאדם אין לו ברירה יותר מאשר ליתר היצורים — אבל כל החי חש גם את שמחת-החיים ושותף הוא במסתורין הקדוש של החיים. עוף-המשק מן הנוסח הישן היה חי את חייה-העוף שלו בטרם יגיע לסיר-הבישול, אבל בקאליפורניה היו חייהם של יצורים אלה מרים ממות. מליקת ראשו של עוף גראתה לי אכזרית לאין-שיעור פחות מן האכזריות הזאת המופשטת, המותנית, שמצפוני של האדם אין לו חלק בה ואשר בסופו של חשבון עתידה היא להחריב את המצפון, המתלבט תמיד — כך סבורה הייתי — בין הכרת אחדותם היסודית של החיים לבין הפורח להרוג כדי לחיות. האדם בטל את חירותם של הרבה בעלי-חיים על-ידי שאילף אותם, אבל מחזיק היה בחוקים מסוימים שהדת מנעתו מלחללם. האדם הלבן, האמריקאי "חלוץ הקידמה", חילל את הסייגים שפפו הטאבו של הדת ובתוך כך מתימר היה ליצג את הציביליזציה, את ההומאניזם. בני-אדם תמהים היו, כמובן, אם אינני קצת קומוניסטית, "חברה-לדרך".

לא, הענין היה אחר לגמרי.

שתקתי, וחושבת הייתי על הנאציוס שמטרתו לכפות עבדות על עמים "נחותים", להשמיד את הגזעים הנחשבים מיותרים או מזיקים, כגון היהודים. נדמה היה לי כי

יש קשר בין משק זה של עופות לבין מה שהנאציזם שוקד לעשותו; שני אלה היה בהם משום פארודיה מתועבת של החיים. אך כלום היה זה חדש כל-כך? במזרח עדיין קיימים היו ההרמון והסריסים, ואין הדבר שונה כל-כך. רק שפל זה במזרח נדמה היה לנו שהוא שייך לעבר של בערות שהקידמה עתידה להעבירו מן העולם. המפתח היה מראה צמיחתם של הכוחות החדשים של הרס זה, החלקי או השלם, של יצורים מסוימים, דווקא בארצות המיצגות את רעיון הקידמה.

באמריקה חביבים היו עלי בראש-וראשונה הפרורים הקרויים אַקזוטיים וה"פארקים הלאומיים", שבהם ביקשו להם מפלט הטבעי והאנושי. אהבתי את השכונה הסינית של סן-פראנציסקו, העצומה ביותר מחוץ לצ'ילי, על סמטותיה הצרות, המלאות אדם, המולה, ריחות תבלים ומוצרים בלתי-ידועים. השוטרים היו רודפים שם אחר זאטוטים מתוקים, שהיו משחקים ברחוב עד שעה כה מאוחרת בלילה ובבוקר היו אחוזה-ירדמה מפדי שייכלו לבית-הספר האמריקאי, שבלי ספק גם לא היה משעשע אותם ביותר. בעיר הלבנה היו הסינים כמעט כולם גהצים ומלצרים, כשם שהשחורים היו מטאטא-ירחובות ונערים-שליחים. רוצה הייתי לשאול את הסינים הצעירים הלבושים אירופית מה דעתם על הקידמה, אבל לא היה לי בהם מפר ומודע. בכל-זאת משונה היה הדבר, בארץ שבה מרבים כל-כך לדבר על יזמה, "הודמנות", שוויון ודמוקרטיה, למצוא את כל השכונות ה"שמורות" האלו. ניסיתי לברר לעצמי במה שונה דבר זה מן המיעוטים במזרח הקרוב, שלא היו נהנים משוויון מבחינת חוק. שם היו חומות, אלא שהיו עשויות "צבע" לבלי-הבקייע.

חביב היה עלי הפארק העצום של סן-פראנציסקו, שבו הוצלה פינה של טבע, זה שקדם לאדם הלבן. שם, בתוך שמורה רחבת-ידיים עד למאד, היו שרידיהם של עדרי התואים, אשר הכרית הגל הלבן והמנצח הפורץ מערבה, גחים נכחם — אלימים, אמיצי-כוח, נמוכי-מצח. הגדרות לא היו יכולים להכיל את להט-רוחם כאשר גחו ככה לנגח את המחיצות. בכל-זאת, כאחוזת ספקות ונקיפות-מצפון, שמרה אמריקה על חייה-הטבע והצילתם.

•

באוטובוס יצאנו לשיקאגו, על-פני הדרום, לראות קצת את הארץ. היה זה חודש יוני 1940, ימי מפלתה של צרפת. בשבילנו היתה זו השואה, התמוטטות העולם אשר ידענו. לגבי האמריקאים כמעט לא היו דברים מעולם. מתוך פיזור-הדעת מציצים היו בכותרות השמנות של העתונות. כיעור לא-יאומן של שדות-הנפט הללו בסך-דייגו, עיר-ספר "היוולית", בלתי-גמורה, מלאה אורות-ניאון יומרניים. גם בני-האדם נראו בלתי-גמורים, גלמיים. עברנו על-פני אותו מדבר מישורי ומזור של אַריוונה, על אותם צמחי-צבר גדולים מרובי-זרועות: כביכול יצורים מוקעים על הצלב ומשוועים לעזרה. בכל תחנת-דלק, שנשתלבו בה גם בתי-שימוש ומעין מסעדה של סתם, היה כתוב "תחנה אחרונה". כיצד אפוא ידעו הבריות אינו היא נקודת-ההצטיידות האחרונה בטרם יעברו את המדבר הנרחב הזה? לאחר כחמישים ק"מ שוב היה אותו שלט. "תחנה אחרונה", חוזר ומופיע מן הצד השני של הכביש, בשביל

אלה העושים את הדרך בכיוון ההפוך. "התחנה האחרונה לא היתה אלא תעלול של פרסומת". החניה נמשכה רבע שעה, ובתוך פרקי־זמן זה היה עליך לעמוד בביררה הקשה אם ללכת לבית־השימוש ואם להספיק לאכול משהו. לגבי הנשים הלבנות ניצבה עוד בעיה נוספת: איך לשבת אל דלפק סמוך לכושים? הן היו מזמינות את ההמבורגר שלהם ואוכלות אותם בחוץ, בעודן מוצצות מבקבוק הקוקה־קולה שלהן, בעוד השחורים — שוקטים ושאננים, להוציא אותו ברק מוזר שבעיניהם — יושבים אל הדלפק.

עברנו באל־פאסו, מקום שהיו אינדיאנים ישובים על הארץ, שמיכה מחוספסת על כתפיהם, נוצה נעוצה בכובעיהם המשונים והמצחיקים, וכמו ישנים היו לצד שיפעת כלי־חרס שלא היו עושים שום מאמץ למכרם. אחר־כך, סוף־סוף, ירק. פורט־וורת, כביש גדול רצוף לבנים אדומות, לצדדיו בתים לבנים בסגנון קולוניאלי, בעלי מרפסות גדולות, חבויים למחצה בין האילנות הגבוהים. היו הרבה שחורים, מתרפסים, מעוררי־רחמים. בתחנה היו מתגודדים חבורות־חבורות, מוצצים בקבוקים של קוקה־קולה, "מטילים מטבע" כדי לבלות את הזמן. יושבים היו, נשענים אל הקיר, אנשים אינ־חפץ־בם, אירוניים ואחוזי־פחד, בלואים ועם זאת לבושים לפעמים במין הידור יוצא־דופן, כגון אותן מכנסיים נפוחות שהיו אז באופנה. הם אפילו לא פשטו יד, אפילו לא נטפלו אליך כאותם מצחצחי־נעליים אביונים במצרים. מחכים היו, מחכים שיעברו החיים...

אשה עניה לבנה הכניסה לאוטובוס נער קטן מאנפף, מדברת היתה כמו ב"ענבי־הזעם" של סטיינבק, שעת־הזוה קראתיו, והיתה מכינתו לשיבתו אצל הדוד בוויירגיניה שאליו שיגרתו. היא נתנה לו כמה טבליות־שוקולד ורקיקים, ואמרה לו: "אל תאכל יותר משנים ביום... זה כל מה שיש לך עד שתגיע לוויירגיניה... זה מהלך שלושה ימים..." הנער שנעזב לנפשו נאנח. בתחנה הראשונה עמדתי על כך שיבוא לאכול אתנו. הוא סיפר לי איך רדף אחריהם אביו השיפור באקדח שלוף בביקתה שלהם, וכאשר נפלה האחות הקטנה פצועה עיקמה אמא את זרועו של אבא שספג את הכדור "ושתת דם כמו חזיר על הריצפה". אמרתי לנפשי: "הרי זה בלתי־אפשרי, כביכול מעשה הקלברי פין. האם באמת מתרחשים הדברים האלה אפילו כיום, עם כל הקידמה?" "אשפת־לבנים־עניים", אמרו האנשים באוטובוס, אף כי סברם־הם לא היה אומר עשירות כה רבה. בלילה שכרנו שמיכה וכר בשביל הילד, בעוד האוטובוס מגמא את מכסת הקילומטרים שלו. בבוקר ביקש ממני הילד רשות ללכת לשחק. הואיל ולא היה רגיל ביותר לנעול נעליים — חלץ אותן כדי לשחק, וברגע יציאתו של האוטובוס נעלמה אחת מהן בלתי־מצוא. הוא חיפש כנזאש. "יהרגו אותי, יוציאו את נשמתו אם אגיע בלי שתי הנעליים". האנשים צווחו: "הזדרזו, בחור, הזדרזו, אנו מפגרים אחרי לוח־הזמנים". הנהג רצה לנסוע. הפעוט הטיפח, בעוד אני מחפשת יחד אתו אותה נעל ארוורה, והנוסעים האשימוני באיחור שגרם "הפרחה הזוה שלך". "הוא אינו שלי", אמרתי להם. "האם אינכם רואים שאין לו מאומה, לא מזודה ולא כלום, חוץ מהבגדים שעליו ושלוש טבליות של שוקולד. אתם צריכים להתבייש".

דרשה כהלכתה. בסופו של דבר מצאו את הנעל, שאחד הפושים הצעירים הסתיר אותה, כפי הנראה לשם שעשוע. בסנט-לואיס נפרדנו. מטומטם היה למחצה, הלבן הקטן הזה, מכוער, מלוכלך, ואני נגעלתי מן המוגלה ששייר בשנתו על שרווליו. אשפת-לבנים-עניים...

*

אחרי-כן באה שיקאגו.

הואיל והמלחמה התנהלה מדחי אל דחי לא היו הסכומים שהוצרכה משפחתי לשלוח לי מגיעים אלא בהפסקות, עקב ההגבלות של הפיקוח-על-המטבע. בעלי, שהיה סטודנט בפנימיה, היו לו לפחות מעון ומאכל. אני הייתי צריכה להסתדר. שכרתי לי דירה זעירה ליד בית-חולים בפרוור תעשייתי של שיקאגו. רוב התושבים היו שם פועלים פולנים. שותים היו, ובמוצאי ימית-שלום היו מרביצים בנשיהם, שהיו משמיעות צווחות נוקבות בתוך מהומה גדולה של נפץ בקבוקים. מימי לא ראיתי מצרי מפה את אשתו מכות קשות כלי-כך, אך אולי גם לא גרתי לפני כן מעולם ברובע מעין זה.

למדתי בשיעורים של פקידות ובשיעורי הקולג' של ימק"א, הקולג' הזול ביותר שבו לא צצה שאלת ה"מכסות" כמו בקולג'ים ובאוניברסיטאות הגדולים. ברור היה כי אחד האמצעים היעילים ביותר לקיים את זכויות-היתר של אלה על חשבון זולתם היה להקשות ככל האפשר על הגישה להשכלה שלמעלה מזו של "בית-הספר הגבוה". בוגרי ימק"א, רובם בני-מיעוטים, שחורים, אסיאנים ויהודים, רבים מהם פליטים, גם כשהיו מצוידים בתעודות-גמר הרי לעתים רחוקות נשתוו באפשרויות עם אלה שסיימו בתי-אולפן מהודרים יותר. היה זה עולם חביב של רעות נעימה של בני-אדם שרצו באמת בהשכלה ועבדו קשה מאד, בכל מיני מקצועות, כדי להשיגה. לעתים קרובות כה עייפים היו לאחר משמרת-הלילה עד שנרדמים היו בשיעורים — ואפילו במעומד, במעלית.

הקבלה לקולג' לא היתה סופית אלא לאחר הערכתה של "מנת המשפל" במבחן. אכן, אמריקה בת-חורין זו היו בה מכסות לפל, אפילו לתבונה. מעודי לא עמדתי בבדיקה מעין זו, וברגע שהייתי מבינה שאלה אחת היה פעמון אוטומטי מתרעש; צריך היה לעבור למבחן הבא. כתום שלש שעות לסיוט הזה, שנדמה היה לי כי כל עתידתי תלוי בו, הייתי רועדת מרוב עצבנות, על סף משבר-עצבים. התוצאות היו הרוות-שואה, אך הואיל וזרה הייתי ניתן לי לגשת שוב לבדיקה, ולבסוף נתקבלתי.

מניין את, שאלוני, ממצרים. האם אני מוסלמית? לא, יהודיה. אך אם כן מדוע מבטאי הוא צרפתי קמעה ומדוע אינני מדברת אף מלה יידיש? מפני שהורי נולדו בצרפת. "יהודים צרפתים". בעצם הרגע הזה עברה מזכירתו של הנגיד, והואיל והיא שראיינה אותי בשעתו, הסמקתי בגלל השקר המחוצף שגלוי היה לה. כעבור זמן קצר נרשמתי לקבלת עבודה חלקית ושוב ראיתי את האשה הזאת, אדמונית גבוהה ונשואת-פנים, שהטיבה לדבר צרפתי. היא נתנה לי להדפיס מעטפות, שבהן צריך היה לתחוב חוזרים. הואיל והשכר היה שני סנטים למעטפה, צריך היה להדפיס הרבה מהן כדי

לשלם את שכר-הלימוד. לתמהוני הזמינה אותי המזכירה לסעודת-צהריים בקאפיטרי-יה של הקולג'. נועם-הליכותיה נגע היישר אל לבי בבדידותי. "את הודעזעת בוודאי כשאמרתי שהורי הם יהודים-צרפתיים".
 "כייכן, יכולתי להבין מדוע עשית זאת. אבל... שמחתי שהסמקת".

*

זו היתה ראשית ידידותי עם לואיז. לואיז הזמינה אותנו ל"סעודת יום-א" אצל הוריה. היססתי; מתוך השאלון שמילאתי ידעה שאני עובדת, בשכר שלושים סנט לשעה, אצל משפחה יהודית, העבודה היחידה שיכולתי להשיג על-ידי הארגון שאליו פניתי.
 "וכי מה בכך?" שאלתני, מופתעת.

לפי דעתה הרי הוכחתי "רוח אמריקאית לאמיתה". אביה, שנולד בשוודיה, עבד במכרה מגיל 12, ולבדו בא לאמריקה בהיותו בן 15. נראה היה כי המיטב שבאמריקה מיוסד על אנשים כמוהו וכמוני. היתה זו תפיסה חדשה לגמרי של מצבי, ושל אמריקה...

סקרנית היתה לואיז, והודות לה היפרתי צדדים שלא חשדתי בקיומם בחיי שיקאגו והמערב התיכון. היא היתה אשה נבונה ומשכילה בעלת מוג מיסטי, שבעת-ובעונה-אחת החזיקה בפרוטסטנטיות, בפולחן הבהאיי (שמקדש בעל שבעה שערים היה לו סמוך לוויילמט, ה"שכונה" שבה התגוררה), בתורותיו של רודולף שטיינר, ובאמונה עמוקה ביזמה החפשית וב"מורשה האמריקאית". אך כיצד תוכלו לדבר על מסורת בעם חדש כל-כך, היולי כל-כך? כך אמרתי, ואילו היא השיבה לי: "אנחנו באמריקה, על כל שגיאותינו, הרי אנו ראשיתה של מסורת חדשה, ואת, אם גם באת מעולם עתיק, אפשר שגם את ראשיתה של מסורת חדשה".

היא לקחתני לסיוור ברבעים שונים-ומשונים של שיקאגו, וגילתה לי את יפעת המוזיאון-למדעי-הטבע. הייתי מוקסמת מכל החומר הנוגע לאורח-החיים ולאומנויות של ילידי היבשת האמריקאית באיי האוקינוס השקט. איך לא להימלא פליאה נוכח גאונות זו של ההמצאה האנושית? עם זאת הטרידתני שאלה אחת: הרי אמריקה הלבנה הכריעה את העממים האלה. "כן, זה היה ייעודה", השיבה לואיז, עודה שלווה מאד, "ייעוד שבאחד הימים חייבת היא לכפר עליי. נשמתה תינצל כאשר תחזור ותגלה, באמצעות האינדיאני והשחור, את הגילוי הסופי של הסולידאריות הכוללת".

*

כמעט בכל יום ראשון-בשבוע ובכל יום של פגרה היינו מבלים אצל משפחת לנגסטרום. הם היו משפחתי באמריקה, והם שהיו האהובים עלי ביותר. הם גרו בבית-עץ גדול בוויילמט, באחד מאותם פרוורים אמריקאיים, בית ש"אכסדרת השמש" שלו נפתחת אל גן גדול, המלא אותם אילנות עצומים של אזור האגמים, שבימות-האביב היו חבצלות וסיגליות מפיצות בו ניחוחן. כעבור זמן בנו שם "בתי-דירות" וגם הבית הישן הזה נהרס. כאן עדיין מדברים היו על תקופת הערבה, ובמערב התיכון עדיין מורגשת היתה רוח ההתלהבות של אמריקה החלוצית. אביו של

לנגסטרום הזקן היה בשעתו אחד ממנהיגיה של תנועת־הפעילים בשוודיה. הוא היה גבוה, יבש, סקרן לדעת הכל, מלא הומור, אדם שלא זכה ל"השכלה מסודרת" ועם זאת היה אחד ממהנדסי־הבנין הידועים ביותר באיזור. הוא ואחיו באו כמהגרים, בגיל צעיר מאד, ולפניהם או אחריהם עוד מבני המשפחה, או מבני כפריהם וגלילותיהם בשוודיה, אשר יוצאי־חלציהם המרובים איכלסו את אזור־האגמים הזה עד מינסוטה. היו אלה רופאים ומהנדסים, אך גם חקלאים, מן המקור הנורדי החזק הזה, שלא סבלו כלל מן הרוח המקפיאה המנשבת על־פני המישור הרחב הזה. אמה של מילדראד היתה בת למשפחת איכרים ותיקה מאילינוי, בשולי הקו "מייסון־דיקסון". סבא שלה נלחם לצדו של לינקולן במלחמת הצפון והדרום, והיו בפיה סיפורים לרוב לספרם על הטרגדיות שפילגו בזמנו את המשפחה לצפוניים ולדרומיים, ועל העבדים שבורחים היו למצוא להם מקלט "למעלה בצפון". לגביה הרי העובדה שאמריקה זו, שנתגדלה על רעיון האלוהים, החופש והצדק, יכולה היתה אי־פעם "להשלים עם העבדות" היתה בחזקת חטא שתוצרך לכפר עליו זמן רב אחרי הדור השביעי. לכל הפחות, אומרת היתה, יש לשמור על שוויון גמור בזכויות האזרחיות בין בני הגזעים השונים.

בימי־א' היה הבית המרווח והנוח של משפחת לנגסטרום פתוח לכל קרוב וידיד. ל"סעודת יום־א'", שהיתה מתקיימת בשעה 3, היה אדם צריך להיות מוזמן, ודרך־כלל היו כחמישה־עשר איש מסובים אל השולחן הגדול, ובראשו היה מר ל. מבתר שוקר בקר גדולה. אבל החל משעה 5 היו קרובים וידידים מבני כל הדורות מתכנסים יחד. היה זה "בית פתוח" בלי הזמנה רשמית. הזוגות הנשואים באו עם הפעוטות שהיו משחקים בחוץ, נכנסים ויוצאים, מרעישים — אך לא עד כדי להחריש אזניים. קבלת האורחים, שהיתה נמשכת עד לשעה 11 או עד חצות, היתה תמיד עירנית ונצטרפו בה פגישות שונות־משונות בלתי־צפויות־מראש, מגרות, בין אנשים הנבדלים ביותר זה מזה בגיל, במוצא, בעיסוקים ובהשקפות. השיחה תמיד היתה מעניינת, מנומסת אפילו כאשר נסבו הדברים על נושאים קיצוניים. להבדיל מן המקובל במזרח, מקום שהיו הכל מדברים בבת־אחת, היה אדם מחכה עד שיסיים הדובר את שלו בטרם יפסוק הוא את פסוקו. נוגעים היו שם בבעיות כלכליות, באמנות, בדת, בפילוסופיה, במוזיקה, בכל. אבל הוויכוחים שהסעירו ביותר משך אותן שנים שקדמו לכניסתה של אמריקה למלחמה ניטשו בין המצדדים בהתערבות לבין הבדלנים, בין תומכי רוזוולט ליריביו. בני לנגסטרום היו רפובליקאים על־פי המסורת אבל תמכו ברוזוולט בעיקר במדיניות־החוץ שלו, ואילו הרבה מן הבדלנים גורסים היו שרוזוולט הותר לדחוף את אמריקה למלחמה כדי לגבש "סוציאליזם ממלכתי הדומה מאד לדיקטטורה".

תמיד השתוממתי לראות עד כמה דרך־מחשבתם של הבריות שונה מזו שבאירופה, כל שפן מזו שבמזרח, וכן תמהתי על האמונה העמוקה שהיתה להם בדמוקרטיה בהשקפותיה ובעקרונותיה. מהגרים חדשים — אנו לא היינו היחידים — זוכים היו אצל משפחת לנגסטרום לקבלת־פנים חמה־להפליא, שבכל מקום אחר עלולה היתה

להצטייר כתמימה עד להדהים. עצם העובדה שאַת עקרת־בית וסטודנטית בעת־ובעונה־אחת כמו מדגימה היתה בעיני ידידיה של משפחת לנגסטרום את "הרוח האמריקאית האמיתית", ורובם של אלה היו מזמינים אותנו לבתיהם בהתלהבות מביכה. אמריקה היתה בנויה על אנשים שאינם חוששים לעבוד קשה, לחזור ולהתחיל מאַפס, השומרים על יחס אהבה וכבוד ל"מולדת הישנה" אלא שעם זאת מצאו מקומם בחיים אמריקאיים חפשיים ורחבים יותר, שבהם אדם יכול "לפתח במלוא המידה את היכולת הספונה בו".

בשעה מסוימת היתה הגברת לנגסטרום נעלמת וכמה נשים צעירות היו הולכות אחריה למטבח, לעזור לה בשטיפת הכלים ובהכנת ארוחת־הערב שהוגשה לערך בשעה 9. פעולות אלו היו מתלוות שירים, דרך־כלל "שירי־עם" אמריקאיים ישנים, ובתוך העליונות הזאת היתה המלאכה נעשית חיש־מהר. מעולם לא היו מניחים לעקרת־בית שתשתעמם לבדה במטבח בארץ זו שבה לא היו שפע משרתות בבית. ועוד דבר נעם לי ביותר אצל משפחת לנגסטרום, והוא דרך גידולם של הילדים, בתערובת זו, שפה חדשה היתה בעיני, של משמעת, חופש, ורגש־אחריות של אדם כלפי עצמו וכלפי זולתו. אבא לנגסטרום דאג להשכלה מקצועית או אוניברסיטאית יסודית לכל ילדיו, בנות ובנים כאחד, וההורים ממריצים היו את בנותיהם שתסיימנה את לימודיהן ואפילו שתעבודנה משך שנתיים או שלש לפני נישואיהן. הנישואים נועדו לכל החיים, היה זה ענין רציני המיוסד על התשוקה לבנות יחד קן משפחתי. אפשר ואפשר היה לחכות, אך הואיל ואין לדעת מה החיים צופנים בחובם הרי הכרח שיהיה לאשה משל־חיד שתוכל להיעזר בו. אדם מכבד יותר את האשה כשהוא יודע שיכולה היא להיות עצמאית. צעירה שעבדה יש לה נסיון מסוים בהוויות העולם. אין היא מתחנת פשוט כדי לצאת מן המשפחה, ומתמעטת הסכנה שתטעה בבחירתה. יכולה היא לבחור, ויודעת היא כי לא הצורך הכלכלי לבדו הוא הקובע את בחירתה.

*

יחס זה לנישואים, השונה כל־כך מן הנהוג במזרח, נתן לי חומר רב למחשבה. בחוגי הבורגנות הטובה באמריקה לא היו ההורים "מגנדים" לבנותיהם כאוה־נפשם, כבימי הורי שלי, והללו לא היו מתחנות כמותן מרדניות מהססות מבנות־דורי — מתוך שיעמום, או כדי לברוח, מפני שאין מוצא אחר. האמריקאיות הצעירות זרה היתה להן גם העמדה האינטלקטואלית האירופית של נשים הבזות לנשיותן או מקריבות אותה. חשות היו בצורך הנשי העמוק בילדים ובקן־משפחה, אך בלי להקריב את כל שאר חלקי אישיותן. הרבה בעלים צעירים נשארים היו בבית ערב אחד או אפילו שני ערבים בשבוע כדי לשמור על הפעוטות, למען תוכל האשה לעסוק באיזו פעילות המעניינת אותה: מוזיקה קאמרית, עבודה סוציאלית וכו'. להבדיל מן המקובל בשכונות־פועלים של שיקאגו, הרי כאן היו הילדים ממושמים למדי; לא היה מקום, למשל, להסתובב ברחובות ולהתקוטט, לסעוד ב"דראג סטור" על מן אמריקאי ופול־שוקולד, או להתגודד בחנויות הממתקים, הפינות החביבות על בני־הנעורים בשכונות־הפועלים, מקום שהיו הזוטטים קונים להם ספרי "קומיקס"

המלאים מעשיות של סאדיזם לא־יאומן, ומשחקים במכונות־המשחק עד לשעה מאוחרת בלילה בעוד ההורים שותים בבית־המרזח שבקרן הרחוב או משחקים בכדורת. לטוב־המזל קיימת היתה אמריקה איפרית ובורגנית שבה נשתמרה המשפחה, אך בלי לבלוע ולהחניק את העצמיות ואת היזמה של בניה.

כן גם התפלאתי לראות עד כמה היו הבריות מוציאים הוצאותיהם בחוגים ה"סולי־דיים" האלה בצורה שונה מאשר במזרח. מר לנגסטרום השתפר יפה למחייתו, אף כי החל בלא־כלום ואף כי הפסיד הון במשבר הבורסה של "יום־א' השחור" המפורסם, ואולם המשפחה לא נתפסה לשגעון המותרות והספסרות. "חיינו תמיד לערך באותה צורה", היתה מרת לנגסטרום אומרת. ביתם היה נוח, מצויד כהלכה, אך בלי תפנוקים; הכנסת־האורחים שלהם היתה נדיבה, אך בלי "ראנה". חינוך הילדים וביטוחים מכל הסוגים בולעים היו חלק גדול מהכנסתם, ומעולם לא היתה להם משפנתה על ביתם. נשאר היה משהו מן הפספ שהרוויחו, בעוד אשר במזרח היה הכסף עקר, טפילי, כלה בעשן אחרי תהפוכות הבורסה. בני לנגסטרום אומרים היו לי, למשל, שעל־ידי עבודתי אני "משקיעה" בהשפּלתי, וכי זוהי ההשקעה הטובה ביותר, שכן הכסף אינו נערך אלא על־פי מה שהוא עושה.

כתום לימודיהם היו כל בני משפחת לנגסטרום מקבלים כמתנת־בגרות "מסע אירופי" של שנה, להשלמת השכלתם. לאחר־מכן היו "על רגליהם שלהם" והוצרכו להתפרנס בעצמם. בתקופת המשבר הרי גם אם היה מי מהם מתקשה למצוא עבודה, וגם אם היה כל אחד מוצא מזון וכסות בבית, לא היו הוא או היא מקבלים אף פרוטה אחת דמי־כיס מאביהם.

מרת לנגסטרום, בשיחת נשים במטבח, סיפרה לנו כי נזדמן לה לתת דמי־כיס אלה מחסכונותיה שלה, וגם אם היה בעלה חושד בכך הרי נזהר היטב שלא לדעת זאת. "גבר שאינו חי בהתאם לעקרונותיו אי־אפשר לסמוך עליו, ואין אשה צריכה להמר על חולשה מסוג זה. אבל חובתה של אשה היא לסגל עקרונות אלה, אם יש בהם נוקשות יתירה, למסיבות". לדבריה היה זה אחד הטעמים לכך שזקוקה אשה לתקציב "נוח" שתעשה בו כפי הבנתה, עם שתקפיד שלא לעבור עליו. דורות של נשים צעירות עברו את המטבח הזה בקבלן ממרת לנגסטרום הזקנה את חכמתן העתיקה של האומות בגירסתה האמריקאית.

*

מושגי על הכלכלה התפתחו גם הם. ליד אחת מאותן "חנניות כל־בו" גדולות של שיקאגו ראיתי זבניות מגונדרות בשביתתן, שהתהלכו כשבידיהן שלטים המספרים על "שכר־רעב". כולן היו במספרה לפני צאתן לשביתה. הרעב היה לו לגבי מובן מדויק: רעב כמו במצרים. "אבל אין הן עניות אם ידן משגת ללכת למספרה", אמרתי, ואנשים נחרדו לשמוע. מן הדין היה שיוכל כל אדם לזכות עצמו, בכוח עבודתו, "בקצת ממנעמי־החיים". מושג זה של "מנעמים" כלל לא רק את הנוחות החמרית אלא גם "טיפול נקי וטוב" ומידה של תרבות שתוכל לאפשר לך ליהנות מקונצרט, מתערוכה במוזיאון, ומפמה ספרים טובים בספרייתך. סבורה הייתי

שבמצרים יהיה צורך בהרבה מהפכות עד שיגיעו הדברים לידי כך, ואילו באמריקה הרי, למרות התפרצויות של אלימות, לא היתה כל מהפכה לאמתו של דבר. ועם זאת הרי בחוגי הפועלים שסביבי אם היו לבני-האדם מקררים חשמליים, מקלט ראדיו, ולפעמים מכונית פורד מדגם מיושן, הרי משוללים היו את ה"מנעמים". עוד עובדה אחת התמיהתני. בימק"א היו הכל מגדירים עצמם כ"בני המעמד הבינוני", אפילו זאטוטים שהוריהם מובטלים ומקבלים קיצבה. וכי יכול אדם להיות מובטל ובורגני בעת-רובעונה-אחת? הסבירו לי ששום איש אינו מובטל בתמידות, ואילו "שאיפתו" של כל אחד היא להגיע למעמד הבינוני. שאיננו בשום פנים כדוגמת הבורגנות האירופית האנוכית והצפודה אלא מעמד נוזל הרבה יותר, שרוב-רובם של האזרחים יכולים להגיע אליו. תמיהה היתה אפוא מדוע מתיראים כליכך באמריקה מן הקומוניזם; כה מעטים היו סיפוייו להכות שורש בארץ שבה אפילו בתקופת המשבר היו הבריות שואפים להימנות על המעמד הבינוני ורואים היו במשבר מעין "תקר" בשיטה שהיא טובה ביסודה.

*

בניו-יורק השתתפתי בקורסים ב"ניו-סקול". אף אם לא הבינתי אלא את מחצית ההרצאות — או גם הרבה פחות מכך — הייתי צמאה לדעת, מכירה בעובדה שאני, הפראית-למחצה, יכול אוכל לרכוש לי כאן השכלה מפי מורים שלא קיויתי להם כל-עיקר, תכנית שרמתה עולה בהרבה על זו של התכנית אשר לה נרשמתי באוניברסיטה של קולומביה. הרבה יצירות שנכתבו אחרי-כן, ומאו קנו להן תהילה, ראשיתן נעוצה היתה בתקופה זו בבנין העלוב למדי של ה"ניו-סקול", בגריניץ-וילג', שכמה מן המאזינים היו באים אליו פשוט להחם את עצמותיהם. תמיד היה זה בעיני מעשה-נס כמעט שתהפוכות המלחמה זיכוני לחוות ולראות כל זאת. לפעמים מלגלים על ההתלהבות שבה הצעירים בולעים יצירות שאינם מבינים אותן. הרי זו טעות. כך מצטברים אוצרות שדווקא מתוך נסיון להבינם ייעשה בהם שימוש לאחר זמן, בהתאם לכשרונותיו — ולמגבלותיו — של כל אחד.

מפליא הדבר מה-רבים היו המאורעות שהתחוללו כעבור זמן רב למדי וכבר הסתמנו ביד המקרה במלחמה הזאת, שהטילה יחד בני-אדם שבלעדיה לא היו מתוודעים זה לזה מעולם. לאחר זמן תפסו האירופים בתוכנו באיזו מידה פתח לפניהם נסיונם באמריקה אפקים חדשים, מהלאה לתחומים המצומצמים של אוניברסיטותיהם האירוריות. סבורה הייתי שכולם אנשים שפבר עוצבה אישיותם, שרק אני הנני משהו נטול-יצורה ובלתי-מוגמר, אבל בכמה ספרים שראו אור מאז אני חוזרת ומוצאת את הדי הוויכוחים מניו-יורק של ימות המלחמה, כולל אותה פריחה של מחשבות וכשרונות שהתמודדו והתנצחו בחוגי ה"ניו סקול". והדבר המפליאני ביותר הוא שהייתי שם, שאכן הפקתי משם משהו, גם אם היה המעבר חטוף וקיצוני מדי.

האינטלקטואלים, אנשי-המדע והאמנים האמריקאים גם הם העשירו מן המגע הזה, אף אם היתה ארצות-הברית חושדת מעט במשכילים האירופיים האלה, שבעיניהם היתה ארה"ב "ריאקציונרית". בדיחה אחת שעשתה לה מהלכים נסבה על מוסוליני

שבא כפליט כביכול לארה"ב ולא יכול למצוא עבודה במשרד-המודיעין-המלחמתי. מוסוליני מיחה וטען ששוב אינו פאשיסט, ועל כך השיבו לו: "דבר זה אינו חשוב כלל; החמור הוא זה שהשתייכת למפלגה הקומוניסטית האיטלקית לפני מלחמת-העולם הראשונה".

לפעמים היו אחדים תופסים מה אמריקה מזמנת להם. יום אחד מטיילת הייתי בסנטרל-פארק, עם \times שהיה נהנה להאכיל את הסנאים האדומים והיפים באגוזים שהיו מצויים בכיסיו תמיד. אור רך היה מאיר את פניו הלגלגניים של האינטלקטואל היהודי כשהיה הסנאי, שכבר הספיק להכירו ולהתידד אתו, חוטף את האגוזים שהונחו בנחת על כתפו. "הנס של אמריקה", אמר, "הוא למצוא את הסנאים האלה בלב-לבה של ניו-יורק ולראות שאינם מפחדים מפני זדונם של הבריות. אמריקה עשירה כל-כך עד שהיא יכולה להניח להם לחיות בחופש גמור. אנחנו, האינטלקטואלים האירופים, דומים אנו מעט לסנאים האלה. אמריקה האדירה נתנה מקלט למוחות של אירופה וקיבלתם, אך אין לה תועלת מהם — כמוהם כסנאים של ה'סנטרל-פארק'. פשוט, עשירה היא כל-כך עד שידה משגת להציל אותם. הסנאי הוא בר-מזל יותר: הוא אינו יודע שאין בו תועלת".

נפעמתי, אף כי הפסימיות שלו נראתה לי מוגזמת. אבל איך לעודד חוקר גדול? "אמריקה", ניסיתי לומר, בעוד השמש השוקעת מתנוצצת בחלונותיהם של גורדי-השחקים, יוצקת ורדות על לבנת השלג, "אמריקה דומה מעט לתיבת-נוח, המוסיפה לצוף בעוד העולם כולו שוקע במימי המבול. והחוקרים האירופים משולים לחיות שפתיבה — הם ייצאו מן התיבה לשוב ולמלא את העולם... כשאני חוזרת ורואה את הקשת-בענן לאחר הגשם, הריני אומרת לנפשי כי עוד יש תקוה".

"אבל מה יהיה", השיב לי, "אם נגיע לידי כך שנפוצץ את הקשת-בענין? ... בבקשה... ממך, רע הוא שאני מפחדך ככה, קטנת... ואף-על-פי-כן, איזה חזיון-אפוקליפסה?"

י. ברזלי: ערב עלות היטלר לשלטון

פרקי זכרונות אלה עניינם במאורעות בגרמניה בתחילת שנות ה-30, ערב עלייתו של היטלר. המחבר, שעזב על-פי הוראת הוועד-הפועל של הקומינטרן את ארץ-ישראל, נשלח לגרמניה ממוסקבה ושהה בברלין בשנות המיתח שקדמו לנצחון הנאצי-ונל-סוציאליסטים. הוא חזר למוסקבה ב-31 במאי 1932 — יום נפילת ממשלתו של בריינינג. החומר המובא בזה, שחלקו תורגם מאנגלית (ר' Survey הלונדוני, ינואר 1963) וחלקו נכתב עברית לצורך פירסום זה — לקוח מתוך עבודה מקיפה יותר אשר בכתובים.

ניתן לי לעקוב אחר ההתפתחות במפלגה הקומוניסטית הגרמנית באותן שנים עצמן — 1932 ו-1933 — שבהן היה צורך בהחלטות הרוט-גורל; עד אמצע 1932 עשיתי בברלין, ואחרי-כן במנגנון הקומינטרן במוסקבה. עבודתי בברלין, שאליה הגעתי בסתיו 1931 בשליחות הוועד-הפועל של הקומינטרן, לא היתה קשורה במישרים בענייניה של המפלגה הקומוניסטית הגרמנית, אבל המאורעות בגרמניה בהכרח נעשו שוב ושוב נושא השיחה בפגישות ובדיונים שהיו לי עם אחדים ממנהיגי המפלגה — תלמן, פליג, נוימן, רמלה, מינצנברג, הקרט ואחרים, כמו גם עם חשובי העסקנים של הארגון הברליני מצד אחד, ומצד שני — עם נציגי האינטרנאציונל (בפרט עם גיאורגי דימיטרוב, שאו שימש ראש לשכת מערב-אירופה של הקומינטרן, והוא שיוגר במיוחד לברלין בעת ההיא כדי שיטול לידינו את הפיקוח על הארגונים הבינ-לאומיים). מובן, ההשקפות שהובעו היו בלתי-רשמיות, ולא די שלעתים קרובות נבדלו מן הנאומים שהושמעו וההחלטות שנתקבלו באסיפות אלא שתכופות גם היו מנוגדות להם ניגוד גמור. בעת ההיא כבר נוהגים היו לדבר בקול אחד ולקבל החלטות פה-אחד, בלי נמנעים; אבל תמימות-דעים זו עדיין לא הקיפה את כל השיחות הפרטיות. בשיחות מעין אלו, בפרט אם נוהלו בתוך החוג האינטמי של יודע-ה"ן, היית שומע לעתים קרובות כמה השקפות מדהימות הסותרות ביותר את הקו הרשמי; בחלקן היו אלו התפרצויות של זעם אמיתי ומחאה כנה נגד ההחלטות שנתקבלו והשיטות בהן השתמשו כדי לכפותן, ובחלקן היו אלו בבחינת גישושים זהירים; אם כה ואם כה, מובן היה מעצמו שאלו נשארות שיחות-סתור ולא ייעשה בהן שימוש בוויכוחים ובדיונים באסיפות המפלגה.

בראשית שנות ה-30 (לאחר גירושם של סוטים שונים, כגון הקבוצה של פיישר-מאסלוב, הימניים, כולל את ברנדלר ותאלהיימר, ולאחר דיכוייה של זו שכונתה קבוצת-הפיוס של ארנסט מאייר ואוורט-דיטריך) היתה האווירה בגרמניה גורמת שהצהרות פומביות של נאמנות והסתגלות לקו-המפלגה די היה בהן לשמור את פעילי המפלגה החשובים ביותר מפני אמצעי-תגמול, ו"דעות פרטיות" היו נסבלות למעשה (על-תנאי שלא הובאו לידיעתה של איוו סמכות מפלגתית בחינת "תעמולה אופר-יזיונית מוסווית"). זאת ועוד, הצד האישי מילא כאן תפקיד חשוב: הואיל ואי-אפשר

היה לתלות את קולר כשלונותיה של המפלגה בצווארו של הוועד המרכזי באשר הוא (ובודאי לא בצוואריה של המנהיגות המוסקבאית), הרי תמיד היו המנהיגים אחוזים קדחת של חרדה ותוהים מי מהם יעשה השעיר-לעזאזל, אם יקום הצורך למצוא. לתמהוני הגדול היה היו אז חילוקי-דעות וגילויים של בקורת בקרב המוסדות העליונים, ובפרט במנגנון של הקומינטרן. מצאתי אפילו שבמנגנון זה ובמוסדותיו המכריעים, כגון המזכירות המדינית, מצא לו הלך-הרוח הבקרת, שבו נתקלתי אצל מנהיגי המפלגה הגרמנית, ביטוי רחב וחרוף עוד יותר. מצד שני, הרי במהלך עבודתי בקומינטרן ב־1932 ו־1933 ראיתי שמתחת הבקורת על הקו המפלגתי לא די שהשפיעה במידה רבה על חברי הגופים האלה אלא גם נבעה מהם. זו היתה התוצאה מן ההססנות ואזלת-היד הגוברת של הקומינטרן בזמן שקדם ממש לתפיסת השלטון על-ידי היטלר. לעת הזאת, שבה שוב לא יכולתי להשקיף על המאורעות בגרמניה ובמפלגה הקומוניסטית הגרמנית במישרים אלא "מלמעלה" כביכול, התברר לי גם שהלחץ שהופעל על מנהיגי המפלגה הקומוניסטית הגרמנית "מבחוץ", שבגללו באי-טכסיסה המוטעים ואשר היו לו תוצאות הרות-שואה, הוא עצמו היה פועל-יוצא הכרחי מן המצב שאליו נקלע הקומינטרן — כולל מנהיגותו של הקומוניזם. נזדמן לי לראות את ההמשך לטכסיסים המשובשים האלה של שנות 3—1932 בבתי-הסוהר ובמחנות-העבודה של ברה"מ משך המחצית השניה של שנות ה־30. היתה זו תוספת מיוחדת-במינה לנסיבותי בברלין ובמוסקבה. בתקופה זו לתצפיותי היתה לי שורה של פגישות עם חברים גרמניים מן החשובים שהכרתים קודם-לכן, וכן גם עם מודעים קודמים מן הקומינטרן שסייעו בשעתו לעבד ולהגשים את ההחלטות על הטקטיקה בשנים ההן. הנה כך היה לאל-ידי לשחזר פרשיות בודדות ולצייר לעצמי, מתוך הסיפורים האלה וזולתם שהוסיפו על ידיעותי שלי, תמונה מקיפה מן הסיבות שהניעו את הקומוניסטים הגרמנים בשנות ה־30 לבקוט אותן קו מוטעה שנקטו, וכן להבין מפנימה נבצר ממעמד-הפועלים הגרמני, חסרה-ההכנה והשרוי במבוכה, להעמיד התנגדות מאורגנת ויעילה לנחשול ההיטלריזם.

הקומוניסטים הגרמנים והמשבר המהפכני
הבעיה העיקרית שניצבה בפני הקומוניסטים הגרמנים לאחר ההצלחה הפכירה של הנאצים בבחירות של ספטמבר 1930 היתה השינוי הגמור בהלך-רוחם של ההמונים: נראה היה בעליל שהם פונים עורף לרפובליקה הוויימאריית ולמפלגות התומכות בה, ומנהיגי הק.פ.ד. (המפלגה הקומוניסטית הגרמנית) ראו בכך סימן שקרובה שעתו של "המשבר המהפכני", שבו יעמדו הקומוניסטים בפני התפקיד של תפיסת השלטון הממלכתי. ואולם הקומוניסטים לא היו מוכנים אף לא מסוגלים לאסור מערכה על השלטון. לפיכך הרי למעשה היתה לפנייהם רק ברירה אחת: לתמוך בהמשך קיומה של הרפובליקה הוויימאריית, שאם גם תזמן להם סיכויים מוגבלים בלבד — בכל-זאת: תאפשר להם היקף רחב של פעולה, אף לשתף פעולה במיגורה — ודבר זה, במצב שנתהווה בשנות ה־30, יפתח את הדלתות לרווחה לממשלה נאציונל-סוציאליסטית.

מתוך שיחותי עם רמלה והיינץ נוימן, וכן מתוך ההשקפות שהובעו על-ידי תלמן וידידיו הקרובים ביותר, שלפיהן היו פעולותיה הבאות של המפלגה כפופות לשאלה אם צריך או אסור להניח לנאצים "להיכנס" — מתוך כל אלו יכולתי להסיק שדבר זה ברור היה למנהיגי המפלגה הגרמנית אפילו ב־1931.

עוד בשלב המוקדם הזה ברור היה כי רק בדרך אחת אפשר למנוע את הנאצים מ"להיכנס": להקים חזית מאוחדת של כל היסודות האנטי־פאשיסטיים, ועל הכל — של הקומוניסטים והסוציאלי־דמוקרטים. חוזר וחוזר צצו הצעות להקמת חזית מאוחדת מעין זו בצורות שונות. ואולם התהום בין שתי המפלגות אי־אפשר היה לגשר עליה לעת הזאת: הסוציאלי־דמוקרטים היו חדורים מרירות עזה עקב התקפות ארסיות ובלתי־פוסקות מצד הקומוניסטים, ומנהיגי הס.פ.ד. (המפלגה הסוציאליסטית הגרמנית) משוכנעים היו שאם תתפורר הקואליציה שלהם עם מפלגות המעמד הבינוני (ועל הכל, המרכז הקתולי) יחיש הדבר את נצחון הנאציזם־סוציאליסטים ויביא קץ מהיר על הרפובליקה הווימארית. לפיכך דחו אפילו את הרעיון של פעולה משולבת עם הקומוניסטים, ועמדתם סייעה לחזק את הקו הקומוניסטי הבסיסי. שתחת הסיסמה של "מעמד נגד מעמד" תבע את גיוס ההמונים נגד הסוציאלי־דמוקרטיה כאויב הראשי ונגד הרפובליקה הווימארית כעיקר הרעה שהכרח לעקרו.

עם שקרבה ובאה סכנת ההפיכה הפאשיסטית קראו הקומוניסטים ל"חזית מאוחדת מלמטה", אך זו למעשה לא קמה מעולם, שפן פירושה היה הסתה מוגברת בקרב הפועלים הסוציאלי־דמוקרטים נגד מנהיגיהם ועבודת חתירה בארגוני הסוציאלי־דמוקרטים והאיגודים המקצועיים, ומטרתה היתה לפורר את הסוציאלי־דמוקרטיה מבפנים. למעשה סייעה למנוע את האחדות תחת סיסמת האחדות, ורק הוסיפה על מרירות המאבק בין הק.פ.ד. ל־ס.פ.ד.

אחד ממנהיגי המפלגה הגרמנית סיכם את מסקנתו לאחר דיון מפורט בנושא זה ב־1932: "אינן להשיג עתה חזית מאוחדת של הפועלים בגרמניה. ברור שזו תוכל לקום רק כאשר תיאלצנה שתי המפלגות לרדת למחתרת מחמת לחץ בלתי־אמצעי מצד הרודנות הפאשיסטית". ועוד ב־1932 מדברים היו על הפורח של נצחון "זמני" של הנאציזם־סוציאליסטים בגרמניה ונעשו הכנות להמשכת המערכה במחתרת. ודאי, בפומבי עדיין מדברים היו על ההתנגדות המהפכנית שיגלו הפועלים תחת הנהגת הקומוניסטים נוכח נסיון של רודנות היטלרית, ואנשי־השורה של הק.פ.ד. משוכנעים היו שברית־המועצות לא תשלים בחיבוקי־ידיים עם נצחון הפאשיזם בגרמניה. בהרכב שיחות עם פועלים בברלין ב־1932 מצאתי שזוהי דעה נפוצה, מה־גם שהחברים הרגילים של התאים הקומוניסטיים לא יכלו למצוא שום הסבר אחר למסע העקשני נגד הסכם עם הסוציאלי־דמוקרטים. "גרמניה איננה איטליה אף לא בולגריה", היית חוזר ושומע מפי פועלים קומוניסטיים. "ברה"מ לא תעזוב אותנו לנפשנו".

רק במקרים מועטים הכירו האנשים המרכזיים בק.פ.ד. בעובדה שכאשר יעלה היטלר לשלטון יהיו סיכויים אפסיים לנחשול מהפכני חדש בגרמניה (ובאירופה בכלל). אחד מאלה היה אויגן שנהאר, שאתו עמדתו במגע מתמיד. הוא היה קומוניסט

מסור שהוטלו עליו הרבה תפקידים אחראיים, שבביצוע מלאכתו נתקל בלי-חסך בקשיים שניתן למצוא את שרשיהם ב"הנהיות מגבוה" ובתככים בין כנופיות שונות בקרב המנהיגים. (עוד אז התלונן תכופות על התפקיד האומלל שמילא ואלטר אוילברייט, שנודע לו משקל מכריע במזכירות המפלגה בברלין, אף כי בגלל מגבלותיו הפוליטיות מועטה היתה השפעתו בלשכה המרכזית).

בראש-וראשונה היה א. ש. חושש לאי-הימנותם של רבים מחברי הק.פ.ד., שבמקרה שיתפוס היטלר את השלטון יעברו בנפש חפצה ל.ס. א. לפיכך ראה ענין מופרך מעיקרו בהקמתו של "ארגון מחתרת", למקרה שיעמיד היטלר את הק.פ.ד. מחוץ לחוק. הוא טען כי יש לעשות הכל כדי למנוע את תפיסת השלטון על-ידי היטלר. אויגן שנהאר לא היגר מן הארץ, הוא נאסר ונרצח על-ידי תליינו של היטלר ב-1933.

הקומוניסטים מול הגל האנטישמי

בשנת 1931 ובמחצית הראשונה של שנת 1932 התקרבות יותר ויותר אל א. שנהאר. מלבד קשרינו ביחס לעבודה ולמיבצעים ארגוניים היו גם מגעים אישיים, שהשפיעו על התקרבות זו. בעקבות השיחות המרובות שגילגלנו הייתי משתדל לצייר לעצמי תמונה מהלכי-הרוח אצל פעילי המפלגה הקומוניסטית בגרמניה. נחשול ההיטלריזם הציף את גרמניה בשנים ההן יותר ויותר, ומוכן שהסיסמות של היטלר, תעמולתו המתחזקת וכוח-המשיכה שלו כלפי ההמונים היו הנושא המרכזי של הדימונים בחדשים ההם. היה רצון להבין את מחלת-הרוח ("פסיכוזה" ההמונית — כפי שקראו לה אז) המתפשטת והולכת בעם הגרמני, להגיע לידי אבחנה נכונה, ולמצוא את התרופה.

היה הדבר באביב 1932, בחדש אפריל או מאי — על-כל-פנים לאחר הבחירות לנשיאות בגרמניה, שבהן אמנם נבחר שנית (הפעם בעזרת מפלגת ה"מרכז" והסוציאל-דמוקרטית) הפלד-מרשל הינדנבורג, אך במספר קולות עצום זכה אדולף היטלר, שלצורך בחירות אלו הספיק לקבל את האזרחות הגרמנית. בעת אחת מפגישותי עם אויגן שנהאר (אשתו הסתדרה בעבודה במשרדי, והמגע בין א. ש. לביני נעשה אינטימי יותר), ואנו יושבים באחד מבתי-הקפה בפרידריכשטראסה — עברה ברחוב פלוגת גרמנים צעירים, שלפי הליכותיה הכרנו בהם מיד: אנשי ס. א. (פלוגת-הסער של היטלר). הם שרים את שירי-הקרב שלהם — ואנו מיטיבים

להבחין בפזמונם: "כשדם היהודים ניתז מעל הסכין — רק אז חיים אנו בטוב"... פניו של אויגן מתעקמים מרוב זעם. הוא מקמץ אגרופיו. ומאליה עוברת השיחה לנושא שלא דיברנו עליו עדיין: התעמולה האנטישמית של אנשי היטלר. חמתו של איש-שיחי בוערת בו: "האמנם לא ימחה העם הגרמני — מעמד-הפועלים שלנו — את החרפה הזאת? האמנם לא נטאטא את השירים האלה מעל חוצות ערינו?.. וכמובן", מוסיף הוא בצטטו מימרה של גיתה, "גם את בעלי השירים הנבזים הללו". אני מצדי מוצא לנכון להעיר שאולי כדאי היה שהקומוניסטים ישימו לב יותר לתעמולה העוינת של אנשי היטלר ושיגבירו את המאבק נגד האנטישמיות.

מדברי התשובה של שנהאר מתברר שהתעמולה האנטישמית תועבה היא בעיני הקומוניסטים הגרמנים. מזה שנים רבות הם נאבקים נגד הרעל האנטישמי. האנטישמיות משולבת בשנאה נגד מעמדה הפועלים, עוד מימי של שטקר (אחד מראשי האנטישמיים בגרמניה בשנות ה־70 של המאה ה־ט). ש. מזכיר את מימרתו הידועה של אוגוסט בבל: "האנטישמיות היא הסוציאליזם של השוטים" — וממשיך בשמץ של תמהון: "האמנם כה רבים הטיפשים בין בני עמנו?"

אכן, עובדה היא כי יחסם של הקומוניסטים לאנטישמיות היה אז, בתחילת שנות ה־30, יחס שלילי בהחלט. יחס זה נבע ממקורות רעיוניים-עקרוניים ומדיניים-טכסיים כאחד. מן הצד העקרוני היה הקומוניזם דוגל בשם האינטרנאציונליזם הצרוף. אחנת-עמים לא תיתכן בכפיפה אחת עם שלילת זכויותיו של עם אחד, עם אי־שוויון בין העמים. ומן הצד המדיני-הטכסיסי: הריאקציה (והפנסיות שהיו תומכות בה) דגלו בשם הדיכוי הלאומי. הן טיפחו — בצורה זו או אחרת — את הלאומנות הקיצונית, והאנטישמיות שימשה משענת למפלגות הריאקציוניות. אין אפוא שום אפשרות של פשרה בין מפלגת פועלים, מפלגת החירות הסוציאלית, ובין צורה כלשהי של אנטישמיות. והיו גם דוגמות היסטוריות: בייחוד היו מראים על דוגמתה של המפלגה הסוציאל־דמוקרטית ברוסיה, על דוגמת הבולשביקים בהנהגתו של לנין, שהיו נאבקים עם האנטישמיות הרוסית ומארגני הפרעות ברוסיה. "החברים הרוסים היו מקימים גדודי־הגנה מיוחדים כדי למנוע את מעשי הפרעים האנטישמיים", חוזרים היו ואומרים אנשי ההסברה הקומוניסטית בגרמניה. "גם המפלגה הקומוניסטית בגרמניה תלך בעקבותיהם".

ואולם ה"גזירה השווה" בין התנהגות הבולשביקים בהנהגת לנין, שהגנו בנשק על היהודים מפני פורעי־הפרעות של ה"מאה השחורה" ברוסיה, לבין הקומוניסטים הגרמנים, שעמדו מול הנחשול האנטישמי בגרמניה — לקויה היתה. וקודם־כל משום שלא היה מקום למתוח קו של השוואה מיכנית בין האנטישמיות ברוסיה של 1905 ובין השגעון האנטישמי הגדול בגרמניה בשנות ה־30.

הקומוניסטים בגרמניה (ולא רק הם בלבד) לא העריכו די־הצורך את "משקלה" היחסי של האנטישמיות במצע הרעיוני ובפעולה התעמולתית של אנשי היטלר. התעמולה האנטישמית נחשבה הצד החזק בתעמולה הנאצית; התשובה מצד הקומוניסטים היתה כי יש להימנע מוויכוח ישר בבעיית האנטישמיות ולרכז את תשומת־לב ההמונים בבעיות החברתיות הבערות. דוגמה לטכסיס הקומוניסטי כלפי התעמולה האנטישמית ניתנה בשעה שהפראקציה הנאציונל־סוציאליסטית בפרלמנט הנרמני הכניסה את הצעתה "להפקיע את כל רכושם של נסיכי הכסף והבנקים היהודים". המפלגות הרכושניות התנגדו להצעת־החוק (משום שדחו את עצם המחשבה של הפקעת רכוש כלשהו), ואילו הסוציאל־דמוקרטים שללו את העוקץ האנטישמי שבהצעה. לעומת זה הציעו הקומוניסטים לשנות את נוסח ההצעה הנאציונל־סוציאליסטית, לאמור: "להפקיע את רכושם של נסיכי הבורסה והבנקים היהודים והנוצרים גם יחד".

באחת מפגישותי עם מנהיגי הקומוניסטים הגרמנים שמעתי, כזכור לי, את ההנמקה הבאה לניסוח ה"חריף" הזה. "על ידי כך", אמר החבר הגרמני, "הרגנו כמה ארנבות בבת־אחת. הראינו לפועלים שאנו עומדים על משמר ענייניהם ואיננו מתנגדים להצעה של הפקעת רכוש, מאיזה צד שלא תבוא. הסרנו את המסווה מעל פני הסוציאלי־דמוקרטים, שנדחפו למחנה אחד עם הרכושנים לסיעותיהם. וגם העברנו את הדגש מן המשמעות האנטישמית של ההצעה ההיטלריסטית: אין לנו ענין בהסתה נגד היהודים, אך אם מפקיעים גם רכוש של היהודים וגם רכוש של הנוצרים — הרי אנו בעד!"

גם ה"ידידים של הקומוניסטים הגרמנים" (כך נקראו בלשון סג־נהור היועצים מן המפלגה הקומוניסטית הרוסית, שהיו ממונים על ענייני אירופה המרכזית — לרבות גרמניה) הסכימו ל"קו" הטכסיטי של המפלגה הקומוניסטית הגרמנית כלפי האנטי־שמיות של היטלר. להתחמק ככל האפשר מלהיכנס בוויכוח על הבעיה הלאומית, שאותה אנשי־היטלר מנפחים באופן מלאכותי בתעמולתם האנטישמית, ולעומת זאת "ללחוץ" ככל האפשר על הצד המעמדי.

בין התחמקות להססנות

כיצד השתקפה עמדה זו במציאות הגרמנית של השנים ההן? התברר שאותה מכונה ענקית, שעמדה לרשות היטלר בשנים שבין נצחוננו הגדול הראשון בבחירות לרייכסטאג בספטמבר 1930 לבין עלייתו לשלטון בינואר 1933, ושבה השתתפו (בתמיכתם הכספית) אילי הממון וגדולי התעשייה הגרמנים כגון פליק, טיסן וכו', הצליחה להטביע את חותמה על הוויכוח המדיני — והנסיון "להתחמק מבעיית האנטישמיות" לא עלה יפה. המוני הפועלים הגרמנים עצמם, שהתרגלו לקבל ממפלגותיהם מצעיים וסיסמות ברורים — נבוכו עקב סירובם של הקומוניסטים להיכנס בוויכוח גלוי עם אנשי היטלר בשאלות האנטישמיות. נשאר חור בחזית ההסברה האנטי־היטלרית, ובעד החור הזה השתפכה התעמולה הארסית בלי הרף לתוך ההמונים.

בפועל־ממש הייתי עד למבוכה זו בזמן הפגנת ההמונים הגדולה ב"לוסטגארטן" בברלין באחד במאי 1932 — ההפגנה הליגלית האחרונה שערכו הקומוניסטים והסוציאלי־דמוקרטים הגרמנים (בנפרד) לכבוד חג־הפועלים, בטרם ישתלט היטלר. הארגונים של היטלר החליטו אז לכבוש את ההשפעה בקרב הפועלים בברלין מבפנים. להפגנות הפועלים נשלחו קבוצות־פעולה חזקות, שתפקידן היה לעורר ויכוחים בתוך ההמון ולהביע בדרך כך את עמדת היטלר. כל אותו בוקר הייתי בין מאות־אלפי המשתתפים בהפגנה הקומוניסטית, והקשבתי לא רק לנאומים של מנהיגי הק. פ. ד. אלא גם לוויכוחים העזים שהתלקחו בין הפועלים ובין הקבוצות של אנשי־היטלר. ביום זה אפשר היה ללמוד הרבה גם על תוכן הסערה הרעיונית שטיילתה אז את העם הגרמני (ובייחוד את מעמד־הפועלים) וגם על צורת ההתנגשות בין המפלגות. בשאלות רבות היתה ידם של הקומוניסטים על העליונה. הם הורו על כך שתביעותיו

של גבלס (ראש התעמולה הנאצית) מלאות דמגוגיה, שאנשי האצולה ובני העשירים תופסים את המשרות העיקריות במפלגתם, שאין מנוס ממלחמה במקרה של עליית היטלר לשלטון, וכו'. הנאצים היו מפנים את הוויכוח לשאלות ה"תחייה הלאומית" של גרמניה, לצורך השיחורר מ"אזיקי ורסאי", לשחיתותה של הצמרת הסוציאל-דמוקרטית; ומכאן היו מזנקים במישרים לתחום ההסתה האנטי-יהודית. "הנה", היו אומרים, "המנהיגים היהודים שלכם הם המתעים אתכם. הם רתוקים לרכושנים ולמנצלים מכל המינים. עליכם להתקומם נגד השותפות עם היהודים", וכו' וכו'. נימה זו היתה מקנה לנאצים עליונות בוויכוח, ועל-כּל-פנים היו הקומוניסטים ממהרים לנטוש את הנושא הזה. (אגב: הטענה בדבר "מנהיגים יהודים" היתה, לפי המצב בשנות ה-30, טענת-שווא בעיקרה. בצמרת הק. פ. ד. כבר לא היו יהודים בעת ההיא. על-הרוב היו רומזים על חלקם של היהודים בתולדות התנועה הסוציאליסטית בכללה, כלומר על מארקס, לאסאל, ומנהיגי השמאל הסוציאליסטי כגון לוקסמבורג, יוגיכס, פאול לוי — וגם על מנהיגים קומוניסטים מן המחצית הראשונה של שנות ה-20 כגון רות פֿישר, ורנר שלום, א. כץ וכו'. בשנות ה-30, לאחר שהתחזקה הנהגתו של תלמן (אשר קיבלה את ברכת סטאלין) היו משכילים יהודים נמצאים במפלגה הקומוניסטית בעיקר בדרג-ביניים, במערכות העתונים, בוועדי-המחוז — לא בוועד המרכזי. (במערכת "רוטה פֿאנה" — בטאון-המפלגה המרכזי — תפס מקום אלברט נורדן, בנו של הרב מהמבורג — איש שנשאר מן הימים ההם במפלגה הגרמנית, ובמשך הזמן נעשה אחד מה"תיאורטיקנים" הראשיים, מעוזרי אולבריכט בגרמניה המזרחית של היום).

תמונה דומה לאותם ויכוחים שהייתי עד להם בהפגנת האחד במאי 1932 ראיתי גם לאחר-מכן במקרים רבים: לחץ מקסימלי מצד הנאצים, ואיר-צוץ בולט מצד הקומוניסטים להתעכב בתשובה לטענות אנטישמיות. יתר על כן: עם גבור התעמולה האנטישמית של הנאצים נמצאו גם קומוניסטים (ואפילו פקידים קומוניסטיים הממונים על הפעולה הארגונית) שעברו מ"התחמקות בנוגע לנקודה האנטישמית" להססנות באשר לגופו של ענין. היו כאלה שחזרו על בדיחות אנטישמיות מזוהמות מן ה"אנגריף" או ה"שטירמר" — בלי שייתקלו בהתנגדות ראויה-לשמה מצד חבריהם. היו כאלה שהתחילו להאמין בעלילות אנטי-יהודיות שונות.

יחד עם זה היו נסיונות לסלף את הוויכוח על-ידי הכנסת נקודה "מעמדית" כביכול לתוך הנימוקים. במערכת העתונים הקומוניסטים נפוצה בזמן הזה הנוסחה שאין התעמולה האנטישמית של היטלר אלא הסוואה, שלאמיתו של דבר ישנה חזית מאוחדת בין "צלב-הקרס" ו"אף-הקרס", זאת-אומרת שלמעשה הרכושנים היהודים מצטרפים, מתוך שיקולי האינטרסים המעמדיים שלהם, להיטלר. לפי מיטב זכרוני פורסמו אפילו מסמכים המעידים על כך שחברות-הון יהודיות היו מן התומכות בקרנות הנאציות.

ועוד נימוק-סרק שהעלו אז בחוגים קומוניסטיים במגמה להיחלץ מוויכוח גלוי עם האנטישמיות של היטלר: הלאומנים היהודים (כולל הציונים, "פועלי ציון" וכו')

הואשמו בכך שאין הם אלא היטלריסטים מן הצד השני. לאחר זמן הובאו ראיות מן העובדה שה"יודישה רונדשאוו" (העתון הציוני המרכזי בגרמניה הוויימארית) המשיך בקיומו, כעתון יהודי יחיד, גם לאחר שכבש היטלר את השלטון, הוזכרו מאמרים של ז'בוטינסקי וציונים רביזיוניסטים אחרים בזכות הפ'אשיזם של מוסוליני, וכו'. לאחר עליית היטלר לשלטון הופתה המפלגה הקומוניסטית הגרמנית מכה רבה. טובי חבריה הושמו בבתי-הסוהר, נכלאו במחנות, נרצחו. עם זאת היו מאנשי המנגנון הקומוניסטי שנכנעו להיטלר וערקו משורות המפלגה. היו גם קומוניסטים לשעבר (כגון נשיא בית-המשפט ההיטלרי, פריזלנד) שעשו "קריירה" גדולה בשורות הנאצים. במקרים רבים נודע שהסיסמות הנאטישמיות היו מעין "גשר" למעבר מן המחנה הקומוניסטי למחנה הפ'אשיסטי — שהעמדה ה"מתחמקת" לגבי הנאטישמיות של היטלר שימשה אמתלה לבוגדים.

רובם הגדול של הפועלים, קומוניסטים וסוציאלי-דמוקרטים כאחד, שמרו אמונים, כמובן, לרעיונות האינטרנאציונליסטיים ולא תמכו בהיטלר גם בזמן שלטונו. פועלים רבים המשיכו במאבק נגד היטלר וכל זמן השלטון הנאצי היו פועלים מושלכים לבתי-כלא ולמחנות-הסגר בעוון התנגדותם לשלטון ההיטלרי ולזוועות הנאטי-יהודיות גם יחד. אולם מכאן אין למצוא הכשר למשגים ול"פשרות" שנעשו מצד חלק מסוים של מנהיגי הק. פ. ד. בתקופת-המעבר. אדרבה: חוסר-האונים לגבי התעמולה הנאטישמית של היטלר מוכיח כי הגשמת הרעיון האינטרנאציונליסטי חייבה בתקופה זו עמדה נמרצת ועזה הרבה יותר כלפי המוטיב הנאטישמי בתעמולתו של היטלר.

גורל הקומוניסטים הגרמנים באיגריציה

לאחר שעלה היטלר לשלטון השתרר תהו־והו ובוהו גמור באיגריציה הקומוניסטית במוסקבה, ועל בסיס זה רבו האשמות והאשמות-שכנגד, שהנ. ק. וו. ד. היתה רושמתן וממריצתן בכוונה-תחילה. בנו אחר זה היו היחידות החשאיות, שהוקמו כדי להמשיך בפעולות נגד המשטר הנאצי בגרמניה, מוקעות כ"סוכנויות של האויב" ומנהיגיהן (כולל קיפנברגר) נאסרו והומתו.

התורה שנתקבלה לאחר שגיבש השלטון הנאצי את מעמדו ושוב לא היתה עוד תקנה לנפילתו הקרובה של היטלר, תורה זו קצרה היתה: מיגורו של המשטר ההיטלראי יוכל לבוא רק מבחוץ, תוך כדי מלחמה עם רוסיה. "התכנית הסטאלינית המזהירה" התבטאה בהאדרת עצמתה הצבאית של ברית-המועצות למען תוכל לא רק להתגונן מפני כל ההערבות מבחוץ אלא גם לתת תמיכה צבאית למהפכה בגרמניה. לפיכך תפקידן העיקרי של המפלגות הקומוניסטיות בשאר ארצות הוא להקים חזית מאוחדת (שלאחר-מכן התגבשה והיתה ל"חזית העממית"), שמשמיתה העיקרית תהיה להרוויח זמן לברית-המועצות כדי שתספיק להוציא לפועל את הכנותיה הצבאיות. גלוי-וברור היה שעזרה בדיכוי האויבים הפנימיים של הסובייטים היה חלק עיקרי מן המשימות שנקבעו לקומוניסטים הגרמניים בגולה. בדרך כך סופכו הגולים הגרמנים בברית-

המועצות ב"חיסול העצמי"; כלומר, תוך שיתוף פעיל עם המשטרה החשאית היה עליהם להוכיח שהגולים הגרמנים מסכימים עם "התכנית המזהירה" של סטאלין אף יעזרו להגשמתה.

בשים לב לפיון שנקטה המדיניות הסובייטית לא נותרה עוד שום אפשרות למתן עזרה לתנועה הקומוניסטית בגרמניה. ההכנות המעשיות לחיסול הרפובליקה הוויימאריט ולמיגור הסוציאל-דמוקרטיה החלו בגרמניה בקיץ 1932. פיטוריו של ברנינג על-ידי הינדנבורג והדהתה של ממשלת פרוסיה, בלי קרב, נחשבו במוסקבה סימנים המבשרים רודנות צבאית שתדחק כליל את הרפובליקה הוויימאריט החלושה, יחד עם נטייתה להישען על המדינות המערביות. מנקודת-המבט של מדיניות-החוץ הסובייטית לא נתחייבה מהתפתחות זו שום סכנה בלתי-אמצעית של מלחמה או התערבות נגד ברית-המועצות. מצד שני סבורים היו שאפילו פעילות קלה-שבקלות מצד ברית-המועצות ביחס לגרמניה (למשל: אספקת נשק חשאית, או שיתוף-פעולה בארגונו של מנג'ון-מפלגה מהתרת, שעדיין עמדו על הפרק ב-1923) תביא מיד בהכרח לידי סיבוכים בינלאומיים. התערבות האישית של סטאלין לא הניחה שום מקום לספק שכל התערבות מצד ברית-המועצות בענייניה הפנימיים של גרמניה "תוכל להיות רק תוצאה מפרובוקציה, וכי ברית-המועצות מעוניינת להמשיך ביחסים מדיניים וכלכליים תקינים עם גרמניה". כך אפוא נופצה מלכתחילה כל תקווה להתערבות סובייטית לטובת התנגדות מהפכנית למשטרו של היטלר. דבר זה שם קץ לכל התקוות המהפכניות אשר משך חמש-עשרה שנה (מאז המהפכה הגרמנית של 1918) נתרכזו במאורעות בגרמניה.

סטאלין מעולם לא העלה אל-נכון את מניעיו האמיתיים למהפך הזה. בקווים כלליים אפשר להבחין בשלש קבוצות של טעמים שהמריצו את סטאלין לנהוג בשאלה הגרמנית כפי שנהג ולפסול כל חזית מאוחדת עם הסוציאל-דמוקרטים — הסיכוי היחיד למניעת נצחוננו של הפ'אשיזם — והם גם המתרצים את התנהגותו הסבילה והמהוגנת כלפי הממשלה החדשה בגרמניה: המצב המדיני הפנימי בברית-המועצות; שיקולים מתחום מדיניות-החוץ הסובייטית; ומניעים אחרים הנוגעים בשררתו האישית במפלגה ובמדינה. מכל-מקום, הטעם החשוב והמכריע היה המצב הפנימי של ברית-המועצות. ב-1932, ככל שהבשיל המשבר בגרמניה, היתה ברית-המועצות משותקת בכל פעולותיה על-ידי המצב הכלכלי הקשה שהיתה נתונה בו, והיה לה מלוא היסוד לחשוש לגרוע ביותר אם יגיעו הדברים לידי התנגשות עם "הסביבה הרכושנית". המצב הכלכלי הקשה הזה היה פועל-יוצא מן "המהפכה מלמעלה" (המונח הוא משל סטאלין, והוא לקוח מן "הקורס המקוצר" בהיסטוריה של מקב"מ) שבוצעה בחקלאות הסובייטית מאז 1929. אותה "המהפכה מלמעלה", שלבשה צורה של קולקטיביזציה באונס, פערה תהום רחבה בין הדיקטטורה לבין המוני האיכרים; תוצאתה היתה המשבר המתמיד בחקלאות, הנמשך זה שלושים שנה ומעלה (ועדיין לא נמצא מוצא ממנו) והקשיים התמידיים באספקת המזונות. התוצאה המדינית היתה הלך-רוח עוין מצד רוב האוכלוסיה של ברית-המועצות כלפי הממשלה.

המצב בצבא האדום

ב־1932, כשעלפי הוראות הקומינטרן הועברתי מברלין למוסקבה, התרשמתי מיד מן השינוי העצום בהלך־הרוח של האוכלוסיה. "הקשיים הכלכליים" הגיעו לשיאם, והמחסור במזונות הוחש בחריפות בכל רחבי הארץ ואפילו במוסקבה. הלך־הרוח אצל עובדי המוסדות העליונים של המפלגה היה קודר, ובעצם — פסימי ביותר. רבים לא ראו מוצא מן העניות הנוראה שהיתה מנת־חלקם של רוב האוכלוסיה. באורח רשמי אי־אפשר היה לרמוז כלל מה־נואש הוא המצב, ובהנחיות שניתנו לעתונים הסובייטיים נאמר: "אין למסור מאומה על המצב הפנימי, יש להקדיש את כל תשומת־הלב למשבר החמור ולרעב המשתוללים בארצות הרכושניות, ועל הכל — לחוסר־העבודה באמריקה". בתוך כך נעשים היו המאמצים הגדולים ביותר לבצר את ברית־המועצות מפני התערבות מצד המדינות הרכושניות.

מעשה שהיה חדשים אחדים לאחר שהגעתי לברית־המועצות ולאחר שנכנסתי לתפקידי בקומינטרן שופך אור בהיר על המצב בו נתונה היתה אז ברית־המועצות, וראוי היה לתארו כאן בפירוט־מה כהדגמה לטעמים שעמדו מאחרי הטקטיקה של ברית־המועצות בשאלה הגרמנית. היה זה ב־1 באוגוסט 1932, שהוכרז כ"יום המאבק הבינלאומי נגד סכנת המלחמה והפּיאָסִיזִם". צריך היה להבליט ביותר את הגנתה של ברית־המועצות. בברית־המועצות גופה נוצל היום לגיוס מדיני של האוכלוסיה. בכל רחבי הארץ אורגנו אסיפות־עם, הפגנות, הרצאות וכו'. מומחים למצב הבינ־לאומי — במידת האפשר, קומוניסטים מחוץ־לארץ — נקראו להופיע כנואמים. האינטרנאציונל הקומוניסטי העמיד את כל המנגנון שלו לרשות המערכה. כך קיבלתי הוראה להופיע באחת מאסיפות־העם הללו; היה עלי לנאום במינסק בכנס קצינים של חיל־הספר הסובייטי שחנה בסביבה.

האסיפה, שבה השתתפו כמה אלפי קצינים גבוהים, זימנה לי שעת־כושר לרדן את טיבם ומנטאליותם של קציני הצבא הסדיר הסובייטי של אותה תקופה. כמעט כולם היו צעירים ממוצא פועלי; רק מעטים היו מן האינטליגנציה. הדבר שהפליאני היה המספר הרב של בני איכרים, ובפרט הקשרים ההדוקים שקיימו קצינים אלה עם כפרי־מולדתם. קודם ההרצאה היתה לי שיחה קצרה עם בא־כוח המינהל הפוליטי של הצבא, שהיה אחראי לאסיפה. שאלותיו סבבו סביב נקודה אחת: המסקנה המעשית שאני מתכוון להוציא מהרצאתי. אמרתי לו שאני רוצה לדבר על המצב הבינלאומי בכללותו ועל התכניות המלחמתיות של הרכושנים. הוא שיסעני בדאגה נראית־לעין: "...אך לא על הסכנה המיידית למלחמה?" ענית: "לא, אינני מאמין כי יש סכנה כזאת", ואז הוציא מפיו אנחת הקלה.

כתום הרצאתי, לאחר כ־40 דקות בהן תיארתי את מזימות הרכושנים, צבירת הנשק, מצוקת העובדים, האבטלה בגרמניה ובארצות־הברית וכו', הבחנתי שבידי יושב־הראש ערימה של פתקים ובהם שאלות מן הקהל אל הנואם. ברוב הפתקים היתה שאלה אחת ויחידה: "האם הרכושנים (לפעמים הוגדרו אלה כ"שליאכטה הפולנית") רוצים להקוף את ברית־המועצות עוד בסתיו זה, או בשנה הבאה?" הקומיסר הפוליטי

לא היה מופתע למראית-עין; הוא לחש לי כמה מלים, ולבסוף הצהרתי החלטית ובצורה שאינה משתמעת לשני פנים: "לא תהיה מלחמה השנה!" (דבר זה הוי, אגב, חלק גדול מן הדברים שעתה-הוה השמעתים בהרצאתי). שעה שנפרד ממני הקומיסר בלחיצת-יד חמה, העיר: "במאות מכתבים מן המפקדים אל משפחותיהם יובהר כי לא תהיה מלחמה בעתיד הקרוב ביותר". על חוויות דומות סיפרו גם חברי, שנאמו ביחידות צבאיות אחרות. בסך-הכל די היה במצבה הכלכלי של ברית-המועצות ובמוראל של הצבא האדום באותה שנה גורלית לגרמניה כדי להוציא מלכתחילה כל אפשרות של התמודדות צבאית. ומאחר שהקומוניסטים הגרמנים עצמם לא היה להם נשק, הרי לא היתה אפשרות לפעולה מהפכנית מוצלחת מצד הק.פ.ד.

מדיניות-החוץ הסובייטית וה"טריז" מדיניות-החוץ של ברית-המועצות התבססה אז על המושכל הראשון שהתנגשות בין "שני העולמות — שני המשטרים" היא בלתי-נמנעת. הכרח היה למנוע מערכה זו מלבוש צורה של התקפה נגד רוסיה הסוציאליסטית המבודדת. אשר על כן היה זה תפקידה של מדיניות-החוץ הסובייטית לנצל כל פילוג פנימי במחנה הרוכשני, ובעצם להגביר חיפוכים מעין אלה באורח פעיל בכל מקום שהדבר אפשרי. לפיכך ראתה מדיניות-החוץ של ברית-המועצות בניגוד שבין המדינות המנצחות במלחמת-העולם הראשונה לבין גרמניה המובסת תנאי שאי-אפשר-בלעדיו לעצם קיומה של ברית-המועצות ב"כיתור הרוכשני". כשהחל הסכם צרפתי-גרמני ללבוש צורה בקווים כלליים במהלך המשא-ומתן בין בריאן לשטרזומן, עוררה התפתחות זו בהלה ממש בקומיסריון-לענייני-חוץ, שהרי התפתחות מעין זו עשויה להביא לידי חזית אירופית מאוחדת נגד ברית-המועצות. מנקודת-מבט זו היתה המדיניות של "הקוא-ליציה הוויימאריט" (הסוציאל-דמוקרטים, הדמוקרטים, והמרכז הקתולי) הארכי-אויב של המדיניות הסובייטית. מצד שני, הרי הקו של מפלגות האופוזיציה הלאומנית (הלאומנים הגרמנים והנאציזונל-סוציאליסטים) היה בה משום ערובה שלא ייווצר במהרה גוש של מדינות רכושניות. בראשית שנות ה-30 נפוצה היתה במיוחד ההשקפה שעתידות המדינות הרוכשניות לבקש להן מוצא מן המשבר הכלכלי על-ידי התקפה משותפת נגד ברית-המועצות. כפי שהגדיר הקומיסריון-לענייני-חוץ את משימותיו, היתה המטרה "לתקוע טריו בין המדינות הרוכשניות". לדעתם של דיפלומטים סובייטיים חשובים ששירתו בגרמניה היתה ממשלה לאומנית (בתמיכתה של קבוצת סקט-האמרשטיין בצבא, שאתה הוקמו קשרים ישירים מאז חוזה-ראפאלו ב-1922) בבחינת "הרע במיעוטו" בהשוואה לממשלה שמאלית המסוגלת להסכים לגוש אירופי נגד ברית-המועצות. סטאלין היה משוכנע שממשלה ימנית בגרמניה תפנה את תשומת-לבה קודם-כל ל"שבירת אויקי ורסאי". זמן רב יעבור עד שייתכן להשיג הסכם (מבוסס על הגמוניה גרמנית) עם המדינות המערביות. "משך פרק-זמן זה תבסס ברה"מ את מצבה המדיני והכלכלי כדי-כך שתהיה מוכנה למלחמה".

הטרגדיה של הקומוניסטים הגרמנים אילו היה אפילו צל של "צנטראליזם דמוקרטי" במפלגות הקומוניסטיות בתקופת 1932—3 כי אז ודאי היה בלתי אפשרי שהק.פ.ד. תיכנע ללא התנגדות ולא תנקוף אצבע נוכח כינונו של המשטר ההיטלראי. אפשר היה לעמוד על כך לא רק מתוך תגובתם של פעילי המפלגה; דבר זה נתחוויר לי גם מתוך תגובתו של המנגנון המפלגתי. שנות ה-30 היו תקופה שבה התפתחה השיטה של "מהשבה והיפוכה", של "דיבור והיפוכו", של "דבורושוניצ'סטוו" כתופעה המונית הן במנגנון המפלגתי עצמו הן בקרב חשובי עסקניה של המפלגה. המזכיר הראשון של המפלגה, סטאלין, שבזמן ההוא (מאז הדחתו של בוכארין ב־1928) היה השליט המוחלט בקומוניטרן, ידע בלי ספק על רגשותיהם האמיתיים, וחשדותיו הגיעו עד לנקודת־רתיחה כאשר תפס כי טכסיסו איפשרו את נצחון הפאשיזם. הוא הכיר את הקאדרים הבולשביים הזותיקים (ואת הדמויות המרכזיות בתנועה הקומוניסטית הגרמנית) היטב מפדי שיאמין כי יבצעו את הוראותיו בלב שקט: העובדה היא שעוד ב־1932 היתה במנהיגות הק.פ.ד. (כמו גם במנגנון הקומוניטרן) נכונות ניפרת להקים "חזית מאוחדת" עם הסוציאלי־דמוקרטים, שהיתה עשויה למנוע את נצחון הנאציובל־סוציאליזם. אבל הצעותיהם החרדות לא נתקבלו. השפעתו של סטאלין — שלא זו מן הקו שלו, בעוד כל בקורת עליו מוקעת תיכף־ומיד כ"כפירה אנטי־מפלגתית", אם לא כ"פרובוקציה של סוכני הרכושנות הבינלאומית" — היתה מכרעת, אבל עצם נצחונם של טכסיסו (שלמעשה הביאו לידי נצחונם של היטלר) חתר תחת מרותו: וכך התגלגלו הדברים והטקטיקה של הקומוניטרן ושל הקומוניסטים הגרמנים בזמן שקדם לתפיסת השלטון על־ידי היטלר נעשתה גורם של התפוררות בתוך המפלגה הקומוניסטית הסובייטית, ולאחר־מכן — אחד הטעמים החשובים ביותר שהביאו לידי החיסול הפיזי של הקאדרים הבולשביים הזותיקים.

כשלעצמי משוכנע אני כי יש קשר ישר בין תפיסת השלטון על־ידי היטלר והטקטיקה של הקומוניסטים הגרמנים וברית־המועצות בשאלה הגרמנית ובין נצחון "פולחן האישיות" הסטאליני, וכי נחשול הטרור נגד הקומוניסטים בברית־המועצות קשור בתוצאות הטקטיקה של שנות 3—1931. זאת היתה גם הפרתם של הרבה קומוניסטים גרמנים ורוסים שאתם נפגשתי בבתי־הסוהר ובמחנות של ברית־המועצות (כך, למשל, ורנר הירש, עורך ה"רוטה פאנה" ועוזר קרוב של תלמן; וילי לב, סגן־היו"ר של "ברית לוחמי החזית האדומה", ועוד רבים)*. עדות לכך כי גם מחוץ למחנות ולבתי־הסוהר היו רבים מחברי המפלגה הקומוניסטית

* רוב הקומוניסטים הגרמנים שתררו להם מפלט בברית־המועצות חוסלו על־ידי הנ.ק.ו.ד. בשנים 1935—9, הימתו או עונו ע־ממות במחנות־העבודה ובבתי־הסוהר. רבים מהם גילו אומץ רב ולא נשברו אפילו בלחץ העינויים הערמומיים ביותר, אף כי רק מעטים מהם הבינו את הטעם לרדיפתם של אנטי־פאשיסטים או תפסו את תפקידו של סטאלין בהסגרתו של מעמד־הפועלים הגרמני לידי היטלר. וילי ליאו נאסר ב־1937 ובשעת חקירתו התנגד בקשי־עורף לכל הנסיונות

הסובייטית שלא השלימו עם עלייתו של היטלר לשלטון ותלו את האשמה על כך במדיניותו של סטאלין — מצאתי בשיחות שונות, שניהלתי במוסקבה בשנת 1956 אחרי הריהביליטציה שלי. והנה לפני ימים מועטים מצאתי זכר לדבר גם בספר סובייטי. בספרו של קונסטנטין סימונוב, "אין איש נולד חייל", שבו מעלה סימונוב זכרונות מימי המלחמה העולמית השנייה, משולבים דבריו של אחד מגיבורי הרומן, המהרהר — בזמן הקרב הסטאלינגראדי ולמראה הקרבנות האיומים של קרב זה — בדבר הסיבות העמוקות של המלחמה. הוא אומר: "איך הניח החבר סטאלין לכך שאצלם (לאמור: אצל הגרמנים) הגיעו לשלטון הפאשיסטים?"... (פורסם בכתב-העת הסובייטי "זנאמיה", פברואר 1964, ע' 42).

בליל השתלטותו של היטלר ב"פראבדה" ב-30 בינואר 1933 הופעתי לפנות-ערב, כרגיל, במערכת ה"פראבדה" המוסקבאית. (משך החדשים האחרונים העסיקוני, מחוץ לתפקידי העיקרי, במערכת העתון הזה במדור למדיניות-חוץ והייתי משתתף בישיבות המערכת על נושאים אקטואליים). מצאתי אותם מחברי המערכת שפבר היו שם והנה הם שרויים בסערת-נפש עזה; הידיעות מגרמניה היו מדאיגות — ולמעלה מזה. לדעתו של המומחה לענייני מרכז-אירופה קרוב היה לוודאי שזאת הפעם שתקבל מועמדותו של היטלר לכהונת הקאנצלר. האימרה, "לעולם לא יפקיד הפילד-מרשל הזקן את גורלה של גרמניה בידי של קורפורל" (אימרה שזה חדשים אחדים היתה מהלכת במשרדים כתמצית החכמה), כפי הנראה נבאשה.

חיכינו לבואו של קנורין. וילהלם קנורין (קומוניסט ממוצא לטבי) היה אחד מעורכי ה"פראבדה" וגם חבר הוועד המרכזי הרוסי. כמו גם ראש המזכירות המרכז-אירופית של האינטרנאציונל הקומוניסטי; הודות למגעו הישר עם מי שהיה אז העורך ראשי של "פראבדה", מְכֵלִיס, ועם סטאלין עצמו, אחראי היה לניהול המדיני של העתון היומי הרשמי של מקב"מ.

קנורין הגיע באיחור. בניגוד להתרגשותם של חברי המערכת היה הלך-רוחו שלו שקט ומיושב. דומה היה כי בהתנהגותו מבקש הוא להדגיש ששום דבר בלתי-רגיל לא אירע אף אינו צפוי כלל לבוא. בפתיחת נאומו-ההקדמה הקצר שלו הטעים כי העתון חייב להיות החלוץ במערכה נגד "הבהלה וההיסטריה", שהשתלטו על רוב הבטאונים המערביים. אין להניח, אמר קנורין, שהבורגנות הגרמנית תותר להיטלר

לסחוט ממנו "הודאה". כאשר גררוהו והוציאוהו מתאז הקים מהומה ברחבי בית-הסוהר כולו בהצהירו בקולו האדיר על נקיון-כפיו, וכשהוא מוקף שומרים המנסים לשווא להשתיקו שר את ה"אינטרנאציונל". רק כשסיים את הבית האחרון הכריעוהו ולקחוהו משם. ורגר הירש נאבק שיטתי. לאחר שנדון לחמש-עשרה שנות מאסר, אף כי סירב למסור הודאה, העבירוהו מבית-סוהר לבית-סוהר, בעוד הוא ממשיך במאבקו בהפגנות ובשביתות-רעב. סופו שמת בבית-הסוהר סולובקי.

אפילו על שמץ מסמכויותיה. מתקבלת עוד פחות על הדעת היא האפשרות של הפיכה מצד הס. א. ולבסוף, הרייכסוור בשום פנים לא ישלים עם דיקטטורה של היטלר.

למחרת היום נדפסה ב"פראבדה" הכתבה של סופרו הברליני על מינויו של היטלר והקמתה של ממשלת היטלר-פאפן-הוגנברג.

בשבוע הראשון של פברואר נסבו דיוני המערכת שלנו על המהומות הקרובות לפרוץ בגרמניה; דובר על הכנות לתנועה נרחבת של שביתות (אחרים ביקשו לדעת על התפרצותן של שביתות ספונטאניות במפעלי התעשייה החשובים של ברלין, האמבורג וחבל-הרור); פקיד אחד של הק.פ.ד., שעתה-הזה הגיע מגרמניה, הופעץ בשאלות; הוא לא יכול לומר אלא זאת שהפרולטריון הגרמני לא ישלים עם רודנות פאשיסטית. הוא ציטט מתוך איגרת מאת קבוצה של חברים-לשעבר ב"איגוד הלווחמים של החזית האדומה", שערב צאתו הבטיח-הו: "אמור לחברים במוסקבה: גרמניה אינה בולגריה!"

המומחים הרוסיים לעניינים גרמניים היו אופטימיים יותר ויותר ככל שהיו קרובים אל הצמרת. הם לא הטילו ספק בכך שהקואליציה תהיה קצרת-ימים: "אם אך יעז היטלר לעשות משהו נגד רצונם של הוגנברג ופאפן, הרי בתמיכת הנשיא והצבא פשוט יעיפו אותו החוצה בבעיטה". שפן לא היה כל מקום לספק בתלותו הגמורה של היטלר באנשי-בריתו!

עברו שבועות אחדים והתרבו הידיעות על אמצעי-דיכוי המוניים נגד אנטי-פאשיסטים, רדיפות על קומוניסטים, מאסרים המוניים, השתוללותם של אנשי פלוגות-הסער, פעולות-נגם נגד הפאציפיסטים והסוציאליסטים. במשרדי המערכת עברה הרינה שרוב הפועלים הגרמניים הרדיקליים ברוחם, כמו גם הרבה מן הקומוניסטים, אינם יכולים לתפוס את חיבוק-ידיה של ברית-המועצות. סופר כי באחד הנמלים על חופי הים הבלטי היו נשים גרמניות מבנות מעמד-הפועלים עומדות משך שעות כשהן מחזיקות את ילדיהן בזרועותיהן ונושאות מבטיהן למרחקים — לראות אם הצי הסובייטי קרב לבוא כדי להתיצב לימין הפועל הגרמני בשעתו הקשה. הרבה פועלים גרמנים, בפרט קומוניסטים, הביעו גם את הדעה שברית-המועצות, מבחינת טובתה שלה, לא תוכל לשאת גרמניה פאשיסטית.

עד סוף פברואר כבר ברור היה דיו-הותר מתוך התיזות שנכתבו לשימוש פנימי כי אין כל טעם לקוות לפעולה קומוניסטית בתוך גרמניה ("ההמונים לא יבינו פעולה כזאת גם לא יתמכו בה"), אף לא להתיצבותה של ברה"מ נגד היטלר. ואולם בתוך כך עדיין היתה סברה שמשטרו של היטלר הוא פרקי-ביניים קצר: "במרחקים כבר מפציע כוכב-השחר של המהפכה הגרמנית", נאמר במשפט-הסיום של התיזות.

רק במחצית הראשונה של חודש מרס ובשבועות שבאו לאחר שריפת הרייכסטאג, לאחר שהמפלגה הקומוניסטית בגרמניה נאסרה ותלמן כמו גם עוד הרבה מחשובי הקומוניסטים הושמו במאסר, רק אז החלה הנעימה להשתנות. בפרט מאז הוכח חוסר-השחר שבכל הנבואות על פעולה מהפכנית מקיפה מצד הפועלים.

ספרים

לינקולן

ספר יבש ומשמים על נושא מרתק. גודש הפרטים המיגעים שצבר המחבר על עלייתו האטית של האיש אברהם לינקולן בשלבי הקריירה הפוליטית שלו אל כס הנשיאות של ארצות-הברית מעיב בדרך-כלל על האי-שיות עצמה. פרטי-הפרטים של הדיונים בין הצפון והדרום בענין קר-התייחום בין עבדות לחופש, סעיפי החוקים שנחקקו בעקבותיהם ותאריכי נאומיהם של מדינאים שהיו מפורסמים בשעתם — כל אלה אף הם מאפילים על קווי ההתפתחות העיקריים של הפרשה ההיסטורית הזאת.

ניכרים מאמציו של המחבר להגיש חיבור דייקני וקפדני על פרשת מלחמת-האזרחים האמריקאית, חיבור שיספון לקורא המשפיל המתמחה במקצוע ההיסטוריה דווקא, אבל מרוב עצים — אבד היער. חסרות בספר בהירות, תמציתיות וסלקטיביות.

ההנחה היסודית, שעל הוכחתה כה ישקוד הספר, כך היא, בקירוב: אברהם לינקולן, שהצטייר במחשבות הדרות כלוחם גדול של החירות, באמת ובעיקר היה הלוחם הגדול של האחדות, האחדות במובנה הדמו-קרטי — זכות-הרוב (ממשלת המרכז) לכפות דינו על המיעוט (הדרום — הפורש).

לינקולן הכריז מלחמה על מדינות-הדרום לא משום שהחזיק בעבדות אלא משום שהחליטו לפרוש מן הברית. בענין העבדות היה מוכן להתפשר עם הדרום ולראותה שוקעת בהדרגה, ואילו בענין האחדות לא היסס להכריז מלחמה ולדאק את הפרישה בכוח-הזרוע. "כל מה שאני עושה", אמר

* ק. ס. וויר: אברהם לינקולן וארצות-הברית; תירגמה: עליזה נצר; עריכה מד-עית: שלמה נצר; הוצאת "הדר", 1964; 208 עמ'.

לינקולן, "בענין העבדות והגזע הצבעוני אני עושה משום שלפי אמונתי עשוי הדבר להציל את הברית, וכל מה שאני נמנע מעשותו איני עושהו משום שאיני מאמין שעשוי הוא להציל את הברית" (ע' 167). ועוד אמר: "מטבעי אני מתנגד לעבדות. אם העבדות אינה עוול, שום דבר בעולם אינו עוול. איני יכול לזכור אימתי לא חשבתי והרגשתי כך, אף-על-פי-כן לא סברה-תי מעודי שהנשיאות מעניקה לי זכות לא-מוגבלת לפעול רשמית על-פי הדעה וההרגשה הללו. בשבועה ששבועתי נאמר, שאעשה כמיטב יכלתי להגן ולשמור על חוקת ארצות-הברית. לא יכולתי ליטול את הכהונה בלי ליטול את השבועה. אף לא אמרתי להישבע על-מנת לזפות בשררה. גם סברתי שבתחום המינהל האזרחי הרגיל שבועה זו אוסרת עלי אפילו לתת את הבכורה לדעתי המופשטת המקורית בשאלה המוסרית של העבדות... לא הייתי עשוי להרגיש כי ניסיתי לשמור את החוקה כמיטב יכלתי אילו כדי להציל את העבדות או כל ענין משני אחר הייתי מרשה את חורבן הממשלה. הארץ והחוקה גם יחד" (עמ' 177, 178).

פרקי הספר, י"ג במספר, מקושטים משום-מה בפתיחות פיוטיות הלקוחות מן הפואמה: "גופתו של ג'ון בראון" לסטיפן וינסט-בנט. אולם הפיוט וההיסטוריה אינם מתאגדים כאן לאגודה אחת: זה לחוד, וזו לחוד. בתוך שאר פרטים פיקנטיים על חייו של לינקולן מספר ק. ס. וויר בארשת-פנים חמורה על הרגלי הנקיין המפוקפקים של לוחם-האחדות הגדול, שהרבה מתעודותיו — עוד בהיותו מדינאי קטן ובלתי-ידוע — היה שומר במבצעת-המשי הגבוהה שלו. זכך הוא מספר שהיה נוהג לעבוד בבית הלבן, למורת-רוחם של עורויו, כשאחד מבניו רובץ על ברפיו והאחר מתגולל בפנית החדר.

תיאור פיקנטי מוסר ק. ס. וויר, הנטול חוש-הומור, גם מן הנאום המפורסם של לינקולן בבית-הקברות בגטיסבורג ב-1863. לינקולן, מספר מחברנו, לא היה שם הנאום

ללית והרשמית, ולעומת זאת הריפות ומענה לשון בוויכוחיו עם מתנגדיו, עד כדי לעג ציני לאמונותיהם התפלות ולצרות־דעתם. כך כותב שפינוזה בתשובה לאחד האנשים שעמם עמד בחליפת־מכתבים ובוויכוח על האמת שבענייני שדים ורוחות —

אם מצד אחד אין אתה מטיל ספק במציאותם של רוחות ממין זכר, אבל מצד אחר מפקפק אתה במציאותם של רוחות ממין נקבה, נראה לי שיש כאן קירבה להויה יותר מלספק. שכן אילו היתה זו דעתך באמת, היתה כעולה בקנה אחד עם דמיון העם, המדמה לעצמו גם את האלוהים במין זכר ולא במין נקבה. תמיה אני על אלה, שראו את הרוחות ערומים, על שום־מה לא שמו עיניהם באברי־המין שלהם, שמא מהמת פחד או שמא מחמת חסרון ידיעה של ההבדל הזה (ע"ע 5—214).

ובמקום אחר כותב שפינוזה אל מי־שהיה ידיד והפך עורו והיה לאיש־כנסיה אדוק: "הדבר, שכמעט נבצר ממני להאמין בו, כשר סופר לי על־ידי אחרים, הנה שמעתי אותו עכשיו מאגרתך האחרונה: לא זה בלבד שנעשית חבר לכנסיה הרומית, כמו שאתה מספר, אלא גם היית לאחד מאנשי־מלחמתה הקנאים לה, ואפילו כבר למדת לקלל את מתנגדיך ולהשתולל כנגדם בחימה ובלא מעצור" (ע' 270).

לפי דברי המבוא על סדר עריכת האיגרות, כלל האוסף בראשיתו מספר רב יותר של קטעים שעניינם אישי ואשר עשויים היו להאיר פרטים ביוגרפיים מעניינים על שפין נוזה ועל סביבתו. קטעים אלה הוצאו, חלקם בידי שפינוזה עצמו אשר התקין בחייו חלק מן האוסף לפירסום, וחלקם על־ידי ידידיו שהשמיטו פרטים אלה אחר מותו. טעמים שונים היו להשמטות הללו. קטעים פוליטיים המורים על דעות קיצוניות או המגלים שמות אנשים ואירועים שיפה להם השתיקה —

הוצאו מפחד השלטנות וכדי לא לערב אנשים שדעותיהם קרובות לשפינוזה אלא שלא הפצו לעשות פומבי לדעותיהם אלו. ואילו טעם נוסף לקיצורים — אפיין המדעי של האיגרות כפי שהוא משתקף על רקעה של

הראשון; בכינוס, שנערך תחת כִּיפֿתֿ השמיים, היה קולו דק וצורמני והנאספים שמו מעיניהם במאמציו של צלם אחד (כבר אז!) שניסה לצלם את הנשיא בשעת נאומו — יותר מאשר בדברי הנשיא עצמם. ואפילו הצלם — מעיר ק. ס. וויר ברציר נות — נכשל במאמציו והתמונה לא הצליח. הזה. כמה ההיסטוריה אפורה!

י. ב.

איגרות שפינוזה

איגרותיו של שפינוזה ואיגרותיהם של ידידיו ומתנגדיו, שראו עתה אור בתרגום עברי, מיועדות מעיקרון לשני סוגי קוראים. הקורא המלומד בכתבי שפינוזה ימצא בספר סיכומים וביאורים למקומות קשים או סתומים בכתביו האחרים של הפילוסוף, מעין טיוטות ועופרי־רעיונות אשר לאחרי־מכן זכו לגיבוש. ולעתים התהליך הוא הפוך — מקום קשה בכתבים העיוניים זכה להסבר פופולארי במכתב אל ידיד, כשיחת איש אל רעהו. הקורא המלומד ימצא פרקים מעניינים לתולדות התפתחות המדע בכלל, ומדעי־הטבע, בחליפת־המכתבים בין שפינוזה לבין אולדנרבורג, ובאמצעותו של האחרון — בינו לבין רוברט בויל, הכימאי האנגלי הגדול, אשר לא כתב לשפינוזה במישרים אלא התווכח עמו על ניסויים ותיאוריה בתחום עיסוקו.

הקורא ההדיוט ימצא בספר הארה מופלאה לדמותו של הפילוסוף היהודי מן המאה הי"ז, ויגלה פרטים על חייו שלא היו מודגשים קודם־לכן. למשל, עיסוקו של שפינוזה בפוליטיקה, חוג ידידיו בין הנוצרים, יחסו עם גדולי־דורו וההערכה שזכה לה. גם יחסו אל מתנגדיו מואר בצורה מעניינת — זהירות מרובה מפני השלטנות, אירצון להתחייב במפורש על דברים שנוגדים את הדעה הכר

* ברון שפינוזה: איגרות; תרגום מלטינית והוסיף מבוא, ביאורים, הערות ומפתחות; אפרים שמואלי; בהוצאת האוניברסיטה העברית ומוסד ביאליק, ירושלים תשכ"ד; 372 עמ.

האדם. לדעת נוימן עיקר צרתו של המוסר הישן הוא בהלקיותו, בכך שהוא מודה בצד הטוב בלבד, כמוון לעומתו, ואילו את הרע הוא רואה כמשהו חיצוני לאדם, או כמשהו שצריך לעקרו מן האדם ולהשליכו החוצה. זוהי תפיסת ה"שעיר לעזאזל". ואילו המוסר החדש, אשר יטודו בפסיכואנליזה, מבקש להדגיש את צד ה"צל" שבאדם, אותה פרסוֹ-נה, דמות, הנתפסת על-הרוב כדמותו של בלתי-המודע האישי ושייכת לשיכבה העל-יונה של התרחשות-המעמקים. נוימן הולך בעקבות יונג באמרו כי הצל הוא הצד הלא-נודע של האישיות, אשר האני הבהיר, הנני צב באור התודעה, תופסו על-הרוב כדמות אפלה, מאוימת ורעה, שהעמידה מולה משהו מעשה — גורל. פאוסט ומפיסטו הם מן הדוגמאות הבולטות להדגשתה של שניות זו בנפש האדם.

המוסר הישן, היתודי-הנוצרי בכללו, יוצר קרע בנפש האדם בכך שאינו מוכן לתת מעמד לגיטימי לצד הצל שבאדם. ה"קרע" בסימטה הנפשית, אומר נוימן, מתבטא בכך שהאישיות הקרועה מזדהה עם כוחות האור, ואילו את כוחות החושך, את צד הצל, היא משאירה בהשלכה ומתנסה בהם ונלחמת בהם כ"רע שבחושך". "פסיכולוגית השעיר לעזאזל" היא הרתי-סכנות לא רק מן הבחינה הקיבוצית, בהיותה סיבה למלחמות ולהש-מדת קבוצות בעלות דעות שונות משלך, אלא היא מסכנת גם את היחיד. היא מסכנת אותו גם כשלאכאורה נדמה שעלה בידו להי-פטר בדרך זו מצד החושך שבו. ובמקום אחר הוא אומר: היחיד, לפי המוסר הישן, אינו מקבל את השלילי ומעפלו, אינו משנה, חי אותו וסובלו בתחומו הוא — אלא הוא מסלקו מן התודעה, בולמו ומשלחו אל חל-קיה הפרימיטיביים של הקבוצה, מקום שהוא מביא לידי דלקת וחולי.

דוגמה לדלקת ולחולי נוכל למצוא בתפיסתו של נוימן את גילוייה הקיצוניים (ובהכרח גם חלקיים) של הקדושה לפי המוסר הישן: נזכור, למשל, כל אותם קדושים בעל-י סובלימציה, שהויתם "נקיה מרבב" לפי קנה-המידה של המוסר הישן, שהורה מנסיון מיני

תקופתו. תקופה זו לא פונקה גם לא הוצפה בעתונים ובפירסומים מדעיים כמנהג זמננו. על כן היו איגרות אלו כעין מאמרים בבמה מדעית, וכן הליפת שאלות ותשובות כוונ-כוחים המדעיים בזמננו; ואמנם רבות מן האיגרות הועתקו עוד בימיו של שפינוזה וזכו לתפוצה מסוימת. ממילא היה חוג המת-עניינים באותן תקופות לא גדול ביותר, עד שאמצעים אלה הספיקו ליצירת הקשר המד-עי. ואולם שעה שהוחלט להוציא איגרות אלו בדפוס, לא היה מקום להערות הפרטיות והאישיות אשר נתלו בהכרח לחליפות-מכתבים אלו, והדברים הוצאו ברובם, למר-בה הצער.

הספר מתורגם, ערוך ומוגה בצורה נאה ומרהיבה את הדעת. לא כל ספרייה של סיד-רה זו זכו לטיפול דומה, על כן נראה כי יותר מאשר את ההוצאה יש לשבח כאן את המ-תרגם על שהוציא מלאכה נאה זו מתחת ידו. הספר מכיל מבוא מפורט, היסטורי, ביוגרפי ושיטתי-מדעי של המתרגם על שפינוזה. לאחר-מכן נמצאת רשימת כותבי האיגרות ומקבליהן, בצירוף פרטים ביוגרפיים. את גוף-הספר מהוות האיגרות, שמונים-ושש במספרן, מהן נכתבו ארבעים-ותשע על-ידי שפינוזה ושלושים-ושבע אלו. בסיום הספר הביא המחבר עשרות הערות וביאורים לכל איגרת ואיגרת, מפתח-השמות, ומפתח המו-רגים הענייניים.

פסיכולוגיית מעמקים

ההבדל בין המוסר הישן לבין המוסר החדש הוא ההבדל בין התפיסה של "השעיר לעזאזל" לבין ההודיה בקיומו של "הצל". אריך נוימן, תלמידו של ק. ג. יונג, מבקש לשרטט בספרו כמה מן המסקנות המוסריות הנוגעות לזמננו והגובעות לדעתו מן השיעור שנתנה לנו הפסיכואנליזה, על כל זרמיה, בהבנת נפש

* אריך נוימן: פסיכולוגיית-המעמקים ומוסר חדש; מגרמנית; שמעון זנדבנק, בתוספת מבוא מאת פרוש' ק. פרנקנשטיין; הוצאת שוקן, 1963; 116 עמ'.

אלא גם את אשמתו המכרעת, שבלעדיה לא יהא שלם לעולם". המסקנה הפסימית של קאפקא מתחלפת כאן בתיאריה אופטימית שאינה שואפת לעשות את האדם טוב יותר או רע יותר, אלא להביאו לידי כך שיידע את כוחות נפשו ושפעולותיו תבואנה מתוך בריאות ולא כחיפוי על מורסה סמויה.

מכאן אנו באים במוסר החדש, לפי גוימן, להערכה הבאה: טוב הוא מה שמביא לכול־יות, רע — מה שמביא לפיצול. האינטגרציה צייה היא טובה, הדיסאינטגרציה — רעה. המוסר החדש דורש מן האדם לשאת באחריות לכל כוחות־נפשו כאחדות אחת, ומקריב את עקרון השלמות על מזבח הכוליות. הדרישה לשלמות מן האדם היא דרישה קיצונית, בלתי־אפשרית מבחינה נפשית — וחלקית מבחינת הקף חיי־האדם ותשוקותיו. המוסר הטוטאלי, החדש, עומד על אי־השלמות המקיפה את האדם, העולם והאלהות, הואיל ובלעולם עובר קו הניגודיות המבדיל בין תודעה וצל.

ספרו של גוימן משכנע בעומק תפיסתו וגורם חווייה נפשית־מוסרית לקורא. הוא מזכיר לי קריאה בספריהם של בובר וד"ר שכטר, אשר המימד המוסרי נמצא בהם בדב־בד עם הגישה הנפשית בלתי־אמצעית אל הקורא בתור בן־שיחה. גדולתם של ספרים אלה בכך שמלכתחילה נמצא הקורא בתוך הפרובלמטיקה המוצגת בהם, מאחר שאין הם אלא כעין שיקוף כלל־אנושי של הדראמה האנושית הפרטית המתרחשת בלב כל אחד ואחד.

אלא שאינן יכול לצאת לרחוב ולעשות נפש שות למוסר החדש; יותר מכל תפיסה אחרת עשויה תפיסתו של אריז גוימן להסתמך וללבוש מובן אחר וקיצוני בהגיעה לכוש־שיקולו של ההדיוט. תפיסת הרע ככוח חיובי, כי, כאשר היא יוצאת מגדר טיפולו הזהיר של רופא־הנפש בחולה, עשויה ללבוש ממד דימוני, כשיחוררו של השד מן הבקבוק. דבר אחד הוא אשמה בתור מקרה פרטי, ככוח־חיים של החולה, וכמנוף להבראתו — ודבר אחר הוא ההודיה ברע ככוח הטומן בחובו אפשרות לגאולה בהיקף רחב יותר. גוימן מצביע על שינוי היחס לפושעים, על

ושופעת אהבת־הזולת, ככל שהמדובר בתור־דעה אבל מבטנו, שנתחדד בינתיים, יקלוט בהכרח גם את ההילה התפתית הנקנת מן הקדושה הזאת. בשולי המוקד הטהור והקורן מתגלית טבעת של דמיונות־מין, שה"שטן" משלחם כדי להעמיד את הקדוש בנסיון, וכן טבעת של דם ואש, של שנאה תהומית ורדיפות כופרים במשרפות, בתאי־עיניים, בפרעות ובמסעי־צלב, המבטלת ומפריכה את כל אהבת־הזולת של התודעה. בעיניגוראנו, מוסיף ואומר גוימן, אין קדושה זו אלא תועבה, ואחת היא היכן היא מתגלה, אם באינקוויזיטור או בעסקן־מפלגה. כי נתברר לנו שבכל המקרים האלה אכן התופעה היא אותה עצמה, וההבדלים אינם אלא הבדלים שבאצטלה ובתקופה, ולא בדרגת האנוש־יות.

לעומת התפיסה החלקית של המוסר הישן מביא גוימן את הדרישה לכלולות של המוסר החדש, דרישה להכיר בכל כוחות הנפש. דרישה זו מתבטאת בשני הציוויים הבאים: א. רק בהכירי גם בצד האפל שבי (לא בחור טא שבי), אני יכול לקבל את האני האפל של הזולת, כי אז אני מגלה את המשותף בניני דווקא בעובדה שגם אני אפל, ולא רק בעובדה שגם אני נאור; ב. טוב הוא להכיר ברע שבעצמך, ואילו להיות טוב יותר מדי, כלומר לבקש לחרוג מגבולות הטוב הקיים כך באמת והאפשרי — דבר זה הוא רע.

גילוי הרע שבאדם, חישובו ומתן הכרה לגיטימית בו, סכנה בהם מבחינת העמדה של הנורמה המוסרית שהיתה נהוגה במוסר הישן. לפי תפיסתו של גוימן יש ברע שב־אדם כוח חיובי, כוח גואל, שער לגאולת האדם, ולשלמותו הנפשית ולבריאותו. האדם "הטוב" לפי המוסר הישן על הרוב הוא מעורער בנפשו וחי רק בשיכבה הדקה והרנוטה־התפורר של התודעה. האדם שאינו נמלט מצלו, מצד הרע שבו ככוח־חיים נפשי־חיובי — הוא בריא וטוב לפי המוסר החדש. ואילו על הטענה שמוטב להתעלם מן הרע ולדחוק מאשר לעסוק בו, משיב גוימן בדב־ריו של מורהו יונג — "יודע הוא [הרופא] שאפשר לאדם להחמיץ לא רק את אָשרו,

רי להפלת המשטר הנאצי בכלל, ולהצלת היהודים בפרט?

הוא עצמו מקשה — והוא עצמו משיב: עיקר האשמה בראש־הכנסיה בימים ההם — "ממלא־המקום" של משיח־האלוהים, האפיפיור פיוס ה־12 — שתחת לעורר את מאמרי־ניו להתמרד על הנאצים באותה תקופת־אימים העדיף לשתוק, מטעמים של מדיניות כנסייתית־מוסדית, ובכך אף לתת חיפוי למעשי־הזוועה.

האפיפיור ויועציו הקרובים, אומר הוכחות, האמינו שהרוסים מסוכנים לפנסיה יותר מן הגרמנים, וכדי לשמור על שיווי־משקל פן ליטי באירופה צריך להכות עד ששני הצד־דים יחלישו זה את זה — או, נכון יותר: היטלר, לאחר שיחסל את הרוסים, יהיה חלש כל־כך עד שיהיה מוכן להגיע להסכם עם בעלי־הברית בתיווך הוותיקן כמפשר.

הוכחות מורה במחזהו גם על הצד המוסרי של השאלה הפוליטית שעה שהוא מחדד את התיזה שלו על האפיפיור ואומר: גיהול פו־ליטיקה כנסייתית (העדפת האינטרסים של הפנסיה כמוסד) על התגובה האנושית המוס־רית שהתחייבה בתנאים ההם — עושה את האפיפיור לפושע; יתר על כן: שתיקתו של "ממלא המקום" על רקע אוש־וויץ וידיעתו את הנעשה באושוויץ מבטלת את סמכותו המוסרית כממלא־מקומו של הנוצרי וקובעת בו מהות של האנטי־כריסט.

יתר על כן: כדי להציל את הכנסיה, את המאמינים, את מושג האפיפיורות בכלל, צריך אולי לרצוח את האפיפיור עצמו. האמת ניתנת להיאמר כי, בעיקר לגבי מי שמקבל את ההנחות היסודיות של עולם־הרוח הקתולי, טמון בנקודה זו שפתיזה של הוכחות מיתח דראמתי־רעיוני עז.

אילו היה המחזה כמחזה נבנה ומתגבש סביב ענין זה בתיזה הכוללת היינו מקבלים לא רק הרצאת־דברים מעניינת בשאלות פוליטיות ומוסריות — אלא גם מחזה מתקבל־על־הדעת. אולם לא כך הם פני הדברים. מבנה המחזה אינו מלוכד. יש בו כמה מגמות נוג־דות ומפורות, כגון:

הבנת המניעים שלהם, וכן על הטיפול וה־סעד הנפשי — כעל אחדים מגילוייו הציבוריים של המוסר החדש. יורשה לומר כי כדי שיוכל אדם לקבל את הציוי — "טוב הוא להכיר ברע שבעצמך" — עליו להיות מראש אדם בעל גורמה מוסרית חזקה, אשר אני חושד שהיא נובעת ברובה מציוייו של המוסר הישן; אם לא יידע האדם מהו טוב מבחינה אֶבסולוטית — עלולה הודייתו ברע ליטול ממנו כל קנה־מידה מוסרי. סילופו של המוסר החדש עלול להתרחש מתוך אי־הבנת ערכו החיובי של הרע. ואילו הבנת ערך חיובי זה פירושה אמת־מידה פנימית, הנסמכת בהרבה על שרשי המוסר הישן; האדם הוא חיה טראגית מאחר שהוא יודע כי חיה הוא. החיה אינה יודעת זאת, ואילו המודעות בלבד אינה קיימת ללא־גוף, לבד ממה שחשבו התיאולוגים בימי־הביניים על נשמות המלאכים.

א. ב.

ממלא המקום

המחזה "ממלא המקום", שהופיע לפני שנ־תיים וזיפה את מחברו בשני פרסים חשובים, עורר בעקבותיו פולמוס סוער (ואפילו הפגנות) בשתי יבשות ויותר. מזמן לא שמע־נו על ספר בלטריסטי שיעורר תגובות כה לוחטות כ"ממלא המקום".

אכן, הפולמוס שהתעורר נסב על שאלה בלתי־ספורות מעיקרה, והיא: האפיפיור פיוס ה־12 — הוא־הוא "ממלא המקום" של ישוע עלי־אדמות, שבתקופת מלחמת־העולם השנייה שחק ולא הרים קולו במחאה על מעשי הנאצים (אפילו כאשר כבר נכבש הוותיקן בידי צבאות הברית) — האם "אשם" הוא או לא?

הוכחות במחזהו מנסה את השאלה בדרך אחרת קצת: מדוע לא התגייס העולם הנוצ־

* רולף הוכחות: ממלא המקום; תרגום המחזה: יהודה עמיחי, תרגום התארות ההיס־טוריות: עדנה קורנפלד; הוצאת שוקן, 1964; 349 עמ'.

התפלל למען היהודים קבל-עם-ועדה, נדון למאסר וביקש בתלינינו של היטלר שיותן לו לקחה חלק בגורלם של היהודים. אפילו "דמותו המיתית" של "הדוקטור" (כדברי הוכחות בהערותיו לדיאלוגים). הל-קוחה כאילו מן המיסטריה הנוצרית והיא, לפי תפיסת המחבר, התגלמות האנטי-כריסט המודרני (ציני והולל). התגלמות עקרון הרוע — גם דמות זו מבוססת על אדם מסו-ים באושוויץ שהיה אחראי על ה"סלקציה".

בקיצור: הוכחות צמודי לחומר ההיסטורי רי הדוקומנטרי; הוא מאריך מדי בוויכוחים הפוליטיים; הפונות הסימבוליסטיות שלו אינן מצטרפות יפה ליסודות האחרים. כל אלה מסיטים את המחזה מן המרכז הדראי-מתי-הרעיוני שלו, המגיע לשיאו במערכה שלישית, תמונה שניה. בתמונה זו רומז גרסטיין לריקדו, בנוכחות אב המנזר, על רעיון המרד באפיפיור, והוא נוטע בו אפילו את המחשבה על רציחתו של "ממלא-המקום".

המעמד הנוכח, והמנוולוגים של הזקן, האשה והנערה במערכה החמישית ("אושוויץ או הש-אלה אל אלוהים"), הם התלקים הטובים במחזה-בתור-מחזה. כל השאר הוא מעניין, אבל בדוחק יש לו קיום דרמטי משל עצמו. י. ב.

אייכמן

לכידתו ומשפטו של אייכמן הוסיפו לספרות שדנה בנאציזם ובשואת-היהודים מכול חדש של ספרים בלשונות רבות. הלקס של ספ-רים אלה הם תיאורים סנסציוניים במסורת ספרי הריגול והבילוש, ועיקר עיסוקם הוא לכידתו של אייכמן בידי הש"ב הישראלי; הלקס ביוגרפיות טובות יותר או פחות של אייכמן שנכתבו ממקורות משניים, ומיעוטם מחקרים שיש בהם משום תוספת לידיעה ההיסטורית שבאה כבר לידי ביטוי קודם

* רוברס קמפנר: המקצוע השמדה — דרכו של אייכמן; תרגום: עדנה קורנפלד; הוצאת שוקן, 1964; 460 עמ'.

(1) החומר הדוקומנטרי החשוב של התקו-פה;

(2) הוויכוח הפוליטי עם האפיפיור;

(3) נסיון לגעת בשאלת המוות המיסטאפיות של המשטר הנאצי ותופעותיו וכן בשאלת מציאותו של אלוהים;

(4) העמדת ההכרעה המוסרית-האישית של יחידים מאנשי-הפנסיה כנגד הזוועה כברירה יחידה נוכח בגידתו המעשית של מנהיג הפנסיה עצמו;

(5) הצגת דמות מעניינת של גרמני כגון זו של הפרוטסטנט והאנטי-נאצי האוברשטרמ-פירר ב.ס. — גרסטיין.

הוכחות צמוד, בדרך-כלל, לחומר ההיסטורי הדוקומנטרי, המעניין כשלעצמו, ואינו נותן בו קיום דרמטי עצמאי. הדיאלוגים, לפי עדות המחבר גופו, "עוצבו בעיקר על-פי מסמכים ששימשו הומו-ראיות במשפט קרופ או שפורסמו על-ידי פוליאקוב, וולף ואספיר-הם. ראה גם אוסף המסמכים של מיטשל-ליך על משפט הרופאים" (ש, ע' 341, "הארות היסטוריות"). ברור לקרא שאחת המטרות החשובות שהציב לו הוכחות בספר היא להשאיר זכר לדברים כמו שהיו, לשמור על האותנטיות ההיסטורית של ההתרחשויות והדמויות.

אפילו האווירה הארוטית במעמד אושוויץ, שהוכחות מנסה להעמיד בו קיום סמלי של הגיהנום, מקום משפנו של השטן, על ריח הזפת הבוררת בו — היא אותנטית, לפי עדו-תו ב"הארות ההיסטוריות".

גם הדמויות הראשיות הן בלתי-בדויות ומ-בוססות על קיומם של בני-אדם ממשיים. הדמות המעניינת של "הנוצרי המודרני" — ס.ס.אוברשטרמ-פירר גרסטיין — מופיעה כדמותה וכשמה על-פי המכתבים והתעודות ששרדו אצל אלמנתו.

דמותו של ריקדו פונטה, הרוזן ואיש-הדת האיטלקי היורד לגיהנום של אושוויץ כדי לכפר על חטאי האפיפיור, לאחר שנתברר לו שהרל שותק בעיני היהודים וגם יוסיף לשותק — גם דמות דרמטית זו מבוססת על אישיות מסיימת ממשית: הפרילאט הגרמני ברנארד ליכטנברג, שלפי התעודות

אייכמן. בעיקרו של דבר, זהו שמנסה קמפנר לעשותו, וכאן הוא נקלע למספר סתירות הכרחיות. מצד אחד מתכוון הוא להבליט את השתתפותו ואחריותו האישית של אייכמן בגילוייה השונים של השואה; מצד שני, ברור הוא שאין למצות את ההיסטוריה של ההשמדה מנקודת-ראותו של המנגנון הנאצי אך-ורק על דרך תיאור מעשיו של אייכמן. מכוח התפקיד המכריע שמילא אייכמן בביצועה של השמדת היהודים עדיין אין הש-מדתם של ששה מיליונים הופפת את פעולתו של אדם אחד.

ענין זה כרוכה בו השאלה העולה מן הדיון בשאלת ועידת-ראוזה עצמה (עמ' 134—112). לעתים הוצגה ועידה זו כאילו בה החלט על ההשמדה, וממילא נטל אייכמן — שהש-תתף בה — חלק בהחלטה זו. הקושי הוא שלא כך היה. היידריך, שפתח את הישיבה, אמר כי הוא 'נתמנה על-ידי הרייכסמרשל (גרינג) למורשה להכנות הפתרון הסופי של יהדות אירופה והוא הצביע על כך כי המש-תתפים הוזמנו לאותו דיון על-מנת להבהיר בו בעיות עקרוניות. משאלתו של הרייכס-מרשל לשגר לו טיוטה בדבר הבעיות האר-גוניות, הענייניות והחמריות הפרוכות בפת-רון הסופי של שאלת היהודים באירופה...'. (ע' 113). ההכרעה בדבר הפתרון הסופי נפלה אפוא לא במישור של ועידת-ראוזה עצמה, שהיא ישיבה שדנה ביישומה המעשי של הכרעה שנתקבלה בדרג אחר. חבל שגם קמפנר עצמו, הנוהר דרך-כלל במינוחו, תורם בעצמו לטישטושה של אבחנה זו כש-הוא מציין במקום אחר את ועידת-ראוזה כהודמנות 'בה החלט על ביצועה של הש-מדת היהודים' (ע' 21). הדיוק ההיסטורי אינו מאפשר כאן להזדקק למלה 'הוחלט'.

הסיבה לכך אינה ענין שבדיקודיק-עניות של-מה'בכך אלא מפתח להבנת טטניותו של המשטר הנאצי. אייכמן ופושעי-המלחמה במשפטיהם בנירנברג טענו כי פעלו 'לפי פקודות', 'בהתאם לחוק'. בעיית אחריותו הפלילית של אדם הפועל לפי פקודה היא סוגיה משפטית ומוסרית חמורה (וקמפנר נזקק לה במפורש בעמ' 45—36). הענין הוא

בספריהם של רייטלינגר, ליאון פוליאקוב ואחרים.

ספרו של רוברט קמפנר שייך בלי ספק לסוג האחרון. אף כי אין בו משום הידושי מחקר מהותיים שלא היו ידועים למי שהטריח עצמו כבר קודם-לכן לארכיון 'יד ושם' בירושלים או לספריית וינר בלונדון, יש בספר זה אוסף של רוב התעודות הנוגעות לפעילותו של אייכמן, ואשר על כן הריהו השלמה חשובה לקבצי קטעי-הפרטיכלים של משפטי-אייכמן שפורסמו בשעתו על-ידי מרכז-ההסברה של יד משרד-ראש-הממשלה. שכן אם היו העדו-יות מסמרות-השער מרכזו של המשפט, הרי כאן נגולה השואה במפורט כפי שהיא מש-תקפת במסמכיו של מנגנון-ההשמדה.

רוברט קמפנר, משפטן יהודי ממוצא גרמני, שימש בצוות התביעה הכללית של משפטי-נירנברג והוא זה שגילה את פרטיכל ועידת-ראוזה מן ה-20 בינואר 1942, שבה נדונו דרכי הביצוע של 'הפתרון הסופי' לשאלת היהודים. ספרו של קמפנר נכתב במקורו גרמנית והוא מכוון בעיקרו לקורא הגרמני: דבר זה הכתיב במידה רבה את צורתו וד-מותו של הספר. אין ספק כי היבשות המ-רובה שבספר — המתבטאת בכך שרובו אינו אלא ארג של פרטיכלים, מכתבים רשמיים, עדויות, חקירות משפטיות וכיו"ב — נובעת מן ההתכוונות אל הקורא הגרמני. הכוונה היא להפגישו עם ה'גירת' של ההשמדה, להוכיח לו בלי שום צל של ספק את מהימ-נות העדויות על השואה מתוך מסמכים גר-מניים, להכריחו להודות כי אכן קרה הדבר וכי הוא התרהש במסגרת הביורוקר-טית התקינה של המדינה הגרמנית. מבחינה זו כתוב ספרו של קמפנר בנימה הנכונה, אולם מבחינה זו דווקא הריהו מחטיא את מטרתו כאשר הוא מתורגם לעברית ומכוון אל הקורא הישראלי, שעניינו בשואה שונה הוא בהכרח.

עוד בעיה מיתודולוגית הניצבת בפני המח-בר, וקשה לפסוק אם אמנם הכריע בה נכר-נה, היא השאלה באיזו מידה ניתן לכתוב היסטוריה מינהלית של השואה ושל השמדת היהודים מסביב לציר הביוגרפי של חי

ענין זה ולהעלות בכך את הטיעון העקרוני של המשפט למישור אוניברסלי המעמיד את התפיסה הנאצית מעבר ל-"consensus האנר" שי המקובל.

אירוניה של גורל טמונה בכך שדווקא אייכמן עצמו הודה בענין זה בדבריו לאחר מתן פסק-הדין. בדבריו אלה הסביר אייכמן אולי יותר מכל עדויותיו הארוכות את החיץ המוסרי שאיפשר לו להישמע מצד אחד ולטען עון מצד אחר כי אין הוא אחראי:

"עקרון-החיים שלי אותו הורוני עוד ביימים קדומים היה: הרצון וההחלטה לקראת הגשמתם של ערכים אִתיים. אולם מרגע מסוים נוצר ממני, מטעם המדינה, לחיות בהתאם לדרישה זו. מתוך אחריות האתיקה היה עלי לעבור אל תוך אחת מני הדמויות הרבות של המוסר. היה עלי להיכנע להיפוך הערכים כפי שצויה מטעם המדינה. את בחינתי להפכת עצמי עלי לבצע בתחורמים הנוגעים באני הפנימי שלי בלבד." (היועץ המשפטי לממשלה נגד אדולף אייכמן, פסק-הדין, ירושלים תשכ"ב, ע' 281).

אין לך עדות מפלילה יותר כנגד אייכמן מאשר עדותו זו שלו: היא משקפת את הכרעתו לחיות לפי סטנדרד כפול, והכרעה זו היא הכרעתו שלו, ומכאן אחריותו המורכרת — והמשפטית — לגביה.

ש. א.

בין המתים ובין החיים

המצוי מעט אצל תהליכי התרקמות היצירה האמנותית מתקשה להבין כיצד תיתכן עשייה בשנים בתחום זה. יונת ואלכסנדר סנד ראשונים הם, כמדומה, בספרות העברית לנסיון מורכב שכזה, ונדמה לנו שאף בספרות העולם מעטות הדוגמות לכתיבה-בצוות של בעל ואשתו. שלושת ספריהם הראשונים לא הצדיקו ציון תופעה זו אלא עליידי חובבי זריות וחידושים. שני הכרכים של "בין

שהגנה זו אינה רלבנטית כלל בהקשר של המשטר הנאצי. טענתו של אייכמן שלא היה אלא פקיד שמילא אחרי הוראות חוקיות אינה נכונה משום שהמיוחד למנגנון הנאצי — ולאידאולוגיה הנאצית — הוא ההתערבות המוחלטת מן המסגרת הפורמאלית-על-אובייקטיבית של החוק. הוראות ביצוע, הכנת לוח היסעיר-רכבות, רישום פרטיכל של ישיבה — כל אלה הוכנו בדייקנות פרוסית מופתית. אולם המקור והאסמכתה לכל ענין זה — ההכרעה על ההשגחה עצמה — אלה לא באו על-דרך החוק ואין בנמצא שום חוק הקובע את השמדתם הפיזית של היהודים. שאלתו הראשונה של כל פקיד רגיל ואפור שהיה מזדמן לוועידת-ואנזה היתה צריכה להיות בקשה מהייריך להמציא אתקן מן ההוראה שהוא מסתמך עליה. אף אחד מן הפקידים הנוכחים לא ביקש זאת: מתוך שלכולם ברור היה כי הוראה בע"פ של הפירר או של הצמרת הנאצית יש לה תוקף של חוק, וזאת משום שלפי התפיסה הנאצית עצמה מבטאת הוראת הפירר את רחשי-לבם של הנאצים כולם. משתתפי ואנזה לא שאלו למקור החוקי של "הפתרון הסופי", לא משום שהם עצמם החריטו עליו אלא משום שלפי האידאולוגיה הנאצית היתה הזדהות עם החלטות הפירר נתונה מראש. לכן אין שום מקום לדבר על "מילוי פקודה" או "ציות לחוק" במובן הריגולרי של מושג זה. לא היתה פקודה כזו, ולא היה חוק כזה — אף לא יכול היה להיות. רק הוראות טכניות לביצוע נדונו ובוצרו. עו. השמדת ששה מיליוני יהודים נעשתה מבלי שהיתה לכך אסמכתה חוקית: לא משום שנעשה הדבר בניגוד לחוק הנאצי, אלא משום שזה היה טיבו של החוק הנאצי שאינו נזקק לאסמכתה פורמלית, ולכן אינו כלל בגדר של חוק.

היועץ המשפטי של ממשלת ישראל ניתנה לו במשפט זה הזדמנות יוצאת-מין-הכלל להבליט צד דימוני ובלתי-ראציונלי זה של תפיסת החוק הנאצית. השמה לצחוק ולעג את כל המסורת המשפטית של תרבות המערב. אפשר להצטער שגדעון האוונר לא הצליח להשיג

* אלכסנדר ויונת סנד: בין המתים ובין החיים; הוצאת הקיבוץ המאוחד, 1963; 801 עמ'.

האמנותית היתה טפלה להם, הרי כאן ניכר הפורח בארצות הדברים לאור אמינם של המחברים, וניכר תהליך הברירה שעברו הזכרונות האישיים, האינפורמציה הרחבה והערכותיהם של המחברים את שפע הידע והנסיון הזה, עד שהגיעו לפתרונם האמנותי והמוסרי.

בפעם הראשונה טיפלו יונת ואלכסנדר סנד בנושאים של "בין המתים ובין החיים", מתוך מצנת־אנשים־מלומדה: תנועתם מצווה על חניכיה ונאמניה לשמור אמונים לעברה, וכ־ מזה כתנועות אחרות שמוצאן במורח־אירופה עשתה הכל כדי לסגן ולערוך את קורות הע־ תים בהתאמה עם אמיתותיה. כשלונה של גישה אנטי־אמנותית כזאת, כשמנסים להע־ תיקה למסגרת ספרותית מורכבת כרומן (וה־ מחברים בחרו מלכתחילה במסגרת המסובכת יותר של רומן רב־גיבורים), היה מובטח.

מתוך שלא לשמה בא לשמה, והטיפול בפר־ קי־חיים שהמחברים קשורים אליהם בקשרי זכרונות, הווי ותרבות גרם להם שינסו להח־ יות את מציאותה של העיר מורח־האירופית כמו שנראתה בעיני גיבוריה (להבדיל מקרי־ טריונים נוקשים שנקבעו על־ידי אידיאלור־ גים שבה), וממילא ובהכרח זוכות כאן עמ־ דות והשקפות להערכה שונה מזו שזכו לה בספור היהודי והישראלי. בדיוק כשם שהע־ רכת הטיפוסים והעמדתם היא אחרת.

יתרונו של רומן חברתי זה הוא בצימצום מספר הגיבורים (בהשוואה למקובל בסוג רומן זה), בהעמקת ההתבוננות במעשיהם ובמניעיהם, ובדקות ההבחנה בה תוארה רגישותם של אחדים מהם. אף שגיבוריו הראשיים של הכרך הראשון רובם בני גיל־ ההתבגרות, הרי בניגוד למקובל בספרות הישראלית הצעירה מצליחים המספרים גם בעיצוב דמותם של מבוגרים כיעקב רטנר, אמה של ז'ניה, או דוקטור קין, ובמעקב אחר גיבוריהם בבגרותם: יהודה וזוהה וז'ניה הם מבוגרים בגוף וברוח שלא כגיבורי תמוז, יזהר ושמיר, שגם בהתבגרם פיזית הם נשא־ רים מתבגרים.

לצדם של הגיבורים הראשיים נרשמות דמו־ יות של גיבורי־משנה, חלקן סטיריאוטיפיות,

המתים ובין החיים" יש בהם משום חידוש רב בדרך כתיבתם של השנים, ולמען האמת הרי — בניגוד למצופה — דרך הארתם את גיבוריהם, חברתם וזמנם היא שונה, מקור־ רית, ולעתים אף נועזת יותר מנסיונות של שאר עמיתיהם ובני־דורם.

יונת ואלכסנדר סנד הם ילידי פולין. היא עקרה לארץ לאחר מלחמת־העולם, ואילו הוא הגיע קודם מלחמה זו; כמוה כמוהו הצטרפו לחוגי אותם צברים שראו עצמם "מיטב הנוער הישראלי", סייעו להם ביצירת יצירתם המקורית, כביכול — תנועת־הנוער העברית והקיבוץ הארצי־ישראלי, התישבו באיזור שא־ ליו נכסף כל צעיר טוב, ואף היום הנם חברי קיבוץ בנגב. רצונם להשתלב השתל־ בות מלאה במסגרת האידיאלית של ארץ־ ישראל הוליד את "אדמה ללא צל", סיפור הנעדר כל שמץ אינדיבידואליזם, שיר־הלל לחברה המתגברת על מכשולי אדם ונוף וי־ כולה לשממה. מתמיה עד כמה הצליחו בני־ זוג אלה במקום שנכשלו עמיתיהם חברי התנועה הקיבוצית. "אדמה ללא צל" שימש זמן רב ספר־מופת לחברי תנועות־הנוער.

אחר־כך באו הכשלונות של "הכיתה החמי־ שית" ושל "ימיהם הפרוצים לרוח", כשלו־ נות שמקורם בראייה סכימתית, הכפוייה ומו־ רכת על־ידי שיקולים בלתי־אמנותיים בבחי־ נת העולם־של־אתמול, עולמם של יהודי פולין ערב מלחמת־העולם השנייה. הסכימתיות והי־ עדר האמת אפייניים היו לדור שלם של יוצ־ רים שראו עצמם שייכים ל"שמאל החלוצי". אולם אם משה שמיר ונ. שחם נוקקו לדוגמה חדשה כשמרדו עם תנועתם בסכימה הישנה, הרי יונת ואלכסנדר סנד הפתיעונו: הם כתבו מחדש את "הכיתה החמישית" ואת "ימיהם הפרוצים לרוח" וצימצמו (את הרא־ שון כדי שלישי), הוסיפו פרקים חדשים על אלה שתארו את עולמם של צעירי הגימ־ נסיה בשנים 9—1936, ויצרו את כרך א' של "בין המתים ובין החיים", שאילו הצטרף כרך נוסף בו המחברים עוקבים אחר קורות גיבור־ ריהם במלחמת־העולם השנייה.

אם בספוריהם הקודמים נקבעו הנושאים ודרך הטיפול בהם מתוך שיקולים שהאמת

תאר את המרד ובפרקי ארץ-ישראל (המיות-רים כל-כך). הרי שבמיטב פרקי הכרך השני הם מנסים — ומצליחים — להתמודד עם בעייתם העיקרית של הפרטים בעולם מחריד זה: בעית ההסתגלות לתנאים החדשים מתוך ראייתם הנכוחה ובלי לאבד אותם ערכים אלמנטריים שבלעדיהם אין טעם לחיים.

עקב ידיעתם את אשר התרחש בורשה הנצור רה, ושאיפתם לנסות ולהכניס את ההתרחשות הכאוטית לסדר מסוים, הצליחו א. וי. סנד במקום שנכשלו רבים שקדמו להם: אוירתו החנוקה, הרוויה צריחת ילדים ואוושט נייד רות-עתון המכסים על גוויות, הומחשה. שמץ ממאבקם הפיזי והנפשי של בני-אדם הובהר גם הוא. משמעות ההתרחשות נרמזת על-הרוב מתיאורה של סביבת התרחשותם.

מיוחד הוא הפרק של תיאור המרד. הפרק כשלעצמו מעניין, מרתק וראוי לציון בשל מעשה-ההמונטאז' דק-ההבחנה של עדויות-לוחמים. ברור לנו שרגש יראת-הכבוד של המחברים בפני ההתרחשות ההיסטורית החד-פעמית, שאודיה מגיבוריה חיים במחיצתם הקרובה, מנע מהם כל נסיון שהוא של תיאור בדיוני; צורת הרפורטז'ה היתה תוצאה הגיונית של הכוונה המוטעית להקנות לרומן זה משמעות וערך שמעבר לכוחם של המחבר-רים. בפרקי ארץ-ישראל, שהעילה להם הוא מעקב אחר הגיבור המגיע לארץ, מצויים תיאורים עדינים, נאים ופשטניים, ואין שום קשר של ממש בינם לבין הרומן. רק ההנחה המוטעית, שהמחברים חייבים לשמש "מורי נבוכי הזמן" בכל שקשור לתקופת השואה, היא שהביאה לצירופם. אילו עמד להם הכוח, לינקה ולאכסנדר סנד, והיו מסלקים מן המהדורה הבאה את פרקי ארץ-ישראל, וכן אותם קטעים בודדים ופוגמים שבהם עושים הם חשבון פוליטי מכוער ומשפיל עם ירי-ביהם (כתיאור הגלעג של "מסעה-אלהף" הרביזיוניסטי), כי אן היה זה הרומן החברתי הישראלי הטוב הראשון אשר ניסה, והצליח, להתמודד עם הוויית היהודים באירופה המזרחית.

חלקן מעניינות בייחוד; עזות-רושם ביותר הן הפגישות עם דמויות בגיטו ורשה. המחברים מעבירים כמה מגיבוריהם הראשיים לוורשה. אין ספק שכוונתם היתה לתפוס מרובה ולהבהיר את ההתרחשויות של מל-חמת-העולם בפולין לאור הנעשה במקדן, בגיטו ורשה. קיים כאן קרע בין רצונם המוצהר של המחברים לבין צרכי היצירה האמנותית ודרך העיצוב שנבחרה על-ידם. גיטו-ורשה הפך סמל ליכלתם השטנית של הגרמנים למטט עדה מאורגנת ולהפכה לעדר נטרף; מרד גיטו-ורשה מסמל את יכלתן של האידיאה ושל האמונה באדם לסייע להתקבצותם של בני-אדם בתנאים של הרס כל הרקמות החברתיות, ולהתגבשותם לתא בעל רצון חזק ויכולת על-אנושיים. תנועתם של אלכסנדר ויונת סנד אימצה לה את מרד-הגיטו בחינת סמל, אולם משך שנים לא הבינה את מלוא משמעותה של האימה הנא-צית. מי שהיה שם ומי שמנסה להבין ולה-יות את אשר עבר על אירופה אינו זקוק לתיאורה של ורשה דווקא, משום שאימת ההתפוררות וההתפרקות ואבדן הדפוסים וסימני-הקשר האלמנטריים בין אדם לאדם באו לידי גילוי וביטוי בכל מקום בו הושר מדו יהודים על-ידי נאצים. העברת הגיבורים לוורשה נעשתה מתוך פוונה דידקטית ברור-רה. מתוך רצון להראות לצפר, לבן-המשק, למי שהיה כאן בתקופת המלחמה, שאפילו בוורשה המהוללת לא יכול הקיבוץ היהודי לעמוד על נפשו אלא במיעוטו, ועמדה זו היא כה מופלאה עד שהכלל לא יכול לחלוק בה. אין זאת אומרת ש. ו.א. סנד לא מצאו אמצעים נאותים שישכנעו אותנו במהימנות צרכם של הגיבורים לעבור לוורשה, אלא שצורך זה מתקשר קשר חיצוני בלבד אל פרקי הביוגרפיה של הגיבורים אליהם הת-וודענו בכרך א', ואין בו משום המשך טבעי לכרך זה, שעיסוקו בגורלה של עיר קטנה מרוחקת מן המטרופולין. הדברים בולטים גם בתיאור הגיטו; למרות רצונם המודע של המחברים, רצון שבא לידי ביטוי בפרק המ-

ענים במחנות עבודה ובתי סוהר ברחבי רוסיה. הם רואים את העוול הנעשה על כל צעד ושעל לאדם הפשוט, הם מבינים אותו, ומשום כך נאסרים. סיסמת השלטונות היא "לפני פיקה תשים מכשול", לכן מכשי לים אותם. לפיכך: "פיברקו נגד ז'ורין דעה על שפכיכול יצא פעמיים להגנת איינשטיין", ואילו במחנה-העבודה מאשימים אותו שהוא זומם התקוממות. דורשים ממנו להודות בה אשמות מגוחכות, מענים אותו עינויים רוחניים ומאיימים עליו בעינויים פיזיים, כגון עמידה, תלייה ביד וברגל, ריסוק אברים, פירוק לסתות, "מניקור", "מנורה", זרם חשמלי, טיפול בדרך של חום, ועוד.

במשטר, שבו ההוכחה של חוסר-האשמה מוטלת על הנאשם, כלומר משטר בו כל אחד הוא בחזקת חשוד, משטר שבו אין סניגור רים, משטר שבו השיחית האפייניות הן: "בשל מה נאסרת?" "הרגליים שונות: האחת שמאלית והשנייה ימנית, מפאן שאשם אני", "אצלנו העיקר שיימצא האדם — האשמה תימצא מאלה", "החוק כהנה ביד, אפשר לסובב לכל צד" — במשטר בו השיחיתות פורחת אין פלא שפתי-הסוהר ומחנות-העבודה מלאים "אשמים".

תנאי-החיים בלתי-האנושיים במחנות-העבודה הופכים את האדם לחיית-טרף. ז'ורין, שה מחבר מזדהה עמו כל-כך, הרי לאחר שהייה של מספר ימים בכלוב-הקרן חש הוא מש-טמה בלי-מצרים למשטר ולאנשים הטורפים את גופו ונפשו. אף הנשים האסורות על-לא-עוול בכפן, כגון על שבעליהן היו חשודים, המתנסות במעשי-התעללות אכזריים, נאני סות בגופן ובנפשן אף הן מאבדות את צלם האדם והתנהגותן הופכת כעין זו של חיית-טרף. אומרת אחת: "לז יכולתי, מפצחת היי תי בשיני את סחוס הגרון שלו". השלטונות מעודדים אותה המתרצה, להם רצויות הת-פרצויות-זעם, ואף מכוונים אותן כנגד אסי-רים אחרים. למרות הסיסמות המופצות, שלפיהן תפקידם של מחנות-העבודה להחזיר את האסיר למוטב, מדגיש ורדי שסיסמת הצ'קיסטים במחנות היא: "לא להחזיר למו-טב, כי אם להשמיד", וזו תיעשה בדרך

פירצה בקרח

אלכסנדר ורדי מתאר בספרו מהנהגות-האסירים בצפון-המושג שברוסיה, על החיים האכזריים שבו, ללא כחל ושרק, על הדיכוי הא-יום, המביא להפיכתם של בני-אדם בעלי שאר-רוח לחיות-טרף. המחנה הנו בבחינת סמל, והוא בבואה בזעיר-פנים לחיים בכללם ברוסיה הסובייטית. כשם שהשליטים האמרי-תיים במחנה הם הגנבים, הפושעים הפלי-ליים, כך גם מהוצה לו. הם דומים זה לזה בהתנהגותם, שכל עיקרה להשליט על-ידי טורר פחד מתמיד, הם אף דומים באורה-דיבורם — דיבור של סיסמות דמגוגיות, עתים דומים אף בשמותיהם. למרבה-הלעג ניתנו שמות אלה לאסירים בעודם ילדים, כשהתחנכו בבוית-ילדים ממשלתיים. המחבר מנסה לתהות על שרשי הייה המעוותים של האסירים הפלייליים, ובעקיפים אף להצדיק את התנהגותם — שהרי האשמים הם השלטו-נות שהמיתו את הוריהם של הנערים בשנות הטיהורים הגדולים. עתים הומתו ההורים לנגד עיני הילדים, ואילו היתומים נמסרו לחינוך לבתי-יתומים. תוצאות החינוך של המשטר הסובייטי, אשר התבטא באינטנסי-ביות יתירה דווקא במוסדות סגורים, ניכרות עתה. אומר טרופימוב, ראש הגנבים: "כאלה קורצנו על-ידי שליטנו, בצלם-סובדמותם בראו אותנו". הסיסמות שלאורן נתחנכו, כגון "השמד" ללא רחם את האויב המעמדי", הופכות תעודת-היתר להתנהגות אכזרית כלפי אסירים שאינם בני-מעמדם, כלומר — האסירים הפוליטיים.

את האסירים הפוליטיים מיצגות בעיקר שלש דמויות: המהנדס היהודי שובין, המהנדס הרוסי ז'ורין, והצעיר הרוסי טהרה-נפש פיבובארוב. חבורה זו, שאליה מצטרפים רציין האסטרונום, דומברוב הקומוניסט הפולני, ויגון המורה, הנה חתך הברתי של "אויבי העם", המונים כארבעים מיליון נפש והמת-

* אלכסנדר ורדי: פירצה בקרח; תירגם מכתבי-יד רוסי; יצחק אורן; עם עובד / ספריה לעם, 1963; 208 עמ'.

בלשון עשירה, מתובלת משלים ומליצות עמ' מיים רוסיים, ואף כי פעמים שמור עושר לשוני זה לרעה למחבר, הרי דווקא בזכותו מצליח הוא להעמיד את ההווי והאווירה על האותנטיות שבהם. אף לשון האסירים, על אוצר-מלותיה המיוחד, מוסיף לעיצוב ההווי, כגון: "סגין מעצים כבר מכינים לך" (כלר מר, ארון-מתים). כמו כן שירייהעם המרובים המושרים בפי האסירים, הפוורים בין דפי הספר, מביעים היטב את הרגשותיהם ויחסם לשלטונות, כגון:

דפוק! שחט! קרע! שרף!
 על ראש שרץ הך כתוף!
 מוצ'דום, תלין, משטינ,
 בכבדו השחל ספיין!

כל הקורא בספרו של ורדי אינו יכול שלא לשבח את תרגומו העשיר והנאה של יצחק אורן. השפה העברית שוטפת בפי הגיבורים ללא חציצה של כלי שני, אף כי אנו חשים גם בשפה הרוסית השרשית. השפה מתגמשת בתיאורים עזיביטוי, עטורי דימויים והשא' לות, בהרזיים מפתיעים, ובמיקצב פנימי עשיר. עם זאת אולי מן הראוי לו למתרגם להימנע מלשים בפי גיבורים-הדיוטות בענייני מקרא ספוקים בעלי מטען אסוציאטיבי מק' ראי, כגון: "עד כה ייסרוכם בשוטים, עוד תטעמו טעם עקרבים" (ע' 16).

שג'ן

בקולר אחד

קשה להתגבר על הרתיעה התוקפת כל אדם הגון למקרא מסכת-רמיה זו, פרי עטו של מי שהיה בשעתו אחד מאויביהם המוצהרים של מחנות אותם השנים, אנשי-המחתרת הנ' דונים למוות, שעלו בסערת-האש למרומי ההירוואיות של תפארת-קרבן — וכמותם ניצחו את התליין הבריטי, בתא-הכלא בירר-שלים.

איש מן הסופרים שהיו קרובים למחתרת הלוחמת, או לפחות שלא ראו עצמם בחינת

* חיים הזו: בקולר אחד; הוצאת עם עובד, תל-אביב, 1963; 210 עמ'.

ש"איבן ישחט את איבן". השלטונות נוקטים שיטת "הפרד-ומשול", וכרגיל אף כאן נעז' רים בשיטה הבדוקה של הטלת האשמה על היהודים.

מבחינה אמנותית-אסתטית עדים אנו בספרו של ורדי לאחד הפרדוקסים המעניינים בספ' רות: אף כי הלשון בה כתוב הספר היא דינאמית, עשירת דימויים ומשלים, אף כי הידאלוגים משכנעים (והפוננה בעיקר לדיא-לוגים האנומיים בשעת התפרצויות-זעם), אין גיבורי הספר משכנעים אותנו כדמויות בעלות חיות משלהן. באותם מקומות בהם מנסה המחבר לעצב דמות בודדת על עולמה הפנימי, על העבר שבה, על מניעה הפסיכר-לוגיים — הוא נוהל כשלוך. כך הדבר באשר לדמות של פיבובארוב ולאהובתו ויסוצקאיה, באשר לז'ורין, וכן באשר לעיצוב דמויותיהם של הגנבים. הגיבורים מרבים לדבר, ולשטוח השקפותיהם במונולוגים ארוכים, שאף כי מצד תכנם מעניינים הם משום האותנטיות של הזמן והמקום הרי מבחינה ספרותית הם גורעים. בספרו של ורדי חסרים אנו אותו גיבור בודד שהקורא יוכל להזדהות עמו, להתבודד יחד עמו בייסוריו. הקורא יודע בהכרה כי הספר הוא זעקה אחת גדולה הנקרעת מלבו השותת של מתברנו, באשר הוא חי חוויות אלו, אולם אין הקורא יכול לעמוד בזעקה כה ארוכה, אלמונית כמעט. דומה שהדברים המסופרים כואבים למספר כליכך עד שאינו יכול להשקיף עליהם מתוך פריסקטיבה של זמן ומקום.

לעומת זאת מתגלה ורדי כאמן של תיאורי תמונות-המונים ברגעים של פסגת פורקן היצירים. תמונות אלו נחרות עמוק בלב הקורא. כאלו הן שוד האסירים הפוליטיים בקרון-האסירים, התנהגות הנשים שם, תיאור חלוקת הנעליים, הקרב בין האסירים הפולי-טיים לבין הגנבים בגלל רצח שני האסירים, התיאור גדוש התאנה של פגישת הנשים הא-סירות באסירים הגברים לפני שער בית-החרושה, וכן ההתקוממות עם סיום הספר בה נהרגים הגיבורים, התקוממות המסמלת אף את פריצת הבקיע בקרח.

כפי שכבר רמזנו, מצטיינת שפתו של ורדי

את אדון-עולם / אחר צאת מהם אם
מתיפחת. // אל נסב את עינינו. בתא
הדמים / שעת-קרוב בערה לא-דועכת. //
ויכלה היא לשות לשעות שעמים /
עוד חיים עליהן כעל כד ועל לחם. //
בשעות שכאלה מפסיד את הקרב /
האויב / החורק שיניים. // לשעה שכזאת,
הדולקת לא לשוא, / נועדו המתים
השנים".

כך כתב אלתרמן המשורר. ורק אחר כך מר-
סיף הפובליציסט אלתרמן את שלושת הבתים
של אותו פולמוס עם "המפקדה". הטענה
כלפי אלתרמן היא אפוא, פחות או יותר,
בתחום האסתטי, ואין כמובן מקום להדגיש
בהקשר זה הסתייגות מהשקפותיו או הזדהות
עם דעותיו — שהן ענייניו, וכל הכבוד להן.
מה שאין כן חיבורו של הזו, שהוא קודם-
כל קלוש מבחינה ספרותית, עד כדי כך
שפל התיחסות לצד האמנותי, או האסתטי,
מתאפשרת במקרה זה אך בדוחק.

הדמויות הראשיות, שהמחבר מכנה אותן
מנחם ואליהו, הריהן דמויות-גייר שאין להן
כי אם ממד השטח; מריוניטות גזורות, מוד-
בקות בפסיפס של ששים פרקים משמימים,
שלא יצר-אנוש בהם ולא רוח-חיים — לא
עבר, לא הווה, לא עתיד. מנחם איש אצ"ל
ממלא את תפקיד הדברן, שפל דבריו סבוכים
ומסוכסכים בעת-זבועונה-אחת קטעי-שיר
משירי שניאור וגרינברג וביאליק ויעקב כהן,
ופילוסופיות "עמוקות" נוסח יודק'ה מן
ה"דרשה" — והיפוכם של דברים.

לעומתו אליהו איש לח"י, ממלא תפקיד
השתקן בדיאלוגים שאין להם תכלית, עד
שמתחלפות לו למחבר היוצרות, והוא נותן
את "רעיונותיו" בפיו של אליהו דווקא.

נזפים ועופות-בר וצמחים, שבהם ממלא הזו
את פרקי "תודעתו" של מנחם משאפסו מאמ-
תחתו פרקי שירה וזאראציות על נושאם
"מקץ הימים" ו"הדרשה" — מן הסתמי הם
באים ולא הסתמי הם הולכים, וכל הפנץ
יכול "להדביקם" לבני-המשפחה, או למנהל
בית-הסוהר, ולא ייגרע מאומה מן ה"פלאס-
טיות" שלהם, המנוסחת בלשון-חכמים מעי-
קה. אילו הסתפק הזו בלעגי לשון זו בבואו

אויביה המושבעים והפעילים — סופרים
ממעלתם של ש"י עגנון, למשל — לא ניסו
לשחזר את ליל-הדמים-והשגב. וזה מובן.
הדם בדוחק יבש על הקירות, הלב דומה
עדיין לא שקט עד כדי לראות את הענין
כ"נושא", והמשכיל לעת כזאת ידום —
תהיה דעתו על ה"פורשים" אשר תהיה.

ומיהם שקמו לטבול לחמם בזה הדם ובזה
הדמע ולעשותם "חומר" לליטראטורה? —
נתן אלתרמן וחיים הזו! ואם אפשר להבין
את נתן אלתרמן המשורר שכתב את דבריו
בעידן של ריתהה, בטור השביעי שלו אשר
ב"דבר", בעוד הפולמוס הציבורי סוער וה-
אכסניה מחייבת כביכול — קשה להבין
את מניעיו של פרוזאיקן שקול כחיים הזו,
שספרו רואה אור שש-עשרה שנה לאחר
אותו לילה נורא-הוד.

זאת ועוד: אלתרמן לפחות לא פגע בזכרם
של השנים, אלא עשה חשבון עם "מפקד-
תם" על קרבן ילד, שנספה תוך כדי פעולת-
תגמול נגד רפכות צבא-הכיבוש הבריטי.
בקורת הריפה, שאולי היה נאה יותר שלא
להסמיכה לענין זה של תא-המוות: מהיעוד
שגם בפעולות ה"הגנה" נפלו קרבנות-שווא
לא מעטים, שלא להזכיר אותה אניית-
מעפילים, שטופעה בנמל חיפה על עשרות,
או מאות, קרבנותיה — אנשים ונשים, זקן
וטף.

אף-על-פי-כן, הבדל גדול יש בין אלתרמן
להזו. אלתרמן משכיל להציב לפחות נקודה,
והחלק הראשון של שירו, "ליל ההתאבדות",
מצטיין באובייקטיביות בהירה ומפורשת:

"אל נסב את עינינו. לשוא נתפחש /
להודה של אותה שעת-ליל. // שווא
נדום. כי דוברת לשון-האש / בה שרפו
את עצמם השנים. // כך, גבה תא המוות
בלילה ההוא. / ממולו / שרי גוי על
יבשה // במחיר-אור אל תאם הורתעו /
וכנגב הנתפס בפשע. // וקטנו עד גיחוך,
נלעגים וריקים, / לבלרי המדינות! /
עד עפר שפלו פתע // חשבונם הפעוט,
תכניהם הדקים, / חשבונם המפוכח וה-
פתי. // כי עד רגע, למעלה מכל קהלם, /
ניצבו שני נידונים, / וזימרו בשלושה

שנאתו של המחבר לנושא ולגיבורי עלילתו משתקפת במגורות השטחיות של תיאורם החיצוני. אותו שפיטאלניק: "היה זה איש שמן, כבד ובעל־כרס. פניו רדומות, וכזה שבא להתעטש ולא עלתה בידו". או השומר הערבי: "...כגוש מן הקרקע בשנת בצורת, ידיו ארוכות יתר על המידה — ופיו מרובה ורפוי ככיס של שזצות שניטלו שני־ציו". או תיאור של סתם־יהודי היוצא מרח־בת־הכותל, תיאור ההולם כתב־עת אנטישמי: "שוב זקן כפוף כצד"י כפופה, כל־עצמו דומה כאילו לא עקר ממקומו בפולין ולא נכנס לארץ־ישראל, ועיניו פורחות לצדדים, כמחפה לאליהו הנביא שמא יזדמן לו בהיסח הדעת".

ובצד זה הריקמה ה"אידיאולוגית": "עם שזילזל בכל היקר וקדוש; בלשונו, בארצו. עם שיצר את הגולה". ובצד זה דבר־תפארת לרימום אותה יהדות: "העולם הזה הוא לא אנושי, לא טבעי. הוא פנטסטי. הוא מלא שדים ורוחות, ענקים, דרקונים, הידרות ושאר מפלצות — — הגיבור היחיד בכל המיתולוגיה הזאת הוא העם היהודי. מלחמה לו בכוחות הרע מדור דור. הוא גיבור מל־חמתו של המין האנושי". והרי לפנינו תורת־תעודה חדשה, לא נוסח דובנוב, אלא בטעמו של "בלתי־ציוני" נוסח בן־גוריון!

פרכות וסתירות כאלה מצויות בשפע בכל כתב־הענות המשונה הזה, ורק דבר אחד נותר לחידה ולתמיהה: מה סוף־סוף חטאו פיינשטיין וברזאני המתים למר הוזה החי שהוא בא ותולה עליהם את קולר רעיונותיו המסוכסכים?

העיון מעלה, כמדומה, הספר אחד בלבד: הספר נכתב מתוך הדחף של מסגירים ומ־שתפּי־פעולה לכבס את מצפונם, לפחות להיראות כבעלי־מצפון. ראיה לכך היא ההיסטריה התוקפת אחד מאסירי ה"הגנה", שעסק באותה מלאכה, למראה צחוקו של הגדון־למות בבגדיו האדומים. "הולכים לת־לות אותו — והוא צחק!" אומר חיים הוז מפי תקופ־ההיסטריה, הבא לסמל כביכול את תת־ההכרה של "הישוב המאורגן". בצורה אחרת מתבטאת אותה מגמה ואתה תכלית

לדבר בעד עצמו — ונמחל לו. אך כשהדברים עולים בדרשיח של מנחם הלפרין איש אצ"ל, ואף מפי פשוט־עם, כאליהו איש לח"י, הרי יש בכך משום עיקום כל מידה של שכל־ישר; ומה־עוד שבאותו סגנון ממש מתנבאים גם הרב ועורך־הדין ומנהל בית־הסוהר והתליין הבריטי השיפור.

מנחם מתא הגדונים־למות, כמוהו כיודקיה הנושא "דרשתו" באותה אסיפה ידועה של פועלים, מרבים להתלבט ב"נושא" ששמו היסטוריה. אולם בעוד ש"הדרשה" עיקר חינה בחידוש, במפתיע, כפפירה במדד ההיסטורי של היהדות — הרי דבריו של מנחם אין בהם אלא הד קלוש לאותם רעיונות, שהם חוץ למקומם וחוץ לגדר־הטבע בלוחם ההולך למות. אלא אם כן רוצה המחבר לת־לות באנשי אצ"ל כולם "הברקה" שהוא שם בפי אליהו: "אתה מאוהב בתפקיד הגיבור". ובהקשר זה — ההשוואה שמשווה המחבר את המחחרות לענין מצדה, כלומר היאורות שלאחר־ייאוש, שפל תכליתה המוות שייחרת בתודעת דבר־הימים. אולי דבר זה אפייני לשירי יאיר מראשית שנות ה־30; בהחלט אינו נכון לגבי שורות אצ"ל ולח"י מסוף שנות ה־40, שהרי תקופה זו מצטיינת בכך שהללו האמינו בנצחון ורק זאת לא הש־כילו לראות, שנצחונם יסתים בחלוקת הארץ, במשטר נטול־עוגן ומצפון ובליטרטורה בטעם סופרי־ה"חצר".

המופך והנלעג בסגנונו של ספר זה, "בקר לר אחד", אולי מגיע לשיאו בנוסח דיבורו של איש־אשפתות, פלוגי שרצה את גיסתו ונדון למאסר־עולם, בחור שיידיש ועברית בלולות לו יחדיו, לשון "פושטאקעס" עם לשון תלמודאי מובהק: "בשכר נשים צדקני יות אני נתון כאן. ואלמלא הן הייתי יושב בכבודו של עולם ועושה שבת טובה", אומר אותו שפיטאלניק, ומוסיף פרטים על בעלה של הנרצחת: "ממשפחה של פושטאקעס, מן הניצולת שבניצולת. סרסור לדבר־י־עבירה ונפקא זוג, הרוח באבי־אבותיהם. אפילו ממור אחד בסוף העולם וממורת אחת בסוף העולם — הקדוש־ברוך־הוא מביאם ומזווגם זה עם זה".

זה למנגונים מסוג אלה שד. בן-גוריון יודע להשתלט עליהם.

תמיהה מעוררת גם תכונה אחרת המתגלה במאמרים ה"עיוניים" שלפנינו. איש פיקח ומפוכח, שעניו בראשו, כמחבר "נצח יש-ראל" — איוו רוח עברתו לבקש אסמכתות לענייני-השעה דווקא במובאות ארוכות, ארוכות מתוך התנ"ך? ודאי, כמקור השראה לתרבות העברית החדשה (בעיקר לשיירה), או לסגנון, או כרקע להעמקת החינוך ההו-מאניסטי הכללי — התנ"ך הוא תנ"ך; אבל לענין תיעוש הארץ, קליטת ההגירה ואימון הצבא, יש ויש מוריד-דרך חדשים ויעילים ממנו, והמובאות המלוקטות (בעזרת הקו-נרדנציה?) הן באמת שלא-לענין, ועושות רושם מזור של "פילפול" מימי בית-המדרש הישן, בנושאים שהפילפול הולמם.

מכל מקום, המובאות מספרי דברים וישעיהו וירמיהו ויונה ועזרא ונחמיה ושמואל אינן מועילות לשכנע אותנו בצדקת הנחתו העי-קרית של המחבר בדבר "תפקידו החינוכי המיוחד" של צה"ל. לגבי אני תפקידו של הצבא להבטיח את שלום המדינה (ואולי להרחיב את גבולה בשעת-כושר). את ענייני החינוך הייתי מעדיף להשאיר בידי המחנ-כים, בלי לשתף בכך את רבי-הסמלים, או גם סגני-האלופים. הללו — מוטב שיידעו את המוטל עליהם.

את הרעיונות של "יחוד ויעוד" העלה מר בן-גוריון, כפי שנאמר בכותרת-המשנה של המאמר, ב"הרצאה על חינוך הצבא והעם לפני הפיקוד הגבוה של צבא-ההגנה-ליש-ראל". וקשה מאד לנחש מה, חוץ-למשיכת-כתף, יכלו הללו — ראשי אגפים ומפקדי הטיבות השריון, חיל-האוויר וחיל-הים — לעשות בענין אותו ייחוד ואותו ייעוד שבי-קש ש-רהבטחוץ להטיל עליהם "מהוץ לשעות הקבלה". ובאמת קשה לרדת לסוף דעתו כשהוא אומר כי "בייחוד ההיסטורי אני מתכוון למאבק הרעיוני-המוסרי, שבו עמד עמנו עם כל שכניו מאז היותו לעם ועד היום הזה, ובחזון אחרית-הימים שפעם בלב האר-מה לדורותיה". או "בייעוד התקופה אני מתכוון לקיבוץ-גליונות, זו העובדה המרכזית

בפרק הבא לתאר את השתדלות המוסדות לשכנע את הנדונים לבקש חנינה, אף כי אין בה אפילו הערובה שתציל את חייהם, מה-יעוד שהיא סתירה לעמדת-היסוד של אי-הכרה בבתי-המשפט של האויב ובפקי-הדין שלו. וכך מוסר אליהו למנחם על שיחתו עם שליח המוסדות: "הוא בא כמובן בענין החנינה, מטעם 'לאסירינו', וסיפר כי המוסדות הלא-מייס מתיחננים לפני הנציב העליון... משרד המושבות... מצד אחד אנחנו ככה... הפקר, הישוב נגדנו... מצד שני כל הרעע הזה".

מכאן — משמע — ה"מוסדות" היו בעצם "בסדר", תמיד היו להם רק כוונות טובות, אפילו כלפי "הפורשים"... שום אדם אובד-ייקטיבי לא יוכל לשאת התחסדות זו בלי הרגשה של אי-נעימות עזה.

מעיקרו של דבר, תכלית כל הכתיבה המא-נסת והמזויפת הזאת ניכרת מן הפסוק הרא-שון: "שניהם נידונו והיו עתידים ליטול את דינם בתליה; ראשי הסוכנות והוועד הלא-מי שאלו עליהם רחמים ולא נענו".

נצח ישראל

ראש-המשלה לשעבר — המכנס בספרו זה החדש עשרה מאמרים ארוכים ביותר על שאלות השעה ושאלות העבר ושאלות העתיד של מדינת-החלוקה — הוא מדינאי מוכשר, לכל הדעות, אבל ספק אם רשאי הוא לשלוח ידו אל כתר הוגמ-דעות, היסטוריון, הוקר תנ"ך, וכיוצא באלה שטחים שאינו מומחה בהם במיוחד.

לפיכך מעוררת גיחוץ הנטייה של המחבר להתווכח עם חוקר כפרופ' יחזקאל קויפמן על מסקנותיו בשאלות האמונה היהודית, או עם פילוסוף כאחד-העם על עניינים שברוח. בכל הטיראדות הארוכות של המחבר לא מצאנו אף רעיון מקורי מבריק אחד שיוכל להשתוות אף במשהו ל"שלטון השכל" של בעל "על פרשת דרכים", ו"מנגוון" מדעי כזה של פרופ' קויפמן אינו דומה אף-כהוא-

* ד. בן-גוריון: נצח ישראל; הוצאת "עיי-נות", תשכ"ד; 522 עמ'.

כל תקפו וגבורתו של המחבר ובקיאנותו באפלטון, וביתר הפילוסופים היוונים, כפי שהיא מתגלה במאמרים כ"נצח ישראל", "ישראל והתפוצה", "ישראל והעמים", או "לקראת עולם חדש", שהוא מורה-נבוכים בתולדות כל שבעים עממי אסיה ואפריקה, הפעם בהסתמך על ספר ההילים וכן כמה אנציקלופדיות וספרי-כיס.

מתקבלים יותר על הדעת מאמרים כגון "בט-הוננו ומעמדנו לפני מיבצע-סיני ואחרינו", "מיבצע דורנו ומשימתו", ו"ראשונים". הללו נסכים על דברים שהמחבר נטל חלק במהל-כס, מראשית ימיו בארץ ועד מיבצע-סזאן. כאן נוכל למצוא חומר הרבה, שעם כל היותו בלתי-מדעי, ובחלקו הגדול תעמולתי, חיוני הוא למדי מבחינה אינפורמטיבית.

אבי, מיכאל הלפרן

כל הבא לכתוב את תולדות חייו של מיכאל הלפרן — ממריד האיכרים נגד פקידות הבר-רון, מחולל "השומר", מיסד "אגודת הפועל לים" ונס-ציונה, החודר לגוב-איריות של קירקס ביפו ואינו עוזבו עד שלא כילה לשיר "התקוה" בעמידת-דודם — אינו זקוק כלל לסממני דמיון כדי לכתוב סיפור מרתק. אף-על-פי-כן מזומנת הפתעה גדולה לקורא שהכיר את מחבר הספר, ירמיהו הלפרן, בנו של מיכאל, או שמע עליו את עיקרי הדבר-ים, הידועים לרבים. ירמיהו, או "ירמה", כפי שנתכנה בפי ידידיו הקרובים, נודע בראש-וראשונה כאיש ה"סוף" בן "תל-אביב הקטנה", שלישים של זאב ז'בוטינסקי ואחר-כך של פנחס רוטנברג, בהגנת ירו-שלים במהומות 1921, קצין-שלטון בית-ר העולמית, מפקד בית-הספר הימי שלה בציי-ביטאבקה שבאיטליה, קברניט האניה "שרה א", שמילא תפקיד נכבד בעיצוב הארגון-הצבאי-הלאומי בראשית-הימים.

אם תרם ז'בוטינסקי למחתרת "הפורשים" את ה"נפש", במשמע הביסוס הרעיוני, הרי

* ירמיהו הלפרן: אבי, מיכאל הלפרן; הוצאת "הדר", 1963; 393 עמ'.

של ימינו אלה, שלא היתה כמוה מעולם בתולדות העמים, ואף לא בתולדות עמנו, ואשר ממנה תוצאות לכל עתידות עמנו, לבט-חוננו ולמעמדנו, הלאומי והבינלאומי, ואולי, במידה לא מעטה, גם לעתידות החברה האנו-שית".

כל מאמר ראשי בעתון יומי מטיב להביע גדושות אלו בסגנון טוב יותר, ובלי להס-תבך באמירות סתמיות חסרות-ערך על "חזון אחריית-הימים" ועל "עתידות המין האנושי"; עניינים שאף גדולי הפילוסופים, בעלי שאר-רוח ממש, לא הצליחו ללבנם עד היום. לא עמוקה ולא משכנעת מזה היא ה"היסטור-ריה של כיס", המובאת במאמר "יעודי הרוח החלוצית", אלא שכאן — שלא כבמאמר הקודם — אין המחבר מתחיל מבריאת-העולם, או מספר דברים, והוא מתרכז בעיקר בתולדות "שבעים שנות מאמצים חלר-ציים".

בסימן של ליקוט בלתי-רציני עומד גם המא-מר "ישראל בעמים", הסוקר ביעף מאות או אולי אלפי שנים, עובר מענין וענין וחוזר על עצמו. אלא שכאן באים כבר השבונות עם הציונים ברחבי העולם, שאינם ממהרים לבוא להתפרנס מן המדינה, ועם "השומר הצעיר", שהתנגד בשעתו למדינה. רק פרט אחד לא נזכר, והוא כמה עשרות בשנים התנגד מר בן-גוריון עצמו למדינה עברית, מה היו טעמיו ונימוקיו בתקופה ההיא — ומה, במחילה, אמרו מתנגדיו באותו ענין עדין. אלא שדווקא בענין זה אין לבוא בסרוניה אל המחבר. פולמחבר, הוא, חריף ובקי, ואת מלאכתו זו הוא עושה נאמנה; ואך כסיל יבוא לדרוש מידי אמות-מידה של היסטוריון חסר-פניה, או אף "דיקדוקי-עניות" של אמיתות עובדתיות, שאינן עשור-יות לשרת את התועמלן.

הסקירה ההיסטורית-הגיאוגרפית-הגיאולוגית וכו' וכו', הכלולה במאמר "דרומה", עומדת פחות או יותר על רמת שאר ה"מחקרים" בפילוסופיה ובהיסטוריה; מעט אינפורמציה מלוקטת מכל הבא ליד — מיחזקאל בן-בוזי עד אלברט איינשטיין ואופנהיימר וטלר — והרבה סברות ו"הסברה". ילא העט לתאר

יכול גזרה מראש את דרכו העתידה. מהלך החיים ה"מזור", כפי שהוגדר על-ידי רבים, כאילו נעשה מתקבל-על-הידעת מתוך ראיית הניגודים הגדולים והרבים אשר השפיעו על עיצוב אָפיו.

הפרעות ביהודי רוסיה בשנות ה-80 מחוללות זעזוע בנפשו של מיכאל הלפרן: מנתקות אותו מ"קומונת הגאונים", שיסד על חשבון ירושתו, בבית אמו; מגבירות בו את התודעה ה"לאומית", כפי שעוצבה בו על-ידי סבו הרב, הוא המלבי"ם; וזאת — בלי טשטש את משקע הלהט לצדק סוציאלי, מורשת ה.ר. המסקנה: אין דרך בלתי אם הגירה לארץ-ישראל וייסוד מדינה עברית, צבא עברי, חקלאות ותעשייה וימאות עברית.

כאן המקום להעיר שהמחבר נוקט למונחים גזע יהודי וקרבנות יהודים של פרעות — רק לגבי הפזורה. לעומת זאת — בכל מקום שמדובר בו על מפעל ההתנחלות הארצישראלי, ל"ב"פ-לשתינה", שם נוקט המחבר לשון עברי, יישובי-ספר עבריים, פועלים עברים, לוחמים עברים. הבחנה מודעת בכך ובכיוצא בו אינה מסתברת לגבי דיאלוגים מימי מ"י כאל הלפרן; גם קרוב לשער שהמחבר עצמו אינו עושה כן, אלא מתוך "חוש" לשוני ורגשי ולא כתזיה עקרונית. ועדיין נשאר מקום לבדוק את המקורות, ואם יתברר שאם גם קיימת הבחנה בלתי-מודעת זו, כקו כללי במכתביו ובנוסח-דיבורו של מיכאל, הרי שהקדים את בני-דורו בענין זה כדי שמונים או מאה שנים. אבל סברה היא שלא כך הדבר, ואפשר מאד שהתייבה "עברי", על כל הסתעפויותיה ונסיותיה, היא, לפחות בפי האב, העברה מלשון הרוסים, שאין אצלם תעתיק ל"יהודי" אלא בלשון-גנאי (ז'יד) ואילו בלשון בני-תרבות נוהגים לומר "צבריי", "צברייסקי", ומכאן "עברי" ו"עב-רית", והכוונה בעצם ליהודים וליהדות.

מכל-מקום, עקיבותו של המחבר מרמות על הבחנה ברורה במונחים, גם אם אין להוציא מכאן מסקנות מרחיקות-לכת יותר מדי, קרוב לשער שיש כאן הבחנה רגשית ובלתי-מודעת, טבעית בהחלט לגבי מי שלא קיבל בעצם כל חינוך "מסורתי", והעברית שלו

ש"ירמה" הוא שנתן לה את ה"דס", במשמע המזג והתעווה הפיזיות. בעשרות אם לא במאות קורסים-למדריכים היה הוא נושא משא "הספורט השימושי" — סיוף-מקלות, ג'ודו, ג'ו-ג'צו, התאבקות, איגרוף, ואף מעט האי-מונים בנשק קל.

"ירמה", שהלך לעולמו לא מכבר, היה לאגד זה עוד בחייו. על דרכו באימון חניכים מספרים סיפורים אין-מספר, עד שקשה כבר להבחין בין עובדה לבין גזומה. אחד מהם הוא, כמדומה, טיפוס לרבים; זה הסיפור על המבחן שהיה עורך לנערים אברכימישי, יוצאי בתים טובים בפאריז. מסופר שהיה נוטל אותם אחד-אחד לטיול בחוצות, ברובע שבעלי-אגרוף מצויים בו. משהיה רואה גבר-תן כזה, היה שולח את בן-לווייתו לקרוא למהלומות. המהסס נפסל מיד והיה מוצא מן הקורס. מי שהיה לו "דס" — פתח בתגר-רה. כל עוד היה הנער מראה שתלמודו בידו, והוא מתמודד עם מי שאלים ממנו כשווה עם שווה — סופג וחולק מהלומות בכבוד — היתה דעתו של המדריך, העומד מן הצד, נחה עליו. רק לעתים רחוקות, משהתברר שהנער סתכן בצרה של נמש, היו "ירמה", או מדריך בכיר אחר, מתערבים בקטטה ה"מקרית" ומפרידים בין הניצים.

המחבר לא הרפה לשהות במחיצת אביו הגדול והמופלא: גדול בחלומותיו, במאמציו, במעלליו, בגובה-לבו, בקרבנו, ואף בחול-שותיו. רק מי שאינו עושה מאומה אינו נכשל בשגיאות, אם לא נאמר שאי-העשייה גם היא שגיאה; לעתים — הגדולה ככולן.

הספר מגולל את כל המעשים האלה אחד לאחד, בשקידה ובהיבה, רזופס-ככולם מבר-ססים על עובדות ותעודות, ומיעוטם שזור פרקי דיאלוגים, מישור דק, מלאכת-מחשבת של רומן ביוגרפי.

ראשיתו של מיכאל — בוויילנה היהודית, צאצא למשפחת רבנים נודעת, יליד 1860, שבילדותו עקר לסמולנסק, ברוסיה של הצארים; יורש נכסים עצומים, שהיה לאיש ס.ר. פעיל משהרג-עוריו עד בחרותו.

הנה כך, מתוך סקירת-השרשים התמציתית, אפשר לראות את פקעת-הניגודים אשר כב-

המזכיר פסוק משיר "הנדר" לד'בוטינסקי: "חפשי, את חוקי-בית'ר המלכתי על עצמי". אולם מצד התוכן הרי זה חופף לחלוטם את הגיונותיו של הלפרן-האב.

מיכאל איננו בבחינת נאה דורש בלבד. הוא מניח את היסוד ל"אגודת הפועלים" בראשון לציון, מקומם את האיכרים נגד הברון, מע' בד תכנית מפורטת להקמת קואופרטיבים ראשונים בארץ וליסוד מושבים שיתופיים, חוזה בעיני רוחו התישבות-ספר של "כדואים עבריים" דוגמת "ישוּבֵי-הספר של הקווקזים".

הוא מקים מפעלי תעשיה, מארגן את פועליו שלו כאגוד מקצועי ומגדיל את שכרם, לתמהון הכל. מגבש את המובחרים שבהם בארגון מזוין בשם "העשרות" וקונה להם בכספו את המדים את הנשק. הוא מרחיב את פעולתו ומיסד פלוגת-פרשים, "מחנה יהר דה" — ובחזונו — צבא-מדינה לכל גינוניו, "לגיון העם". הוא מסור את הונו העצום על הכל, תורם אף לקניית אדמות "יסוד העם" לה" של הובבי-ציון, אף שקצב עבודתם האטי היא למורת-רוחו ו"מוציא אותו מכ" ליו". ומובן שהוא משלם גם את כל ההוצאות ברכישת אדמות נסִיציונה, מושבה של איכרים משוחררים מעול הפקידות.

ועם כל אלה — לעצמו אינו נוטל מאומה, והוא חי בחוסר-כל, מהכנסתו כפועל חקלאי או כשומר שכיר-יום.

"תהפוכותיו" אלו של מיכאל הלפרן מעוררות תמיהה לכאורה. הוא מקים תעשיות וזונח אותן; מיסד ארגונים כ"השומר", ואינו עומד בראשם; מאגד פועלים, ואינו מוסיף להנחיגם. קצרה רוחו והוא עובר משטח לשטח ומענין לענין, ולולא שליטתה של אמו על ירושת המיליונים שלו, המרסנת את נדיבורו הפורזני — חזקה עליו שהיה מוציא הכל אם לא בִּיָּוִם הרי תוך שנה אחת.

במה יוסבר חוסר-התמדה זה? מדוע אינו מסוגל להתרכז ב"מלאכה אחת" ולעשותה בשלמות? — דומה שירמיהו הלפרן מיטיב להסביר זאת, כשהוא מציין שבפעם אמנם היו כל אלה קטעים ב"מלאכה אחת": מאמר צים לברוא עם ישמאן ולבנות ממלכה מגובר-קבון. "העשרות", "מחנה יהודה",

היא עברית של הגימנסיה "הרצליה" מלפני מלחמת-העולם הראשונה.

לעתים רואה הברן את אביו בדמות עצמו, כשם שהוא רואה את עצמו ממשין מורשתו של אביו. הודהות זו יוצרת כפעם-בפעם אקלים "מסוגנן" קמעה, ומאירה את הווי העבר במושגים של ההווה. הדבר מתקבל למדי על הדעת ואינו פוגם בשלמות המסכת. שהרי לא מחקר לפנינו אלא רומן ביוגרפי, הבא לצייר את הדמות תוך "ציר" לים" המציאות עד כמה שאפשר, אולם בלי קמיטת-מצח "מלומדת" ואגב הסתייעות נברנה וקולעת בכלים ובניסוחים מתחום הספרות היתה. רק פרושים יש מעט גודש וחזרות, בעיקר בתחום הסברתם של עקרונות ומגיעים של חזון ושל מדיניות, וגם אלה יוחשו כיתר רק בעיני הקורא שנתבי האידיאות גלויים לפניו בִּיְדֵי-הַכֹּהֵן. לגבי מי שאינו בקי יותר מדי, יש בחזרה על רעיונות כלליים בוואריאציות שונות משום סיוע "ידידקטי"; לא הכרה, אולם נסבל.

כבן 27 היה מיכאל הלפרן בבואו לראשונה לארץ-ישראל של ראשית מושבות-הברון בשנת 1887. מאחריו עבר מחתרתי מפואר; נסיונות של רפורמה חברתית, שעלו לו הון-תועפות ונסתיימו בפחיתות, וזיווג הוגן שלא עלה יפה ונסתיים בויתור על הקמת משפחה למשך שנים רבות.

הקו נטוי לפניו, אולם הדרך אינה סלולה. הוא הוגה את רעיון "החלוץ": "הפועל העברי הוא אחד מעמודי-התווך של לגיון העם. עליו הוטל ליבש בצות, לסלול כבישים, להקים את התעשייה ואת החקלאות העברית, לעסוק בדיג ולשרת בני העברי". ואת חזונו הסוציאלי הוא מגדיר: "יכן מוטל על הפועלים העברים להתאגד, כדי להגן על עצמם מפני שעבוד ושררה, כאלה של פקידות הברון בארץ". ואת עקרונ השירות הלאומי הוא מנסח: "הפועל העברי מן הראוי שיהיה חדור הכרה לאומית וזכון להקריב את כל אשר לו למען תקומתה של המולדת. אך זאת עליו לעשות מרצונו החפשי ולא מתוך כפייה". אפשר שהניסוחים הם פרי רוחו של המחבר, בייחוד הפסוק האחרון,

הארמני". הוא אינו מצטעצע ואינו מזדייף כבאים מקרוב. עולמו האמנותי רחוק מן המודרנה. מ"ספרות האבסורד", מן הסימבול ליום (להוציא בקובץ זה סיפור אחד), מזרם התודעה, מפסיכולוגיזם. קרקע גידולו הספרות "הריאליסטית" מזה והליריקה מזה, והוא ממזגן בחלק מיצירותיו מיוג מצולח. משום כך, למרות הנוסטלגיה העזה המאפינת רבים מסיפוריו, הוא מצליח בדרך-כלל לא לגלוש אל סנטימנטליות רכרוכית.

עם זאת מורגשת צמיחתו של תמוז מקרקעה של ספרות יהודית-רוסית ואפילו עברית-משכילית בהתפרצויות של תודעה טרום-אמנותית, אלא-אמנותית (או על-אמנותית, לגביו ולגבי רבותיו?) — הרעיון, הרעיון הנחה את המשכילים בדרךם הספרותית, אבל נבצר מהם לגבשו גם גיבוש אמנותי. הרעיון הוליד סופרים כמדלי וכברדיטשבס-קי, שניהם כאחד (כמו המשכילים) אוטור פזיבים מובהקים. ההצלחה או אי-ההצלחה בעיצוב האמנותי היו להם דברים משניים, אמצעי למטרה נעלה מהם. תמוז עולה ודאי על רבותיו אלה בכמה וכמה צדדים, אבל בעיקרו של דבר דומה שניפריים גם בו אר-תות ה"דווקה", השנאה-העצמית, ההאלהה הרומנטית של עולמות רחוקים, אחרים, קוד-מים לנו במקום ובזמן. נטייה זו של תמוז, בלא כל ניסיון מצדי לדונה לגו-פה הרעיוני, מקלקלת לא אחת מן השורה ב"סיפור אנטון הארמני". נכון, אפי-לו ביצירה אידיאלית מובהקת לא האידיאה לגופה היא אמת-המידה שבה תימדד היצירה; אבל כשהאידיאה היא פרימאס הרי לא אחת היא משבשת את היצירה — מר-דת אותה, הופכתה שטחית, אליגורית. "השבו" ו"חירבת חיזעה" של יזהר הן קרי-אות-תגר והמאניטריות מוצדקות, אמיתיות, אבל יצירות חלשות, דלות, חוזרות-על-עצמן, אף-על-פי שניפרת בהן ידו של מס-פר מוכשר. כמקרה הזה קרה את "מעשה עץ הזית", בקבצו החדש של תמוז, שעשוי היה

"השומר", "פועלי ציון", ארגון הנוער הדתי "בני עקיבה", הנסיונות הראשונים בתיעוש ובהתישבות הקלאית, הנסיונות לארגן יהודים אפריקאים למסגרת צבאית ארצישראלית — כל אלה פרקים במגילת ההזון של "מלכות ישראל". הקשרים ההדוקים עם שיי-כים בדואים משני עברי הירדן, עם צ'רקסים ועם מחתרת "התורכים הצ'כירים", הרי אלה מאמצים לנהל משרד-חזון של מדינה שאינה קיימת בשביל אומה שעדיין איננה אלא עובר בראשית התפתחותה.

משימות-ענק כאלו גדולות מכוח כחפיו של יחיד, יהיה מי שיהיה, ואין בלא שהוא קורס-נופל על סף ראשית-התגשמות-חלומותיו. רוח-תזוית של יחידים ספורים כאלה אפשר שהיא שקולה אלף מונים יותר מפיקחותם המפוכחת של רוכלי-סידקית פוליטיים. ראוי הוא אפוא להרכין ראש בפני רוח-תזוית אשר כזאת, בצניעות ובענוה ובליל לבקש "חשבונות" הרבה.

דפים גדושי חוויה ונוגעים-ללב מקדיש ירמה לאמה, שרה לבית קלמנוביץ, אשר נשאה למעשה לבדה בעול המשפחה וגידול הבנים; לאחיו הבכור, אריה, אשר נפל כחייל בצבא התורכי, סמוך לעזה, בימי מלחמת-העולם הראשונה; לאחותו שולמית, שחקנית מחור-גנת ופעילה במחתרת הגוליסטית בצרפת הכבושה; ולבן-אחיתו — רנה-ליאון הוואר, אחד מגדולי הבמה הצרפתית כיום, מחבר התסריט של "מונית לטיברוק" והתן הפרס הגדול לסרטי-הקולנוע של צרפת בשנת 1961. ביד בטוחה, ובאומץ שאינו סר מן הלב עד הרגע האחרון, כותב ירמיהו הלפרן: "ימי של מחבר ספר זה ספורים. אחריו יישאר בחיים רנה-ליאון, אחרון לשושלת המשפחה מצד אמו".

אם זו, וילדיה, ראויים בהחלט לשמש נושא לספר בפני עצמו.

מ. ג.

סיפור אנטון הארמני

בנימין תמוז הוא בלי ספק סופר מוכשר. יכלתו הסיפורית ניכרת בקבצו "חולות ההב" ו"גן נעול", ועתה — ב"סיפור אנטון

* בנימין תמוז: סיפור אנטון הארמני; מחר-ברות לספרות, 1964; 232 עמ'.

חי ומעניין. אבל לא פסח כץ הוא המעניין את תמוז אלא הטיפוס פסח כץ. פסח כץ אינו גיבור בזכות עצמו, בזכותו האינדיבידואלית. הוא נציג, פרצופו של "הישוב", של "הציונים", של "המוסדות הרשמיים", של "ירחמיאלים". ודווקא בזה חולשתו, שטחיותו, הסכימאטיות שבו, שהיא בלתי אמנותית ביסודה.

"מעשה בחבית של זיתים" ו"עלילות זאפי ויוליה" מתארים את "ישראל השניה", את יוצאי ארצות-המזרח. תמוז הוא רב-אמן בתיאור ריאליסטי, במסירת עולמם של גייבוריו, בהעתקה מדויקת (עד כמה שניתן הדבר) של דרך התבטאותם ולשונם. (עם את הייתי ממליץ למר תמוז ללמוד כתיבתו של מלים ערביות, למען לא יכתוב כאירופי נבער). אמנם, אחת הנקודות העיקריות ב"עלילות זאפי ויוליה" (כמו גם ב"מעשה בחבית של זיתים") היא מעין "ראו מה טיבם העלוב של העולים לישראל — מה הוסיפו ומה נתנו", אבל כוחו האמנותי של תמוז מתעלה מעל לרעיון — תיאור חי של זוג מתים, שרודפם צלו של סרטורל-דבר-עברי רה, בריון, האונס את יוליה, אשת זאפי, ואילו זאפי זה, חלש-האופי, רוצח אותה במקום שנתכוון לרצוח אותה.

סיפור חי ממש — אף-על-פי שאין תמוז משנה גם כאן טעמו, אלא שאינו הופך את השקפותיו עיקר — הוא הסיפור "אנגיוכ-סיל — תרופה נדירה", המתאר את חייו של אדם תלוש, המנסה להיאחז בחיים בדמיונות ובאשליות, המבוטאים באורח סמלי בנוסיעה לירושלים. גם כאן מוסיף תמוז להיות צייר, וצייר ריאליסטי, של פרחים והווי, אבל אינו רותם למרכבת רעיוניו אלא להעשרת תיאורו של הגיבור ולהעמקת הראייה בו. אותו מוטיב — אדם שלא הצליח להיקלט בחיים, אלא נדחק מהם — חוזר בווריאציה הסמלית השניה של "אנגיוכסיל", ב"סיפור אנטון הארמני". מבחינה תימאטית יש כאן חזרה, לא כן מבחינה אמנותית. תמוז מנסה להתקרב בדרכי אמנותו לספרות ה"מודרנית", לסימבוליזם, לחשיפת התודעה. הסיפור מעניין אבל נראה מסורבל, עושה רושם

להיות חריף ומוצלח כפיליטון, כמעין-סאטירה. אבל בגלל המימרה הרכרוכי שלו, שפולו הודהות עם הערבי "הרשעי", "הב-ריא", אדוניה האמיתי והראשוני של הארץ, ושנאה עזה ל"יהודי", למנדל טישלר, המר-אס בעק-הזית, אוכל גבינה עם פשטידה (איזה מאכל יהודי-אוקראיני מאוס!) ועוסק במימכר ביצים ובהברחת עגלים — מוקדח תבשילו של תמוז. אין לומר שהסיפור אינו כתוב בכשרון אפייני (גם אמנות ה"שמאלץ" מצליחה לסחוט דמעות-רחמים מעיני הבר-יות), אבל כיצירה אמנותית הוא פחוס, לבד מן הספק בכוח רעיונו הסכימאטי והמגמתי.

גם בסיפור "תחרות שחייה" ניפרת נטייתו זו של תמוז. אף שם שולטים רגשות-נוחם-וחרטה על גירוש הערבים, על השתלטותו של לא-בזכות על ארצם, שכה נהדרת היתה תחת ידם, מלאה שינוף, ריחות-סרוחן נעימים וחרב-רכנופיות המאיימים לרצחנו נפש (כך התיאור בסיפור). אבל המציל את הסיפור — לפחות בחלקו הראשון — הוא עולמו של הילד, הזוכר את העולם הזה; ועולמו של ילד מתיר הכל. כאשר קם תמוז והופך את עולמו בלתי-האמצעי של הילד, האמיתי וה-כן, לטיעון רגשיר-עיוני, אינו מעלה את הסיפור מכל פאמפלט הומאניטרי אחר. עדיין ספק-ערך אמנותי נשאר בו משום תיאור היקצועות (תיאור כמוס, אמנם) של הגיבור בין עולמו ככובש, כנלחם על ארץ חדשה, לבין עולמו הרעיוני והרגשי, המניח לו להודהות עם אדוניה-הארץ הרשעים.

אין להימנע מהצביע על הלך-רוחות דומה ב"מעשה בגליל של בד", המראה את אולת-ידם של "המוסדות הרשמיים" בזמן המנדט מכאן ואת שחיתותם של פקידים יהודים (מאוסים) בממשלת-המנדט מכאן. (פקיד אנ-גלי טהור לא היה עושה, חסו-שלום, כמע-שה היהודי). המגמתיות הרעיונית שבסיפור היא עיקר: הוקעת אותם יהודים, שבאו לארץ ונשארו במנטאליות גלותית, בטלנית, חלמאית, ו"הומאניסטית" (לעומת גיבור הסיפור, שהוא חבר מחתרת "טרוריסטית", פעילה, חיה). התיאור האמנותי של פסח כץ הבטלן, החלמאי, בנו של עסקן ציוני, הוא

ההתפרסות האמיתית של הגיבורים נעשית על לא־רקע, אדישה לרקע מבחינת מקום וזמן. עד כמה נכון הדבר תוכיח אי־הריליבנטיות של מלחמת־סיני לגבי עלייתם הפנימית של הגיבורים. אפילו השאלות "על התקדמות צבא־ההגנה־לישראל" בפי סילבר מובאות תמיד בהצבה לא־מהותית לא לגביו ולא לגבי האחרים. מות בנה של הגב' גלור, שסילבר היה סועד במסעדתה, במלחמה, יש לו חשיבות רק מבחינה זו שהמסעדה נסגרת לשבוע ימים ואף־על־פי־כן אין סילבר הולך לסעוד במקום אחר. כללו של דבר: התפרסות הגיבורים יש לה תשתית אחרת לגמרי: היחס בין הישגיהם הנפשיים (בתוך עצמם או ביחס לזולתם) בעבר ובין הישגיהם בהווה. מבחינה זו יש בכלום צד שווה, ולא אחת הם מאבדים את קיומם כאישיות עצמאית. שכן מ־מעוֹת חייהם של סילבר, ראשל, הווג רבין, אולי אפילו ריקאנטי, היא בעיקרה מ־מעוֹת אחת: בעוֹת סבוֹן (במלים אלו פותחת היצירה ומסיימת). בעוֹת־סבוֹן צצות ונעלמות, ואחרי היעלמן שוב אינן מעניינות איש — מובנן כה טריביאלי, קל־ערך. קיומן קיום־לעצמן הוא ולא קיום־לאחר. וכך גם, בסופו של דבר, פרשת־חיי־ומותו של הנרי סילבר — קיום־לעצמו ולא קיום־לאחר (חרף הישגיו) — האחרים כותבים עליו כרוניקה קצרה בעתו, הנשכחת למחרת היום, מוותרים על קיומו בלי ייסורי־יתר, ולא בכדי קורא המחבר לשני פרקים בספר בשורות שאולות משורות־הסיום במחזור "אהבתה של תרזה די מון" ללאה גולד־ברג: כי מה נשאר מאהבתה של תרזה לאחרים? מה יבנן ומה ייתפס? "פלטת אהבתי את אלמוגיה / ודייגים שנודמנו בחוף / אספו אותם וישאום הרחק / — / זור משתעמם בהם נוגע / ובעולם חופו ובך חלוף / הזמן בהם כילד ישחק" ("מוקדם ומאוחר", ע' 197).

הנרי סילבר, המורה, אינו רחוק מדמות אחרת בת־זמננו — יוסף ק. אף הוא חייו עוברים עליו במסגרת קבועה וידועה, מתוך הסתגלות להרגלים שלו ושל הסביבה, מתוך

של דייסה, שהאלמנטים בה רבים מדי ועל כן טעמה אובד.

כללו של דבר: כשמצליח תמוז להתמכר לכשרונו הצירי־הפלאסטי, כשהוא עוסק בבני־אדם חיים ולא באבות־טיפוס ובדחלילי־בוז — הוא מצליח לטוות עולם אמנותי משכנע, אמיתי ואנושי. אבל לשונו החיה, ציוריותו וחוש־ההומור שלו עלולים להוליך שולל גם קוראים מנוסים ובעלי־הבחנה — ודווקא משום כך אנו מקווים שישקוד להיטהר מסיגיו האמנותיים.

נדנדות פח

עלילת "נדנדות פח" מתפתחת על רקע — כנראה אותנטי — של שכונת־עוני בירושל־ים. הזמן — מלחמת סיני, ברגרסיות אל ימי המנדט — המאבק בבריטים, מלחמת־העולם, מלחמת העצמאות. גיבורי־התשתית של היצירה — רובם בני "עדות המזרח", בעלי שמות "אופייניים" ("ארמוזה", "קרדור־זה", סול), ואילו הגיבורים הבולטים יותר — להוציא את ראשל — הם בני־מערב: הנרי סילבר, גיבור הסיפור, ולדה מילר, ד"ר רבין ואשתו סימה. מקומו של העתונאי ריקאנטי אינו ברור מבחינה זו. הניגוד בין עולמם החברתי, החמרי והרוחני של אלה ואלה מובלט היטב ביצירה בתיאורים שונים, ובתוך השאר: במסירה מדויקת — ברב או במעט — של לשוֹן־דיבורם, המקום, הזמן וההווי החברתי הקרוב נותנים אפוא ליצירה את מסגרתה, הדבוקה ל"מציאות ריאליסטית", נותנים לקורא הרגשה שאינו מרחף בחלל.

הרגשה זו היא, כמובן — כבחלק גדול מן הספרות בת־זמננו — אשליה. הגורם היוצר הרגשה זו — הרקע — הוא רק אמצעי אמנותי ולא ממהות היצירה. (וזאת למרות הסאטירה והבקורת הגלויה על התברכה הישראליית. למשל: פרשת בית־הקפה של ארמוזה, המסיבות הריקניות של הגב' רבין).

* ישראל אלרז: נדנדות פח; ספרית פוע־לים / לכל, 1963; 306 עמ'.

של סילבר. דומה שסילבר מגיע לשיאו, לנצחונו וגם לכשלונו, כאשר אחרתו שוכבת משותקת, ספק־מתה, ואינה יכולה עוד להשיג מיע קול וללעוג לו. אבל לגופו של ענין אין זה השיא אלא הפגנת הישגו החדש של סילבר — הכרה, מודעות, אינטנסיביות הקיום. דווקא הוא, התבוסן, הנכשל, אף כי אינו משיג קשר אל העולם, אינו הופך להיות קיים־לאחר, מגיע להישגים גדולים יותר מאחרתו זלדה במתן טעם לקיומו לעצמו. זלדה מגיעה בסופו של דבר רק להכרת חדלונה. התמונה האחרונה ביצירה הנוגעת לשניהם היא תמונה סמלית, המת־ארת כיצד הוא עולה להדרה בטיפוס על צינור הביוב — כעין מסע־נצחון של חינוג־יותו לעומת שיתוקה, נצחון על עצמו ועליה — ממש כשם שפון־קטן, גיבורו של רוברט מוזיל ב"הפורטוגזית", מטפס אל חדרה של אשתו על חומת טירתו האיומה ובכך הוא מגיע להגשמת־עצמו. אבל בנקר־דה זו נעלם סילבר מן היצירה — רק המודעה על מותו והכרוניקה הקצרה עליו בעתון מזכירות אותו. מן הפעירה של האדם הקטן לחרוג, להתעלות, לא נשאר מאומה ל"זר משתעמם".

הגיבורים האחרים אותו גורל נפל בחלקם — אייקום, או קיום לא מהותי, רדיפה אחרי הטעם, אחרי ענין, ריקאנטי הסר־המצפון מחפש רק חומר להזין את תענוגו, ובכך הוא מצליח לתת טעם לקיומו. הד"ר רבין ואשתו קיימים אבל אינם הווים, במינוח האקזיסטנציאליסטי, כי יחסם זה לה הוא יחס של מוות, אי־אהבה. יחסיכם על מציאת טעם לחייהם כרוך במאבקם זה נגד זו — מאבק אישי ומקצועי. הוא הדין בראשל. יום אחד היא עומדת בפני העובדה שאינה עוד אשה מושכת: ניטל הטעם לחייה, מאבקה הוא מאבק שסופו בלתי־גמנע — התפשרות עם המציאות, דעיכה, גסיסה, ניוון. היא מבקשת לשמור על צלם־האדם, למצוא טעם לקיומה. אבל גם היא מותירה, בסופו של דבר, בועות־סבון בלבד. היצירה כתובה, בלי ספק, בכשרון, אם נזקק אלירו לסממנים המובהקים של הספרות

שאיפות שאינן מהותיות דווקא לו לעצמו (למשל: ענין, הנראה כחלק ממנו — מחקרי הלשון, הנדחים הצדה כשמתחילה התעוררות־תו). ודווקא מסגרת זו של ההרגל — עשרים־וחמש שנות ההוראה (שינון כללי־הפועל העברי), האכילה באותה מסעדה (ואותו תפריט), שתיית המיץ־עם־הוק, אפילו הביקורים אצל ראשל הזונה, הכנת ארוחת־הערב — היא המקנה לו את "השלוחה", "הבטחון", הרגשת מקומו בחיים, אשליית שלמותו. הרגלים אלה הם גם היוצרים את דמותו של סילבר בעיני האחרים — דמות של אדם "שאינו מה לספר עליו", כפי שהם אומרים כולם לעתונאי ריקאנטי. הנרי סילבר זה, כיוסף ק., מתעורר יום אחד מן הקפאון בגלל סבך של סיבות, שוודאי החשובה בהן היא הסיבה בה־א־הידיעה — הויקנה והבדידות. הויקנה והבדידות הופכות את המורה סילבר מטרה לטיסניהם של תל־מדי, עד שהנהלת בית־הספר מחליטה להוציאו לפנסיה תשע שנים קודם זמנו, לשון אחר: לפטרו. פיטורים אלה הם המ־אורע המחיש את התעוררותו, שהחלה במעומ־עם עוד קודם־לכן. סילבר מתחיל להבין שחייו עברו עליו בלא־כלום, מתוך רפיסות ואשליה־עצמית. ההכרה הגוברת והולכת באפסות־חייו יוצרת בו את הרצון למצוא צידוק לקיומו. מסייעים לכך בתחילה דב־ריו הבורים של ריקאנטי — המבקש להמ־ציא סיפור־מתח לעתונו — שרק מיתת־רציחה תהפוך את סילבר מאלמוני הקיים לעצמו לאדם הקיים גם לאחרים. סילבר, המתחיל לחפש את עילת־הווייתו שלו, נדחף בצורה זו אל מלכודתה של הגב' רבין, המבקשת להפכו שפן־ניסיונות לחקר מחלה מסוימת.

אבל מאבקו של סילבר עם עצמו, עם אפסותו וויקנתו, עם זכרון אשתו שברחה ממנו ולא תשוב לעולם — הוא גם מאבק המתבטא ביחסו עם אחרתו זלדה מילר, ניגודו הגמור: זלדה זו, שפכיכלו מצאה כל ימיה את עילת־הווייתה באיסוף הון, וה־לועגת לאחיה על חוסר־מעשיותו. שיתוקה של זלדה מתגבר והולך עם גבור מאבקו

המתבוססת בדמיה ולא-כלום. יתר על כן: ג. גרין לא עשה מאמץ כלשהו לשכנענו שנופי ספרו אינם סתם תפאורות סטיריאר טיפיות, שפמהן נמצא בכל מיוזיקל או רומן בלשי העוסקים באפריקה האקזוטית. הכושים המופיעים ברומן נמנים על חוליו של כפר-מצורעים, מומיהם מתוארים באכ-זריות, לאיש מהם אין תכונות ורגישויות אנושיות.

העובדה שהגיבור הראשי הוא ארדיכל היא מקרית; יש בה משום תשלום-מס לאופנה ההפצה ביקרם של ארדיכלים. מלבד הזכרת העובדה שגיבורנו, קרי, תיכנן כנסיות בלי שחש יראה ואמונה בעמדו בהן, אין בהת-נהגותו, בהלך-מחשבתו ובהופעתו משהו המיחדו מבני-אדם שבעים אחרים, אין בו שום תכונה מתכונות האמן. קרי הוא סטי-רואוטיפ של המעמד החדש של השבועים-העייפים בארה"ב ואירופה המערבית.

סיפור-המעשה שיגרתי למדי. הארדיכל קרי עוזב את ביתו ואת רכושו ועולה במטוס הראשון המזדמן לו לאשר תשאהו הרוח. בהגיעו לאפריקה הוא עולה על ספינת-קטור המשמשת מקשרת יחידה בין אזור ג'ונגלים נידח בו פועלים מיסיונרים לבין העולם הגדול. קרי מגיע לכפר-מצורעים נידח, מוכה חום וצחנת-חלאים, שעל אוכי-לוסיו נמנים כמה מיסיונרים תמימים ומוגי-בלים ולצדם רופא-חלוץ נטול אמונה דתית. קרי המפורסם סבור היה שנמלט מורקורי העתונות ומלחץ החברה. הוא החל לסייע בעבודות הכפר, במקרה אחד אף הציל את משרתו שטבע בבצה ושהה עמו לילה שלם בג'ונגל. קבוצת הלבנים הפרובינציאלית המצויה באיזור נידח זה "מריחה" את עובי-דת קיומו של אדם מפורסם בסביבתה ומנסה לכפות עליו את נוכחותה. לאיש קרי תופס מקום מרכזי בתודעתה ובעיסוקיה של התב-רה הלבנה, וזו מיחסת לו מעשים וכוונות שלא עלו בדעתו. על רקע זה נוצר קונ-פליקט בינו לבין אלה החיים שם ואינם מוכנים להניח לו. נסיונותיו להגן על עצמו מפני חדירת החברה המודרנית — על צרות-עינה, נרגנותה ואמצעי הפרסומת שלה —

הסימבוליסטית, או ספרות זרם-התודעה או ה"אבסורד", לפעמים בגודש ובהוסר חוש-מידה, אין לזקפו לגנותו כחיקוי; הספרות מגלה דרכים חדשות, וסופר בעל-הכרה ההולך בהן אינו אפיגון חקאי אם יש ליצירתו משקל-עצמי. גם התימאטיקה של היצירה, שעניינה חיפוש הטעם בחיים וכשר-לון החיפוש הזה, אף שאינה מחדשת או מרטיטה, הריהי מועלית בדרך משכנעת, בוטחת, לא-בסרית, פעמים מעניינת. יש להעיר על ליקויי-לשוון קטנים הפוגמים פה-ושם, כגון "באם" כגון כינויי-גוף מיר-תרים החוזרים במשפטים טפלים אף שכבר צוינו במשפט העיקרי — ואין זה מדרך העברית. אבל הן דבר זה והן גודש הסממ-נים פה-ושם ודאי יתנפו ביצירותי הבאות של אלירי, שראוי כדומה לצפות להן. א. א. ז.

כמאכולת אש

גרין נמנה על המוכשרים שבמספרי ההר-פתקות בדורנו. הקורא בספריו יוצא להר-פתקה כפולה: הוא מובל למחוזות רחוקים ואקזוטיים — על הרוב, מחוזות "נידחים" שעלו לפתע לכתורות העתונים (דרום-מזרח אסיה, אמריקה הלטינית, אפריקה), והוא נסחף אחר הרפתקה רוחנית-דתית שבמרכזה עומד המאבק בין היצר התמוסר הדתי. בספריו מצויה תערובת של רפורטאז'ה חיה וקצובה עם תיאורי התערטלות אכזרית של נפש האדם.

"כמאכולת אש" כתוב על-פי המתכון המוכן עם ג. גרין תמיד. כמקום ההתרחשות נבחרה קונגו, גיבורה הנו ארדיכל בעל-שם ש מאס בכתרים שפיתרו לו ובהל בשפע ובהעמדת-הפנים ובזיוף שעל-פיהם נאלץ לנהוג וברח לאותו מקום שעינם של נציגי הציביליזציה אינה מגלה אותו.

אין בין קונגו של ג. גרין לבין קונגו

* גרהם גרין: כמאכולת אש; תרגום: א. ד. ספיר; עם עובד / ספריה לעם, 1963; 197 עמ'.

אל קץ הילדות של העיר, אך עם זאת מעבר מילדותה אל קץ-ילדותה של המשוך ררת, ומקץ-ילדותה אל הגעגוע ואל החלום — הדרכים המבקשות להחזיר את מה שאבד: "עברתי את כולה משער ועד עיט / מצלקות ברפי ילדות, עד השעה / בה תרנגול חלוד קץ הילדות הודיע... / ועל שכמי קוראת ציפור הגעגוע / ששובע אין ואין שלנה..." (ע"ע 8-7). המסע הזה מן הילדות אל קץ הילדות הוא מסע אכזרי, מסע שיש בו "עיט" (סמל טבעי וסמל אימננטי כאחד לקובץ זה), "עטלף", "כידונים", "ימי עשן", מסע דורסני שאין מנוס ממנו, שאין מנוס גם מזכרונותיו: "אבל בגיא החזיון יותר מדי שברים / בניא החזיון מתגוללות תמונות" (עמ' 7). אחרי מסע כזה השלנה שלנו היא רק אחיזת-עיניים, או שאיפה, אשליה; היא "מרמת שלנה". הוויית החיים היא הווייה דורסנית.

אלה פניו של הקובץ כולו. שמחות ילדות פשוטות ויפות, מאירות, הפכו פניהן. ימים "ש'לדבש עוד לא היה אז טעמו של עוד אדם" (עמ' 11), ימים, שהיו כמו "שמחת היים" (עמ' 20), ימים, ש"עלו ערמונים שבגן / עצמו עפעפינו לישון / ריחות ערמונים שבגן / שנתקפלו בכרים" (עמ' 40), ימים, ש"היו לנו עינים לדעת / לדעת את הכל הכל" (עמ' 54) — נעלמו. בעולמה של קץ-הילדות הדבש הפך לאריה "היום ידע עורי... חספוס אריה ודבש" (עמ' 12), ורק שריד אולי נותר מן השמחות המאירות: "בשוב אדם מנעוריו... אולי נותר גביש של מלח / מכל שמחת היים" (עמ' 20), ואף שריד זה מלוח. בעולם קץ הילדות שואלת המשוררת: "איך נקרעו עפעפי הילדות / איך נחפרו תעלות בגופנו" (עמ' 41), בעולם זה "...יש לנו כבר הכל הכל / הולכים לאט והשנים נוקפות — / אך מי נטל ראות עינינו היפות?" (עמ' 54).

חוויה נוראה זו של קץ-הילדות מדומה אפוא לנטילת הראות, לאי-יכולת לראות. המבט קהה, העיניים עצומות. השאיפות הגדולות שפלו, הנמיכו קומתן, יש רק דרך אחת לחזור — החלום, הגעגוע, הראייה

נכשלים כשלוך הרוץ. במאבק בין קרי לבין מסייה ריקר, נציגה הממוצע והאפייני של החברה הנוצרית הבורגנית, נהרג קרי. אין לו מקום בעולם זה.

קרי, כמוהו כגיבורים רבים בספרות המערב, מפלט הוא מחפש מן הציביליזציה, וזו ידה מגעת גם למקום מחבואו. עמקו-יתר אין לחפש ביצירה זו, כשם שאין ייחוד בתיאורי נופים ובעיצוב הדמויות. היגו של הספר ביסוד הסאטירי שבו. אין כגרהם גריין להשיפת פגמים ומומים; לשונו קולעת וביטויי חריפים; סיפור-המעשה מקלח בקצב; הדיאלוגים פשוטים ומרחקים בדיוקי הגדרותיהם. תיאור החולים מרושע ובלתי-אנושי, כשם שבתיאור פגמיה של החברה הבריאה ניפרת האיבה והטינה לחברה הנוצרית-הבורגנית, כשתמונת-העולם הנוצרית האידיאלית העומדת מול עיני גריין נהרסת על-ידו בשיטתיות, רומן אחר רומן.

א. ז.

ירושלים דורסנית

שיריה של שולמית הראבן הם שירה אותנטי-טית. אלה שירים שיש בהם מרחק של שנים, פרספקטיבה, נסיון חיים. נסיון-חיים לעולם עשיר הוא ונראה רב-גונים, רב-פנים. אבל דומה שאפשר לנסות להעמיד את עולמו של הקובץ על ציר מרכזי: מסע אכזרי מן הילדות אל "קץ-הילדות". וכל כמה ששירים רבים שונים זה מזה, גם במקומות הנראים מרוחקים ביותר, ניכר המסע הזה, הדיו או בני-הדיו.

השיר הראשון, "ירושלים דורסנית", יש בו מתכונותיו של שיר-פתיחה, חותמו של הקובץ. ההליכה בעבר ובהווה של ירושלים נעשים בעת-רובעונה-אחת ההליכה, מסע, בעבר ובהווה של המשוררת: "שירכתי את רגלי להיות אחת אתה / וענקית אתה ומבינה דורות דורות דורות" (עמ' 5). ההליכה בעיר היא הליכה מילדותה של העיר

* שולמית הראבן: ירושלים דורסנית (שירים); ספרית פועלים, 1962; 70 עמ'.

בץ. עשירה האסוציאטיביות שבקובץ, פע־מים שרק היא מעמידה את הקורא על משמעותם העמוקה של השירים (כגון: "כך אתה חי", "חיים חדשים" וביותר: "מוראו של מי עלי?"). סמליות זו חיה היא. אינה מוויפת ואינה עשויה. שירה בשלה ואמיתית.

שירי רילקה

הספרות המודרנית של אירופה, שנעשתה כבר קלאסיקה טהורה, ברובה עדיין לא הגיעה אל הקורא העברי, או שהגיעה אליו במשורה. יצירותיהם של פרוסט, ג'ויס, וירגיניה וולף, סארטר, סטרינדברג, דומה כי אין להן גואל כלל. קמצוץ מיצירתם של איבסן, ח'ימנס, שו, הסימבוליסטים הצר־פתיים, נמצא לו גואל פה־ושם. ריינר מאריה רילקה, שרישמו ניכר בלי ספק בחלק ממיטב ספרותנו העברית החדשה, מצא לו גואלים אחדים. "משא הקורנט" תורגם פע־מיים, ופעם תרגום מעולה בידי יצחק שנהר המנוח. "מכתבים למשורר צעיר" ו"על רודין" תורגמו בידי י. זמורה. משה הנעמי פירסם לקט קטן משירי רילקה בהוצאת "עקד", א. אבן־זהר פירסם קטעים אחדים מ"יומנו של מלטה לאורידס בריגה", וכמדור־מה תירגמה פנינה נווה את "אלגיות דואינר", אף כי לא פירסמתן. קשה לומר שיכול מבורך הוא בהשוואה ליצירתו הגדולה של משורר, שעמיה־תרבות עדיין קוראים אותו ועוסקים ביצירתו.

לפיכך רבה היתה שמחתנו שעה שקיבלנו את המבחר החדש — והגדול־ביחס — של שירי רילקה, שתורגם בידי משה אטר בהוצאת "תרשיש". הרי חזקה על הוצאה זו, שנתנה לנו תרגומי־מופת, בתוך השאר "משא הקורנט" עצמו, שתדע את אשר היא עושה.

אבל תוחלתנו נכובה. הספר המהודר המונח

(הפנימית) לאחור. אבל פקחת־עיניים זו מעלה שוב את זכר המסע הנורא: "איך נפקה את עינינו / אם אימה לא תשוב?" (עמ' 58). כי המסע מן הילדות אל קץ־הילדות, מן הראייה של הילד אל אי־הראייה של המבוגר, מן הקיום הלא־מובדל של הילד בתוך עולם שלם אל קיום מובדל בתוך עולם קרוע — עליו נסבים שיריהם של משוררים רבים. אך המעבר מקוטב לקוטב בולטת בו כאן האימה, כי הוא מתרחש כבר בתוך תחומיה של הילדות עצמה, המתוארת בשיר "שכונות" בצורה אחרת מזו שבה תוארה בשירים האחרים: "ולעור־לם מרא מות־בית, מט־עולם / ולעולם אימת ילדות רועדת בתוכי בלילה" (עמ' 39). כלומר: הילדה הוטלה אל לא־הילדות בשעה שלא רק הילדות עמדה בסימן של מוות אלא גם העולם עמד בסימן של "מט־". המחזור "אזכרה לזרשה" מבהיר את הדבר היטב ושופך אור גם על שירים אחרים שבקובץ.

מתוך הכרה כזו של ההוויה שלנו, הרי הנברות הסרת־הילדות שלנו, שאבדה הכל, יודעת שהמסע שלנו הוא מסע בלתי־פוסק, "מסע אל סוף הצמאון". לא אל סוף הרוויה, כי רוויה אין לעולם, כמו שלשוב אין דרך: "והדרך סלולה עד שיבה ועד מוות / אל סוף צמאון / בלבי שוב / בלבי שוב" (עמ' 58). אבל דווקא בחיים כאלה אנו מבקשים לפעמים מעט שלהו, הנקנית במא־מץ על־אנושי (עמ' 48); שואפים לפעמים להינתקות מן האני, לטישטוש הקיום המוב־דל, לביטול האינדיבידואלי. זו משמעות "סריפת השם", המביאה שיחרור.

המסע הזה הוא על רקע המלחמה. "אזכרה לזרשה" ושירים אחרים רומזים בכירור על עולם השואה ("בני נוח", "זמר עגילים", "חיים חדשים", "עצירה", "האיש הנס"). אבל לא עולם השואה לעצמו הוא, כאמור, מרכז הקובץ, אלא מה שעולם־השואה גרמו — מסע־האימה.

דרכה האמנותית של שולמית הראבן היא דרך סמלים, המתפענחים מתוך השירים עצמם ויוצרים עולם עשיר של ייחוד לקר־

* ריינר מריה רילקה: שירים; בחר ותירגם: משה אטר; ספרי תרשיש, ירושלים, 1963, עמ' 150.

משום כך, הרי דומה כי יקשה להצדיק אפיגונים שונים של משוררי ההשכלה, הרוחשים גם כיום בספרותנו. שהרי סיבת ליקוייהם של משוררי ההשכלה — הלשון, שלא היתה לשון-דיבורים; וסיבת ליקוייהם של אפיגוניהם — חוסר כשרונם.

למרבחה-הצער אנוסים אנו למנות גם את משה אטר — כמתרגם שירה — עם האפיגונים הללו. שהרי מה הגדרה אחרת תותן לשורות הבאות, המופלאות במקורן: "כי הכרכים אלי, הנם / מבולקים וסריטעם / ופוחדים מאש כולהם / ונוחם אין להם זועם / ובדי ריק כלה זמנם?" ("ספר העני והמוות"). או: "לו אהלל. כשופרות יצרחו / לפני המחנה, אֶלך חוֹצֵץ / דמי ירעש משאון ימים ירתחו..." (שם), ועוד, ועוד...

שגיאתו של משה אטר היא שגיאתם הטרדית של הרבה מתרגמי שירה (ופרוזה), ואף זו היא "מורשה קלאסית". הם אינם יכולים להסתגל ללשון פשוטה, ללשון בלי "נהי", "דכי", "דמי". נזקקים הם דווקא — באילוץ ובאינוס — לצורות נדירות, למבנה-משפט בלתי-רגיל, ברובזמן שהמקור פשוט, כאשר יקרה תכופות בשירה גדולה במאד, וצורך תינו הלשוניות שכחות דווקא. מה צידוק יש לתרגם "למען היא בנפשך לא תהא נוגעת?" בעוד שהמקור גורס "שלא גע בשלך (בנפשך)"? איזה צידוק יש לתרגם "הליכה רכה" ב"צועו קלות"? וכיצא בזה אינ-ספור.

אולי נוטים היינו יותר לברך על המוגמר לולא מונח היה לפנינו הלקטן הקטן שפירסם משה הנעמי, ובו תרגומים לשירים אחדים שאף משה אטר תירגמם. הנעמי הוכיח, בדרך-כלל, שאפשר לתרגם את רילקה בדרך הראויה לו. ודי יהיה בדוגמה אחת או שתים. דומה שלצורך הענין מוטב להביאן לשיפוטו של הקורא:

הפנתר

(תרגום משה הנעמי)

מבט עיניו, מרוב עבור בעד
הסריגים, כבר לא יבחין, עיף.

לפנינו עשוי לעורר רק תגובה אחת אצל הקורא העברי שלא קרא את רילקה בלשון אחרת, או במקורו: "וכי אפשר ש זה הוא רילקה, המשורר הגדול?"

המבחר בספר — אף הוא בידי משה אטר — טוב למדי. כמובן, אפשר לחלוק על ריבוי הקטעים מ"ספר הנזירות" ועל היעדרן המוחלט של "אלגיות דואינו". שהרי "אלגיות דואינו" מגלות צד חדש, אחר ועמוק ביצירתו של רילקה, וקשה להציג מבחר משלו בלי להביא לפחות אלגיה אחת. אבל בין כה ובין כה, בעיקרו יכול המבחר להשביע את רצונו של כל אדם המתמצא בשירת רילקה.

הסירכה אינה במבחר אלא בתרגום. רצונו של המתרגם יבורך, ומאמציו יבורכו כמו. אבל הישגו דל הוא ומיצער. אנשי ספרות, הנוטים לאסכולה האנגלית, יאמרו, כמובן, מיד: "והרי שירה אי-אפשר לתרגם". אבל די לנו לזכור את התרגומים הרבים המוצגים לחים שנעשו בעברית כדי להשתכנע, בלי להיכנס לפילופולים יתירים, שתרגום שירה מוצלח וטוב הוא אפשרי. מובן שלעתים תרגום נופל מן המקור. השאלה היא: במה ובאיוז מידה. נכון הוא שתרגום לפעמים אינו מדויק כליכך. אבל אוהב-השירה, הקורא תרגום שיר ורואה שיר איתנטי, אמיתי, יצירה של ממש, מוכן למחול למתרגם על אי-דיוקים אחדים, אם אינם בעיקרו של השיר. כי התרגום הוא יצירה-מחדש באותו מובן שכל קריאה היא יצירה-מחדש של היצירה. ויצירה חייבת להיות טבעית. העברית בתרגום חייבת להיות כאילו נכתבה בה היצירה מעיקרה. אסור לה להיות מאונסת ומאולצת.

בלשון של עם קטן מפותחת ספרותית-תרגום יותר מאשר בלשונו של עם גדול. ובספרות התרגום העברית נראה כי יש, בדרך-כלל, התקדמות. יש הבדל גדול בין תרגומי השירה של יל"ג ומיכ"ל לבין תרגומי השירה של שלונסקי ולאח גולדברג כהבדל שיש בשירתם עצמה. אך אם זכותם של משוררי-ההשכלה היא בראשוניותם, ופגמיהם — הנראים כיום מגוחכים — מקבלים צידוק

לא ירעד ברעוד מעמקיך.
אך כל אשר נוגע בך ובי
לזכדנו, וכקשת הוא מביא
קול אחד מצמד מיתרים.
מה הכלי נמתחנו בו יחדיו?
מי הכנר שאנו בידיו?
הו ניגון מתוק.

(תרגום משה אטר)

איך את נפשי אחזיק, למען היא
בנפשך לא תהא נוגעת? ואיך אותה
אל הדברים מחוצה לך ארימה?
הו, לוא אוכל ואותה תומם אחביא.
בין נשכחות בחשכה אשימה,
באי פינה נידחת ושקטה,
אין הד בה ובכיך כי יהימו.
אך כל אשר נוגע בי או בך
יחדיו אותנו, כקשת זו, יקח,
שצליל אחד משתי נימים תמשך.
מהו הכלי בו אנו מיתרים?
מי הנוגן לו אנו מסורים?
הו, שיר ענוג.

רחוק אני מלומר שאין בתרגומו של משה
אטר הישגים כלל. יש קטעים יפים מאד,
יש שורות יפות. אבל הבוסר עורו עולה
ומכסה עליהם. ובוסר זה לא היה מטרידנו
כל-כך (היינו אומרים: כשרונו של מר
אטר ישתפר בעתיד) לולא ידענו שלא
יפורסם בקרוב תרגום אחר, חדש ומתוקן,
שימחה את רשמו של זה. בלבוש־מחלצות
זה ייראה רילקה לקורא העברי עוד שנים
הרבה. וספק אם ימשוך ויעורר. וחבל, כי
מחלצות מפוארות כאלו נפלו לא רק בחלקו
של רילקה. גם "מבחר שירת אנגליה" וגם
"פרחי הרע" (זה־מקרו) נתברכו בהם גם
נתברכו.

א. א. ז.

נדמה לו, אלף סריגים בלבד
ישנם, ואחריהם הכל חלף.

זה הילוכו הרך, גמיש ועז,
אשר בקטן־המעגלים יסב,
הוא כמו ריקוד של כוח סביב מרכז
שבו רצון אדיר המום ניצב.

רק לפעמים, אין קול, יהי נפתח
מסך של אישנו. תחדור תמונה
בין אבריו, בשקט שנמתח —
ובתוך לבו גזעית ואינה.

(תרגום משה אטר)

מוטות הכלוב עוברים נגדו בלי הרף
ומבטו נלאה מלהכילם.
כמו צבאו עליו מוטות לאלף
והוצן מן המוטות עוד אין עולם.

צועו קלות ברגל גמישת־כוח
בצימצומו הצר של העיגול
הוא במחול של און האץ לנגוח
אשר רצון כביר מולו כבול.

אך יש ודום הדוק אשר בעין
נפתח. אז בעדו מראה נכנס,
חולף בדריכותם של הגפיים
החרישים, עד אל הלב, וגו.

שיר אהבה

(תרגום משה הנעמי)

איך אעצור בנשמת־י לבל
תגע בנשמתך, ואיך ארים
אותה ממך אל יתר הדברים?
כה מאד חפצתי כי אוכל
עם חפץ שאבד אותה הסתר
במקום דומם וזר אשר

המשתתפים בחוברת

שירו של אהרן אמיר הוא מתוך קובץ נוסף מפריעטו, העתיד להופיע בסתיו ש.ו. קובץ שיריו האחרון, "שרף", הופיע ב-1956. ג'ון אפדייק הוא מן הבולטים במספרים האמריקאיים הצעירים של העשור האחרון. יהושע אריאלי, פרופסור להיסטוריה חדשה באוניברסיטה של ירושלים, עוסק בעיקר בתולדות ארצות-הברית מזה ובתולדות הריפורמציה באירופה מזה. הפרק "אין איש יודע את שמי" (מכתב מן הדרום) מובא מתוך הספר המפורסם, הקרוי באותו שם, מאת הסופר-הלוחם הכושי-האמריקאי הצעיר, ג'יימס בולדווין. הדה בושם, כיום במערכת "הארץ", היתה מזכירת המערכת של "קשת" בתחילתו. היא ילידת המושבה גדרה, ובשנים האחרונות פירסמה סיפורים אחדים (רובם ב"קשת"). רוברט בליי הוא משורר אמריקאי שנולד במינסוטה ב-1926. חניך הארווארד, ועורך כתב-העת הספרותי The Sixties. יוסף בן-גל הוא משורר צעיר, המוכר למדי לקוראי "קשת". י. ברזלי (ברגר) הוא המחבר הנודע של "זוהר בחצות" (הוצאת "עם עובד", 1963), מיישניה ממנהיגי פ.פ.פ. בשנות ה-20 בארץ-ישראל, מפעילי הקומינטרן באירופה, ובמוסקבה גופה. בשנות ה-30, עד ל"סיהור" ולשילוחו לארץ-גזירה אשר בה עשה למעלה מ-20 שנה משנות חייו. הוא חזר לישראל ב-1956 ומאז הוא מרבה לכתוב על נושאים סובייטיים, בעתונות הישראלית והעולמית. היה מעורכי האנתולוגיה "סיפורים רוסיים בני-זמננו" (הוצאת "עם הספר", 1962). אשתו, גב' אסתר פלדמן, הוציאה זה-מקרום את ספרה, "כלא בלי סוגר" ("עם הספר", 1964), שעיקרו אסופת פרקי זכרונותיה שנדפסו בכתב-העת "אמות" על חייה ברוסיה הסטאלינית כאשרו של אסיר מדיני. סיפורו של הרברט גולד, אף הוא מספר אמריקאי-יהודי מן החשובים שבעשור האחרון, לקוח מקובץ סיפוריו הקצרים Love and Like (1960). אסף דיין הוא מספר מתחיל, בן שמונה-עשרה, המשרת עתה בצה"ל. זהו פירסומו הראשון. אברהם הוס, העוסק באוניברסיטה בירושלים במיטיאורולוגיה ובמחשבים אלקטרוניים, ידוע לקוראיו כמשורר וכמתרגם מן השירה הגרמנית (ר' בעיקר בתרגומי מרילקה, גוטפריד בן ועוד ב"קשת" טו). מאמרו של דן וייקפילד, "נצרות נוצצת", נדפס בשעתו בכתב-העת האמריקאי Nation. ריצ'ארד וילבור הוא משורר אמריקאי שנולד ב-1921 בניו-יורק-העיר. ב-1957 זכה בפרס-פוליצר ופרס-הספר-הלאומי בשל ספרו "דברים בעולם". המשורר האמריקאי פיטר וירק (נולד ב-1916) ידוע בארצו לא-פחות כהיסטוריון ומסאי מעולה. המבקר סלדן רודמן העריכו, יחד עם דילון תומאס, כגילוי העשיר ביותר של השירה ה"אנגלורסקית" מאז מלחמת-העולם השנייה. יחיאל חזק ידוע לקוראיו למדי. ד"ר שלום יעקב כהן הוא יליד ארה"ב, המשמש מרצה לספרות אמריקאית באוניברסיטה בירושלים וידוע גם כמתרגם של פרוזה ושירה עברית לאנגלית. ספרו, "חלוציות וחיי הספר בספרות ארה"ב", ראה אור בהוצאת "יחידיו" ב-1962 (ר' סקירה ב"קשת" ח). פרקי "אמריקה שלי" לז'קלין כהנוב שאובים מרשמיה וזכרונותיה של בת-קאהיר זו מארה"ב בשנות מלחמת-העולם השנייה. "מעשה-אבות" אף הוא פירסום-בכורה למחברו, יהושע סובול, שהוא בן 24, יליד תל-מונד, בוגר בייס תיכון חדש בת"א וכיום חבר קיבוץ שמיר בגליל העליון. ואלאס סטיבנס (1879—1955) היה מגדולי השירה האמריקאית בדורו. את ספר-שיריו הראשון פירסם בגיל מבוגר למדי, בשנת 1923. ב-1944 זכה בפרס-בולינגטן לשירה, ב-1951 ו-1955 — בפרס-הספר-הלאומי, ובשנת 1955 גם בפרס-פוליצר לאותה שנה על "מבחר שירי ואלאס סטיבנס". א. קאמינגס, שנפטר זה-מקרום בגיל 70, נולד במדינת מסצ'וסטס. בן למרצה באוניברסיטת הארווארד. בזמנו שירת כנהג-אמבולאנס מתנדב בצבא הצרפתי במלחמת-העולם הראשונה, ולאחר עשנה שנים רבות בפאריז, לסירוגים, השתקע בגריניץ'-וילג' של ניו-יורק. כמודרניסט מופלג, היה מן

המוצלחים שב"אקספרימנטאליסטים" בשירה האנגלו-סקסית של דורו. רבקה רוז מפרסמת
זו פעם ראשונה מפרייעטה ב"קשת". היא בת 28, שנוסף לסיפורים בודדים בעתונים שונים
פירסמה גם ספריילדים בשם "שלום, אלוהים". היא עושה מזה זמן־מה בארצות סקנדינביה
וקיבלה מינוי של מרצה לספרות עברית חדשה באוניברסיטת אוסלו. פרופ' חיים שירמן,
מן האוניברסיטה העברית, בעל "השירה העברית בספרד ובפרובנס" (ובעל פרסי־ישראל),
פירסם כבר פעם ב"קשת" מאמר על "ריכארד ואגנר במדינת־ישראל" (ר' חוברת ד).
פרופ' בן-עמי שרפשטיין, יליד ניו־יורק, משמש עתה מרצה לספרות באוניברסיטה
של תל־אביב. הוא מרבה לעסוק במיסטיקה, באסתטיקה, ובפילוסופיה של המזרח הרחוק.

הספר על פיוס ששתק הכריח את פאולוס לדבר

החלא המקום

מאת רולף הוכהות
יצא בהוצאת שוקן
ההפצה בידי הארץ
349 עמ' המחיר 5-90 ל"י
להשיג בכל החנויות, תחנות ההפצה, בסניפים ואצל גובי הארץ

ספרית פועלים בע"מ ספרים חדשים

ארנסט מנדל
ההיסטוריה הכלכלית והמארקסיזם
מחקר המנתח באורח נוקב כמה וכמה אספקטים חדשים בהתפתחות חברתית.

דן פגים
שהות מאוחרת
ספר שירים שני של המשורר (הראשון: "שעון הצל").

**לקראת חגיגות שקספיר, יופיע
דב ורדי**

ויליאם שקספיר ומחזותיו
מונוגראפיה של שקספיר, פרקים נרחבים על תיאטרון תקופתו וניתוח
מקיף של יצירות מובחרות. ספר עיון ולימוד בשביל בתי־ספר תיכוניים
ובתי־מדרש למורים. ספר ראשון מסיגו בעברית.

מפעל חיים
יחיד במינו
של גאון נדיר

תולדות התרבות

(הציביליזציה)

מאת וויל דוראנט

גדול ההיסטוריונים בארה"ב

"תולדות התרבות" מקיפות 6 תקופות בנות 2 כרכים כל אחת, ובסך הכל 12 כרכים, ובהם כ-5000 עמודים כפוליטורים בפורמאט אנציקלופדי. הספרים נכתבו ע"י וויל דוראנט ותורגמו מאנגלית ע"י צוות של טובי המתרגמים בארץ בראשותו של אהרן ראובני. הוצאת ניומן.
ספרית "דבר" מגישה את יצירת-הדור בתרגום עברי במחיר נמוך ללא תקדים ובתנאי רכישה נוחים במיוחד.
המחיר לחותמים: — 180 ל"י הסדרה של 12 הכרכים (15 ל"י במקום 22.50 ל"י הכרך) ובתשלומים נוחים.
עם החתימה ישלם המנוי סך של — 20 ל"י ויקבל מיד את 2 הכרכים הראשונים. היתרה ב-16 תשלומים חדשיים רצופים של — 10 ל"י כ"א.
המשלם מראש את כל מחיר הסדרה ייהנה מהנחה בשעור של 10%

2 הכרכים הראשונים הופיעו ויימסרו מיד עם החתימה. שאר הכרכים יופיעו בתדירות של 2 כרכים בכל 3 חודשים.

**כמות המהדורה הראשונה — מוגבלת.
המקדים זוכה.**

ההחתמה בסניפי "דבר", בחנויות הספרים ואצל סוכני הספרים. אם הנך מעונין בכך — גזור את התלוש המודפס למטה, מלא את הפרטים החסרים ושלח לפי הכתובת. נציגנו ישמח לבקרך, למסור לך את 2 הכרכים הראשונים ופרטים מלאים על ההוצאה כולה.

לכבוד

רנהלת ספריית "דבר"

ת. ד. 199

תל-אביב

א. נ.

הריני מתכבד להודיעכם כי אני מעונין ברכישת 12 ספרי הסדרה, תולדות התרבות.

נא לשלוח אלי את באי-כוחכם להסדרת רישום המנוי והתשלומים.

שמי

משפחה

פרטי

כתובת מלאה

שעות הביקור הרצויות

בכבוד רב,

(חתימה)

ספרים חדשים בהוצאת מסדה

יצחק אורן

אבות ובוסר

לעיני הקורא עוברת תקופה ארוכה והרת מאורעות משנות העשרים ועד שנות החמישים, אישים ודמויות, בני שלושה דורות, על חוויותיהם ומאוייהם, הישגיהם וכשלונותיהם, שמתחיהם ואכזבותיהם.

אריה ליפשיץ

אדון לגורלו

קובץ סיפורים המעלה בחרט ריאליסטי ובתוספת נימה לירית גורלות של אנשים על רקע התהוות חיי החברה בארץ-ישראל בשנות העשרים והשלושים. יחידים הנאבקים על מהפכה בחיים, ומשתרשים בגודדי העבודה ובקיבוצים הראשונים, והנכספים לתיקון ולאשרי-מעט בחייהם האישיים.

אמנות חדישה

אימפרסיוניזם

פוביזם

קוביזם

אקספרסיוניזם

סוריאליזם

הציור המופשט

6 ספרים - 144 לוחות

צבעוניים - 21-60 ל"י

נדפס באוסטריה

עם הספר

מועבר

לירית גורלות

או

בנק
דיסקונט
לישראל
תאריך לפרותק

מטבע

"מלחמה גרעינית ושלום גרעיני"

מאת

אלוף יהושפט הרכבי

הספר דן בבעיות המדיניות והצבאיות של העולם המודרני — והינו בגדר קריאת חובה לכל החפץ לדעת, להבין ולעקוב אחרי בעיות זמננו והתפתחותן.

380 עמוד, מחיר — 8 ל"י

*

"הנילוס הנחול"

מאת

אלן מורחד

ספר מזהיר ומרתק על הנחר השוטף ויורד מהרי אַתיופיה, חודר את סודאן, משקה ומפריח את מצרים — עד הגיעו אל הים התיכון, תמונות נוף מרהיבות, פנורמה בצבעים עזים ומבריקים, שקסם, רגשות עזים והתלהבות משמשים בה בערבוביה. גיימס ברוס, נפוליון, מוחמד עלי, והקיסר תיאור דור מאַתיופיה, דמויות מסעירות בעולם מסוגר זה שהעבדות, הטבח, מהפכות פוליטיות ושפיכות דמים היו בו מעשים של יום יום.

משרד הבטחון - ההוצאה לאור

סמינריונים להשכלה ולהשתלמות ברכות-גן

במסגרת הסמינריונים והחוגים להשתלמות מבוגרים מטעם עיריית רמת-גן מתקיימים החוגים הקבועים במקומות הבאים:

שפות לועזיות: אנגלית, צרפתית, עברית ואיטלקית — בבי"ס "המרכז" בימים ב'—ד' בשעות 18:00—22:00; אולפניות לעברית: בימי א'—ג' בשעות 21:00—18:00 בבתי"ס "הגפן", "הגבעה" ו"נטעים"; בימים ב'—ד' בשעות 18:00—21:00 — בבתי"ס "יהלום", "עתיד" ו"עלית". בימי ב' ד' — "הגבעה" ו"אורט". חוג למינהל: בבי"ס "אורה" בשעות 20:00—22:00. המקהלה: ביום ד' בשעות 20:00—22:00 בבי"ס "אורה"; חוגים לקרמיקה: בית-צבי, יום א' בשעות 20:00—22:00; ציור: בית-צבי בימי א'—ג' בשעות 20:00—22:00; תנ"ך: שיכון פורגרסיבים ביום ג' בשעה 20:00; בי"ס "עליות" בשבת בשעה 10:30; בי"ס "ניצנים" בשבת בשעה 10:00; בבי"ס "המרכז" בשבת בשעה 10:00; בבי"ס "תל גנים" בשבת בשעה 11:30; בבי"ס "בני ציון" בשבת בשעה 10:30.

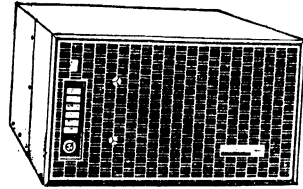
הספריות העירוניות פתוחות: דביר ביאליק בימים א'—ה' בשעות 8:00—12:00 וביום ו' בשעות 15:00—19:00; 8:00—12:00; דביר לנוער בימים א'—ה' בשעות 8:00—19:00, וביום ו' בשעות 8:00—12:00; שיכון הוותיקים: א'—ה' בשעות 13:00—19:00; רמת חן: א'—ה' בשעות 13:00—19:00; עמידר: א'—ה' בשעות 13:00—19:00; נוה-יהושע: בימים א'—ה' בשעות 13:00—19:00.

הצעד
הנכון
הטכני

מסובין
למעשה

במפעל
החשבון
לבנין

מאגוד השיכון

חליפין
כיריים
בתנור
בתנאים
ללא
תקדים

בזגז PARGAS

פרטים בכל חנויות "פזגז"

טכנול

ערובה לטיב

תוצרת השימורים:

- * משקה הדריים קל
- * מיצים טבעיים וממותקים
- * שימורי פירות וירקות
- * לפתני פירות שונים
- * קליפות הדר מסופרות
- * פקטין

בית החרושת בפתח-תקוה, טל. 912281

החברה הארצית לעבודות עפר בישראל

מוציאה לפועל עבודות סקול, חרישים, נקוד ותעלות השקאה. בונה מעפר מקוי מים ובריכות לגידול דגים
יישור שטחים לשכונים, פלוס דרכים לכבישים, בנין סוללות למסילות ברזל, בכל סוגי קרקע ובכל שטחי הארץ. בצידוד חדיש של מחפרים, טרקטורים, דחפורים וסקרפיפים אוטומטיים מהגדולים והחדישים ביותר

ח ר י ש ם

חברה קואופרטיבית חקלאית בע"מ
המשרד: ת"א, רחוב לבונטין 30, טלפון 64270/79
המחסן: תל-אביב, רחוב החרש, טלפון 32018
ח.י.פ.ה: רחוב המגינים 35, טלפון 51504

ציון

חברה לביטוח בע"מ

תל-אביב, ירושלים, חיפה
ובכל ערי הארץ ומושבותיה

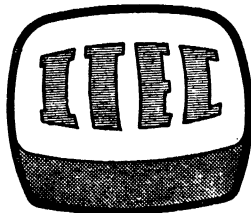
המשרד הראשי:
רח' אלנבי 120, טל. 67701, ת"א

המשביר המרכזי

בע"מ

תל-אביב — חיפה — ירושלים —
באר-שבע — אילת

המוסד
המרכזי
לאספקה
של
התנועה
הקואופרטיבית
בישראל

החברה הישראלית
לטלויזיה ואלקטרוניקה

בע"מ

נותנת שירותים שנתיים למקלטי טלויזיה
רח' הס 20 ת"א, טלפון 66899

"הסולל"

ביצוע עבודות

עפר, כבישים
ופיתוח

רחוב יהודה הלוי 47
תל-אביב

טלפונים: משרד - 61641
פרטי - 912029

בנק לנו לאכה בע"מ

המכשיר הכספי המרכזי
לבעלי-המלאכה והיצרן הזעיר

ההנהלה המרכזית

תל-אביב, רחוב קרליבך 9, ת.ד. 20078
טלפון 3-2-31491

- "המלאכה" — קופת-תגמולים לבעלי מלאכה ותעשייה זעירה עצמאיים
- קרן מרכזית — לפיצויי-פיטורין

סניפים:

תל-אביב, סניף ראשי: רח' מרכז בעלי מלאכה 16, טל. 65632, 66414, 65613
באר-שבע: רח' הרצל פינת אילת, טל. 2505
חדרה: רח' הרברט סמואל, פינת תרנ"א 29, טל. 2512
חיפה: רח' לבונטין 14, טל. 7-51216
חיפה — מפרץ: הכביש הראשי, טל. 71190
ירושלים: רח' בצלאל 26, טל. 25245
פתח-תקוה: רח' מונטיפיורי 13, טל. 912303
צפת: רח' ירושלים 59, טל. 30467
רחובות: רח' בנימין 8, טל. 95110
תל-אביב — הרצל: רח' הרצל 77, טל. 826802, 823860

החברה הישראלית המרכזית למסחר ולהשקעות בע"מ

המשרד הראשי: תל-אביב, רח' לילינבלום 39
טלפון 7-67803 — טלקס 816 מברקים Centrale
הון עצמי וקרנות: מעל ל-39,000,000.00 ל"י

ת ע ש י ה

מ ס ח ר

ב נ ק א ו ת

פיתוח ובניין ערים

הסנה חברה ישראלית לבטוח בע"מ

כל סוגי הביטוח

המשרד הראשי: תל-אביב, שד. רוטשילד 19

סניפים ומוכנויות בכל הארץ

התשורה התרבותית
לידיד משכיל
שוחר-ספרות ועירני
בארץ או במרחקים

חתימה על

ק ש ת

אגודת ישראל - אמריקה

(אגודה לקשרי-ידידות)

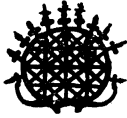
נוסדה בשנת 1949

מטרות האגודה : לטפח קשרי ידידות ויחסי-גומלין בין שתי
האומות שוחרות-החופש

נשיא כבוד	ד"ר ישעיהו פרדר
נשיא	
ויו"ר הוועד הפועל	מר אליהו אילת
סגן יושב-ראש	
ויו"ר סניף תל-אביב	ד"ר ארי אנקוריון
סגן יושב-ראש	
ויו"ר סניף ירושלים	ד"ר אריה אלטמן, ח"כ
סגן יושב-ראש	
ויו"ר סניף חיפה	אינג' אוריאל שלון
גזבר-כבוד	מר דוד ז. ברין
מזכיר-כבוד	מר שמואל בן-צבי

* * *

משרדי הוועד הפועל	תל-אביב, שד' רוטשילד 30,
וסניף תל-אביב	ת.ד. 2924 — טלפון 65888
סניף ירושלים	ירושלים, ת.ד. 798
סניף חיפה	חיפה, ת.ד. 136
סניף באר-שבע	באר-שבע, ת.ד. 444
סניף נתניה	מר דוד מגנס, רח' יהודה הנשיא, נתניה
סניף פתח-תקוה	ער"ד מאיר מקליס, רח' פינס 6, פתח-תקוה

משרד ההסברה והתיירות התורכי

מתכבד להודיע כי

**ישמח לשרת את הצבור הישראלי
בכל הנוגע לאינפורמציה על תורכיה**

רח' הירקון 145 תל אביב, טל. 234889

שעות העבודה, כל יום פרט לימי חג ושבתות:

1300—0900 ; 1800—1500.

**שרותים בינלאומיים לנסיעות ותיירות
INTERNATIONAL TRAVEL & TOURIST SERVICE**

**JULES BARER
DIRECTOR**

רחוב בן-יהודה 96, תל-אביב, טלפונים: 59569, 222331
96 BEN YEHUDA ST., TEL-AVIV, PHONE 222331, 59569

Fly the **OLYMPIC way...**
to

E U R O P E

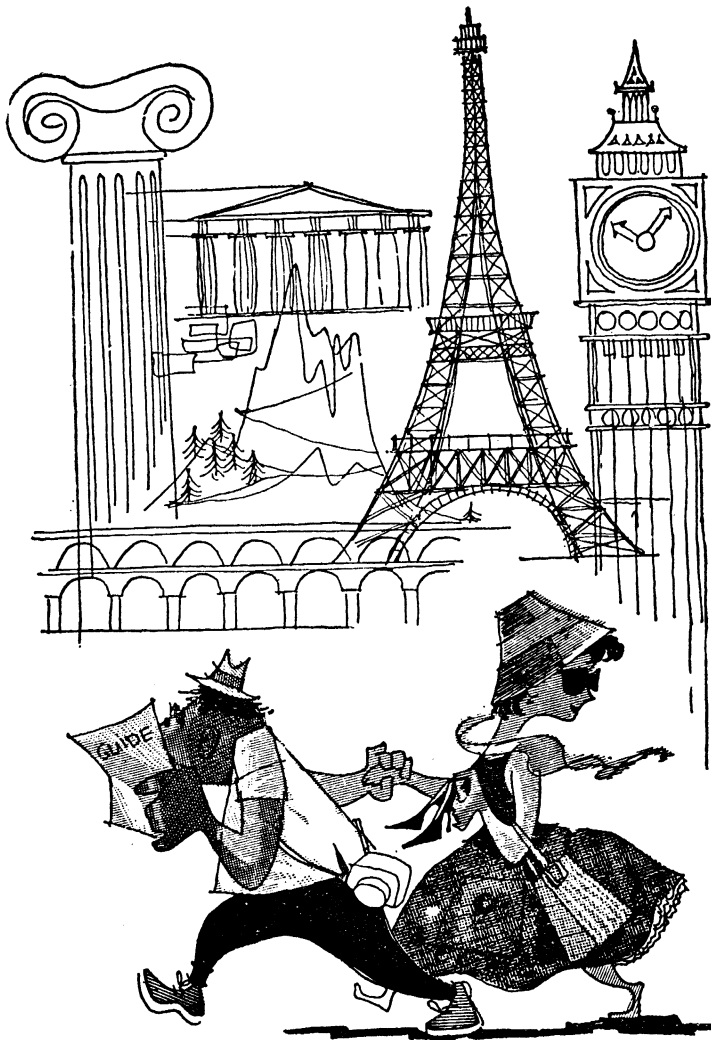
Ask your or OLYMPIC AIRWAYS OFFICES

TRAVEL AGENT

**TEL-AVIV
64301**

**HAIFA
69035**

**JERUSALEM
22338**

כן, יש ויש!
 ספגת רשמים ... חוויות ...
 וגם עייפת - כי:
 הסיור מאלף אך גם מעייף.
 בשובך הביתה, הנפש, איפוא,
 על ספון אנית "צים" -
 סיום נאה לטיול יפה.

יש
 מה
 לראות
 בעולם.

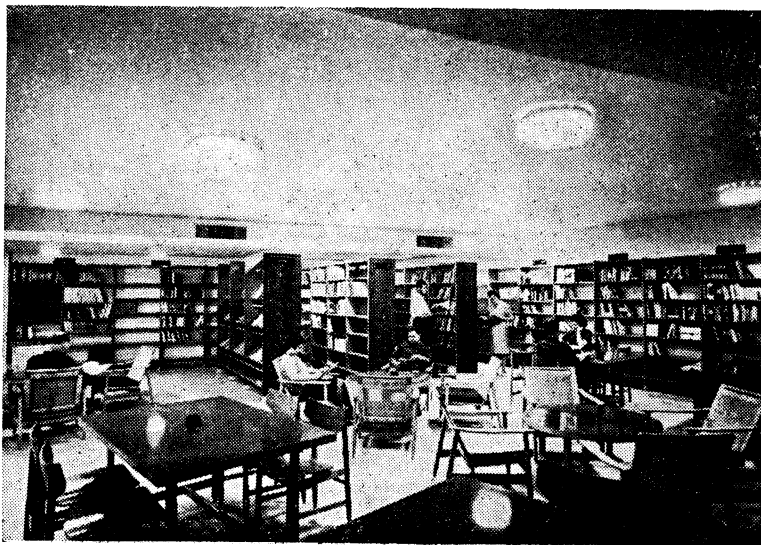
עשה חיים-סע ב-

עירית תל-אביב — יפו

ספריית "אריאל"

ספריית "אריאל", ע"ש המשורר יעקב כהן ז"ל, שהיא הספרייה ה-16 במנין הספריות העירוניות בתל-אביב-יפו, נמצאת בבנין "אל-על" — רחוב בן-יהודה 32.

בספרייה כ-30 אלף ספר בנושאים שונים: ספרות יפה, ספרי מדע, אנציקלור-פדיות, מילונים, ספרי עזר וספרי עיון בשפות שונות. בפינה מיוחדת בספרייה מצוי חדר עבודתו של הסופר י. כהן, המכיל את רהיטי חדרו של המשורר. ארכיונו וספריתו העשירה.

הספרייה אורגנה בשיטת "המדף הפתוח", המאפשרת לקוראים גישה ובחירה חפשית של הספרים והיא מצוידת במיתקנים ספרניים מודרניים.

הספרייה פתוחה בימים א'-ה': משעה 1 אחה"צ עד 9 בערב,

ביום ו': משעה 10 לפנה"צ עד 2 אחה"צ.